

ЭРКИН АЪЗАМОВ

Байрамдан бошқа кунлар

ҚИССА ВА ҲИКОЯЛАР

Тошкент
Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти
1988

Ўз 2
А 94

А $\frac{4702570200-143}{М 352 (04)-88}$ 12-88 © Гафур Гулом номидаги Адаби-
ёт ва санъат нашриёти, 1988 й.

ISBN 5-635-000082-7

КИССА

БАЙРАМДАН БОШҚА КҮНЛАР

Қадим-ўтган замонда эмас, узоқ-олис томонда ҳам эмас, мана шу кеча-кундузда, мана шу шахри шовқинда бир йигит яшар эди. У болалигидан бошлаб учмоқни, учувчи бўлмоқни орзу қилар эди. Аммо шароит тақозоси билан ниятига етолмади. Ерда қолиб кетди. Ўзи ерда юрса ҳам ҳали-ҳануз орзуси — осмон! Бу орзунинг етагида яшаб, у бир талай саргузаштларга дуч келибди.

Ҳикоямиз шу ҳақда.

1

Автобусни секинлатаркан, Бакир беихтиёр чап ёнда илиғлиқ турган узунчоқ микрофонга қўл чўзди, йўлдан кўз узмай уни лабига олиб борди-да, эълон қилди:

— «Бозор». Кейинги бекат — «Маданият саройи».

Ичкаридан гулдираб қайтган овозига ўзининг завқи келди. Бунни Сафура эшитганида, албатта ҳаяжон билан кафтларини кўксида чалиштириб: «Қако-ой голос!— деган бўларди.— Шун-доқ овоз бекор кетяпти-я! Жальгина, телевидениедан нега бўшадим?!» Кейин эса, шубҳа йўқки, Бакирни мажбуран машинадан тушириб, қўлидан тутганча телевидениесига етаклаб кетарди. «Какой чудный голос! Вы только послушайте! Это же гениально!» Айтиш керакки, бу ўринда у ҳар қанча жон куйдирмасин, путқ санъатига ҳар қанча ҳомийлик даъво қилмасин, барибир, шу баҳона, кўзлаган бошқа мақсади ҳам бўларди, тайин. Худо берган феъл-да, нима дердингиз! Шўрлик Сафура! Қайларда қолиб кетди у бадбахт қиз?..

Гапнинг сираси, Бакир шу тобда ўзи ўзига ҳайрон. Ўтган бир-бир ярим йил мобайнида бу бекатлардан неча марталаб ўтиб-қайтмаган! Бу йўлларнинг ҳар бир майда тошигача унга ёд, кўзини юмиб ҳам қайси тусда эканини беҳато айтиб бера олади. Бўлмасам-чи, ахир, унинг нони шу! Таксидан бўшагач, бир оз муддат бошқа маршрутда қатнаб юрди. Сўнгра, уйга яқинроқ деб, Зокир поччаси шу ёққа ўтказиб қўйди.

Дастлаб иш бошлагандаги ҳавасу ҳафсаласи! Автобусни ювиб-ялтиратиб, унга рангдор пардалар осиб, «Баҳор»нинг нозанинларию машҳур Висоцкийнинг маҳбубаси билан тушган суратларини ҳар ёнга илиб, қондасига кўра, ҳар бир бекатни микрофонда алоҳида таъкидлаб, такрорлаб, таърифлаб, магнитофондан «Ялла»ни қўйиб йўловчиларнинг меҳрини овлаб, дилни хушлаб... Энди — энди булар бари кулгили, ҳатто бачкана қилиқ бўлиб туюлади. Мана, бир йилдан ошибдики, на бу бекатларни кўргани кўзи бор, на ҳайдаб юрган автобусию инжиқ, калондимоғ йўловчиларни. Фикр-ўйи бир нарса билангина банд.

Аммо, таажжуб: боядан бери у қандайдир бошқача бир ҳолатда, бошқача бир кайфиятда. Ўз-ўзидан содир бўлди бу ҳол. Ҳув болалик орзусида осмонга парвоз қилган кезлари шундай тизгинсиз ҳаяжонга тушарди, эсида. Кейинчалик бу ҳис, бу ҳолат унутилиб кетди ҳисоб. Қўли ёки оёғи шол бўлиб ётган бемор ногаҳон шу аъзоларига жон кирганини пайқаб қолади, қувончидан қичқириб юборади; бенажот ғам-ғурбатлар гирдобида ўртанган бир бечора, дафъатан уларнинг жуда майда, пуч ташвишлар эканини сезадию кўнглида шам, шам нимаси, офтоб чарақлайди.

Бакир ҳозир худди шундай ҳолатда эди. Осмон тиниқ, мусаффо, чексиз қадар юксалиб кетган; ҳаво енгил, майин, гард-ғубордан асар йўқ; қуёш қиздириб безор қилмайди — жилва сочади, эркалайди, аллалайди; дарахтлар шоҳида чулдираб юрган паррандалар хунук, жайдари чумчуқлар эмас, йўқ-йўқ — хушхон булбуллар; йўл бўйларида шилдираб ётган уюм-уюм барглар умри поёнига етган хазонлар эмас — бир зумгина ерга бош қўйиб мудрамоққа изн олган ҳорғин чечаклар; ҳайдовчи халқига оддий аравакаш, юлғич дея шубҳа билан қарайдиган иззатталаб йўловчилар — бугун мулойим, муруватли биродарлар; ҳайдовчининг ўзи ҳам ҳозиргина кўнглида машъала порлаган, эртасидан умидвор, куч-ғайратга тўла навқирон йигит... Шундай бир пайтда у андак одамшавандалик қилса арзимабдими! Бўлмаса, бу теварақтаги етти ёшдан етмиш ёшгача ҳамма беш бармоғидек биладиган ҳожатбарор манзилни не бир оҳангга солиб, тағин денг, микрофон тутиб эълон қилармиди: «Бозор»? Бу худди тоққа чиқиб, «Мана шу келиб турган жойимиз тоғ бўлади», дегандек гап-ку! Ана, еттинчи иқлимдан ташриф буюрган бир бегонага ҳам аён: одам қайнаб кп-

риб, қайнаб чиқяпти — бозор бўлмай нима бўларди! Дарвозаси пештоқидаги ёзув эса, куппа-кундузи ҳам адашиб юрадиган битта-яримтага «ҳасса».

Бу — Бакирнинг йўлидаги энг гавжум, сершовқин бекатлардан. Келаётган одамнинг ярми шу ерда тушиб, чиқадиганининг ярми шу ердан чиқади. Бироқ ҳозир — чошгоҳ палла, қатнов мўтадил, йўловчи одатдагидан сийракроқ — асосан бекорчи қари-қури.

Машина бесабр оломонли бекатга яқинлашаётганда Бакир яна микрофонни қўлига олди:

— Ҳурматли йўловчилар! Диққат, эълон! Кира ҳақи тўламасанглар ҳам майли. Бугун билет олиш-олмаслик — ихтиёрий. Яхшиси, олиб овора бўлманглар.

Ичкари гала-говурга тўлиб кетди.

— Нима деяпти бу? Нега билет олмас эканмиз?!— деди тўнғиллаб кимдир.— Эси жойидами ўзи?

Ёшроқ кишининг овози:

— Майли, майли, тушаётганда қўлингга бериб кетамиз, хотиржам бўл!

Аёл овози:

— Вой, нега белат олмас эканмиз? Мана, давно тайёрлаб қўйганмиз-а!

— Ихтиёрий эмиш-а, гапни қаранг! Тушаётганда қоқиб оларсан!— дея писанда қилди биров дағал оҳангда.

Яна бир хотин шанғиллаб уларга жўр бўлди:

— Ҳо-о, мана шунақа лақиллатиб, иннайкейин боплаб жарима солмоқчи! Биламиз бунақа номерларни, оповси, биламиз! Аҳмоғингни толибсан-а!

Кампир киши бўлса керак, жавраб қўйди:

— Юз қолмади буларда, юз.

— Шўхроқ эканми шопир бола, ҳазиллашяпти-да. Ула-ар, белат олмасдан кўринг-чи ҳали! Ҳукуматнинг мошинаси бўлса. Бир гал мана шундай...

Автобус тўхтаб, эшик очилмасданоқ эркакбашара бир хотин бозортўрвасини саланглатиб келиб, чангалидаги ғижимланган абонементни танга-чақага мўлжалланган кемтикка тапиллатиб урди:

— Бошши қотирманг, ука! Бу сизга отангиздан қолган машина эмас.

Пенсияга чиққунича шу хотин ё мелисада ишлаган, ё женотделнинг бошлиғи бўлган. Важоҳатидан маълум. Лекин эрсиз ўтгани аниқ, тўғрироғи, муқим эр кўрмаган. Аламзадалиги шундан. Энди ҳамма нарса, ҳар жойда тартиб ўрнатиш билан алаmidан чиқмоқчи!

Увада қоғоз зарданинг зарбидан учиб оёқ остига тушди. Бакир парво ҳам қилмади. Шовқин кучайган сари, бу хил таъна-дашномларни эшитган сари унинг негадир авжи ошмоқда эди.

— Бугун автобус текин, дедим-ку, опа, кира ҳақи олинмайди!

«Женотдел» унга ҳокимона қаҳрли қараб қўйди, аммо индамади.

— Бу болага бир бало бўлганми ўзи? Ҳали кечқурун чўнтагидан берадимми?!— деди орқароқдан кимдир.

— Йўқ, ўртоқлар, ростим,— деди Бакир салонни гулдиратганча гала-ғовурни босиб.— Бугун менинг туғилган куним...

— Ол-а-а!

Автобус тўхтаб, эшиклари очилди. Шовқин-сурон зўрайди. Бакир жойидан қимирламай ўтираверди.

Уни ҳозир ғалати бир ҳаяжон қамраган эди. «Туғилган куним» деб юбордим? Бу гап қаёқдан келиб қолди тилига? Қизиқ, ҳозиргина оғзидан чиққан сўзларга ўзи ҳам ишона бошлади. Демак, бугун — туғилган кун. Шундоқ экан, нимадир қилиши, нимадир бўлиши шарт бугун!

Ахир, у бир йил, роппа-роса бир йил исканжада, йўқ, тутқунликда юрди — осонми? Кунни кечагина бўйнидаги зил-замбилдан халос бўлди. Бугун эса — «туғилган кун». Ана шуларни байрам қилмоққа ҳаққи йўқми?!

Сўз — Сафурахонимга!

Браво, генацвали, о'кей, салют, мерси, чи гап, ойбай, се ля ви, гудбай, чао, рафтем...

Автобус судралиб бекатдан жиларкан, Бакир микрофонни қўлига олди:

— Ҳурматли йўловчилар!..

2

Бакир эсини танибдики, ойиси бир гапни такрорлагани такрорлаган: «Кўча-кўйда эҳтиёт бўлиб юринглар, болаларим. Яхши бор, ёмон бор. Ёмони кўпроқ. Кўза кунда эмас, кунда синади». Ҳали нонни «нанна» деб юрган бўз йигит Бакирга бу ўғитлар эриш, ҳатто эскилардан қолган бир хурофотдек туюлади. Ойисининг тагин бир эрмак ибораси бор: «Сенларни ўйлай-ўйлай адангнинг сочлари оқариб кетди, мен бу дарди бедавога йўлиқдим». Бакир бу гапларга ҳам парво

қилмайди: одам бўлгандан кейин қарийди, қаригач эса соч-соқоли оқариши табиий, бирон дардга чалиниши ҳам. «Нима энди, адамизнинг сочларию сизни ўйлаб, уйга қамалиб ўтирайликми?!» Ойиси ночор кулимсирайди: «Мен ундай деяётганим йўқ-ку, болам». Бакир бўш келмайди, эски ярасини очади: «Сизни деб-ку, мана, аравакашлик қилиб юрибмиз!» Она бу гапга миқ этолмайди, лабини тишлаб қолади. «Эҳтиёт бўлиб юргин дейман-да, жон болам, кўзинга қараб,— дея пичирлайди бир оздан сўнг.— Сенлар-ку чиқиб кетасан, уйда қоврилиб ўтирадиган мен».

Бакирнинг иддаосида жон бор. Мактабни битиргач, у Саратовдаги учувчилик билим юртига кетиш учун ҳужжат топширган эди, дадаси бориб уни қайтариб олиб келди, бу ҳам камдек, кечқурун дастурхон бошида дағдаға қилди: «Шу қолувди энди! Сен уёқда осмонда чархпалак бўлиб юрсанг, ойинг бу ерда юрагини ҳовучлаб ўтирса! Аҳволи ўзингларга маълум».

Уша машъум кун Бакирнинг ёдидан чиқмайди. Мактабдан келса — дарвозалари тагида «Тез ёрдам» машинаси. Дадаси, ака-опалари саросимада, ҳамма ўзини йўқотиб қўйган. Тепасида дўхтирлар, ойиси ўлим тўшагида ётибди: шумхабарни эшитибдию турган жойига қулаб тушибди. Бакир кенжа тоғасини ҳаммадан яхши кўрар, «машҳур футболчи Омон Эргашевнинг жияни» сифатида доимо керилиб юрар эди. Севимли тоғаси осмондаги фалокатда «пахтакор»чи биродарлари сафида жувонмарг кетибди...

Шу-шу, осмон деса, самолёт товушини эшитса — тамом, ойисининг ранги ўчиб, дир-дир титраб қолади: юрак ўйноғи.

«Осмон бўлмаса, ердан топилар иш жонивор», деди дадаси.

Бакир «ерга сиғмай», уйдан аразлаб юрганида ҳарбий хизматга чақирилди. Шу арафада хизматга чорланган тенг-тўшлари билан ҳарбий комиссарлик қошида очилган шофёрлик курсига кириб ўқиди. Хайр, бепоён осмон, хайр, болаликнинг ғўр орзулари!

Ҳарбий хизматдан қайтгач, у тўрт ойми-беш ой мейбелъ дўконининг шалоғи чиққан юк машинасини ҳайдаб юрди. Ошна-оғайнилариининг кўмағи билан ундан таксига ишга ўтди. Ойиси яна «юрагини ҳовучлаб» ўтирмоқни одат қилди. Буниси-ку майли, ўзи табиатан тортинчоқ, бўшангроқ эмасми. кунлик планни тўлдиролмай, номусни йиғиштириб дадасидан пул сўра-

ган пайтлари ҳам бўлди. «Қўлингдан келмаса, қўйгин шу ишни,— деди бир сафар дадаси.— Оч қолаётганинг йўқ. Хоҳласанг, мактабнинг машинасини олиб берай. Тўғри, андак ремонтталаб. Шофёри яқинда армияга кетган». Худо ёрлақаб шу оқшом Умида опаси билан Зокир поччаси келиб қолди. Дастурхон устида Бакирининг ҳам «масаласи кўрилди». Қайсидир автопаркнинг директори поччасига яқин огайни экан...

Ойиси айтган кўза тўйдан роппа-роса бир ҳафта ўтгач — шанба куни синди. Бакир кечга яқин «Гастроном» бекатида қўлга тушди. Билагига қизил тасма боғлаб олган бир киши билан ОБХСС вакили бўлмиш Уккибоев деган ўрта яшар пакана одам рейсни тўхта-тиб, йўловчиларни тушириб юборди-да, автобусни бекатдан нарироққа ҳайдатиб, талабага ўхшаш икки йигит, яъни гувоҳлар иштирокида акт тузди. Аввалига бу манзара Бакирга ҳазилнамо туюлди: уч-тўрт сўм жарима олиб ёки автопарк номига хат ёзажакларини айтиб, қўйиб юборишар. Гаражда олтинчи маршрут бўйича қатнайдиган бир автобус йўловчиларни йўлнинг ўртасига ташлаб, тўйга кетиб қолгани устидан тушган шикоят хати муҳокама қилинганини эслади. Автобуснинг ҳайдовчиси Адҳам боз лақабли қирриқ, чапани шофёрлардан эди, ҳеч бало бўлгани йўқ унга — қаттиқ ҳайфсан айтилди, холос. Оғзи шалоқ, каттазангроқ бу одам энг қисқа маршрут — Қорасув мавзеига муттасил ҳар куни кечқурун қиём палласи неча марта ўғринча — «чапаки» қатнашию ундан неча пул тушишини катта-кичик ҳеч кимдан яширмасди. Чама-си, бу ҳолдан автопарк раҳбарлари ҳам хабардор, улардан айримлари Адҳам бознинг ўзи сурбетлик билан гапирадиган ана шундай «саргузашт»ларни жимгина, ҳатто маъқуллагандек бош ирғаб тинглашар, лекин негадир унга миқ этишолмас эди.

Бакир қараса, ўзининг ҳозирги аҳволи ҳазиллашгулик эмас. Бунинг устига, кассадан ҳам чатоқлик топилди. Худди биров қасддан уюштиргандек эди. Фигони чиқиб кетди. Ҳалиги Уккибоев дегани баттарин одам экан, зуғум билан тергов қила бошлагач, бунақа вазиятга мос муомаланинг кўчасидан ҳам ўтмаган гўр бола, бир лаҳза довдираб қолди, кейин зўр бериб ўзини оқламоққа тушди. Бефойда. Шунда бояги гувоҳ йигитлардан бири уни секин четга тортиб, қулоғига шипшиб уқтирмоқчи бўлди: «Узр сўранг, узр. Қўйинг, жон ака, сизники маъқул, денг. Иложи бўлса, қўлинг

бирор нима қястириворинг». Туйқусдан Бакирнинг ўжарлиги тутди: «Не, нима, мен ундан қарздорманми? Нега узр сўрар эканман?! Қандай гуноҳ қилибман ўзи? Фақат, фақат... Лекин мен...» «Майли, майли, аввал мана бунга қўл қўйворинг-чи,— деди Уккибоев масхараоумуз бир совуққонлик билан,— қолганини терговда эшитамиз». Бу гапдан Бакир дами чиққан пуфак мисол шалвиради-қолди. Ишнинг тескари айланишини, бунчаликка бориб етишини хаёлига ҳам келтирмаган эди у. Смена тугамаёқ автобусни шалдиратиб ҳайдаб келдию гаражга топшириб, касса билан ҳисоб-китоб қилди-да, одатдагидек, уч-тўрт бекорчихўжа Зояга тегажаклик қилиб ўтирган диспетчерхонага кирди, ичи ёнғудек бўлиб бор гапни оқизмай-томизмай сўзлаб берди. «Эҳ, калла!— дейишди йигитлар бир овоздан.— Уша заҳоти бир нима тутқазиб, зим қилвориш керак эди». «Мен энди нима қилай?» деган маънода Зояга қараган эди, у ҳамдардлик билан елкасини қисиб қўйди: «Нима қилардинг, бости-бости қилишнинг йўлини кўрасан. Иш бир ёқли бўлмагунча, рейсга чиқишга ҳаққинг йўқ».

Қоронғи тушганда уйга келса, Баргида кўринмайди. — Уйларига кетди, соғинганмиш,— деди ойиси норози оҳангда, совиброқ қолган бир коса мошхўрдани олдига қўяркан.— Бу замоннинг келинига ҳам ҳайронсиз, чилла тугул, ҳафта ўтмай отарга отланади. Бизлар шўрлик чарлардан кейин бир йилга довур отамизнинг уйини кўрганимиз йўқ эди. Қайнона-қайнотанинг хизматию ҳовли супуриш билан ўтарди кунимиз. Булар — қаёқда! Уғлим, тағин кўнглиннга олмагин-у, келинимиз сагал тантиқроққа ўхшайди. Менинг хизматимда юрсин доим демайман, майли, рўзгорим ўзимдан ортмайди, ўлмасин, шукр, ёнимда Шоҳидам бор. Лекин кеча тушган келин ҳозирданоқ бунақа қилиб... «Бир ўртоғимнинг икки хонали квартираси бўш ётибди, у билан гаплашдим, ўғлингиз ҳам рози, янаги ҳафта ўша ёққа кўчмоқчимиз», дейдими-ей... Билмадим, бу номусга мен қандоқ чидарканман? Бу гап қулоғига етса, аданг нима дейди ҳали! Не-не ниятлар билан, қанчадан-қанча сарф-харажат билан келин қилсангиз-у...

Бакир бу гинахонликка жавобан миқ этмади, кўнглига ҳозир қил сиғмасди. Ҳатто — буни эътироф этмоқ ҳам эриш туюлади — хотинининг уйда эмаслигидан ичида бир оз қувонди дейиш мумкин. Чунки уни

кўрса бир дарди иккита бўларди. Тўғри, қайнотасиникига қўнғироқ қилмоққа чоғланди-ю, қўнглининг туб қаъридаги ҳеч кимсага айтиб бўлмайдиган аламли бир гумондан ҳадиксирабми, бу фикридан қайтди. Индамай, келинчакнинг сарпо-суруғи билан яшнаб турган тўрдаги чимилдиқли хонага кириб кетди.

Шу кўйи у икки кун уйдан чиқмай ётди. Баргидан ҳамон дарак йўқ эди. Ҳойнаҳой, Бакир орқасидан йўқлаб боришини ёки қўнғироқ қилишини кутиб ўтиргандир? Бирон бир нимадан аразлаб жўнаб қолдимикан ё? Буёқда эса аҳвол бунақа... Нима қиларини билмай, ўйлайвериб Бакирнинг калласи говлаб кетган эди.

Кечқурун мактабдан қайтган дадаси олдига кирди.

— Ҳа, ўғлим, ишга чиқмабсанми?

— Машинам бузилиб қолди.

— Бузилган бўлса, тузатиш керак...— Дадаси бир зум тараддудланиб туриб, сўради:— Келинбола кўринмай қолди, ё ораларингдан бирор гап ўтдимми?

— Кепқолар.

Кейин, ўтириб-ўтириб ортиқ чидаёлмади, чиқиб аста ойисига дардининг бир чеккасини ёрди. Ойисининг дарров «қон босими кўтарилиб» кетди:

— Еввойисан десам, хафа бўласан тагин. Шунақа гап бўлган экан, икки кундан бери уйга биқиниб ётгунча, ўша заҳоти келиб адасига, акаларига айтмайдими одам деган?! Зокир поччанг бор уёқда...

— Э, Зокир поччам нима қилиб берарди, иш оранга ошган!— деди Бакир алам билан.

— Вой, шўри-им, энди нима бўлади? Қамаб-памаб юрмасмикан ишқилиб? Хотин жониворнинг юриши бу... Ҳой, адаси, буёққа қаранг!..

— Ваҳима қилманг, ойи, ҳали ҳеч гап йўғ-у!— дея ойисини тинчлантиришга уринган Бакир, негадир дадасига рўбарў бўлмоққа юзи чидамай, ўзини «чиллахонаси»га урди. Кириб, уёқдан-буёққа безовта қадам ташларкан, пойгакдаги тошойна пештахтасида турган телефон олдида тўхтаб қолди; Баргида келибоқ аппаратни бу ерга ўтказиб олган эди.

Трубкани қайнотаси олди:

— Ия, куёвбола, қаёқларда юрибсиз? Келиб биз билан бир отамлашай ҳам демайсиз? Дутор чалиб берардим... Баргиш! Барги-иша, тебят!..

Бакир бор-йўғи икки марта кўрган бу одамнинг

гапларига ҳам ажабланди, ҳам унинг хушфееъллигидан қувонди.

Баргида сўзни берухсат кетиб қолгани учун узр сўрашдан эмас, ўпкаламоқдан бошлади: икки кундан бери кутаман — на келасиз, на қўнғироқ қиласиз, демак, сизга керагим йўқ экан-да?

Бу гапдан Бакир ҳангу манг бўлиб қолди. Ҳайратга тушганининг яна бир сабаби шу эдики, Баргиданинг гинасида зиғирча ҳам ноз ёки ясамалик йўқ, гўё аслида шундай бўлиши, яъни Бакир унинг орқасидан бориши, ҳечқурса, албатта қўнғироқ қилиши керакдай! Йўқ, ҳайтовур, кейин Баргида кеча келолмаганининг сабабини изоҳлади:

— Ражик келган Москвадан. Жиянчашкам. Барношанинг ўғли. Хув айтувдим-ку сизга, балет мактабида ўқийдиган. Ҳамма шу ерда эди. Сизни роса пойладик. («Пойлабсиз-у, қўнғироқ қилиш хаёлингизга келмабди, қаранг!») Бугун уларникида бўламиз. Албатта келасиз, хўпми?

Ўзи кутмаганда айбдорга айланиб қолган Бакир ҳам йўқлаб боролмагани, қўнғироқ қилолмагани сабабларини изоҳлай туриб, бор гапни очиқ-ошкор айтди.

— Бўлди, ҳаммаси ҳал деяверинг!— деди Баргида заррача куйинмай, ҳатто бир қадар хушчақчақлик билан.— Чиннибек! Почча. Барношанинг эри. Бунақа ишларнинг пири у. Ҳозироқ етиб келинг! Жду. Бирга борамиз. Чур-чур!

Маъноси икковларигагина маълум бу хос ва маҳрам сўздан Бакирнинг вужудига ёқимли титроқ кирди. Чур-чур, чур-чур...

3

— «Маданият саройи». Кейингиси — «Стадион».

Чиннибек Олой бозорига яқин сердарахт, сокин кўчалардан бирида, тўрт қаватли ғиштин уйда яшар экан. Келин-куёв йўлда бозорга кириб, гастрономдан «Птичье молоко» тортдан («Барноша буни кўрса ўлиб қолади!») ва бир қучоқ чамандек телпаксимон хризантема харид қилдилар. Бакир илгари ҳам унчамунчасни эшитган бўлса-да, Баргида йўл-йўлакай опаси билан поччасини таърифлаб келди.

Уларни аслида Сафура таништирган экан. Чинни-

бек Барноша билан бир «кеча»даёқ тил топишибдию машинасига ўтқазиб, юртига — Сирдарёга опқочиб кетибди. («Ўшанда бир ҳафта йўқ бўлиб кетишган. Дори ичавериб мамам шўрликнинг сердцалари оғриб қолган. Лекин ярамас Сафура келиб бир оғиз айтмаган. Ўзи буёқда қолиб, Чиннибек дугонасини танлагани алам қилган-да».) Кейин қайтиб келишибди, албатта. Яраш-яраш. Зўр тўй бўлибди — ҳам Тошкентда, ҳам Сирдарёда. Қуда бува жуда бадавлат, бир сурув қўйи бор экан. Тўйни ўтказибоқ келин-куёв Ҳиндистонга жўнабди. Бамисоли чиллақочди, тўй сафари. Чиннибек — ҳиндий тилидан мутахассис, ҳиндшунос. Уёққа жўнамоғи уйланишига боғлиқ бўлиб турган экан. Эр-хотин икки йил Ҳиндистонда юрибди. Арзандалари Ражик («Раджик») ўша ёқда туғилган. Асл касби — доришуносликни, унга қўшиб она тилини ҳам унутган Барноша уёқдан ҳиндийчасига бемалол чулдирайдиган бўлиб қайтибди. Турган гапки, улар Ҳиндистондан қуруқ келишмабди. Барноша турли-туман безаклару тақинчоқларга бурканиб, Чиннибек эса — ярқираган «Волга» миниб. Тўғри, энди Ленинградга элтиб, уни «Мерседес»га алмаштириб келмоқчи эмиш. Сал-пал минилган бўлса ҳам «Мерседес» барибир «Мерседес»-да, нима дедингиз, ўртоқ шофёр, шунақами?

Бакир бу гаплардан ақли шошиб келмоқда эди, «Албатта, албатта», дея маъқуллаб қўйди.

Ҳа, Чиннибек жуда удабурон, корафта йигит. Ҳиндистондан келасолиб, бир яҳудийдан мана шу кооператив квартирани сотиб олибди. Қайтадан пардозлаб, қайтадан юҳозлабди. Ўзи ҳозир прокуратурада ишлар экан, юфакни сиртдан битириш арафасидамиш. Аммо жаҳонгашталиги қолмабди. Илгари унча-мунча билган тили — инглизчани мустақил равишда пухталаб, Шарқ мамлакатларидан яна бирортасига бориш тараддудида, шу кунларда керакли одам қидириб юрган эмиш.

— Лекин бир одати бор. Қиз-жувонларни кўрса, яйраб кетади! — Баргида бу гапни сал ижирганиб айтди. — Йўқ, йўқ, унақа ўйламанг сиз, — деди кейин шоша-пиша. — Замонавий муносабатлар тарафдори-да, холос. Аммо Барношанинг устида ўлиб қолади, жонини беришга тайёр — ҳали борганда кўрасиз. Иккалови шун-доқ аҳилки! «Бир-биримиз учун туғилганмиз», дейишади. Вой, Ражикни кўрсангиз! Бўйи чўзилиб кет-

ган, қарийб менга етай деб қолибди. Лекин ранг-рўйи ёқмади, афти пича синиқиброқ қолгандекми кўринди кўзимга. Илгари, Тошкентдалигида дўмбоққина, қорачадан келган бола эди. Ҳиндистонда туғилган-да, ўша ёқнинг иқлими таъсир қилган. У туғилган кунини элчихонада Раж Капур билан учрашув бўлган экан, ўшанинг шарафига исмини Раж қўйишган. Қуда бувамиз «Ражаббой» деб ўзига мослаб олибди. Ҳиндистон фуқароси Ражаббой! Қизиқ, а? Балет мактабига қатнардди. «Талантли бола, келажакда бундан зўр балерун чиқади», деб бултур Москвага опкетиб қолишди. Вой, Барноша билан поччамнинг суюнгани, осмонга сапчигудек фахрланиб гапиришлари! Менга қолса ҳеч қаёққа юбормасдим. Ҳар ҳолда, ёлғиз ўғил, кўзингизнинг олдида ўсгани маъқул. Тем более, таланти бор экан, шу ерда ўқигани ҳам етарди, тўғрими? Нимага индамайсиз, сиз ҳам гапиринг бундай, нуқул мен, нуқул мен...

— Мен нима дердим...— Ўз дарду хаёли билан банд Бакир чайналиб қолди.— Ҳамма гапингиз тўғри.— Дарҳақиқат, Баргиданинг кейинги мулоҳазаси унга маъқул келган эди.— Ўйинчиликка Москвага бориб ўқиш шарт эмасдир. Айниқса, ўғил бола!

Энсаси қотибми, Баргида унга ғалатиноқ бир қараб қўйди-да, тағин гапга шўнғиди:

— Ана ўша Ражик каникулга келгани муносабати билан зиёфат беришмоқчи. Умуман, улар мана шундай йиғилишиб туришади тез-тез. Нима, яхши-да, уй-жойлари бемалол, меҳмонбоп, светомузикаю стереосистемалари бор, видеоманитофонлари бор. Яшашни биладди улар. Бугун ҳам ана шунақа базм. Кўрасиз, танишасиз. Ўзи, бизларни меҳмонга чақирмоқчи бўлиб туришувди. Миша тоға келади. Уни танийсиз-а? Муфтилла ака-чи, Чингисхонга ўхшаган, шляпали? ЗАГС кунини, кейин бизларникидаги «қиз майлис»да хизмат қилиб юрувди-ку? Ўша. Тағин бир шоир ҳам келармиш. Ҳамқишлоғи экан поччавоининг. Хуллас, кўрасиз, танишасиз. Фаройиб давра бўладиган. Баҳонада анов ишингизни ҳам гаплашиб оласиз. Телефонда тайинлаб қўйганман. Чинчибекнинг ошна-оғайнилари кўп. Тошкентнинг ярми — унинг тапиши!

Бакир божасини икки мартаи-уч марта кўрган. Хушбичим, қуюқ жингалак сочли барваста йигит. Исми жисмига муносиб: юзи чиннидек бежирим, андак сурроқ, чиннидек... совуқ; «бек»лиги ҳам бор; ана шу

чиннидек силлиқ, таранг башарасидан, шиддат билан боқувчи катта-катта қўйқўзларидан кишини чўчитади-ган, саросимага соладиган алланима — майманликми, шафқатсизликми ёғилиб туради. Аммо ўзи ўта хушмуомала, ҳатто бир қадар ялтоқироқ ҳам. Мана, Баргиданинг бояғи таъриф-тавсифларидан ҳам кўриниб турибди. Унинг савлат-салобати, унинг сўзга чечанлиги! Латифағўйликка усталиги-чи! Баргидаларнинг уйдаги «қизлар базми»да косагуллик қилиб, ҳазил-мутоғйибча топқирона қочириқлари билан даврани лол қолдирган, не-не қоз-жувонларни энтиктириб, ҳушини ўғирлаган валломат шу-да! Аввал Сафура билан роса рақсга тушди, сўнг у ҳиндийча қўшиқ айтиб турди, Сафура бурала-бурала, белларини нозик қимирлатиб, арабона муқомларни аралаштириб ўйнади. «Дугонамнинг тўйида йиқилиб қолгунимча ўйнайман!» деб қасд қилган эканми ёки кўпроқ «олиб» қўйганигами, бир маҳал ростдан ҳам давранинг қоқ ўртасида мункиб кетса бўладими! Йиқилганда ҳам хийла хунук, шармандароқ ҳолатда йиқилди. Шуниси унча яхши бўлмади. Лекин Чиннибек фавқулодда ажойиб бир топқирлик кўрсатиб, Сафурани кулги бўлишдан асраб қолди. Сафура ағнаган заҳоти югуриб унинг бошига борди-да, чўккалаб олиб қўлларини «маъшуқа»си томон илтижоли чўзганча, бамайлихотир зорли қўшиғини давом эттираверди. «Маъшуқа розилик қўлини узатгач» эса, оҳишта унинг бармоқларидан тутиб ердан туришига кўмаклашди, сўнг яна ҳам оҳишта бир қўлини бўйнидан, бир қўлини тақимидан ўтказиб даст кўтарди-да, жозибали нақорат билан даврадан олиб чиқиб кетди. «Мечали, мечали-и-и...» Офарин, Чиннибек! Чапак ёғилди. Сизган сизди, сезмаганлар «Кинодан бир лавҳа ижро этилди, аммо-лекин бошлашди тушмагурлар, худди ўзи-я!» деб таҳсин ўқиди.

Бакир ҳам ўшанда Чиннибекнинг маҳоратига тан берган эди. Кейин у тўйларида ҳам келин-куёвга бир неча ажнабий забонда тилак билдириб давранинг олқишини олди; қўлида қадаҳ, уларнинг қаршисига келиб бир-бир чўқиштирди, чаккаларидан ўлиб табриклаган, қутлаган бўлди.

Эшикни Чиннибекнинг ўзи очди. У, кўкрагида ғаройиб тамғали, нафис бир матодан бунёд бўлган бўйни очик енгил свитер билан жинси кийиб олган эди.

— О-о, Баргиш, азизим!— дея Баргиданинг бошини

кафтлари орасига олиб чаккасидан ўпиб қўйди. Бу ҳолдан ҳайрон бўлиб, ранжиш-ранжимаслигини билмай ийманиброқ остонада турган Бакирни кўрдию:— У-ў, божабой, келинг, келинг! Қани, марҳабо! Хуш кепсизлар!— деб қўлидан тортиб ичкари киритди, уни ҳам қучоқлаб ўпди. Сўнг орқасига ўгирилиб уйни бошига кўтаргудек баланд товушда чақирди:— Барно-оша, смотри кто пришёл!

Даҳлизнинг чап ёнидаги хонадан оёғида пошналар заршиппак, эгнига нафис муҳайярдан саъри ўраган Барноша чиқиб келди. У эрига мос — Баргидага қараганда дуркунроқ, киборона навозишли, аммо бирмунча ҳорғин хатти-ҳаракатларидан тортиб юз-кўзларию қиёфа-қиёфасида табиатан эринчоқлиги аён акс этиб турган, айни аёллик камолоти палласига қадам қўйган малоҳатли жувоп эди. Қоматини маҳкам ўраб-чирмаган саъри бу ҳолни яна чандон таъкидлаётгандек.

Уй бекаси кимлар келганини кўрдию чиққан жойида тўхтаб, «Ой, Баргиш!» дея чапак чалганича кафтларини кўксида қовуштириб, енгил таъзим билан ҳиндийча салом қилди. Тагин ачом-ачом, тагин чўлп-чўлп. «Намунча?— деди Бакир ичида, ажабланиб.— Худди неча замон кўришмагандек. Ахир, кечагина бирга бўлишган-ку!» Барноша билан ўпишаётганда ўнғайсизланганидан унинг кўзлари тиниб кетаёзди.

— «Айбдор»нинг ўзлари қанилар?— деб сўради Баргида хушҳоллик билан.— Ўзбек балетининг бўлғуси юлдузи!

— Бўлғуси юлдуз ором қўйнидалар, келажакда бурканажак шон-шуҳратларини туш кўриб!— дея тўрдаги бўлмалардан бирига ишора қилди Чиннибек. Сўнг асосан Бакирга мурожаат этиб, уларни боя Барноша чиқиб келган хона томон бошлади. Фаройиб бир дунёга кириб қолгандек аланглаб даҳлиздаги антиқа жиҳозлару турли-туман безакларни кўздан кечираётган Бакир шоша-пиша унга эргашди.

Улар кирган ҳайҳотдек чорси хона баайни иккига бўлинган — бир-биридан мутлақо фарқ қилувчи икки хил тартибда безатилган эди. Шифтнинг қоқ ўртасидан ўтган тўсиндан нарёғи кўзга таниш — оврупоча усулда: стол-стул, диван, кресло, устига жилвагар муқовали хориж журналлари кўз-кўзга ташлаб қўйилган мўъжазгина хонтахта, бурчакда — каттакон, лекин бағоят энсиз телевизор (Бакир ҳали бунақасини кўрмаган), унга қарши бурчакда — стереосистема, светомузи-

ка ускуналари; тўсиндан бери тараф... нима деса бўлади... «Ё ўзимизнинг эски урфимизга таассуб, ё ҳиндларга тақлидмикан?» деган тахмин кечарди хаёлдан — жимжимадор хонтахтани гирд айлантириб чаппаси тўшалган пўстакларда икки аёл билан икки эркак гаплашиб ўтирар, деворлар ҳинд маъбуду маъбудаларининг ҳайкалчаларига, ҳар хил оҳанжама буюмлар ҳамда суратларга тўла эди. Хонтахта устидаги нозик, бежирим заргарлик шамдонида алланима тутаб турар, хонада бўғувчан, айни чоғда димоғни қитиқлайдиган ўткир, ёқимли бир ҳид кезар эди.

Чиннибек уларга нимдоира шаклидаги қулай дивандан жой кўрсатгач, меҳмонларни ўзаро таништирди. Ерда, пўстакда ўтирганлардан бир жуфти — қўшни эр-хотин, улари Барношанинг хизматдошлари экан. Бакир паришонликда аёлларнинг қайбири қўшнию қайбири хизматдош эканини дуруст англаёлмай қолди. Алланечук виқор билан ўтирган қушбурун хонимнинг қулоғидаги зирак, лофи билан бир қарич келар, нақ елкасига теккудек эди; унга қараганда кўз беихтиёр зирагига тушарди. Бошқа жувоннинг эса, аксинча, қулоғида мошдек бўлсин, бирор тақинчоқ кўринмасди. Зиракли хоним, зираксиз хоним.

Хонанинг «Оврупо» қисмида, бурчакдаги икки креслони ишғол қилганлардан бири — қабариқ ойнали кўзойнак таққан кулранг жингалак сочли киши Чиннибекнинг «азиз меҳмони Сергей Авакович Акопьян», қотмадан келган, ҳорғинроқ, тажангроқ кўринадиган йигит эса — унинг ҳамқишлоғи, шоир Тилаб Қурбон экан. «Кеча телевизорда ҳам чиқдилар, кўрган дирсизлар», деб қўйди Барноша унга ихлос билан боқиб.

Тўрт жуфт кўз — эркаклар Баргидага қизиқсиниб тикилаётганини сезган Бакир ғашланиб, чалғиш мақсадида шоирга ўгирилди ва уни дарҳол таниди.

Мебель дўконининг шалоқ машинасини ҳайдаган кезлари бир куни мудир шахсан: «Мана шу акамизнинг озроқ юмушлари бор экан, қарашивор», деб қолди ёнидаги негадир айбдорона қимтиниб турган йигитни кўрсатиб.

Уни эски уйдан янги уйга кўчириш керак экан. Кўчиладиган уйнинг олдида бир талай йигит-қиз тўпланиб турарди. Аллақайси институтнинг талабалари, кўмаклашгани келишибди. Оғизларидан бол томади: «Тилаб ака, Тилаб ака».

Шоирнинг кўп боласию кўп китобидан бўлак қўлга нлишгулик ҳеч вақоси йўқ экан. Ешлар уйга бир ёп-рилиб кириб, фурсат ўтмай бор юкни кўмма қилиб машинага ортишди. Шоирнинг хотини ҳам қаппайган қоринни яширмоқчидек уялинқираб, майда-чуйдани ташишиб турди.

Янги уйни шоҳона деса арзир эди. Беш хона, ёп-ёруғ, шинам, баҳаво. Паркет тўшамаси ялтираб кўзни олади. Деворлари пухта пардозланган, емакхонаю ваннахонада зангори кафеллар ярқираб турибди.

«Қалай, квартира маъқулми?»— деб сўради шоир талаба мухлисларидан.— Унисини кўрдиларинг — каталакдек икки хонада беш бола билан роса қийналиб кетган эдик». «Зўр-у, лекин бунча жойни қанақа қилиб тўлдирасиз, Тилаб ака?» деди шўхроқ йигитлардан бири. «Бир ҳисоби бўлар,— деди кулиб шоир ва хотинига қаради:— А, Райҳон, нима дединг?» Хотини ерга боққанча жилмайиб турарди.

Ҳисоб-китоб чоғи уй эгаси Бакирга мўлгина пул тутқазди. «Ҳаммасими бунинг?» деди Бакир таажжубланиб. «Ҳаммаси сизники,— деди шоир.— Рози бўлсангиз кифоя». Бакир ноқулай аҳволда қолди, пулнинг бир қисмини қайтиб берай деса, миждози ранжиши аниқ — кўзларидан аён...

Уни кўрган заҳоти танигани тарихи ана шундай.

Лекин шоир Бакирни танимади чоғи, шунчаки бир назар ташлаб қўйди-ю, ортиқ эътибор бермай, суҳбатдошининг оғзига қулоқ тутди. Сергей Авакович чет эл сайру саёҳатларининг зарур шартлари тўғрисида сўзларди. Бакир гапга суқилиб ўзини танитишни эп билмади, истиҳола қилди.

Чиннибек асосан шу икки меҳмоннинг гирдида парвона, шу икковининг кўнглини овламоқ пайида эди. У гоҳ Сергей Аваковичга — қидира-қидира, ниҳоят «қўлга туширган» керакли одами шу шекилли — Зомин тоғларидаги тўнғиз овидан гапирар, гоҳ шоирга юзланиб, адабиёту санъатдан лоф урар эди. Гап-сўзларидан, неки номдор зот бор — албатта унинг таниши ёки қадрдонни, кўплари ҳатто акахони эди: Эркин акам, Абдулла акам, Шерали... Ўзини тутиши, муомаласидан шу нарса аён эдики, шоир бу хонадонга тасодифан тушиб қолган, аслида бор-йўғи ҳамқишлоқ эканлар, У нимадандир норозидек диққатроқ ўтирар, берилган саволларга ҳам одоб юзасидангина жавоб қайтарар эди.

Чиннибек «Осиё» билан «Оврупо» ўртасида қатнаб чарчамасди. Ошхонага кириб-чиқиб, уй бекасига тааллуқли юмушларни ҳам ўзи чаққонлик билан ўрнига қўяр, дам-бадам хотинидан бу борада тегишли кўрсатмалар олар, тез-тез унинг атрофида айланишиб, худди маликасининг кўнглини овламоқчи садоқатли қулдек ҳуда-беҳудага ялтоқланар, Барношанинг ўзи эса, оёқларини узатганча креслога ялпайиб олган, оғзида алланима, танбалона кавш қайтарган кўйи бир у томоннинг, бир бу томоннинг суҳбатига қулоқ тутиб ўтирар эди. Шунга таъкидлаш керакки, Чиннибек бу юмушларни оғриниб ёки азбаройи ўлганининг кунидан эмас, зўр бир ихлос билан, завқ билан берилиб бажарди. Хатти-ҳаракатларини кузатган одам уни мавжуд ҳаётидан нафақат мамнун, балки — мана шундай томошахона уйи, дилбар хотини, анови бўлмада ухлаб ётган, Москвадан меҳмондек бўлиб келган яккаю ёлғиз раққос ўғли, мана шундай азиз, рутбадор меҳмонлари, антиқа ашёлари, жиҳозлари, буюмлари — «кунчиқар мамлакати»дан келган телевизор, магнитофон, видеоси, зарҳалли ҳарир пардалари, ҳув ана, дераза тагидаги истеҳкомда сақланадиган юз ўн от кучига эга бўлган «арғумоғи» борлиги учун боши нақ кўкда, деб ўйлаши мумкин. Ва адашмайди! Агар шу тобда, ҳазиллашиб бўлсин, «Йўқ, булар сеники эмас!» дейилса, юраги паққос ёрилиб кетиши турган гап!

Уй эгаси магнитофонини ишга солиб, «фақат азиз меҳмонларга аталган» лентасини қўйди. Булоқ сувидек тиниқ, шаффоф, ҳазин бир наво, унинг кетидан юракни орзиқтирувчи қўшиқ, йўқ-йўқ, нола, пидо таралди хонага. «Эй сорбон, оҳиста рон, ки оромижонам меравад...»

Муסיқа тингач, ана шу афғон ҳофизининг ўзи куйлаган қўшиқдек ғамнок қисматидан гап кетди. Даврада ҳар ким бу борада эшитган-билганини айтмоққа ошиқарди. Чиннибек нақл қилган ҳикоят айниқса таъсирли чиқди. У шундай маҳорат билан, шундай эҳтирос билан сўзлаб бердики, ҳаммани сеҳрлаб ташлади. Артист экан бу, ростакан артист!

Эмишки, мураккаб ниқилоб кунлари банди қилинган ҳофиз тор, қоронғи ҳужрада ёлғиз ўтириб қўшиқ айтганда, назоратчилар ҳибсхона эшикларини ланг очиб қўйишаркан... Эмишки, ҳукумат раҳбарларидан бирининг жияни эрга тегаётганида, «Агар ўша ҳофиз бўлмаса, тўй қолади!» деб шарт қўйибдию кечаси ҳо-

физни ҳибсхонадан яширинча олиб кетиб, тўй ўтгач, тарин элтиб қамаб қўйган эканлар... Эмишки, у ўлганда бутун Қобул қиз-жувонлари тобутининг кетидан қабристонга қадар фарёд чекиб кузатиб қолишган экан...

— Бўлиши мумкин,— деди шоир.— Есенин ўлганда ҳам шундай бўлган, дейишади.

«Осиё фуқаролари»дан кимдир эътироз билдиришга уринди:

— Мусулмон аёллари тобутнинг кетидан бормайди. Шариатда шундай. Бу бир афсона бўлса керак. Машҳур кишилар ҳақида ҳар балони тўқиб-бичишаверади.

Нақллар муаллифи — Чиннибек бу гапга муносабат билдирмади. Шоир ҳам жим эди.

Сухбат сал совиган бўлиб, Чиннибек ошхонага чиққанда, шунақа ажаб-ажаб гурунлар ҳам қулоғига кирмай ўтирган, ўз дарди дилини кемираётган Бакир, кўмаклашиш баҳонасида, бесабрлик билан унга эргашди. Ошхонада у энди мавридини топиб сўз бошлаган эди, Чиннибек: «Иш ҳақида кейин гаплашсак», деди. Бакирнинг дами ичига тушиб кетди. Сўнг дилида умид чироғи липиллади: «Бунчалик беписанд гапиряпти, ишни тинчитиш бунга шамни «пуф» дейишдек бир гап шекилли».

Божалар меҳмонхонага қайтиб кирар-кирмас, орқаларидан жарангдор хитоб янгради:

— Салют!

Дугоналари боядан бери сабрсизлик билан кутаётган, унингсиз базм — базм эмас, сўник бир даврдан фарқ қилмайдиган беқиёс Сафура!

— О-о, биринчи муҳаббатим!— дея хитоб этди Чиннибек унга сари қучоқ очиб.

Сафура қўш узукли оппоқ бармоқларини силкитиб, худди унинг афтига сув селгандек нозик бир қилиқ қилиб қўйди. Барноша бу манзарани бепарвогина кузатиб, пинак бузмай ўтирарди. У эри билан гўё олдиндан келишиб олинган бир ўйинни ўйнамоқда эди.

Хонага Сафура бамисоли шамолдек ёпирилиб кирди. Қирдию сиртига «Мисс Диор» деб ёзилган каҳрабо тўрвасини елкасидан юлқиб бурчакдаги креслога улоқтирди, яқинлари билан чўлпиллатиб ўпиша кетди. У кириб келдию шу чоққача хонани банд этиб турган Гаг дарёси соҳилларидаги муаттар гиёҳларнинг ўткир ҳиди чиппакка чиқди — ҳаммаёқ жозибали фаранги атирининг соҳил бўйларига бурканди. Бу шун-

дайн нозик, шундайин латиф мушк эдики, нимтатир-лигидан ҳидлаган сайин қайта ҳидлагингиз келар, ҳидлаб тўймас, ҳеч қачон тўя олмаслигингизни ўйлаб дилингиз ҳасратли армонга чулғанар эди. Бу шундайин ғаройиб мушк эдики, айни чоғда, унинг таркибида аллақандай сескантирувчи, кўнгилда ғулғула қўзғовчи, одамни доғда қолдирувчи олчоқона бир хислат ҳам мавжуд эди...

Упишув маросимидан сўнг Сафура бир лаҳза хона ўртасида ўзини кўз-кўз қилмоқчидек бошини орқага ташлаб, кўкрагидан дўнг ясаганча виқор билан қотиб турди. У айни кунларда урфга кирган кулранг «банан» шиму узун камзул кийиб олган, майин малла соч тарамаси ҳам эгнига монанд — жаҳон сартарошлик санъатининг энг сўнгги жилваларини ўзида мужас-самлантириб турар эди. (Ўша кезлар у телевидениени тарк этиб, сартарошхонага ишга ўтган эди.) Беғам, бахтиёр фаранг маликасининг ўзгинаси!

Сафура тантиқона бир қилиқ билан ўзини Бакир ҳамда Баргида ўтирган диванга ташладию кечиккани сабабини айтиб дугоналарига изоҳ берди: «дедушка»-сининг олдида ушланиб қолибди. Эркаклар-ку эркаклар, аёллар ҳам унга суқ билан тикилишар, айниқса, пўстақда ўтирган икки хонимнинг Сафурага ҳасад қилаётгани, унга ўхшамоқни — шундай кийинмоғу шундай юриб-турмоқни орзулаётгани ошкора кўриниб турар эди. Хусусан, Сергей Авакович ундан кўз узолмай қолган, табиатан тундроқ кўринадиган башарасидаги ялтоқи табассумни сира йиғиб ололмас эди. Бироқ Сафура буларнинг бирортасига парво қилмади — муқаррар гап-сўзу андишани ўйлаб-петиб ўтирмай, боя танишув чоғида шоирлигини эшитган меҳмонга қараб талпинди, бориб унинг ёнидаги креслодан жой олди, тап тортмай гапга тутди. Шоир ҳам бир қадар эриб-юмшаб, такаллуф дастурхонини ёзди — суҳбатга киришди.

Сафуранинг ҳусни сиртида, одамни ҳуркитадиган, довдиратиб қўядиган бир сифат эди. У ҳозир ҳар тусда товланиб, аёллик латофатининг барча имкониятларидан унумли, мерганлик билан бехато фойдаланмоқда — суҳбатдошини аврамоқда, сеҳрламоқда. Суҳбатдоши унга маҳлиё, шошиб қолган, шошмоқ ҳам гапми, банди бўлган, барбод бўлган. Энди уни ҳар қўйга-да солиш мумкин, исталса — лойдек ғижимлаб, учпуллак ясамоқ ҳам ҳеч «чи гап». Айни дамда бу қудратли,

бу маккора жононнинг қўлидан ҳар иш келади; лозим топса, бандисини ер багирлатиб чумолидек эмак-латади, лозим топса, бурнидан ип ўтказиб маймун мисол ўйнатади. Негаки, у — ёш, гўзал, қадди-қоматдан ҳам худо берадиганини берган, «еб қўяман!» дегандек кишнаб-ўйноқлаб турибди; эркак зоти борки, уни кўрганда «оҳ!» деб юбориши тайин. Ҳа, у еб қўяди — хоҳласа! Қиё ҳам боқмаса, демак — хоҳламагани. Дунё шунинг қўлида ҳозир. Истаса, уни-да остин-устун қилиб юборишга қодир. Зеро, дунёда гўзалликка талпинмаган зот йўқ, унинг ишқибози сон-мингта, бесаноқ. Ишқибоз ҳам гапми, унинг оёқлари остига дунёнинг ўзини тўшаб юборишга шай турганлар қанча!

Ҳайҳот, шоирнинг ё ортиқча дунёси йўқ экан, ё, чамаси, борини ҳам қизғанди, бир дамгина суҳбатга майл билдиргандек бўлди-ю, сўнг нимадандир ҳафсаласи совидими, ранжга ўрин қолдирмайдиган тарзда оҳиста, боядан бери гапга суқилишнинг эвини қилолмай хуноб бўлиб ўтирган Сергей Авакович томон ўгирилиб олди. Сафура синчков назаргина илғайдиган пинҳона бир зарда билан ўрнидан туриб, дугоналар даврасига келиб қўшилди.

Ким нима деса десин, Сафура бу ерга алоҳида бир руҳ, бир жозоба олиб кирган эди. У келиб, зиёфат чинакам базм тусини олди, у келиб, даврада жонланиш, жўшқинлик пайдо бўлди. Ичкилик таъсиридами, Бакир ҳам энди бирмунча эркин, ёзилиб ўтирар, анов ташвиши ҳозир кўзига жуда майдалашиб, арзимас бир гапга айланиб қолган, ўзини худди ғаройиб бир чаманга кириб бораётгандек сармаст сезмоқда эди. Бир қарашда манман, риёкорроқ кўринадиган божаси Чиннибек ҳам, енгилтагу кибр-ҳаволи Сафура ҳам ана шу ғаройиб дунёнинг ажралмас бўлаклари, йўқ, гултожлари эди.

Эшик қўнғироғи булбул бўлиб чаҳчаҳлади. Югуриб чиққан Чиннибекнинг «Муфти!» деган қийқириғи янгради даҳлизда. Аёллар «Миша тоға! Миша тоға келди!» дея чувиллашиб дувва ўринларидан туришди:

Оббо, намунча, худо келдими?!

Чиннибек билан бошлашиб хонага ўттиз беш ёшлардаги, лекин қаримсиқ, хўппасемиз, каттакон портфель кўтарган бир киши кирди. У кирган жойида тўхтади-да, хумдек бошидан кизаги шўрлаб кетган шля-

пасини қўлига олиб, аллақандай бетакаллуф, дағал оҳангда ҳайқирди:

— Ёппабаракасига салом!

Салом, салом!

Кейин, «ёппабаракаси»га қаноат қилмай, ҳамма билан бирма-бир, жумладан, анов кибор, оқбилак хонимлар билан ҳам ўпишиб кўриша бошлади. Шоир норози чимирилиб қўйди. Навбат Баргидага келганда Бакир ижирганиб юзини четга бурди. «Намулча!— деди у ичида, ажабланиб.— Ким ўзи бу одам?» Сўнг яқинроғида туриб қолган Чиннибекдан ана шу гапни секин овоз чиқариб сўради.

— Муфтимми?— деди Чиннибек ва тантанавор оҳангда жавоб берди:— Муфти — зўр!

Муфтилла деганлари очиқ-ошкора дидсизлик билан кийинган — аллақачон урфдан қолган шапалоқ ёқали гулдор кўйлак устидан муштумдек тўғали сербар галстук, асл чарм камзул; пешонасидан бир тутам сочи чангаллаб юлиб олингандек тепакал, кўзлари қисик, афт-ангори қандайдир губор босганнамо, танқайган бурнидан мўйлари чиқиб турган мўғулбашара, ирkitроқ кимса эди. Баргида айтган Чингисхоннинг ўзгинаси, йўқ, замонавийроғи!

«Чингисхон» айниқса шоир билан қўшқўллаб қуюқ кўришиб, астойдил, узоқ сўрашди. Сўнг дастлабки жойига қайтиб, яғири ялтираб кетган каттакон сумкасидан икки дона «Оқ лайлак» коньягини олди-да, тақиллатиб столга қўйди.

— Мал-ладес, Муфти!— дея Чиннибек уни қучиб, нақ бошининг ярроғидан ўпиб олди.— Ялтир кал, но — голова!

Муфтилла тўрвасини тагин титкилаб, дағал қоғозга ўралган алланима чиқарди:

— Манов — тандиркабоб! Жейсизлар.

Сафура чапак чалиб юборди:

— Вуй, прелесть, Миша тоға!

Саховатли «тоға» ёнларини кавлаб, сопи ялтироқ бирваракай иккита пичоқ олди.

— Жиянбойдинг ўзи кўринмайди? Биз унга мановларни олиб келиб эдик. Кўпам ул бошқа ўйинларни ўйнайбермай, буниям ўргансин. Пичоқбозлик — отабобомиздан қоған ўйин.

— Майли, майли, кейин...— Чиннибек ошнасининг қўлидан совуқ буюмларни олиб столга қўйди.— Қани, яхшиси, тандиркабобингни майдала.

Муфтилла хўппасемиз ҳолига жуда чаққон дастёр чиқди. «Жиянбойи»ни дарров унутиб, пишиллаганча бир зумда олам-жаҳон гўштини тўғраб ташлади. Шишаларни ҳам ўзи очди, ўзи қуйди. Бу хонадонга, бундай базмга шундай бир югурдак керак эди. Муфтилла ана шу вазифани бус-бутун эгаллади-қўйди. Чиннибек «Муфти!» деса — бас, ошхонага қараб зипиллайди. Худди ўзининг уйидек, ниманинг қаердалигини сўрамаёқ биледи, ҳар ёққа бемалол бош суқиб чиқаверади. Умуман, у бу хонадоннинг хос одами экани ҳар бир гапи, хатти-ҳаракатидан кўришиб турарди.

Ердаги даврада ғийбат бошланган. Қимдир икки боласи билан хотинини ташлаб, мансаб илинжида, қандайдир катта амалдорнинг икки боласи билан эрдан чиққан қизига уйланибди, ўшани муҳокама қилишарди.

Лекин бу ҳангоманинг латифаси шундаки, у афанди амалдор қайнотасининг номини қўйиб, «Фалон академикнинг келинига уйландим!» дея керилиб юрганмиш; хотини ростдан ҳам илгари академикнинг ўғлида экан; амалдор академик билан, академик эса, албатта, бирон бир амалдор билан қуда бўлади-да — расми шу. Ахир, «Тенг — тенги билан» деган гаплар қаёқдан чиқади бўлмаса?!

— Барибир бошлабди! — деди қўшни эркак. — Бирваракай тўрт болага эга бўлибди. Бир ҳисобда, ҳеч нима йўқотмабди: ўша икки бола — ўша икки бола. Орттиргани эса — мансаб, машина!

— Аҳмоқ экан! — деди Зиракли хоним. — Ўзининг хотини чиройли эди, танирдим. Буниси бир бедаво! Шодланоймиди исми? — У негадир Сафурага саволомуз қараб олди. — Ҳа-а, шунақа. Уйда «Шодланка» деб чақришаркан. Кейин, институтда «Шотланка» бўлиб кетди. Қизинг-а, Шод-ланка? А, Барнош, эсингдами, бирга ўқиганмиз-ку?

— Йўқ! — деди гирд айланиб увоқ териб юрган Муфтилла дабдурустдан бош кўтариб. — Хотин махлуқ, ҳар қанча чирайли бўлмасин, барибир тез қарийди. Амалдорнинг қизи бўлса қаримайди. Бойнинг қизи чирайли бўлади. Азалдан шўндай, ҳа!

Бу кутилмаган луқмага ҳамма бир зум лол бўлиб қолди-ю, кейин саҳройининг содда фалсафасидан безор илжайиб қўйишди.

Базмхонанинг «Оврупо» қисмида тараддуд сезилди. Шоир кетмоқчи бўлиб қўзғалган эди. Чиннибек уни яна пича ўтиришга ҳарчанд қистамасин, унамади.

— Муфти, қаердасан? Тилаб акамизни ғир этиб, а...
Муфтилла итоаткорлик билан чарм камзулини кифтига илди.

Шоирни кузатгани деярли барча ўрнидан турди. Чиннибек бирга чиқиб, хийла замон йўқ бўлиб кетди.

Сафура «Море» деган узун қорамтир сигаретидан улашди. Хонимлар бараварига чека бошлашди. Эракк қўшни Зираксиз хонимга норози қараб қўйди.

— Айтган шоиринглар шуми?— деди Зираксиз хоним.— Намунча қовоқ? Келгандан бери тишининг оқини кўрмадим-а!

— Ичмас экан, ошқозони касалмиш,— деб қўйди Сафура.

— Нима ёзади ўзи?

Шоир нима ёзишини ҳеч ким аниқ айтиб беролмади. Баргида Бакирга қараб сирдошларча кўз қисиб қўйди: буларнинг аҳволини кўр! Аммо ўзи негадир мунозарага аралашмади.

Барноша билганини айтди:

— Хўжайиннинг ҳамқишлоғи. Ҳар ой телевизорда чиқади.

— Ҳа-а, эсладим, эсладим,— деди Зиракли хоним.— Бу одамни қаерда кўрганман десам, телевизорда кўрган эканман. Телевизорда чиқиб шеър ўқийди, аммо тахсирли қилиб! Иши шудир-да.

— Мен ҳам телестудияда бир-икки кўрганга ўхшайман,— деди Сафура.— Нуқул тумшайиб юрарди. Ўлгудек димоғдор.

— Вой, сиз телестудияда ишлайсизми?

Ижиклаб суриштиришларини сездими, Сафура негадир аччиқ билан жавоб қайтарди:

— Ишлаганман, фаррошлик қилганман!

— Башковитый парень,— деди ёлғиз қолиб бу даврага қўшилган Сергей Авакович.

Уй эгаси қайтиб келгач, Зираксиз хоним:

— Қани энди, қўшни, кўрамизми ановингизни?— деб қолди.

Чиннибекка жон кирди. Кафтларини бир-бирига ишқаб йигирманчи аср мўъжизаларига яқинлашди. «Мен буёғини эплагунча, музыка эшитиб туринглар», дея, хонанинг чирогини ўчириб, светомузикасини қўйди. Аллақандай шовқин-сурон остида турфаранг шуьлалар ғужғон ўйнай бошлади. Хона эртақдагидек хаёлий тус олди. Сафура бурчакда видеоманитофонни

мослаётган Чиннибекнинг атрофида гиргиттон эди. Бир маҳал лип-лип шайтанат асноси Чиннибек Сафураинг нозикроқ жойига қўл чўзганини Бакир тасодифан кўриб қолди. Ёки унга шундай туюлдимикан? Бу ҳол сониялар ичида содир бўлдики, лип-лип, лип-лип... чамаси, бошқа ҳеч ким пайқамади — ҳамма гапга овора эди. Кўнглига совуқ бир нима кўланка солиб Бакир ғашланди, бу ердан чиқиб кетгиси келди. Шунда видеоманитофон қиёмат томошаларини бошлаб юборди. Қарате, конфу, қочиш, тутиш, уриш, тепкилаш, отиш, янчиш, зўрлигу зино, осмонўпар бинолардан сакраш, самолётнинг думига осилиб учиш, яна қочиш, тутиш, уриш, қон-қус, йўқ, қип-қизил сув, дарё... Шулар ҳам одамникан ё қўлбола ўйинчоқларми?..

— Э, бас-э, тўйиб бўлдим-э!— деди Зираксиз хоним ярим соатлар ўтар-ўтмас. Сўнг зорли оҳангда сўради:— Бошқа нарсангиз йўқми, Чиннибе-ек?

— Ҳа, ёқмадимми?— деди кулиб Чиннибек.— Яна битта кассета бор-у, билмадим, сизларга тўғри келармикан?..

— Бўпти, хотинларга жавоб!— деди эркак қўшни.— Қолганини эртага кўрасизлар.

— Вой-вой, видео деб келиб кўрганамиз шу, ҳолосми?— деди Зиракли хоним.

— Шу, холос!— деди эркак хизматдош.— Буёғига бардош беришингиз қийин, хоним!

— Бўпти, турдик, қизлар!— деди Сафура негадир бирдан кўнақолиб.— Юринглар, ана, балконга чиқамиз. Ҳаво шундоқ мусаффоки, прелесть! Магнитофон эшитамиз, бизга шуниси ҳам етади. Чиннушка, карнайини деразадан узативорарсиз. Менда бразильский қаҳва бор, шик!— У йўл-йўлакай креслодан Диор хоним ҳазрати олияларининг номи мубораклари билан аталган қаҳрабо тўрвани қўлтиғига қисиб олди. Бироқ бошқа аёлларни эшикка йўллаб, ўзи бир лаҳза тўхтади — найзасини санчмай чиқиб кетолмасди у:— А-а, тушунарли. Бечоралар, кунинглар шунга қопти-да, кошмар!..

Муфтилла келтирган «лайлақлар»дан биттасини бир ўзи паққос қуришиб, алжираб қолган Сергей Авакович креслодан бор гавдаси билан узадиб унинг қўлидан тортмоқчи бўлди:

— Ты садись!

Сафура кутилмаганда унинг биллагига тўрваси билан бир туширдию зарда аралаш остона ҳатлаб чиқиб кетди.

Доғда қолган Сергей Авакович ҳам алаמידан чиқди — Чиннибекка қараб амр қилди:

— Давай секс!

Бу орада Муфтилла қайтиб келди. У Чиннибекнинг қулоғига нимадир деб пичирлаган эди, уй эгаси силтаб ташлади:

— Э, шеърини ёзиб юравермайдими, нима қилади менинг ишимга аралашиб?! Подумаешь, мешчан!

Бешарм, наинки бешарм, ёвуз, шарманда манзаралар кўз олдидан ўтаркан, Бакир бирдан Баргидани, ҳозиргина бу ердан чиқиб кетган хотинларни, жамики аёл зотини, йўқ, умуман, одамзодни чўққадан ҳам баттар ёмон кўриб, нафратланиб кетди. Чиқиб жўнай деса, ҳамма ўтирибди, қимирламоқчи ҳам эмас — жон қулоқ бўлиб, вужудлар кўзга айланган. Иннайкейин, бир ўзи чиқса, буларнинг олдида нима деган йнгит бўлади? Дарвоқе, чиқиб қаерга боради? Анови аёлларнинг олдигами? Нима деб? Улар нима деб ўйлашади? Баргида-чи? «Ҳа-а, бўлди, бўлди, гап буёқда экан, тушунарли!» деб қолмайдими у? Эҳ, Баргида Баргида! Мана бу шармандаликларни кўрсанг!.. Унинг юраги аламдан гижимланиб, оғриқдан дод деб юборгиси келди. Хайрият, шу чоғ содир бўлган ҳол уни азобдан қутқарди.

— Мама! Мама!

Чиннибек апил-тапил телевизорни ўчириб, қандилни ёқди.

Эшикда уйқули кўзларини ишқалаб чўпдек озғин, рангпар бир бола турарди. Ражик, Ражаббой!

— Э, жиянбой-ку!— дея иргиб ўрнидан турди Муфтилла. Бориб уни бағрига тортмоқчи эди, бола кўкрагидан итариб ташлаб, яна «мама»лай бошлади.— Оббо, бегонасираяпти-ку! Мени танимаяпсанми, жиян? Мен Муфти бовонг бўламан. Ҳў-ўв, чўлда отга миндириб эдим-ку сени? Бунча озиб кетибсан? Ранг-рўйнинг ҳам бир аҳвол! Ҳе, сени жиरोқларга жубарган отангнинг жулипиға!.. Нима, уёқда нон бермайдими сенларга? Ўзбекдинг нони ғозли де! Оббо, шеримардэй, шуйтиб журибсан? Ке, бери ке, қулунбой! Мана, Муфти бовонг сенга пичоқ олиб келди. Қара, қандай зўр пичоқлар! Қани, шунинг билан бир ўйин кўрсатиб бер-чи бизга! Магнитапонни қўяйми, а, ота ўғил?

Чиннибек бир ўқрайган эди, Муфтилла жони чиққандек пусиб қолди.

«Ота ўғил» ҳамон ҳиқиллашини кўймасди:

— Мама, мама, я в Москву хочу, в Москву. Завтра же!

— Туш-пуш кўрганми, алаҳлаяпти,— деди Чиннибек ва балкон деразасини чертиб хотинини чақирди:— Барно! Хўв Барнош!

— Уша ёққа ўрганган-да, ўртоқларини кўмсаепти,— деди кўшни эркак.

— Нима, энди буёққа ўрганмайдими?— деб сўради Муфтилла астойдил ташвишга тушиб.

Чиннибек яна бир қараган эди, у туси ўчиб, тилини тишлаб қолди.

Бола энди ер тепиниб ростакам хархашага ўтган эди:

— Нет, нет, не обманывайте меня. Я в Москву хочу. Завтра же!

— Ладно, ладно, ну хоп, не расстраивайся. Завтра вместе поедem в Москву,— дея, оунтиришга Сергей Авакович ҳам ҳисса қўшмоққа уринди.

Ҳайтовур, онаси келиб болани олиб кетди. Кейин яна бир муддат нариги бўлмадан унинг ҳиқиллаши эшитилиб турди.

Ногаҳон бир кўнгилсизлик рўй берган каби ўтириш бирдан совиди-қолди. Бояги томошанинг давомини кўрмоққа ҳеч кимда рағбат сезилмагач, Сергей Авакович хўшлашиб, уйига жўнади. Чиннибек уни кузатгани чиққанда Муфтилла тўсатдан тилга кириб, Бакирни ҳайратда қолдирди:

— Қани, ошналар, чорақтадан чўзинглар-чи! Қас-ситаси қурғур омонатга келган экан, бир кечага! Мана, биздан эллик! Узларинг тушунасизлар уёғини,— дея у ёнидан битта кўкиш қоғоз чиқариб столга тапиллатиб урди.— Сапураой икковимиздан.

Бакир қараса, меҳмонлар ҳеч нима кўрмагандек бамайлихотир чўнтак кавлашяпти. У ҳам ёнига қўл чўзган эди, Муфтилла:

— Сиз эшикка қараб жубаринг, Чинни сўраётувди,— деб қолди.

Бакир таажжуби ортиб даҳлизга чиққанида ташқи эшикдан кирган Чиннибек, меҳрибонлик билан елкасидан олиб уни ошхонага бошлади. Сирти кулранг каткли озода курсиларга жойлашиб ўтиришгач, аҳвол сўради:

— Хўш, божабой, сўзланг-чи энди, нима гап?

Тунов кун «Гастроном» бекатига тўхтаб — биларсиз уни, «Валентина» магазинидан ўтганда — автобус-

нинг олдинги эшигини очиб билет текшираётувди, студентга ўхшаган икки йигит йигирма тийин танга ташлаб кетди. Жарима солишга ҳам, билет беришга ҳам улгуролмай қолди Бакир. Одам кўп, автобус тиқилинч эди. Жўнай деб турганида... Бунинг устига, билмайди, нима жин урган, кассани текширганда роппа-роса олти сўм кам келса бўладими!..

Чиннибек бўлган воқеани бор тафсилоти билан сўраб-суриштираркан, шимининг орқа чўнтагидан кафтдек блокноту унга қистирилган жажжигина ручка олиб, эшитганларини қайд қила бошлади. Ручкаси аломат экан: ёзаётганида бандида чўмилиш либосидаги бир паризод тасвири кўринади, ручкани қоғоздан узса, ҳалиги жонон ширялангоч бўлиб қолади. Бакирнинг шунга анқайиб қолганини сезган Чиннибек шумлик билан кулимсираб:

— Ҳа-а, маржам?..— деб қўйди.— Уккибоев дедингизми? Ўзбек эканми ўзи?

— Қайдам, ўзбекка ўхшайди-ку,— деди Бакир мубҳам бир умид билан.

— Бўпти,— деди ниҳоят Чиннибек сўроғини тугаллаб.— Аниқлаймиз. Албатта. Уйда телефон борми? Номерини айтинг. Натижасини индин ўзим хабар қиламан. Келишдикми?

У ҳозир Бакирга ягона нажоткоридек азиз кўринди.

Вақт ярим кечадан оққанда Муфтилла уларни Сафурага қўшиб машинасида уй-уйларига ташлаб кетди.

— Ғалати одам экан,— деди Бакир уйга кирилгач.

— Миша тоғами? О-о, яхшиям гапми, золотойку!— деди Баргида унинг сўзини ўзича тушуниб. Кейин, оғзидан бол томгудек бўлиб Миша тоғасини таърифлай кетди.

Бугун кўрган заҳоти кимгадир ўхшатиб, лекин кимлигини сира эслаб тополмаган одами тўғрисида Бакир анча-мунча нарса билиб олди.

Муфтилла Чиннибекка тоғами, жиянми бўларкан, шунинг учун булар ҳам, яъни Барноша, Сафура ва Баргида уни ҳазил аралаш «тоға» деб аташар экан. Мирзачўлда уйи, хотини, бешта боласи бор. Ўзи пахта пунктларида ишлармиш. Ёзда уёқда ўлгудек ишлаб (Баргида худди шундай деди), қиш кезлари куни Чиннибекнинг уйида ўтармиш. Буларни яхши кўрарканда, яъни—уни, Барношани, Сафурани, Чиннисини...

Бакир «Ўқизниқ-ку, хотини, бола-чақаси бўлса, буёқларда нимага тентираб юради?» демоққа чоғланган эди, худди унинг кўнглидан кечган гапни уққандек, Баргида:

— Узи жуда меҳрибон, қўли очиқ одам...— деди кимгадир таъна қилган каби.

«Қишларда Сафура иккаламизни чанғи учгани Чимёнларга олиб чиққан...»

Шу гапни эшитдию Бакирнинг хотирасида лоп этиб бир манзара жонланди. Аммо бу ҳақда Баргидага сўз очишдан нйманди, аниқроғи — безиллади, қўрқди. Нима деб сўрайди? «Жуда меҳрибон», деяпти-ку!

Бултур қиш палласи бир куни Луначарский марказидаги бекатда, йўловчиларнинг автобусга чиқиш-тушиш фурсатидан фойдаланиб, дўкондан сигарет олиб чиқаётганида шундай манзарага дуч келган эди. Бекатдан орқароқда қандайдир «Жигули» тўхтаб турар, унинг ичида ёқа-енги оқ мўйнадан аломат пўстин кийган хушрўй-хушрўй икки нозанин кўринар эди. Шу чоғ мўгулбашара бир йигит пайдо бўлди-да, чўнтагидан қизғиш, узунчоқ алланима (чўзма сақич бўлса керак) чиқариб, ҳалиги қизлардан бирига узатди. Қиз уни қўли билан олмоқ ўрнига, чўччайтириб лабини чўзди... Шошма, ўша қизлардан қай бири эди? Сафура! Ҳа, аниқ, Сафуранинг ўзгинаси эди!

Сўнг талай вақт негадир бу манзара кўз ўнгидан кетмай, ўзича нашъа қилиб, ажабланиб юрди Бакир: «Шундоқ гўзал жононлар... бир тўпорисифат кимса билан... Қизиқ!» «Жигули»нинг ҳарфий белгиси ҳам эсида — «СИЕ».

Ушанда бу қизлардан бири ўзининг бўлажак хотини эканини қаёқдан билсин у?

...Х о т и н и м и, дарвоқе?

Зиёфат тафсилотларидан сўзлашатуриб, Бакир гап орасида анови беҳаё томошалар кимга тегишли эканини билиб олди. «Ўзлариники, албатта, кимники бўларди!» деди ҳеч нимадан беҳабар Баргида. Бакирнинг таажжуби баттар ортди, не бир шубҳаларга борди. Умуман, бугунги базмда кўрган-билганларининг кўпи таажжубланарли эди. Чиннибекнинг нурталаш қиёмат чоғидаги қилиғини эслади, юраги сиқилди. Буни қандай айтади? Айтиш керакми ўзи? Айтса, Баргида нима деб ўйлайди? Иннайкейин нима бўлади? Йўқ, яхшиси, билмагани маъқул. Ахир...

Бакирнинг боши ғувилларди.

— Баргиш, опангиз сал хомушроқ ўтиргандек кўриндимми?..— деди у хира хаёллардан чалғиш мақсадида.

— Ҳеч ким бўйнидагига қарамади-да,— деди Баргида алланечук киноя аралаш хушҳоллик билан.

— Бўйнида нима бор эди?

— Дур! Беш минг сўмлик! Почча бултур Арабистондан олиб келган.

Бакир самимий кулиб деди:

— Масалан, мен унақа матоҳнинг фарқига борма-сам...

— Фарқига бориш керак... унақа жойларда ўтиргандан кейин!

Бакир мулзам бўлиб қолди.

— Хўш, ётдикми энди? Қаттиқ чарчабман...

Атиги ўн кунлик куёв бу таклифдан сесканиб кетди. Навбатдаги зарбага учраб, кўзини қаёққа олиб қочарини билмай қолди.

— Келгуси ҳафта кўчамиз. Сафура билан келишиб кўйдим. Железно!

Буниси сўнгги зарба — қатъий ҳукм эди.

4

Чиннибек, ваъдасига биноан, индини қўнғироқ қилди. Бакир ўша куни уйда эди, трубкани ўзи олди.

Иш аллақачон терговга ошганмиш. Бости-бости қилиш амримаҳол. Лекин Чиннибек тегишли одамлар билан гаплашиб кўрибди. Ягона чораси — терговчини қўлга олмоқ. Терговчи баттолу бетамиз бир кимса экан, «нақд тўртта» сўраётганмиш. Ё «тўртта», ё — камида тўрт йиллик мажбурий хизмат!

Чиннибек худди шундай деди: «Ё «тўртта», ё — камида тўрт йиллик мажбурий хизмат!» Бакирнинг дами ичига тушиб кетганини пайқабми, бундай деб қўшиб ҳам қўйди: «Так что, божабой, ҳаракатингизни қилинг! Кечиктирмай! Иложи бўлса — келаси ҳафта ичи! Ё, кармоннинг мазаси йўқроқми? Ундай бўлса, айтинг, тортинманг, биз ҳам қараб турмасмиз. Ахир, сиз билан биз уч-тўрт кунлик ошна-оғайни эмас, қариндошмиз! Шундоқ бўлсин, божабой, ҳа, белни беш жойидан боғлайсиз буёғига. Начора, кўрмайсизми энди...» ва ҳоказо.

Бу машъум гапни етказгани учун Бакир уни бирдан

ёмон кўриб кетди. Ахир, у аллақаёққа тўрт йиллик мажбурий хизматга жўнатилса, Баргида, ҳали гўшан-гадаги Баргида буёқда... Бунинг устига, бунинг устига...

Бакир бошини чангаллаб ўтириб қолди.

Ҳамма даҳмазаю чопачоп ана шундан кейин бошланди.

Дадаси у туғилган йили яхши ният билан суғурта қилдирганидан чиққан пулу бошқа йиққан-тергани ва Бакирнинг ўзи тўрт йил ишлаб орттирган озроқ сармоянинг бари тўй харажатлари билан учма-уч бўлган, қолган-қутгани ҳам шу баҳонада турли ҳою ҳавасларга сарфланган эди.

Оилавий кенгашдан маълум бўлдики, уйдагилардан ҳеч бир нажот йўқ. Елғиз нажот...

Дадаси мактабда оддий муаллим, топар-тутари ҳисобли, айниқса, сердабдаба тўйдан кейин рўзгор тортилиброқ, баттар камхарж бўлиб қолган. Лекин, шукрки, улар саҳрода нажотсиз қолган ғариб эмас: тирикчилиги бадастур ака-опаси бор, ўзига бардам Зокир поччаси бор, худо қариндош-уруғдан ҳам қисмаган. Хуллас, иложи топилади.

Аммо ишонган суюнчиқларидан бири, бир қориндан талашиб тушган ўртанча акаси — Баҳромдан эшитгани қуруқ таъна-дашном бўлди:

— Йигирма тийин ишлайман деб, шунчага тушдингми? Аҳмоқ, лалайган! Биласанми, бу қандай пул — тўрт минг-а! Баъзилар бунинг учун тўрт йил тер тўкади, тўрт йил, хомкалла! Шунақа ношуд, ландавурлигингни билиб, ҳув бошдаёқ, заводга ишга жойлаб қўяй, дедим — «Йўқ, мен такси ҳайдайман, самолёт ҳайдайман!» деб олифтагарчилик қилдингиз. Мана, ҳайдаганингизни кўрдик! Таксини ҳам гўр қилдингиз. Агар адам ўшанда: «Қўй энди бу ишингни, ўғлим, сенга тўғри келмас экан», демаганларида юрардингиз ҳалиям шўлтиллаб, ота-онанинг шўрини қуритиб, шилиб! Узи-ку, кечагина кўнглинг баланд охурни тусаб, ҳаммамизни қоқиштириб бўлувдинг. Бугун энди... Тавба, йигирма тийин деб тўрт мингга тушиш-а! Бундан кўра, фик этмай чопонни елкага ташлаб қамалиб кетган маъкул эмасми?! Сенинг ўрнингда бўлсам, худди шундай қилардим. Ўв, қачон эсинг киради, бола? Бор, менинг муттаҳамларга порага берадиган пулим

йўқ! Билмайман, бу ҳукумат дегани қаёққа қараяпти!..

Бу гапларнинг қайбирига эътироз қилиб бўлади? Нимаси ноҳақ, нимаси ножўя, нотўғри? Уларнинг ҳар бири биттадан муштга айланиб, Бакирни ерга киригиб юборди. Гуноҳкорона ер сузиб ўтирган одам, бир маҳал шартта жойидан турдию:

— Бермасангиз берманг! Бўпти, сиз айтганча, қамалиб кетганим бўлсин!— дея акасининг эшигини тарақлатиб чиқиб кетди.

— Ув, шошма! Шошма деяпман, ахир!..

Эртаси куни Чилонзордан Баҳромнинг ўзи пул кўтариб келди. Йиғлагудек аҳволда ўтириб олиб дард-ҳасрат қилди, ўзини оқламоққа уринди:

— Кеча аччиқ устида сени хафа қилиб қўйибман, ука. Озроқ кайфим ҳам бор эди. Сенга ичим ачиганидан, куйинганимдан гапирдим. Бунинг устига, ўзинг кўрдинг, кеннойинг ўтирувди, шунинг олдида... Уни биласизлар, пул-дунё деса жони чиқади. Уруғи билан бари шунақа...

Бакир узатиб турилган бир даста пулга ўгирилиб ҳам қарамади — акасидан кўнгли қолган эди. Негадир дадаси ҳам, ўртанчасининг не бир қилмишидан ичда норози эканми, индамай четга бурилиб, аралашмай ўтираверди.

— Мана шу пул барибир сеники!— деди Баҳром ўнғайсизликдан чиқиш йўлини топиб, қатъий.— Анови хотину унинг гап-сўзи мен учун капейка! Сен — укамсан, тамом. Билиб қўй: қачон зарур бўлса — оласан. Минг сўм!

Пул эгасининг чўнтагида қайтиб кетди.

Маҳалланинг нариги бошида турадигап тўнгич акасининг хотини — Заҳро кеннойиси ўша кечқурун беш юз сўм кўтариб келди.

— Мана, Бакиржон, топганимиз шугина бўлди. Кўп ўрнида кўрарсиз. Яна озроқ пулимиз бор эди, тунов куни акангиз бориб рангли телевизор олиб келдилар. «Ҳаммада бор матаҳ, болаларнинг кўнгли ўксимасин», деб. Униям ичаси кредит экан. Қаранг, эсизгина, шошмай турганимизда бўларкан...

Акасига бир этак бола туғиб берган бу семиз, хуш-фёъл аёл Бакирнинг кўзига шу тобда онасидек азиз кўринди. Юпун-супун юрадиган жиянчалари назаридан ўтиб, қалампир сепгандек димоғи ачишди. Пулни олмасликка қарор қилди.

— Вой, тортинманг, олаверсангиз-чи!— деди кен-

нойиси чин дилдан қистаб.— Ҳай, топганингизда қайтарарсиз, ахир. Жиянларингиз кўзга кўриниб қоляпти. Олдимизда тўй бор, ҳашам бор. Қайтмаса ҳам майлига — ака-укачилик.

У пулни қўярда-қўймай, қайнонасининг қўлига тутқазиб кетди.

Бир маҳал ойисининг ўзи уйдан беш юз сўм кўтариб чиқди. Синглиси берганмиш, Шоҳида. Сепига йиғиб юрган экан, шундан. Оббо! Бакирнинг аввалига энсаси қотди, жаҳли чиқди. Бир сабаб бўлиб у синглисини хушламай қолган эди. Ўшандан бери тузук сўрашмайди ҳам, сўзлашмайди ҳам. Улар бир хонадонда яшай туриб гоҳо ҳафталаб бир-бирларини кўришмасди. Шоҳида аллақайси касалхонанинг жарроҳлик бўлимида ҳамширалик қилар, аксарият кечалари навбатчиликка қолар эди. Бакирники ҳам маълум — иши сменали. Учрашиб қолганларида эса — совуққина салом-алик, кейин: «Ҳа, юрибсанми?», гоҳо: «Чой қўйиб юбор» ёки: «Кулранг шимимни дазмолламабсан-ку?» қабилдаги майда-чуйда хонаки гаплар. Бугун келиб эса...

Ойисининг қийин-қистови билан Бакир пулни зўрға олди, боягининг ёнига қўшиб қўйди. Эндигина минг сўм бўлибди! Яна...

Сменадош оғайниси Гриша минг сўм берди. Хотини Наташа пўстин олмоқчи бўлиб йиғиб юрган экан.

— Бу йил киймаса шуни, ўлиб қолмас. Балки бу йил қиш ҳам бўлмас,— деди у кулиб.— Кузда Болгарияга саёҳат қилмоқчимиз, ўшангача берсанг бўлди.

Яна бир минг сўмни, ҳеч кутилмаганда, Сафура инъом қилиб қолди.

Ота-бола тагин бир-икки жойга бориб кўрдилар... Айниқса, дадасининг кенжа укаси — Аббос амакисиникига қарз сўраб боргани Бакирга эриш туюлди: уларнинг қизғанчиқлигини билатуриб нега бордилар, барибир беришмайди-ку?!

Бакир кутганидек, дадаси у ердан «пул йўқ» деган гапнигина кўтариб қайтди.

— Улардан қиш куни қор сўранг-чи!..— дея жавраб қайнисю овсинидан ёзғира кетди ойиси.— Пул деб ўлган иккаловиям. Уйлари нарсага тўлиб кетган-у, «кўрмадик, киймадик» деб зорланганларига ўласиз. Қайнотани-ку, оёқда юганида, борини худди соғиб ичди. Шўрликнинг ўлимликка йиққанидан ўтариб, ўзларига тилла тиш қўйдиришди. Машкур ўлгурнинг ўз оғзидан эшитганим! Эр-хотин бир кеча тонгга довур

навбат туришганмиш, ширин уйқудан кечиби! Савил, тилла дегани мунча азиз бўлмаса! Чол боёқиш уёқда «ҳақ» деб оғзини очиб ётибди. Дори олай деса, пулга зор. Бу ҳаммаси ўша яшшамагур Машкурнинг иши!

Табнатан оғир-босиқ дадаси бу гапларни эшитмаганга олди ўзини. Бакир ҳам ойисининг дийдиёсига унчалик қўшилишмади. Бўлса бордир. Чиндан ҳам улар мол-дунёга ўчроқ. Лекин у, ҳар қалай, Баргида билан илк маротаба ўшаларнинг уйида танишган. Баргидани «топган» ҳам, қуда-андачилик даҳмазала-рида ўртада турган ҳам ўша — Машкура кеннойиси! Ҳай, қарз беришмаган бўлса, эҳтимол, ростдан ҳам пуллари йўқдир. Ахир, ўғиллари Миркомил кечагина ҳарбийдан келди, уларнинг ҳам орзу-ҳаваси бордир. Улардан чиқмаган бўлса, бошқа биров жойдан топилиб қолар...

Бакир қандайдир заиф бир илинж билан Чиннибекка қўнғироқ қилиб, аҳволни билдирган эди, у: «Мана, минги биздан-да!— деди жўмардонасига.— Уёғини опкелаверинг-чи».

Божасининг ҳимматига тап берган Бакир йиғилган пулни эртасигаёқ унга элтиб топширди.

Топширдию бирдан ўзини озод, бахтиёр сезди: ахир, у тўрт йиллик мажбурий хизматдан қутулган, Баргиданинг, Баргишасининг бағрида қолган эди!

Ҳеч қандай хат-хабар келмадим, автопаркда бировнинг Бакир билан иши бўлмай қолди. У деярли аввалгидек ишлаб юраверди. Тўрт минг сўм ўзининг ғойибопа куч-қудратини кўрсатган, афтидан, иш аллақачон бости-бости бўлиб кетган эди. Офарин, Чиннибек! Сафуранинг таъбири билан айтганда — б р а в о!

Энди буёғига, олинган ана шу қарзларни бирин-бирин узишгина қолган эди...

5

«Стадион» бекати. Кейингиси — «Кинотеатр». Ҳурматли йўловчилар! Бугун...

Дардан кейин кунлари мана шу йўл ёқасидаги гирди темир панжара билан ўралган майсазор майдонда ўтарди. Футбол! Болаликнинг зўр қувончи, овуноғи. Бакир доим дарвозада турарди. Лекин дарвозабон эмас, ҳужумчи бўлиб ўйнагиси келар, шунинг устидан қўшнилари Маҳкам валдир билан кўп таласиб-торти-

шар, ўйин маҳали қайнаб-жўшиб жойида тек туролмас, дарвозани тепадаги худога топшириб, майдонга тушиб кетар, аммо хавф туғилган заҳоти елиб келиб, чаққонлик билан тўпни илиб олар — шундан уни мудом дарвозага қўйишар эди. Унинг эса, машҳур тоғаси Омон Эргашега ўхшаб ҳужумда ўйнагиси келарди. Валди-роқ Маҳкамга ҳасад қиларди: гирром, оёққа тепгани тепган, ўзи тузук ўйнай олмаса ҳам — ҳужумчи... Унга ҳозир ҳам ҳасад қилади: Валдир валдираб тузук га-пиролмайди, лекин футбол шарҳловчиси бўлиб кетган.

Бу бекатда Бакирга қадрли тагин бир гўша бор. Йўлнинг стадионга қарама-қарши томонидаги анов қуюқ теракзор айланиб ўтилса, тўрт қаватли қизғиш бино келади. Ушанинг учинчи қаватида бир қиз яшайди. Бакир шу қизнинг илинжида бу ерга кўп келган, бирга тунаб қолган кечалари ҳам кўп бўлган. Уни яхши кўрармиди ё йўқ — бунини айтиш қийин. Шуниси аниқки, у билан бирга бўлиш Бакирга хуш ёқарди. Урталарида икки томонни кўпинча исканжага қўядиган бир мажбурият йўқ эди. У билан муомала қилиш ҳам, бирор нима устида тортишув ҳам завқли, ўнғай эди. Ҳаммаси очиқ-ойдин, самимий, бемалол, бежавотир. Аммо бу барибир истиқболсиз бир ўйин, омонат савдо бўлиб, унинг жиддий эмаслиги, жиддийлаша олмаслигига ҳар икки томоннинг ҳам ақли етар, иккала тарафга ҳам шу ойдек равшан эди.

Улар йирик заводга қарашли маданият саройининг тилга тушган «Замона» ансамблига қатнашиб юриб танишган эдилар. Бакир гитара чаларди, Марина қўшиқ айтарди. Бакир кўпчилик оилаларда бир-икки замон ҳукм сурган қатъий урфга кўра («Боламиз ё музыкага бориши, ё спортга қатнаши шарт!»), дарсдан ортиб музыка мактабини ҳам ўқиб битирган эди. Ҳарбий хизматдан қайтгач, ҳали бўз йигит эмасми, ишдан кейин кечқурунлари ўзини қаерга қўярини билмай зерика бошлади. Шунда «Замона» ансамблининг доврўғини эшитдию бир пайтлардаги «таланти» эсига тушди. «Санъаткорлар» орасида ҳам, мухлислари ўртасида ҳам шайдолари беҳисоб бу қизни илк марта ўшанда кўрди. Бошқаларга анчайин масхараомуз кулиб қарайдиган мағрур қиз Бакирга қолганда رویиш, ҳалимдек мулойим чиқди. Бунга йигитимизнинг асосан ташқи сифатлари сабаб бўлди демоқ ҳам Маринадек зийрак, нозиктаъб қизга нисбатан ҳақоратдек туюлади. Энди эслаб қаралса, у барибир табиатан ювошроқ қиз экан.

Аслида ҳам шунақа эди. Бироқ маданият саройининг томошабинларга лиқ тўла муҳташам толорида Алла Пугачёвнинг бутун мамлакат жўрнавоз бўлиб куйлаётган машҳур қўшиқларини ижро этганида шундай жўшиб, берилиб кетардики, сира таниб бўлмасди. Шунда Бакир кечагина бу қизни бағрига олганига ўзи ҳам ишонмай қоларди. Лекин ишонмасдан иложи йўқ. Концертдан кейин уни кузатиб бориши рост, баъзан у билан бирга уйига кириши ҳам рост, онаси заводга, сменасига кетганда гоҳо соат ўн биргача, гоҳида эса тонгга қадар у ерда икковлон ёлғиз қолишлари ҳам рост. Буларнинг бари ҳақиқат, бари бўлган гап. Хона бурчагидаги «Неринга» ёрлиқли сандиқдек баҳайбат, алмисоқдан қолган магнитофон уёқда ўзича хониш билан овора, булар буёқда — диванда ўзлари билан. Қайта-қайта айланавериб увадаси чиқиб кетган лента қайта-қайта узилаверади, шунда «сандиқ»нинг укки кўзидек йирик пистоқи чироқчаси липиллаб қолади. Узиқ лента — шитир-шитир, пистоқи кўз — лип-лип; шитир-шитир, лип-лип, шитир-шитир лип-лип... Қани энди, биров ўрнидан туриб анови даҳмазани улаб қўйса, пистоқи кўзга бир зум бўлсин осойиш бағишласа! Ундай жонзот йўқ бу ерда. Бори ҳам бояги қўшиқча эш бўлиб, қўшилиб кетган! Бу сирдан биргина кўз воқиф, биргина шу гувоҳ, уккининг кўзидек йирик пистоқи чироқча — лип-лип, лип-лип...

Йўқ, бошқа гувоҳ ҳам бор экан. Оёқ остидан чиқиб қолди у. Жикилдоқ Шоҳида. Синглиси. Чақимчи! Бир кеч навбатчиликдан қайтаётиб қандайдир дарахт тагидаги ўтиргичда кўрганмиш уларни. Эртасига кечқурун аввал тергов, сўнгра юзлаштириш, ниҳоят ҳукм — маслаҳат бўлди. «Бу юришларингизни қўйинг энди, Бакирвой, бизга ярашмайди,— деди дадаси одатдаги босиқлик билан.— Бирорта кўз остига олиб қўйганингиз бўлса — айтинг, биз ҳам кўрайлик буёғини. Шу чоққача ўз ҳолингизга қўйиб қўйганимиз ҳам етар».

«Кўз остига олиб қўйгани» борми? Бакир узоқ йил «номзод»лардан биттасини учратган эди. ЦУМда. Тасодифан. Бир дугонаси билан юрган экан, растама-раста етаклашиб. «Вуй, Баки-ир, санмисан?! — деди аранг таниб.— Қатта ўқувоссан? Нечинчи курс?.. Ман филфакдаман. Бу йил битирвопман. Ҳозир-чи, диплом ёзивопман. Тилдан. Шевалардан. Вой, танишиб қўй: бу мани ўртоғим — Мупар, Мупаррах Биллз ўқийву-за».

Шундан кейин қайтиб кўрмади уни. Филфакни битирган бўлса керак. Шевалардан диплом ёзиб. Ҳозир «қатта» экан у? Нима иш «қивотган» экан? «Махтабда боллани она тили ва адабиётдан ўқитвотган»микан ёки «билла ўқиган ўртоғи Мупар мишан» Марказий магазинда растама-раста етаклашиб юрганмикан?..

Ким билсин! Лекин Бакир шуни биладики, худди шу қиз мактабда ўқиб юрган кезлари унга «ошиқи беқарор» бўлган, битирув кечаси хилват бир бурчакда бўйнига осилиб, «Бир умр бирга бўловуз, Бакир ака!» дея олт ичган. Кейин, ҳарбий хизматга кетаётганида, ҳар куни биттадан хат ёзиб турмоққа ваъда берган ҳам мана шу қизгина бўлади. Ваъдасининг устидан чиқиб хат ёзди, тўғри. Биттагина. Икки йил — етти юзу ўттиз кун бадалида! У ҳам икки оғизгина ахборотдан иборат: «Иккинчи курсда ўқивоппман, янаги йил учинчига ўтаман».

Хуллас, шаҳар бўйлаб Бакирбекка қиз қидирмоққа тушдилар. Аммалари, холалари, опа-сингилу кеннойилари. Бировининг ойдеккина, лекигин сағал паканароқ қўшниси бор экан, ўзлариям тагли-тугли, бадавлат хонадон; бировининг бирга ишлайдиган хизматдоши бор экан — сағал ўтириб қолганини айтмаса, тузуккина эмиш, бир рўзғорни обод қиладиган; бировининг дугонаси, яна бировининг таниши, жияни, синглиси, аммасининг қизи, холасининг қизи, амакисининг хотинининг жиянининг қизи, тоғасининг божасининг опасининг қўшнисининг қизи... «Ойдеккина», «нозандек», «икки юзи нақш олма», «сочини кесмаган», «ҳаёели-иболигина, рўзғор юмушларига бопта», «ўқишларни «беш» баҳо билан битирган, топиш-тутиши бинойидек, ўзини тутиши ҳам чакки эмас, замонавий-да», «гапирганда ерга қараб туради, шун-доқ лағмонлар қиладики...»

Ҳайҳотки, бу турфа-туман нозанинлар орасидан Бакирға муносиби топилмасди, Тошкентдек бепоён шаҳри азимда унга ёқадиган қиз йўқ эди. Бири ўпоқ, бири сўпоқ. Икки-учтаси билан танишувларга ҳам борди. Ҳадра. Цирк. Санъат саройи. «Диско раққоси». Лекин — «сағалгина, сағалгина». Ҳар гал бу ҳолдан Бакирнинг ёдига Адҳам боз айтиб берган латифа тушарди.

Бировининг қизига совчи келибди. У қизини таърифлай туриб нуқул: «Сағалгина айбини айтмаса...» деб такрорлармиш. «Нима, қизингизнинг оёғи ногиронроқми?» деб сўрабди келган совчи. «Йўғ-э, оёғи соппа-

соғ-у, сағалгина айби бор-да». «Ҳа, кўзи ғилайроқми?» «Нима деяпсиз, биродар, қизим шаҳлокўз! Аммо сағалгина айби бор-да». «Топдим, топдим, танбалроқ бўлса керак-да?» «Оғзингизга қараб гапиринг! Қизимиз шундоқ чаққонки, рўзгорнинг ўтидан кириб сувидан чиқади. Фақат сағалгина...» «Ундоқ бўлса гапирсангиз-чи, ахир, нима айби бор?» «Шу, ҳеч қандай айби йўғ-у, сағалгина иккиқатроқ-да...»

Холаси топгани бир кўришдаёқ Бакирнинг дидига ўтиришмади: ўтакетган тортинчоқми-ей, қишлоқига ўхшаган бир бало. Лекин аммаси топган номзодини қаттиқ туриб ҳимоя қилди. Бакир: «Тили сал чучукроқ эканми», деб қусур айтган эди, дарҳол мот қилди-қўйди: «Тили аччиққина бўлганидан чучуккина бўлгани тузук эмасми, ўргилай! Иннайкейин, жа-а унчалик қораяммас. Қорачагина бўлгани ёмонми? Қора қиз — сара қиз, дейдилар».

«Ана ўша боёқишларнинг уволи тутди сени, болам», дейди ойиси бир кун келиб. Лекин ҳали у кунгача бор эди...

Иттифоқо, Аббос амакисининг тўнғичи Миркомил армиядан келдию қариндош-уруғ «аскар кўрар»га йиғилди. Тенг-тўш, ёш-яланг бир хонага — замонавий жиҳозланган, магнитофонли алоҳида бир хонага тўпланди. Ана шу зиёфатда бир қиз Бакирнинг кўзига жуда иссиқ кўринди. Аммо, «Қаерда кўрган эканман-а, ким бу қиз?» дея ҳарчанд бош қотирмасин, эслаёлмади. (Ажабо, чиройли қиз-жувонлар ҳамиша танишдек туюлади, қаердадир кўрганга ўхшайверамиз уларни!) Қиз кўҳликкина, очиқ-сочиқ, ғоятда ёқимтой эди. Ярашиқ кулгичлари ҳам чиройли, жарангдор кулишлари ҳам, ўзи ҳам, сўзи ҳам чиройли, хуллас, ҳавас қилгулик эди. Бир-икки оғиз гап ҳам олишдилар. Маринанинг таъсирими, ўрганган кўнгил, Бакирга бу қизнинг ўзини эмин-эркин тутиши айниқса маъқул бўлди. Қўшилиб бир жуфт рақс ҳам қилдилар. Ана шунда Бакир ўзини оламда энг бахтиёр, бахтиёргина эмас, еттинчи олам шаҳзодасидек беармон ҳис этди. Бу олам — олам қадар сирли, сеҳрли, жозибадор эди. Бу оламда анвойи гуллар нигоҳингизга зор, муаттар мушқлар димоғингиздан нари кетмас, уни муқим макон тутар эди. Бу оламда борлиқ нарса гўзал, фараҳли эди. Бу оламда оддий одам тилида эмас, қуш тилида, йўқ-йўқ, булбуллар шевасида сўйлашилларди. Бу олам ана шундай фусункор, сирга, сеҳрга тўлиқ эди...

Бу оламда У бор эди!

Лекин, начораки, у — баланд дор! Дор?..

Майли, нақдини, пастроғини кўриб юраверсин-чи...

Бу гал уни нақ дадасининг ўзи «қўлга туширди». «Қўлга туширди»ю, эртасигаёқ нонушта маҳали, икки оёғини бир этикка тикқандек, масалани кўндаланг қўйди:

— Узинг айт! Бўлмаса, дуч келган бировига совчи қўямиз, бугуноқ!

Бакир ерга тикилиб олди, лекин тутила-тутила дилидагини айтди:

— Кенжа амакимнинг бир қўшнилари бор экан...

— Вой, «дом»да турадиганми?!— деди ойиси талва-сага тушиб.

— Баргида деган. Ушанга бориб кўринглар-чи...

— Вой, ниманинг баргида? Қанақа барг? Нима деб алжиравоссан ўзи, бола?!

— Алжираётганим йўқ,— деди Бакир энди кўзини ердан узиб, жаҳл билан.— Исми шунақа!

— Вой, шунақаям исм бўларканми?— деди ойиси ёқасини ушлаб.— Баргидамиш-а! Ҳа, жиллақурса, Фариди бўл, Ақида бўл! Исм тўлиб ётибди-ку: Шахло, Лайло, Барно, Раъно, Зебо...

Дадаси кесиб: «Бўпти, масала ҳал! Бугуноқ Машкур келинга телефон қилиб, гаплаш!» дея фармойиш бермаганида, ойиси ўзи билган жамики номларни бир-ма-бир санаб чиққан бўлармиди!

Икки кундан кейин телефонда айтилган рад жавобининг мазмуни қуйидагича эди: ўқимаган экан; қизимиз олий маълумотли санъатшунос, музейда ишлайди; айтинг, биздан ранжишмасин, бошқа жойларни кўришсин, ахир, кўча тўла қиз, ўзига муносиби топилиб қолар... Энг қисқа, лекин аниқ, аччиқ мазмуни эса — тенг тенги билан, тезак қопи билан...

Тезак, қоп... Бакир — ёш, навқирон, қад-қомати келишган йигит, шунда умрида биринчи марта ўзини қаттиқ камситилган сизди, хўрлиги келди.

Ажабо, шу кундан эътиборан совиш ўрнига, ўша «олий маълумотли санъатшунос»ни кўргиси келадиган, қўмсайдиган, унга талпинадиган, уни деб изтироб чекадиган бўлиб қолди — қасдма-қасдига, аччиқма-аччиқ! Бир сўз билан айтганда, уни «қаттиқ севиб, кўрмаса туролмайдиган ошиқи беқарор»га айланди. Ҳар хил баҳоналар билан ўша ёққа ошиқадиган, бориб, амакиси уйда бўлса — Миркомилни, Миркомил бўл-

са — амакисини сўрайдиган, иши борлигини важ қиладиган бўлди. Аммо бирор маротаба бўлсин у ни учратолмади.

Ана шундай ҳаловатсиз кунларининг бирида, рад жавобидан кейин икки ойлар чамаси ўтгач, фавқуллода Машкура кеннойиси қўнғироқ қилиб қолди: «Бакирчик, суюнчини тайёрлайверинг, буёғи ҳал! Опамни чақиринг-чи... Кенно-ойи, анақа...»

Эртасидан эътиборан борди-келди бошланди. Уй кўрар, совчилик, оқ ўраш, маҳаллага маълум оши, никоҳ, қиз базми, тўй... Икки томон ҳам бир-бирдан рози, иккала томон ҳам мамнун. Оёқлар олти, қўллар хизматга шай. Қуда-андачиллик, баҳамжиҳат келишувлар, сарпо-суруқ, тўй харажати, маслаҳат, битишув... Келинга тилла тақинчоқ занжирча масаласида жиндаккина машмашага борилганини айтмаса, қолгани хамирдан қил суғургандек, гўё силлиқ кечди.

Лекин негадир куёв тарафдан ҳеч кимнинг хаёлига, «Ахир, булар кечагина рад этган эди-ку, нимага энди бирдан ташаббус қилиб, ўзлари элчи қўйиб қолишди? Бу ерда биронта сир йўқмикан?» деган иштибоҳ келмади. Зеро, бунга фурсат ҳам қолмаган, тўй куни белгиланиб, югур-югур бошланиб кетган эди.

Хўш, энди буёғини келин-куёвдан эшитсак, улар аллақачон ошиқ-маъшуқ бўлиб кетишган, бормаган гўшалари — салқин соҳиллару хилват хиёбонлар, кино театрлар қолмаган эди. Дарвоқе, бир гал кинотеатрнинг олдида Бакир Баргидадан ажралишига бир баҳя қолди. Қўрқоқлик қилди, бўшанглик қилди. Қўрқоқлик билан енгди. Ана шунда хатога кетган экан, буни кеч аниглади, лекин сўнги пушаймон — ўзингга душман. Бефойда. Ахир, тўй куни тайинланган эди-да. Жордесни, лаънати рақиби қоработир Жордесни ўша куни кўрди. Ана ўшанда йигитлик қилганида, бирдан исён кўтарганида, бир зарб билан ҳаммасини яксон этганида... Айтмоққа осон. Тан олиш керак: қўрқди, Баргидадан, шундай санамдан ажралиб қолишдан қўрқди! Кучи уч-тўрт кун аразламоққагина етди. Ана шунда тагин Машкура кеннойиси жонига ора кирди: «Ҳа, қочқоқ! Йигит деган қайлигини ҳам ташлаб қочадими?!» Узи ҳам шундай бир баҳонага, даллага зор бўлиб юрган эмасмиди? Раҳмат, кеннойи, яхшилигингизни сира унутмайман! Яраш-яраш. Яна илгаригидек сайру томошалар, лабташналик, энтиқиш, талпинишлар... Энди Баргида унга аллақандай,

опаларчами меҳрибон бўлиб қолган эди. (Ҳа, айнан опаларча!) Ахир, ҳаётда нималар бўлмайди! Чучук бор жойда аччиғи ҳам бўлади. Гул тиконсиз бўлмас. Чидаш керак! Шунинг учун ҳам буни ҳаёт дейдилар, ҳа-ёт!

Ёдида, араз кунларининг бирида алаmidан маст бўлиб Маринаникига борди. «Уйланяпсан деб эшитдим...» Йўқ, дея олмади негадир: «Ҳа, шундай ният бор,— деди мужмалгина ишшайиб.— Уйдагилар қўйишмаяпти». «Тўғри қиласан, уйлан. Бахтли бўл. Лекин сендан илтимос: энди бу уйга келадиган йўлни эсингдан чиқаришга ҳаракат қил!» Мардона қиз экан Марина, оқила қиз экан!

Ярашганларининг эртаси Баргида «Бир таклиф бор», дея уни битта жойга бошлаб борди. Бу собиқ Асака майдонида қад ростлаган осмонўпар бежирим бинолардан бирининг ўн бешинчи қаватида жойлашган икки хонали шинам, серҳашам квартира эди. Унда янги келин-куёвга даркор жамики шароит мавжуд эди. Уларни Сафура кутиб олди. Икки дугона даҳлизда ниманидир пичирлашди. Кейин, Бакир диванда ўтирган хонага Баргида кирди. «Қалай, ёқдимиз? Қаранг, деразадан бутун Тошкент кўриниб туради. Тўйдан сўнг шу ерга келиб яшасак, нима дейсиз?» Бакир ломим деёлмади — бу ҳашаматдан оғзи очилиб қолган эди. Агар ҳозир Баргида «Мана шу қаватдан ўзингни ерга ташлайсан!» деса, у сира иккиланмай деразага ёпишарди. Бир маҳал Сафура эшикдан бош суқиб: «Уй сизларники, билганларингни қилинглар, я пошла, чао!» деди Бакирга шўхчан кўз қисиб.

Бу жаннатда, боя айтилганидек, ҳамма нарса муҳайё эди. Бироқ бу чинакам жаннат, чинакам жаннатда эса... Билганларини қилолмади Бакир, Сафуранинг ишончи ерда қолди. Марина билан қовушганда сира бунақа бўлмасди. Ҳаммаси қандайдир табиий, ортиқча таҳликасиз кечарди. Ўз-ўзидан. Ҳозир эса... Ҳолбуки, у кунги тўқнашувдан сўнг бу ишга қатъий бел боғлаган эди. Ё худди ўша ҳалал бердимикан?.. Тўғри, ўпди, қучоқлади, Баргиш, Баргиш, аммо... Мана, у ётибди. Бағринга кирмоққа, кириб вужуд-вужуди билан уни ойдек тўлдирмоққа шай. Меҳринга зор, қучоғинга илҳақу интизор. Ма, ол, ҳаммаси сеники, ҳаммаси! Мана шу момиқ вужуд, мана шу ипақдек майин, маллатоб кокиллар, ақиқ лаблар, оққушниги мисол оппоқ бўйин... бари-бари! Қўзлар қамашади, ваҳм босади,

нафас тиқилади, кўкрак қафаси юракка тор, ёриб чиққудек... Бамисоли саҳрода чанқаб-чўллаб, томоқлар қақраб, лаблар қовжираб, юрак аланга олиб, баданга ўт туташганда ногаҳон олдинда зилол сувли бепоён денгиз кўринди, дейлик. Эсанкираб қолинадими шунда? Зеро, шарт оғир, шарт бешафқат: ичмоқ бўлсанг — бутун денгиз сувини симирасан, сўнгги томчисига қадар; чоғинг келмаса, яхшиси, яқинлашмай қўяқол, акс ҳолда, куясан, вужудга баттар ўт туташади, бугина эмас, денгизнинг ўзига-да ўт кетади, денгиз ҳам аланга балосида ўртанади, ана унда омон қолмоғинг амри-маҳол... Ма, ол, ҳаммаси сеники, ҳаммаси! Қўлингдан келса!..

«Кейин,— деди бир маҳал Баргида секингина, уф тортгандек.— Узингизни кўп уринтирманг. Кейин, вақти келганда...» Бу гапни у масхараомуз оҳангда айтгандек туюлди Бакирга. Кўксидан шундай хўрсиниқ отилиб чиқдики, ўн беш қават пастдаги шаҳар, шаҳар-ку шаҳар, бутун еру осмон ларзага келди гўё...

Кейин — кейин, вақти келганда... Э, уёғи бир дoston, йўқ, фожиа дегулик кулфатнома!

Ундан илгарироқ эса тўй дабдабаси. Никоҳ, «Чайка»да шаҳар бўйлаб сайр, зиёрат, гул қўйиш маросими, фото-киноаппаратларнинг чиқ-чиқи, шампан кўпиклари... ЗАГСда яна бир нарса маълум бўлди: Баргида ундан икки ёш катта экан. Буни кўриб Заҳро кешюйиси негадир лабини тишлаб қўйди. Бакир эса, аксинча, хурсанд бўлди: ўзидан ёши улўроқ қизлар унга янада сирлироқ, жозибалироқ туюларди. Ёшлигидан шунақа.

Атрофда ўралашиб юрган аллақандай сўхтаси совуқ, тақа мўйловли суллоҳ йигитларнинг оққушдек товланиб турган Баргидага суқланиб қарашлари, гап отишлари, бетакаллуф муомаласию Бакирга мутлақо бепарволик, ҳатто пинҳона ҳасадми, нафрат, ҳеч кимнинг у билан иши йўқ... Гўё унинг тўйи эмас-у, анови-ларнинг тантанаси! Гўё у бу ерда ҳеч ким, ҳеч нима эмас, шунчаки аралашиб қолган бир хас, пуф деса, ана, осмонга учиб кетади. Ҳаммаси Баргидага парвона, Баргидага маҳлиё, Бакирга кўзлари тушганда эса, маъносизгина илжайиб қўйишади, холос. Ҳа, у бир соя, соянинг сояси... Аллақандай ясанчоқ таннозлар, оқбилак таманнолар, турли-туман упа-элик, мушк-анбарларнинг бошни гарангу сархуш қиладиган, айти чоғда қандайдир фожейи хиёнат руҳидан огоҳ этадиган аиво-

йи бўйлари... Бакир пакар-паришон эди бу қиёмат ичида. Ҳаммаси тушдек, биров кўраётган тушдек. Уйғонай, кўзимни очай деса, ёнида — Баргида, Баргиш... Кейин, худди шундай ички таҳлика остида «Зарафшон» ресторанида ўтган дабдаба...

Шулар ва бундан буёғи энди бир пайтлар ўзи орзу қилган ҳаёт эди. Орада анови фалокат рўй бермаганида, балки...

6

Қарз даҳмазасидан қутулар-қутулмас, Баргиданинг чарлари бўлди. Бакир томондан қариндош-уруғи йиғилиб борди. Чарларга куёвнинг ўзи ҳам таклиф этилган эди. Қуда-андаларга зўр иззат-икром кўрсатилди. Лофи билан айтганда, Баргиданинг дадаси дирижёрлик қиладиган деярли бутун бир хор коллективи хизматда бўлди. Созандаю хонандалар зиёфатнинг бошидан охиригача санъатларини ўша куни халққа эмас, раҳбарларининг қудаларига намойиш этдилар; бетўхтов хониш қилиб турилди. Бу куй-қўшиқлар меҳмонларга унчалик манзур бўлмаган эса-да, улар одоб сақламоққа мажбур эдилар. Ахир, нозик жойда меҳмонлар, қолаверса, ўзларининг иззати учун қарийб бутун бошли хор коллективи ташриф буюрган; ана, қўлларида иргай таёқча, паришон сочларини ҳар ёнга жилпанглатиб қуда буванинг ўзи уларга «дарс ўргатмоқда». Тўғри, хорда бундай лавозим йўқлиги туфайли, томошани жонлантирадиган раққоса кўринмасди, аммо унга зарурат ҳам сезилмади: Сафуранинг бир ўзи ўнта ўйинчининг ўрнини босди. Беш йил бекорга театр институтининг тупроғини ялаганми! Яна беш йилча — унда-бунда касб санагунига қадар — бекорга телевидениеда режиссёрга ассистентлик қилганми! Ёши ўтинқираганроқ, лекин ҳамон машҳур ҳофизга эш тушиб, бир-икки вақт пойтахтдан панароқ манзилларга тўйга борганлари-чи! Мана энди — ўшаларнинг самараси. Бир ўзи даврани эгаллаб, эркак меҳмонларнинг кўзини ўйнатиб, юрак-бағрини жимирлатиб, қариндошларининг, жонажон дугонасининг базмини обод қилмоқда. Ўтган гал изза бўлишига сал қолгани ёдидами, бу сафар у хийла сиполик, андишамандлик билан ўйнади. Бироқ тўйма-тўй санғийдиган жайдари отарчи — данап эмас, Сафуралиги зўр келиб бот-бот куйдирмажон муқомлар қилиб қўярдики, ана шун-

да базм аҳли бу ер ҳовли эмас, кўпчилик яшайдиган «дом» эканини бир дам унутиб, уни бошга кўтаргудек чуввос солиб қийқириб юборарди.

Хуллас, оддий меҳмондорчилик эмас, тўй бўлди, тантана бўлди!

Агар буни чарлар дейдиган бўлсак, одатан унда куёв қатнашмаслиги лозим, башарти, қатнашгудек бўлса ҳам ўша куниеқ зиёфатдан сўнг, келган қаришдош-уруғи билан бирга уйга қайтмоғи шарт эди. Лекин Бакирвой деганимиз оз эмас, кўп эмас, бир ҳафтага яқин қолиб кетди қайнона-қайнотасиникида. Бир ҳисобда, бу ерда, «ҳар кун байрам» муҳитида яшамоқ унинг учун сўнгги кунларда чеккан азоб-изтироблари, қарз-қурз дея ўлиб-тирилиб югурганлари эвазига берилган бир мукофот эди гўё. Бу ҳолдан ота-онаси олдида ўзини уятли санаб, мулзам сезган Бакир, уйларига сим қоқиб: «Бир-икки кун шу ерда туратурарканмиз, Баргиданинг тоби йўқроқ эди», дея почор баҳона қилмоққа мажбур бўлди. Ҳар ҳолда, ҳали чиллали келин-куёв, буёғи қандоқ бўларкин? Ана шу мулоҳазасини хотинига айтганида, Баргидадан ҳали кўп мартаба эшитажак, мутлақо самимий тарзда айтилган, лекин мутлақо лоқайд мазмундаги бир иборани илк бор эшитди: «Ҳа, нима қишти?!» (Аслини илова қиламиз: «Ну и что!»)

(Шу тариқа, ўзи туғилиб-ўсган ота-она хонадониди, не-не орзу-умидлар илинжида тортилган чимилдиқ остида яна бир кеча хотини билан бир ёстиққа бош қўймоқ унга қайтиб насиб қилмаган экан. Айтиш мумкинки, улар худди шу ернинг ўзидан — бориб наридан-бери юк-пукларини олиб келганларини ҳисобга қўшмаганда — тўппа-тўғри, марҳаматли Сафура беғараз тортиқ этган (вақтинча, албатта), шаҳарнинг қоқ марказидаги осмонўпар кошонанинг ўн бешинчи қаватида жойлашган серҳашам квартирага кўчиб ўтдилар.)

Баргидаларнинг хонадониди чиндан ҳам «ҳар кун байрам» эди. Шу бир ҳафта ичида чарлар бўлди, синглиси Басиранинг туғилган кунини ўтказилди, ойиси Афрўза Камоловна ўзи мудирлик қиладиган дорихонадаги хизматдош ҳамкасаларини меҳмонга чақирди, ўзлари ҳам бир марта аллакимнинг юбилей зиёфатига бориб келишди — хуллас, бирор кун уйда тинчгина ўтирмақ йўқ, ҳаминиша байрам, дабдабаю асъаса, тўй-тараддуд. Ҳар кеч ётишдан олдин оилавий тарзда биргина савол муҳокама этилади: эртага нима қил-

дик? Кейин ё бировникига меҳмондорчиликка борилди, ё кимдир, кўпинча машҳурроқ одам, сабаб-бесабаб уйга чақирилади.

Барношанинг туғилган куни, Баргишанинг туғилган куни, Басирашканинг туғилган куни, Афрўза Камоловнаники, Ражикники... Йилда бир неча мартадан! Булар гўё туғилган кунларини нишонламоқ учунгина туғилишган эди.

Куёвболамиз қачон туғилган эканлар — қайси ой, қайси кун, билиб қўяйлик!

Инайки, бу ерни нақ карвонсарой дейсиз! Бакирга нотаниш аллақандай сўхтаси совуқ башаралар бемалол кириб-чиқаверади, келиб-кетаверади. Баъзилари қайнотасининг исфаралик қариндошларини қариндошларининг қариндошлари бўлса, кўпчилиги хонадоннинг шунчаки таниш-билиши эмиш. Бозор-ўчару бошқа хўжалик юмушлари шуларнинг зиммасида — Афрўза Камоловна уларни текин дастёр қилиб Олой бозорига зир югуртиргани югуртирган.

Бошда бир-икки кун беғам, серзавқ туюлган бу ҳаёт тарзи, бу ҳавойи борди-келдилар уч-тўрт кун ўтмаёқ Бакирни зериктирди, ғашига тега бошлади. Синчиклаб қаралса, бу ҳой-ҳаваслару ҳатто оила аъзоларининг ўзаро муомала-муносабатлари замирида ҳам қандайдир омонатлик, ясама киборликка интилиш, хўжақўрсинчилик майлларини сезиш мумкин эди. Азбаройи ҳақиқат таъкидлаш лозимки, ёлғиз Баргидагина ола қарғадек нимаси биландир бу манзарадан четда, ажралиб турарди. Ёки Бакирга шундай туюлармиди, ҳар қалай, у ўзи туғилиб-ўсган бу хонадондаги кўпгина тутумлар билан ботинан келиша олмас, ўзига хос бир заҳархандалик аралаш буни бот-бот намоиш этиб ҳам турар, шундай ҳолатларда аксарият Бакирга қараб, «начора, булар шунақа одамлар» дегандек хижолатомуз кулимсираб қўяр эди. Бошқалар ҳам ўз навбатида унга эҳтиёткорона муомала қилишар, ортидан: «Баргидамиз шунақа ўжарроқ, ўзбилармон, санъатшунос-да, ҳамма нарсага танқидий назар билан қарайди. Баргиш — заҳаргиш», дея ҳазиллашиб қўйишар эди.

Бу хонадондаги тағин бир одат Бакирга малол келди. Қатъий риояли оилада тарбия топган йигит, мана, йигирма бешга қадам қўйибдики, ҳали-ҳамон дадасидан ҳайиқиб туради, у хонасига бош суққудек бўлса, азрўйи адаб, ўлиб ётган жойидан ирғиб туриб кетади. Бу ерда эса бир неча бор шундай манзаранинг гувоҳи

бўлди: ота креслода газета ўқиб ўтиради, аллақачон бўйи етган қиз — Басира, тиззаларини кўз-кўз қилганча, диванда чўзилиб телевизор кўриб ётади. Бакирнинг ори келди, кейинги гал уни яна шу ҳолатда учратиб, қаттиқ тикилган эди, ҳайтовур, кетига тепки еган сигирдек базўр, шунда ҳам норози тумшайиб ўрнидан кўзгалди. Отангдан-ку уялмас экансан, лоақал, ҳар ҳолда, бегона эркак — поччангдан ибo-истиҳола қилсанг-чи, Басира бўлмай, бебасир кетгур!

Оиладаги уч қизнинг кенжаси — ана шу тантқиқ Басиранинг туғилган куни айниқса уйда қиёмат бўлди. Бакирнинг тўйи арафасида оёқ остида ўралашиб юрган кимсаларга ўхшаш аллақандай шубҳали, антиқа кийим-бошли, ҳар иккисидан бири тақа мўйлов қўйган, турқи совуқ бир гала арзандалар йиғилиб олиб, гонггача шовқин-сурон қилиб, дўпир-дўпир ўйин тушишди. Бурчакда чинқириб турган магнитофон оғораю булар овора, бошқасига ишлари йўқ. Қўпинча касб-кори бетайин бу тоифанинг юриш-туриши Бакирга анча таниш, таксида юрган кезлари у бунақаларга дуч келавериб, ўксаси қотиб кетган. Улар, қўлларига неки тушмасин, эртанинг гами билан ишлари йўқ, шу куниеқ еб-ичиб битиришадию сўнгра яна бирор жойдан бирор нима унишини пойлаб осмонга боқиб ялло қилиб ётишаверади — қаноатни ҳам билишади. Лекин жойларидан туриб бундай бир жон ҳаракат қилмоққа сира тоб-тоқатлари йўқ — ҳар турли заҳар тушавериб бамисоли тошга айланган чарвиларини эритгилари келмайди. Буларнинг ичида шундай бир тонфа ҳам борки... Бакир унақаларини ҳам учратган. Бир гал унга Чилонзордан илашган тўда худди мана шунақалар орасидан чиқмаганми?..

Таксига учта қиз баравар қўл кўтарди. Ҳали бўйдоқ кезлари эмасми, Бакир қизиқсиниб машинани йўл четида тўхтатди. Сўрамай-нетмай ичкари кириб олган учала қиз ҳам навниҳол, ўн тўққиз-йигирмалар атрофида. лекин шу ёшда ҳам балони кўриб улгурганлари гап-сўзларию афт-башараларидан маълум эди. «Юнус-ободга! Фақат тез!» дея амр қилди машинага кирасолиб ўзини Бакирнинг ёнидаги ўриндиққа ташлаган қиз. У безгак теккан мисол қалт-қалт учиб-тушар, майдатароқ қалами шими тиззалари узра кулларини ҳар ёнга сочганча қўлидаги сигаретни базўр лабига олиб бориб, ютоққудек ташналик ичида симирар, биллагига игна билан «Анора» деб ёзилган эди. «Ҳа, нима гап,

тишчликми?» деб сўради Бакир ажабланиб. «Тезроқ ҳайданг, оқажон, тезроқ, ўлиб қоламан!» деди Анора аранг, энтика-энтика. «Да, побыстрее, пожалуйста!» деб қўйди орқадагилардан бирови. «Ҳаҳ, номард! Ут-тиз сўмни қуртдек санаб олиб, берган матаҳини қара ярамаснинг!— деди бошқаси.— Бунақада ўлиб қолса нима бўлади бу?!» Турқ-башарасиёқ одамнинг ғашини келтирадиган бу сатангларни машинага ўтқизганидан пушаймон еб бораётган Бакир уларнинг гап-сўзларига у қадар тушунмаган эса-да, нопокроқ бир ниманинг ҳидини сезди, тезроқ айтган манзилларига етказиб, булардан қутулишга ошиқди. Манзилга етилгач эса, улар машинадан тушишга шошилишмади, аниқроғи, тушмоқ ниятлари ҳам йўқ экан. «Маша, югур!» деди Анораси, машина тўхтар-тўхтамас орқадагилардан бирига ўгирилиб бўғиқ, титроқ овозда. Бакир аллақачон бу ёпишқоқ йўловчиларидан безор бўлган эса-да, айни замонда ички бир қизиқувчанлик ғолиб келиб, шубҳалироқ туюлган манзаранинг давомини кутмоққа қарор қилди. Жонҳолатда чопиб тўққиз қаватли бинога кириб кетган Маша, чорак соатлар ўтай деганда қайтиб чиқди. Ҳаллослай-ҳансирай югуриб келди-да: «Мана. Уйда экан, хайрият. Уша нарх!» дея муштумидаги алланимани Аноранинг кафтига қистирди. Бакир титроқ панжалар орасидан чиқиб турган қандайдир ампуланинг учини кўриб қолди. «Энди Қорасувга босасиз, оқажон!» деди боя сўник кўринган кўзлари дафъатан ғайритабиий бир ўт билан чақнаб кетган Анора, титроғи ҳам андак аригандек бўлиб. «Қани, машинани бўшатиб қўйинглар-чи!— деди Бакир ғазабини аранг босиб.— Йўқса, ҳозироқ мелисага олиб бораман ҳаммангни! Қани, бўл! Туш, туш!» Орқадагилар пича тихирлик қила-қила, ҳар қалай, тушишди-ю, лекин Анора ўриндиққа ёпишганича без бўлиб ўтираверди, сўнг ёлвормоққа ўтди: «Жон оқа, элтиб ташланг Қорасувга, кейин нима десангиз — бермаган номард!» Шунда Бакир ўзига ҳайрон қолди — шартта эшикни очдию бир зарб билан қизни машинадан улоқтириб ташлади ва йигит бўлиб тилига олмаган ҳақоратни айтиб бақирди: «Қанжиқ!» Эшигини қарсиллатиб ёпиб, абжирлик билан машинани изига буриб оларкан, гандираклаб ўрпидан тураётган Аноранинг чинқирган овозини эшитди: «Машка, Машка! Номерини ёзиб ол! Ув, жал-лаб, ҳали Ромага айтиб дабдалангни чиқазмасам!...»

Ушанда Бакир неча кунгача ўзига келолмай, ичида хит бўлиб юрган. Романинг қўлига тушиб дабдала бўлмоқдан қўрққани ёки анови манжалақидан ҳақорат эшитгани учун эмас, йўқ, бошқа нарсага, бошқа...

Албатта, ҳозир бу уйдаги барчани бир хил қарич билан ўлчамоқ бориб турган бадбинлик бўлар — уларнинг орасида бинойидек тарбия кўрган бамаъни йигит-қизлар ҳам йўқ эмас. Лекин анови хунуки бедавонни қаёқдан топди экан Басира? Афрўза Камоловнинг «дастёр»лариданмикан ё? Бурун сўррайган, кўзлар чақчайган, ранг-рўй ўликниқидан фарқи йўқ, кузалмаган мўйловлар тамакидан сарғайиб кетган сўйлоқ тишлар орасида... Азроил бўл-э! Ота-онани айтинг, ҳеч нима кўрмаган бўлиб, бепарво ўтиришибди. Ўзи-ям уларнинг кўз олдида Басирага суйкалгани суйкалган. Бунча ёпишқоқ бўлмасанг! Мум тишлагандек бир сўз демайди-ю, нуқул қизга тегажаклик қилади: гоҳ ўз-ўзидан уни тирсаги билан туртиб қўяди, гоҳ уялмай-нетмай очиқ елкаларига қўл юборади, баъзан, кўзни шамғалат қилиб, силаб-силаб ҳам қўядими-ей... Қуруқ гапириш билан оғзини чарчатмай, тўппадан-тўғри ишга, амалга ўтадиган писмиқ хилидан экан. Шунчасигаки ҳадди сиғяптими, демак, бу ерда бир гап бор, бир сиргина бор. Шак-шубҳасиз. Бўлмаса Басирадек, майли, эрка бўлсин, тантиқ бўлсин, лекин Басирадек бир барно келиб-келиб шу азроилни танлармиди! Боя Баргиданинг шивирлаб айтишича, у асли аллақаёқдан келган, уч йилдан буён театр институтига киролмасмиш, аммо ўзи нодир истеъдод эгаси эмиш. Бўлмаган гап! Бу ерда бошқа бир сиргина бўлиши керак. Ё, аҳмоқ қиз, борини бой бериб қўйиб, энди ноиложликдан пешонасининг шўрини ялаб ўтирибдимикан? Балки... балки, шунинг учун Баргидани тезроқ бу уйдан гумдон қилиш эҳтиёжи туғилгандир? Ана, «азроил» ғилос пишмасдан довуччасини териб улгурган кўринади, акс ҳолда, бунчалик талтайиб, эркинсираб ўтирмасди бу ерда! Нега бўлмаса, бошда рад қилган калонди-моғлар дабдурустан кўнақолишди, ўзлари ўртага одам қўйиб, Баргидани узатиш пайига тушишди? Ё бу ерда бошқа сир ҳам бормикан? Қандай сир? Буни Баргидадан сўрамоқ ноқулай!

Буни ҳеч бировдан сўраб ўтирмоқнинг ҳожати йўқ, буни ҳеч ким айтмайди, ягона чораси — анови «азроил» тутган йўлни тутишдир, вассалом!

Диққати ошган Бакир, чекиш баҳона, ойнаванд

балконга чиқди. Деразани ланг очиб тутун пуркаркан, қоронғиликка тикилди. Ҳайвонот боғининг ажабтовур манзараси ҳар-ҳар жойда порлаб турган ерчироқларнинг элас-элас шуъласида эртактаги сингари сирли, маҳобатли, мўъжизавор тусда товланиб кўринади. Турли-туман паррандаю даррандалар. Йиртқичу ювош, хонакию ёввойи махлуқлар. Ана — фил, қафасни бузгудек бўлиб хартумини ҳар ёнга биланглатмоқда; ана — йўл-йўл чопонли йўлбарсвой, кўзлари ваҳшат билан ёниб атрофга алангламоқда; ана — товусхон, қўндоққа чиқиб олиб афсонавий патларини кўз-кўз қилмоқда; ана — бўрилар, тулкилар, қуёнлар, одамзоднинг яқин қариндоши — маймунлар...

«Зоологиядан фақат «беш» олардим», дейди Баргида ғурурланиб. Ҳайвонот оламини яхши билса керакда. Ахир, боғнинг ёнгинасидаги бу кўркам, соя-салқин маҳаллада яшаб, ҳавас қилгудек обод, ҳар тэмонлама қулай бинода истиқомат қилатуриб, ҳар кун балкон оша оламда бор жамики жонзот — паррандаю даррандалар ҳаётини кузатавериб кўзи пишиб кетган одам, ҳайвонлар ҳақидаги фандан қандай ўқирди? У «беш» олмай, шу шаҳарда туғилиб-ўсиб, аммо бир мартагина, ўшанда ҳам зоология муаллимининг ташаббуси билан бу ерга бир синф ўқувчилар сафида икки соатлик экскурсияга келиб-кетган мендек нодон «беш» олсинми!

Бакир ҳайвонот боғи оша йироқларга кўз югуртирди. Аммо боғдан сал нарида қад ростлаган тўртта азамат осмонўпар бино нигоҳи олдини тўсди. Бугун-эрта у Баргида билан ана шу бинолардан бирига кўчиб боради. Ушанда нафақат ҳайвонот боғи, балки бутун шаҳар, бутун Тошкент кўз олдида намоён бўлиб туради. Мерси, меҳрибон Сафура! Дарвоқе, унинг ўзи нега бугун кўринмаяпти, кунда ўраллашиб юрадиган одам? Ё, одатдагидек, кечикиб «ташриф буюради»ми? Чиннибекнинг-ку узри бор экан, боя Барноша айтди, Ҳиндистондан меҳмон келганмиш, ўшаларга таржимонлик қилгани кетибди. Барношанинг ўзи ана, ҳар доимгидек диванда ястаниб олиб, ҳар доимгидек беғам, танбалона «кавш қайтариб» ўтирибди. Ражик-чи, у қани? Хархаша қила-қила Москвасига кетвордимикан?

Бакир орқасига ўгирилдию дераза оша ичкарида тагин ҳам ажойиб манзарани кўрди. Мимо (қайночаси) диванда чайқала-чайқала дутор чертиб қўшиқ айттар, Афрўза Камоловна (қайнонаси) бошига дуррани

долу фаранг қилиб, бир қўлида рўмолча, гоҳида «Ҳаҳ!» дея, қирриғи чиққан яллачи данаплар каби чапак уриб қўйиб, аскар болаларга ўхшаб оёқларини баланд-баланд кўтариб, лабларини қўшиқ сўзларига монанд қимирлатганча эшила-тўлғона ўйин тушмоқда эди.

Ҳа! Дутор чалиб ўтирсам-о, тори узилиб кетди,
Ёрим эсимга тушиб-о, кўнглим бузилиб кетди...

— Ҳаҳ аммашка, браво!

Сафурами? Қаёқдан пайдо бўлди у?

Ўзгинаси! Ана, эшикдан кирасолиб, йўл-йўлакай даврага тушиб ўйнай кетди.

Ўйинни Сафурага чиқарган-да! «Аммашка» унга тир тушмоққа чоғи келмаслигига кўзи етдими, даврани бўшатиб, диванга — Мимосининг ёнига ўтирди, қўлидаги рўмолча билан елпина бошлади.

Бу ерда узоқроқ қолиб кетса ноқулай бўлишини ўйлаб ва Баргида кейин ранжиб-ўпкалаб юрмасин деган хавотирда Бакир қайтиб ичкари кирди. Табиатан серзавқ кўринадиган қайнотасининг санъати ҳам уни жалб қила бошлаган эди. Даврада чарх уриб жавлон этаётган Сафура, унга кўзи тушгач, бир зум тўхтагандек бўлиб, одатича, «Чао!» дея қўлларини позик силкитиб, суйган каби эрка бир қилиқ қилиб қўйди.

Боя Афрўза Камоловна ўйин кўрсатганда бурчак-бурчакда кинояомуз кулиб ўтирган ёшлар энди хийла жонланиб қолишди: Сафура рақсга уларнинг дидига мос замонавий муқомларни ҳам омихта қилиб юборган эди. Умуман, қайнона-қайнотасининг ёшларга қўшилиб бундай ўйин-кулги қилиб ўтириши Бакирга эриш туюлди. Ҳар ким ўзининг ўрнини билиши, ўзига ярашадиган ишни қилиши керак. Қарға минг урингани билан булбул бўлолмас. Шунга ўхшаб булар ҳам ҳарчанд ўзларини уриб ёш бўлмоққа тиришишмасин, барибир, юзларидаги ажинларнию сочларидаги қировни йўқотиш қўлларидан келмайди, қолаверса, уларнинг аллақачон неварали бува-буви, аниқроғи, «бабуля», «дедуля» эканликлари ҳаммага маълум. Бу кўнгли ёш «бабуля-дедуля» ўзларини ҳар қанча ҳаммабопу киришимли, улфатсевар кўрсатишмасин, барибир, ёшлар улардан қимтиниб, тезроқ даф бўлишларини пойлаб ўтиришибди. Ахир, парвона ўзини қапчалик кўпроқ ўтга урса, шунчалик тез қанотидан айрилади, холос.

Бакир буларни ўзининг ота-онаси билан таққослаб, ҳам кулгиси келди, ҳам нимадандир хижолат бўлди.

Базм аҳлининг эътиборини ўзига тааллуқли деб билдими ёки озми-кўпми санъатга дахлдор кимсаларнинг деярли барчасига теккан касал — иззатталаблик туфайлиданми, қисқаси, неча ўн йиллаб хорда дирижёрлик қилиб элнинг назарига тушолмай, бошқалар каби довруғ қозонолмай армонда юрган одам, ҳечқурса шу ерда — ўз хонадониди, ёшлар даврасида бунга эришмоққа жазм этди — жўшиб кетиб янги бир қўшиқ бошлади:

Менинг борар жойим — ўшал Намангон,
Ёргинам келади, бўйнида маржон...

Шу вақт Афрўза Камоловна шартта эрининг бўйнига осилиб, чимилдиқдаги келинчак мисол ғамза қилиб эркаланди:

— Вой-вой, чамадонни тайёрлайверайми? Қачон кетамиз, а, қачон ўшал Намангонга? Ё мени ташлаб кетмоқчимисиз?

Бакирдан ўзга деярли барча кулди бу қовушмаган ҳазилга. Энсаси қотганини яширмақ учун у бошини эгиб олди. Ўтган шу уч-тўрт кун ичида буларнинг Баргида билан унга шама қилгандекми, ёш келин-куёвларга хос бундай ночор, ярашмаган қилиқларию бачкана тақлидларини кўравериш меъдасига тегиб улгурган. Негаки, бир қарашда сезилмайдиган бу шўх ҳазиллару аҳил-тотувликлар ортида самимиятдан бошқа нимадир кўпроқ эди.

Қайнотаси аслида ҳофизликка туғилган экан. Ҳозир ҳам кеч эмас — дирижёрлик таёқчасини синдириб ташлаб, шуни касб қилса ютқазмайди. Ҳай, ана, дабдабали тўй-ҳашамга чоғи келмаса, бундайроқлари бор: майда-чуйда базму чортанг, наҳоргн ош дегандек. Бу нима хўрликки, эртаю кеч хонама-хона «Ми-и-и, мо-о-о» дея қичқириб юрса! Шундан оилада лақаби «Мимо» бўлиб кетган. У хотинини доим эъзозлаб «Афрўза Камоловна» ёки меҳри суйиб кетганда «Рўзахон» деб атайди, хотини эса уни — «Мимо». Гўё эркалатгандек, суйгандек. Аслида-чи, хонаки жониворларнинг номини эслатадиган бу лақабда ҳақоратомуз маъно ҳам йўқ эмас. Афрўза Камоловнани, дорихонада хўжайинлик қилиб ўрганиб, оилада ҳам жиловни қўлга олган бу ҳукмфармо хотинни-ку қўятурайлик, баланд-паст қизлари ҳам уни ана шу ҳақоратомуз

лақаб билан атайди: «Мимо айтди», «Мимо олди», «Мимо берди». «Мимо»нинг ўзи эса бунга парво ҳам қилмайди, гўё «Мимо» эмас, «Муму» деб чақирсалар ҳам унга барибир. Умуман, аслида оққўнғил, беғубор бу одамда ғурур, нафсоният масаласи чатоқроқ, шунданми, у баъзан сал овсароқ ҳам бўлиб кўринади. Бунинг баъзи бир сабаблари ҳам бор экан, тўйдан кейин Бакир Баргидадан билиб олди.

Қайнона-қайнотасининг ўз ҳазилнамо таъбирлари билан айтганда, Мимо — Афрўза Қамоловнанинг «биринчи ва учинчи эри», худди шунингдек, Афрўза Қамоловна ҳам Мимонинг «биринчи ва учинчи хотини» экан. Бундан чиқади, бир-бирларини кўз очиб кўришган. Фақат орада... Орада, Бакирга қоронғи сабабларга кўра (Баргида бунисини айтмади), улар ажрашиб, эр бир марта уйланиб, хотин ҳам эрга чиқиб кўрган. Оқибат, мана, қайта қовушишган. Эрнинг кейинги хотинидан бир ўғли бор, у консерваторияни битириб, ҳозир анча ном таратган композитор эмиш. Хотин эса кейинги эридан қаторасига уч қиз кўрган: Барно, Баргида, Басира. Демак, Мимо уларга ўғай ота ҳисобида. Чин оталари қизалоқлар ҳали гўдаклигида, Бакирга қоронғи сабабларга кўра (бунисиниям айтмади Баргида), бир куни ичиб олиб, ўзини тўрттинчи қават деразасидан ташлаган, кейин бир ҳафта касалхонада ҳушсиз ётиб, ўлган экан. Шу-шу, улар Мимони аввал «папа» деб, кейинчалик ойиларидан ибрат олиб, «Мимо» дея ўсишган. Унинг бу хонадонда бир қадар тилқисиқ, камписандлиги ана шундан бўлса, яна бир жиҳати — Афрўза Қамоловнанинг кибору калондимоғлиги туфайли эди.

Қайнотасининг икки қилиғи Бакирга унча хуш келмади. Бири — бўлар-бўлмасга унга қараб сирдошларча кўз қисиб қўяверади, иккинчиси — ниҳоятда сўзамоллигию уни ҳадеб «куёвбола, куёвбола» деявериши. Бу хонадонга куёв, куёвбола эканини Бакирнинг ўзи ҳам билади. Лекин куёвболанинг ҳам оти бор. Бакир уни «қайнота» деб чақирмайди-ку, ахир! Бошқаларга ўхшаб, ҳақоратомуз лақаби билан «Мимо» деб ҳам атамайди.

Чарларнинг эртасига у Бакирни рўпарасига ўтқазиб олиб, ҳар сафар «Энди бунисини эшитинг, куёвбола!» дея, жиннилар туркумидан бир талай латифа айтиб берди. Сўнгра, негадир эшикни қаттиқ ёпиб қўйиб, паст товушда, деярли пичирлаб форсча байтлар ўқиди:

Ман бошаму вай бошад,
Вай бошаду май бошад.
Вай аз лаби май нўшад,
Ман аз лаби вай нўшам.¹

Уқиганини ўзбекча изоҳлаб, «Қалай, зўр-а? Бунинг мағзини чақинг, куёвбола!— деди қаҳ-қаҳ кулиб.— Энди мана бунисига қулоқ тутинг».

Дарахти макри зан чил реша дорад,
Фалак ҳам аз макри вай андеша дорад.²

Байтни шарҳлаб, яна боягидек: «Ана бунисининг мағзини чақинг, куёвбола!» деди. Аммо бу гал негадир қаҳ-қаҳлаб кулмади.

Байт ўқишга, шеърятга ишқибозлиги бежиз эмас экан, у ҳозир нуқул Бакирнинг дилидаги қўшиқларни топиб куйламоқда эди. У айтаётган қўшиқдаги айрим мисралар Бакирни маст қилиб, эзиб юборди: «Асл ёринг ғамдан озод бўлса...», «Лабини очмаёқ меҳри билинса...», «Ҳамиша сақласин сизни илойим, ўзи ошно, дили бегоналардан...»

Баргида алланечук маъюс, мунғайиб ўтирарди. Бакир уни сира бундай ҳолатда кўрмаган эди. Нимани ўйлаяпти экан? Бирдан меҳри жўшиб, кўнглида нечундир унга нисбатан тушуниб бўлмас бир шафқат уйғонди... Шу чоғ ўгирилиб, кўзини юмганча дилдан берилиб қўшиқ айтаётган қайнотасига қарадию кулиб юборишдан ўзини зўрға тийиб қолди. Унинг бир қулоғига тақадек келадиган зирак осифлиқ эди. Лўлининг эркагига ўхшаб! Чамаси, болалигида ҳазил-ҳазил билан қулоғи тешиб қўйилган. Ана, ёнида ўтирган Афрўза Камоловнанинг бир қулоғида зирак кўринмайди, ўшани олиб таққан. Ажойиб ҳазилкаш, худди афанди экан-да бу одам! Боя ўз хаёллари билан бўлиб Бакир қарамаган экан, пайқамабди. Энди ҳар гал у томонга кўзи тушганда қайнотасининг қиёфасида нимадир етишмаётгандегу қайнонасида нимадир ортиқчадек бўлиб туюлаверди. Ҳа-а, зирак экан! Қайнотасининг бу қулоғига ҳам зирак етишмаётган экан. Ана

¹ Мазмуни: Мен бўлсаму у (маъшуқа) бўлса, у бўлсаю май бўлса.

У май лабидан симирса, мен унинг лабидан сўрсам.

² Мазмуни: Аёл киши макр дарахтининг қирқ илдизи бор, Ул макр қаршисида фалак ҳам ночор.

ўшанда ҳар иккаласи тўкис кўринади. Бирдан бу одамга раҳми келаётганини сезди. Бугун ўзи ҳаддан ортиқ кўнгилчан бўлиб боряпти. Анови гамгин ашуларнинг таъсиримикан? Йўқ, бирпасдан сўнг кайфияти янгиланди. «Бабуля-дедуля» ёшларга бас келишолмади: бири ўйнаб, бири ашула айтиб чарчади шекилли, хонани асл эгаларига қолдириб, ётиб дам олгани чиқиб кетишди. Улар эшикдан чиқишдию давра бирдан енгил тин олди. Магнитофон қўйилиб, ҳамма барабар ўрнидан турди.

...«Азроил»нинг кайфи ошиб, Басирани қувлаб қолганини айтмаса, базм хуррам, кўнгилли ўтди. У қизни хонама-хона гир айлантириб қуваркан, дафъатан ҳайвонот боғидан шернингми, қафасга сиғмай, қаттиқ наъра тортгани эшитилди. «Азроил» сал ўзига келди чоғи, даҳлиз деворига суяниб шилқ этиб тушдию шу кўйи бурчакда ухлаб қолди. Ҳеч ким яқинига йўламади. Бакир эрталаб туриб қараса, ҳамон ўша алфозда — даҳлизда, оёқ остида хуррак отиб ётибди. Туш кўраётган бўлса, тушида ниҳоят театр институтига киргандир. Ёки бу хонадонга ичкүёв бўлиб келишини туш кўряптимикан? Ҳар ҳолда, кимдир бошига ёстик қистириб қўйибди-ку, кимдир...

7

Дадасининг кенжа укаси — Аббос амакиси шу уйда, қўшни подъездда яшарди. Тунов куни ҳовлида амакиваччаси Миродилни учратиб, Ўгай бувасининг аҳволини сўраганида, у: «Сизни йўқлаётувдилар», деб қолди. Бакир ҳордиқ куни Олой бозорига тушиб ул-бул харид қилди-да, кечқурун ишдан қайтган Баргидани эргаштириб амакисиникига кирди. Миркомил билан дадаси Гена деган қўшниларига қўшилиб Сирдарёга балиқ овлагани кетишган экан, уларни Машкура кеннойиси қарши олди.

— Вой, бир-бирига ярашган келин-куёвимдан ўргилиб кетай! Қелинлар, келинлар,— деди у ўз кашфиётидан мамнун одам қиёфасига кириб, ҳар бири билан алоҳида-алоҳида, елкасига қоқиб кўришаркан. Сўнг, кўрсатган мулозаматидан кўнгли тўлмадимми, Баргидани қайтадан бағрига олди, ўпди, худди сирдош опа-сингиллардек юз-кўзига маънодор тикилиб, «баҳо» берди:— Янаям очилиб кетибсиз, Баргидахон. Кўз тег-

масин, келинликнинг ўзиям, сарполариям ярашибди, туф-туф...

Бу гапдаги яширин ишорани уққан Бакир ичдан қизариб кетаётганини сезиб, юзини четга бурди. Кеннойиси ҳамон сайрарди:

— Ўзимиз сизларни меҳмонга чақирмоқчи бўлиб турувдик. Кечагина адаси билан шунинг маслаҳатини қилувдиг-а, Миродиллим «Бакир акамни шўтга кўрдим», девди. Аксига олиб, ўзлари йўқ пайтда... Ота-бола азонлаб туриб...

— Амаким борликларида тагин келамиз, кеннойи, ташвиш тортманг!— деди Бакир уни ноқулай аҳволдан қутқармоқ учун.— Бугун биз шунчаки разведкага, Угай бувамни кўриб чиққан кирдик. Сўраган эканлар.

— Вой, шунақами? Келинлар, келинлар. Ана, ётибдилар. Уша аҳвол... Қани, юринлар бўлмаса,— деди кеннойи негадир истар-истамас уларни чол ётган хонага бошларкан.

Деразалари ёпиқ, қафасдек тор, дим-диққинафас бу бўлмага киргач, Бакирнинг феъли айниди. Ойисининг ёзғириқлари эсига тушиб, беихтиёр кеннойисига, аниқроғи, унинг лаб-даҳанига назар солди. Қирасолиб ўзини бетоб қайнотасига меҳрибон кўрсатиб, апил-тапил унинг кўрпа-тўшагини тузатишга тутинган кеннойининг ҳақиқатан ҳам оғзи тўла тилла тиш эди. Бакир уни кемшик ёки сўйлоқ ҳолда тасаввур қилмоққа уриниб кўрди, йўқ, эслолмади. Тишлари мудом бир текис, соғлом эди. Оғир дардга чалиниб, сўнгги уч-тўрт ойдан бери тўшакда ётган қайнотанинг эса аҳволи бу, «дори олай деса, пулга зор». Беморнинг устидаги рўйжа-чойшабу эғнидаги ёқаси очиқ оқ яқтак тусини йўқотиб, талай вақтдан бери алмаштирилмагани яққол кўриниб турарди. Қаравотнинг бошидаги курсида чойнак-пиёла ва сарғиш қопқоқли жигарранг шишачада аллақандай дори. Пиёлага яримлатиб қуйиб қўйилган чойнинг юзасини юпқагина ғубор қоплаган, худди бир томчи мой томизилгандек, деразадан тушаётган оқшомги ёғдуда камалак тусида йилтиллаб товланади...

— Дода, кўзингизни очинг!— деди кеннойи унинг бошига энгашиб, баайни дардманд беморга эмас, қулоғи оғирроқ одамга гапиргандек баланд, чийилдоқ овозда.— Бакирхонингиз. Келинбола билан. Сизни кўргани келишибди.

Чойшабнинг остида чўпдек жонсиз ётган оёқлар

билинар-билимас қимирлади. Юзи бир бурдагина бўлиб қолган чол аста кўзини очди, орқасига суяб қўйилган ёстиққа таяниб зўр-базўр қаддини кўтарди ва қоқсуяк қўлларини олдинга чўзганча кутилмаганда худди ёш боладек ҳиқиллаб юборди:

— Бакирхон... қўзим... дилбандим... Тўйга боролмадим. Булар қўймади...

Машкура кеннойи лабини тишлаб, аста бош чайқаб қўйди: ана шунақа, айниб қолганлар, бунга чидаш бермоқ осонми?

Бакир шоша-пиша каравот қошига чўккалаб, чолнинг чилчўпдек бармоқларидан ушлади.

— Бува, Ўгай бува, йиғламанг...— У айни тобда қандай сўрашмоқни ҳам, нималар деб гапирмоғу нима қилмоғи лозимлигини ҳам билолмай саросимада қолган эди.— Йиғламанг, Ўгай бува. Бизлар келдик. Ана, Баргида ҳам. Келинингиз...

Бирдан унинг хўрлиги келиб кетди. Қани, иложи бўлсаки, тезроқ бу ердан чиқиб кетса, ортиқ бу алам-ли манзарани кўрмаса! Наҳотки, одамзоднинг аҳволи шу?! Наҳотки, мана бу бир ҳовуч суякка айланиб қолган аянчли вужуд уни бир вақтлар «қўзим, тойчоғим» дея суйиб, бир лаҳза ёнидан жилдирмай эргаштириб юрган, бағри бир умр кетмон чопиб ўтган дала-сидек кенг, меҳрибон Ўгай бувиси бўлса?!

Чол асли Аббос амакисининг отаси, Бакирнинг дасига эса ўгай ҳисоби. Эри урушда ҳалок бўлгач, бева қолган бувиси тўрт болани боқишга қийналиб, Ҳасанбой мавзеи тарафларда деҳқончилик қиладиган тул киши — мана шу ҳозирги Ўгай бувасига теккан, ундан Аббос амакиси туғилган экан. Бир-икки йил аввал, бувиси қазо қилгач, Аббос амакиси каттакон боғу ҳовлисини соттириб, ёлғиз қолган дадасини бу ерга, уйига кўчириб келган эди. Кенг жойларда қимирлаб ўрганган одамга шаҳар ҳавоси тўғри келмадими, тезда дардга чалиниб қолди. Инқиллаб юра-юра, мана, уч-тўрт ой бўлдики, тўшакка михланиб ётибди. Касалхонага боргани эса унамабди. Уғли олиб келган бир-икки хил дори-дармонни «эрмак» қилгани қилганмиш. Шунинчсагина сал-пал енгил тортганга ўхшаб уйқуга кетармиш. Сўнгра яна ҳаво етмай қийналади, хириллаб зўрға нафас олади. Мадор йўқ.

Кейинги вақтларда ўзи билан ўзи бўлиб, Бакир яқин-орада Ўгай бувасини келиб кўролмаган, мана, ҳозир шунга ичида ўкиниб ўтирар эди.

Болалигида раҳматли бувиси ҳазиллашган каби бир-икки марта: «Булар Миркомилнинг буваси, сенга ўгай бува», деганигани, бу сўзнинг маънисига етиб-етмай Бакир «Ўгай бува» деб ўрганиб кетган, бува-нинг ўзи эса, бунга асло парво қилмас, беозоргина жилмайиб: «Оббо, қўзим-эй, бобо тойчоғим-эй, ўгай-чинликни ҳалитдан сизга ким қўйибди?» дея уни бағрига босиб пийшалар, сўнгра Миркомил иккаласини отига мингаштириб полизнинг бошидаги чайласига олиб кетар, негадир Миркомилга нисбатан Бакирга кўпроқ меҳр боғлаган эди.

Бакир Ўгай бувасига тикиларкан, юрагини бир ғусса чулғаб олди... Эрта-индин бу одам оламдан ўтади, аниқ — мана, аҳволидан маълум, не азобда нафас оляпти. Охири ана шунга ҳам мажол итмай қоладию — тамом! Ана ўшанда булар — Машкура кеннойиму Аббос амаким, Миркомилу Миродиллари уввос солиб йиғлашади. Мен ҳам кўзёши қиламан, албатта: «Ўгай бувам-о, Ўгай бувам!» деб. Лекин ўшанда бир ҳолни сезиб қоламан: булар астойдил куйинмаяпти, астойдил йиғламаяпти, ҳаммаси элнинг назари учун — хўжакўрсинга! Қайтага, қайтага... Йиғилари эса — шу сассиқ чолни деб қанча овора бўлганлари туфайли, энди яна қанча ташвиш чекажакларини ўйлаб... Наҳотки, одамзоднинг аъмол-аҳволи шу бўлса! Ўшаларни кўргач, мен қайтиб бу хонадонга қандай қадам босаман? Бугун кимни деб келдим ўзи аслида?..

Бошини эгиб хаёлчан ўтирган Баргида бир маҳал уни аста имлаб, имо-ишора билан «Ёнингизда пулмулингиз борми?» деб сўради. Бакир аввалига тушунмади, ҳайрон бўлди, кейин бирдан хотинини яхши кўриб кетди. Шоша-пиша ёнини кавлаб, кечаги маошидан қолган ўттиз сўмми-қирқ сўмни аста, билинтирмасдан беморнинг ёстиғи тагига тикиб қўйди. Чол ниманидир пайқагандек сергакланиб қараган эди, Бакир дудуқлана-дудуқлана тилининг учида турган гапни айтиб юборди:

— Дорига, дорига...

Ўгай буваси унинг ниятини тушундими, йўқми, бояги нарсанинг нима эканлигини билдими, йўқми, бир лаҳза тин олгандек бўлдию дафъатан ёш боладек ҳиқиллашдан тўхтаб, овунди-қолди — қалтироқ кафтларини очиб, тамомила бардам, тетик овозда дуо қила кетди:

— Илоё, берган биринг минг бўлиб қайтсин! Илоё

қўшақаринглар! Илоё, умрларингда ёмонликни кўрманглар!.. Келин кўзимга иссиқ кўринадими, Бакир бола? Яхши жойданми ишқилиб? Қўшнилardan, дейишувди...

Бакирнинг кўнгли ғаш тортди.

Бир балонинг ҳидини олиб алланечук жонсарақла-ниб қолган Машкура кеннойи сиполик билан: «Кейин уёққа ўтарсизлар-а, Бакиржон», дея зипиллаб хонадан чиқди. У кетгач, чол янада тетикланиб:

— Тўйингни кўролмадим-а, Бакирвой кўзим, ҳай, аттанг-а!— деди бош чайқаб ва девор томон ўгирилиб, тўшаги остидан қоғозга ўроғлиқ алланимани олди.— Ният қилиб кўювдим, насиб этмаган экан. Ҳай, шуни-сига ҳам шукрулло. Тўяна дейсанми, кўрмана дейсанми, ўзингга ҳавола — хулласи, мана шуни оласан, болам. Бувангники табаррук. Ишингда ҳам андак иш-каллик чиқибди, деб эшитувдим, асқатиб қолар...

Бакир ҳанг-манг бўлиб қолган эди. Баргидага қаради, у «ўзингиз биласиз» деган каби елкасини қисиб қўйди. Буваси шу фурсатдан фойдаланиб қўлидагини унинг кўкрак чўнтагига тикди. Энди тихирлик қилмоқ ёш боланинг иши эди.

Соддадил Бакир яна боягидек «қовун тушириб» қўйди:

— Ахир, ўзингиз, ўлимликка деб...

Буваси, бу гап нашъа қилибми, беозор кулимсиради.

— Оббо, Бакирвой-ей!— деди кейин худди соғ пайтларидегидек ҳазилкаш қиёфага кириб.— Улсам, бир гапи бўлар. Аввал ўлиб кўрай-чи, кўчада қолиб кетмасман, ахир! Тобутимнинг бир четини кўтаришворарсан, бир амаллаб жойимга жойлаб, устимга бир сиқим тупроқ сепарсан... Бор умидим сендан энди.

Улар яна бир муддат ўтириб, яна бир сидра чолдан дуо эшитгач, хайрлашиб ўринларидан кўзгалишди.

«Дастурхон тайёр!» дея уларни даҳлизда кутиб турган кеннойисига: «Энди атай чақирганингизда келамиз!» деди Бакир ярим ҳазил, ярим чин оҳангда.

Машкура кеннойи жавраганича қолди.

Барношагами, Сафурасигами кўнғироқ қилиши кераклигини эслаб Баргида апил-тапил зина ҳатлаб уйга югурди. Шошилмайгина унинг изидан туриб келатган Бакир беихтиёр бир қизиқувчанлик билан кўкрак чўнтагидаги нарсани кўлига олди, қоғозини очди. Очдию оёқ қўйган зинасида туриб қолди. Бир даста ўн сўмлик!

Кечагина қарз сўраб тўрт тарафга зир югурган одам, шу тобда осмондан тушгандек бу мўъжизани нима қилмоққа ҳайрон эди.

Шошма, йигит, ҳовлиқма, аввал ўзингни қўлга ол, кейин бу ердан чиқиб хотинниг ортидан анови уйга кир, шунда бир гап бўлар...

Уйда уни антиқа хабар кутмоқда эди.

Уни-бунн мулоҳаза қилиб бир оз ўзига келиб олиш ниятида, у салқин кўчада нари-бери айланиб уйга қайтганида, эшикни очган Баргида алланечук ташвишманд қиёфада уни тўрдаги хонага етаклади. Қайнона-қайнотаси бугун, одатдагидек, озод меҳнат ва фаровон турмушни тараннум этувчи баланд руҳдаги қўшиқлари билан ҳукуматга танилган машҳур бир хонанданинг юбилей зиёфатига кетишган эди. Ёлғиз қолиб зериккан Басира эса, даҳлиздаги тебранма креслога ястаниб олиб, оғзида чўзма сақич, телефон гўшагини елкасига қисганча, ўтар йўлни тўсиб олиб кимнингдир узундан-узоқ узр-маъзурини тингламоқда, ҳар-ҳар замонда «Ну и напрасно!», «Ну и дурак ты!» дея яниб қўяди. Чамаси, «азроил» тунов кунги қилмишидан пушаймон...

— Бугун-чи,— деди Баргида хонага кирилгач, кўзларини ваҳима аралаш ола-кула қилиб,— бугун Барношани кўчада ечинтириб, ий-й, тунаб кетишибди!— Кейин у негадир кинояомуз оҳангда, ҳатто ошкора бир завқ биланми, тафсилотини айтиб бера бошлади:— Ҳалигина телефонда гаплашдик. Ҳўнг-ҳўнг йиғлайди шўрлик. Ахир, ҳазилакам гапми!.. Эрталаб «Аметист» магазинидан қайтиб келаётса, уйининг ёнгинасида бир аёл олдидан чиқибди...

У жодугар экан. Ўзи замонавий кийинган, қирқ-қирқ беш ёшларда. Кўзлари оловдек ёнармиш. Қўрқинчли. «Қани, еч!» дебди у хотиржамгина оҳангда. Барноша қўл-бўйнидаги бор-буд тақинчоғини қандай чиқариб берганини билмай қолибди. Ўз қўли билан! Бир маҳал эс-ҳушини йиғиб қараса, атрофда ҳеч зог йўқ эмиш. «Дод!» деб қичқирибдию турган жойига йиқилиб тушибди. Ахир, ҳазилакам гапми! У кунн Бакир эътибор қилмаган бўйнидаги дурнинг ўзи беш минг сўмлик! Қолган тилла зирагу узук-билагузуклари қанча туради! Югуриб чиққан қўни-қўшнисн юзига сув сепиб, зўрға ўзига келтиришибди, нима гап бўлга-

нини сўраб-суриштиришибди. Кимдир фолчига бориб кўришни маслаҳат берибди. Юнусободда зўр бир фолчи чиққанмиш, «любой нарсани бирпасда, кўзини юмиб айтиб ташлармиш». Маслаҳатгўй уникига қандай боришни ҳам тушунтирибди. Барноша шоша-пиша уйига кириб, Сафурага қўнғироқ қилибди. Бунақа ишларга чаққон-да Сафураси тушмагур! Кейин унинг машинасида Юнусободга йўл олибдилар. Боришса — фолчи тўққизинчи қаватда тураркану эшининг олдидан биринчи қаватга қадар одам тирбанд эмиш. Пешиндан кейингина уларнинг гали келибди — «ҳаммасини бирпасда, кўзини юмиб айтиб берармиш-да». Киришса — фолчи деганлари лабию қош-кўзини бўяган, сочлари «брейк» мақомидаги ёшгина бир замонавий хоним эмиш! Лекин кўзлари худди анови жодугар хотинникига ўхшармиш. Уларни бир жойга қўйиб қараган одам, ҳеч иккиланмай опа-сингил деб ўйлаши мумкин экан. Фолчи Барношанинг арзини тинглар-тингламас, бир оғиз гап билан: «Эрингизнинг жазманини тутинг, ҳаммаси ўшанинг иши!» деганмиш. Нима қиларини билмай у ердан чатнаб чиққан Барноша, қайтаётиб йўлда алаmidан Сафурага ёпишибди. Машина ҳайдамоққа «чаптаст» Сафуранинг ҳам жини қўзиб, рўпарадан келаётган «МАЗ»га урилиб кетишига сал қолибди, саросимада рулни эплаёлмай, қарийб бўлмаса жарликка учиб кетай дебди. Хайрият, худо бу гал уларни асраб қолибди. Ахир, бугунинг ўзида берган қурбонлари, қилган эҳсонлари чакана пул турмасди-да!.. Қизиг-а, тўғрими?

Бакир бу ҳайратомуз мишмишларга ишонишни ҳам, ишонмасликни ҳам билолмай таажжубда қолган эди. Ўзи кўрган шунга ўхшаш бир воқеа ёдига тушди.

Бултурмиди, бир кеч автобусни гаражга топшириб, уйга яёв қайтаётганида ўттиз ёшлар чамасидаги бир жувон унга йиғлаб тармашди: «Ёрдам беринг, укажон, ёрдам беринг!» Улгудек ичган шекилли, гандираклар оёғида туролмайдди. Маълум гумонларга борган Бакир уни четлаб ўтиб кетмоқчи эди, бўлмади. Аёлнинг аҳволи жиддий эди. Титрай-қалтирай сўзлашича, ўзи шу атрофда турармиш, маҳалла-кўйининг номини ҳам айтди; эри, иккита боласи бор экан; бугун бир танишиникига тўйга бориб, қайтишда йўловчи машинага қўл кўтарса, аллақандай қизил «Москвич» ёнига келиб тўхтабди, ичида учта бирдек барзанги ўтирганмиш, улар

уни қўлидан тортиб машинага босишибдию мана шу ерга келиб, омбир билан, ҳа, ўткир тишли омбир билан оғзидаги тилла тишларини суғуриб олишибди! «Мана, қаранг, укажон...» Дарҳақиқат, аёлнинг лаб-дахани қип-қизил қон, қоронғи ўрадек очилиб қолган оғзидан гупиллаб арақ ҳиди келар эди. Бакир бу ваҳшийликдан ларзага келиб, айни чоғда, аёлнинг ҳозирги хунук қиёфасидан жирканиб кетди. У кўрсатган тарафга қараб, қоронғида қанақа тусдалигини ажратиб бўлмайдиган бир машина секин жилиб бораётганини кўрди. «Номерини ёзиб олинг, укажон, номерини!» дея зорилларди жабрдийда. Бакирнинг ёнида қалам-қоғоз йўқ эди. Бўлганда ҳам бир иш чиқариши даргумон — «Москвич» тезлигини ошириб аллақачон кўздан ғойиб бўлиб улгурган, қолаверса, унинг ичида қўлида омбир тутган учта йиртқич бор эди. «Мен ҳали уларни топиб, кўзига кўрсатиб қўяман, ҳа-а! — дея шу аҳволига чираниб сўзларди бу шубҳали аёл. — Тоғам мелисада ишлайди, полковник!» Бакир баттар ижирғанди. Бошингда эринг бўлса, иккита боланг бор, мана, полковникнинг жияни экансан, бунақа бемаҳалда бировнинг тўйида сандироқлаб... еб юрибсанми?! Аёл бошинг билан арақ ичганинг, кечаси бегона машинага ўтирганинг учун сенинг тишингни қўйиб, тилингни суғуриб олса ҳам кам! Энди полковник-молковник деб лоф урмай, жонинг омон қолганига шукр қилсанг-чи, бандан гумроҳ!

Лекин, барибир, худонинг ғазабига учраган бу гумроҳни уйи томон уч-тўрт қадам кузатиб қўймаслик инсофдан эмас эди...

Бакир ҳозир ана шу мудҳиш воқеани эслаб, қайнопасининг жодугарга (агар у ростдан ҳам жодугар бўлса!) учраганига бир ҳисобда имон келтирди. Худо ана унақасидан асрасин!

— Шўрлик Барноша!.. — деди Баргида, туғишган опа-сингил эканликлари эсига тушиб, астойдил ачиниш билан. — Энди «Мираж» нима бўлади? Уй жиҳозларини қайтадан янгиламоқчи бўлиб, эри «Мираж» деган югослав гарнитурини гаплашиб қўйган эди. Бир йилдан буён келишини кутишаётувди. Барношанинг бўйнидаги у куни сиз қарамаган нарсани сотиб, ўшанинг пулига яна озроқ қўшиб, олишмоқчи экан. Барноша зўрға рози бўлган эди ўзи. Энди нима қилишаркин?

Бакир бу гапни ўзича нимагадир шама деб тушун-

ди; ҳалигина «осмондан тушган мўъжиза»нинг бунчалик тез жойини топганига ақли ҳайрон эди ҳозир.

— Юрнинг, уларникига бориб келамиз,— деди.

— Қаёққа? Барношаникигами?— деб сўради Баргида ажабланиб.— Нима қиламиз у ерда? Узлари ҳозир...

— Майли! Бунақа пайтда бир оғиз кўнгил сўраб қўйса зарар қилмас. Тасалли бўлади.

Улар даҳлизга чиққанларида Басира ҳамон телефон гўшагига ёпишиб ўтирар, оғзида чўзма сақич, нимаси биландир опаси Барношани эслатиб, танбалона кавш қайтармоқда эди.

— Ну всё!— деди у кутилмаганда, опаси билан поччасини кўргач, «ҳалинчаги»да тебранишдан тўхтаб.— Больше сюда не звони! Чтобы духа твоего не было здесь! Кретин!— Басира шарақлатиб трубкани жойига қўйди-да, дикиллаб ўрнидан турди, уларга бир ёвқараш қилдию индамай емакхона тарафга ўтиб кетди.

Баргида синглисига эмас, Бакирга саволомуз қаради. Бакир тебранма креслони четга суриб, унга йўл очди.

Баракалла, Басира!

Ўзингдан кўр, «азроил»!

8

— «Кинотеатр». Кейингиси — «Шалола» бекати.

Шу бекат деярли доим гавжум. Бу ерга келганда автобус ё бўшаброқ қолади, ё лиқ тўлади. «Бозор» бекатига ўхшаб. Бу ер ҳам бозордек бир гап...

Болаликда Бакирнинг маҳалла болалари билан энг кўп қатнайдиغان синашта жойларидан бири шу эди. Мардонавор Жагани ёки мўъжизакор Фантомасни ким неча маротаба кўришда мусобақа қилишарди. Иннайкиин, кинотеатр майдони бошқа хил томошаларнинг ҳам кони, макони эди.

Аммо кейинги маҳалларда у бу ерни кўрарга кўзи йўқ, иложини топсаки, тўхтамай ўтиб кетса! Тўхтаганида ҳам у томонга қарамасликка ҳаракат қилади. Мана, ҳозир ҳам шу бекатнинг номини тилга олди-ю, юраги шиғ этиб, сесканиб кетди, кўзини, қулоқларини беркитиб олгиси келди.

Бу ер унинг учун мудҳиш мағлубият майдони...

Аслида, бу жойга нисбатан кек унинг кўнглида

анча илгари, ўтган йилнинг бошларида, пайдо бўлган. Бир оқшом шу ердан ўтиб кетаётиб, бекатга яқинроқ дарахт тагида тўда-тўда бўлиб турган ёшлар орасида ногаҳон Шоҳидани таниб қолди. Синглиси новча бир жингалаксоч йигит билан суйкалишиб турарди. Бирдан рашкми, ғазабими қўзиб, шартта машинадан тушиб уларнинг олдига боргиси, бировнинг синглисига хиралик қилаётган найновнинг адабини бергиси, йўқ, дабдаласини чиқаргиси, синглисини ҳам аямасдан сочидан сургаб сазойн этгиси келди-ю, не бир андиша билан ўзини базўр босди. Ахир, энди синглиси жамалак таққан кечаги қизалоқ эмас, этак осган мактаб боласи ҳам эмас — аллақачон бўй етган, турмуш савдосини кутмоқда бўлган кап-катта расида қиз! Нима, аксининг рашку ғазабини ўйлаб, савдосини жимгина кутиб, чимматга бурканганча қариқиз бўлиб уйда ўтирсинми? Энди бунақа савдо уйдан кўча-кўйга кўчган, акс ҳолда, қиз бола ўша чимматига ўралиб қолиб кетаверади — ота-онасининг шўр бошига ёстиқ бўлиб! Ҳозир молнинг сараси кўчада, танлаб-чертиб, дидингизга мосини оласиз, ҳеч ким уни мажбуран бўйнингизга тумор қилолмайди. Бакир кўр эмас, замондан орқада қолган нодон ё калтабин ҳам эмас, барини билади, тушунади. У синглисини бегона йигитдан рашк қиляпти, холос. Рашк эскилик сарқити эмас-ку! Майли, майли, ҳаммаси тўғри, ҳаммасига рози у. Аммо жондек синглисининг ановинақа «овчи» билан туриши...

Бунақа сурбет «овчи»ларни Бакир кўп кўрган. Улар кўпинча ресторону кинотеатрлар, ҳар турли бару қаҳвахоналар атрофида изғиб юришади. Қуида-шунда. Туну кун. Уларни бу муассасаларнинг мутасаддилари ҳам, жамоат тартибига жавобгар шахслар ҳам яхши билишади, танишади, лекин, «Эртадан кечгача бу ерда нима иш қиласан? Касбинг нима, коринг нима, тирикчилигинг нимадан, кимлардан бўласан, ўзинг кимсан?» деб сўрайдиган марди майдонни тополмайсиз. Чунки ҳеч биров уларга дахл қилолмайди, қайтага, ҳамма бунақаларни елкасига қоқиб рағбатлантиради, ҳамма улар билан тапишмоққа, ога-ини бўлмоққа интилади, ошкора ҳавас билан қарайди уларга. Нега, нима учун? Ким булар ўзи? Қаёқдан келиб қолишган? Бу билан ҳеч кимнинг иши йўқ. Булар — замонавий валломатлар, сатанг дарвешлар! Замонанинг бор эҳсони, бор неъматлари — шуларники! Ҳаммаси бўйдор-

бўйдор, аксарияти қуюқ жингалак сочли, кавказликларга ўхшашиб кетадиган, кўпинча соқол-мўйлови кузалмаган, лекин шу нуқсони ҳам ажнабий либослар орасида фазилат бўлиб кўринадиган, кўзлари оламга лоқайд, сузилиб боқувчи, бари бир қолипдан чиққандек ўктаму там-там нусхалар. Булар гоҳо актёрлик ҳам қилади — замонавий фильмларда майда-чуйда роллару оммавий лавҳаларда кўриниб қолади; баъзида уч-тўрттаси бирлашиб, еру кўкка сиғмайдиган даъволар билан мавҳум бир номда омонат ансамбль ҳам тузиб олади — ўзларига ўхшаган ҳавойи тўдаларнинг диду димоғига мўлжаллаб; булар баъзида салгина шоир, салгина хонанда, салгина бастакор, салгина спортчи, каратэчи, самбочи; салгина жўмард, салгина ҳурфикр, салгина муруватпеша, салгина... Бари салгина, салгинадан. Аслида — салгина... найрангбоз, лўттибоз, чайқовчи, муттаҳам! Булар ҳамма нарсага бепарво, ҳамма нарсага ёвузона шубҳа билан қарайди, ҳеч бир миллатни, ҳеч бир эътиқодни тан олмайди. Булар — насл-насаби бетайин, миллати қуйқа ҳаромзодалар. Булар — осмондан оёғини тикка осилтириб тушган бепадарлар. Буларнинг ягона эътиқоди, ягона худоси — бугун, бугун, бугун; ўзим, ўзим, ўзим... Ж о р д е с л а р, а н р и л а р, с ю з а н н л а р...

Синглиси билан учратган йигит масаласида Бакир ноҳақ бўлиб чиқди. Ойнисидан эшитди: улар касалхонада танишиб-топишган эканлар. Йигит оғир операциядан омон чиқиб, уч кун ўзига келмай ҳушсиз ётганида Шоҳида унинг бошида ўтирган экан. Аҳдлари қатъий эмиш. Лекин оиласида устма-уст ўлим бўлиб, вақтинча орага одам қўя олмаётган экан. Буни қарангки, йигит ҳақиқатан ҳам артист бўлиб чиқди. Бироқ салгина эмас, ростакан актёр, Ҳамза театрида ишлайдиган...

Қизиқ, барибир, Бакир ўзини айбдор ҳисобламади, синглисига муносабати ҳамон ўша-ўша совуқлигича қолди: «Ҳа, юрибсанми?», «Чой қўйиб юбор» ёки «Жигарранг шимимга...»

Бунинг устига анови чақимчилиги қўшилди.

Пихини ёрган «овчи»га Бакир кейинроқ, уйланиши арафасида, худди мана шу кинотеатр майдонида дуч келди. Сарғиштоб, кўккўз, тепакалликка мойил асабийроқ йигит эди бу.

Ўшандан буён шу ердан ўтаётганида хаёлан кимдир, Ж о р д е с бўлса керак-да, унинг қулоғига шивир-

лаб таъкидлайди: «Сенинг исминг — Анри, билиб қўй!» «Йўқ-йўқ! — дея хаёлан исён қилади у. — Менинг отим Бакир. Ўзбекман, ахир! Бакир Риза ўғлиман. Ҳеч қанақа Анри-панрини билмайман, танимайман!» «Сюзанни-чи, Сюзанни?» деб сўрайди хаёлий рақиби қувлик билан. «Сюзанни-пузанинг бошингдан қолсин! Аблах Жордес! Лаънати Жордес!»

«Кейин... — деган эди Баргида Сафуранинг уйидаги илк «тўқнашув»да, секингина уф тортгандек. — Ўзингизни кўп уринтирманг. Кейин, вақти келганда...»

Бу гап ўшанда унинг йигитлик ғурурига қаттиқ теккан, яқин кунлардаёқ қизни шу гапи учун пушаймон қилдиришга бел боғлаган эди. Лекин белбоғ сустроқ боғланган эканми ёки бир кимса уни қалтисроқ тортиб юбордими, вақти келганда — никоқ туни ҳам, ундан кейин ҳам қизни пушаймон қилдиролмади. Кейин... неча кун, неча ҳафта!.. Кеч киришини ўйлаб уни ҳар гал ваҳима босар, тундан, тунги тўшакдаги муқаррар мағлубиятдан безиллар эди. Яна ўша шармандалик, яна ўша азоб! Аламига чидаёлмай бир кеча ўзини томдан ташламоқчи ҳам бўлди. Бир кеча эса, намоёйишкорона кийиниб, пинҳоний бир ният билан (ўзини синаб кўрмоқ учунми, бунга айтиш ҳам иснод!) Маринаникига йўл олди. Ойиси тунги сменада экан, аммо барибир эшикни очмади, тирқишидан мўралаброқ: «Уятсиз! Уйингга бор, хотининг кутиб ўтиргандир, — деди. — Мен сенга нима деган эдим! Энди бу уй, буёққа олиб келадиган йўлни эсингдан чиқар!» Ноилож, «уккининг кўзи»ни кўролмасдан, армон билан шалвираб изига қайтди. Уйга келса, ҳақиқатан ҳам, Сюзанни уйгоқ, уни кутяптими, йўқми — худо билди, доимий ҳамроҳи — «Иностранка»сини варақлаб ётибди. Афтидан, у ниманидир сезди, аммо чурқ этиб оғиз очмади. Ана шуниси баттар алам қилди: ҳатто шубҳа, рашк нималигини ҳам билмайди-я! Сюзанни, Сюзанни!.. Бир муддат индамай шифтга тикилиб ётади, сўнг у ёнбошига ағдарилиб, севимли журналини ўқи-моққа тутинади. Шунда Анрининг димоғи қалампир сепгандек ачишиб кетади, кўзлари ёшлангудек бўлади, вужуд-вужудини мадор тарк этиб, аламидан инграб юборай дейди. Бу нима кўргилик, ахир! Нима қилди ўзи унга? Ёш, соғлом йигит бўлса! Уят, шармандалик!

Марина билан қовушганида бари нечукдир содда, табиий, ортиқ таҳликасиз кечарди. Чунки унда дарё-

нинг уёғи ҳам, буёғи ҳам бирдек эди, шунинг учун эмасмикан? Энди, ўз жуфти ҳалоллига қолганда эса, уни ногаҳон титроқ босиб, аллақандай ваҳимадан бўшашиб, гўё жони ҳалқумига келиб кетади. Унга яқинлашгани ҳамано ўртада осмон қадар бир девор — ёзув қоработир пайдо бўлади. «Мен бу қизни сенга беряпман. Билиб қўй, агар уни хафа қилсанг, кўрадинганигни кўрасан мендан!» Жордес, лаънати Жордес! Нима, у сеникимиди? Сеники бўлса, нега уни менга бердинг? Шундай пайтда ёнида ётган жондек фариштаси — Сюзанн Анрининг кўзига алвастидан баттар кўриниб кетади. Уни хиёнаткор сочларидан тортиб-тортқилаб ерга ургиси, нимта-нимта қилиб ташлагиси келади. Кейин, ёта-ёта бир пайт дилидан шубҳа, куфрни қувади, шафқат ва муҳаббатга сиғинмоқ бўлади. Бироқ амалга келганда яна белдан, бадандаги етмиш икки бўғиндан баравар мадор қочади. Дафъатан, кўнглига тагин бир ғулу оралаб, Анри ёнида ётган беқиёс хилқатдан жирканиб кетади. Беҳаё, баднафс, олчоқ! Бунинг ётишини!.. Шунда кўксидан отилиб чиққан аламноқ хўрсиниқ хонани тўлдиради. Нимадан чўчинаяпман ахир, нимадан? Шу иш содир бўлса, худди бир кор-ҳол рўй берадигандек, ҳаётимдаги энг азиз нарсамдан айрилиб қоладигандекман. Ҳа, топдим: мабодо у Жордесники бўлиб чиқса-а-а!.. Ахир унинг ўзи: «Сенга бердим», деб гапирди-ку? Бундан чиқади, олдин уники бўлган! Уники бўлса, уники бўлса... У ҳолда ажрашишга тўғри келади. Сюзанн кетади. Сюзанндан ажралиш эса — ўлим билан баробардек. Кейин бундай дилбар насиб этармикан? Жордес пайт пойлаб турибди, ажрашгани ҳамано уни илиб кетади. Бўлмаса, бошда нега берди? Чалкаш савдо, чалкаш! Анри ана шуларни ўйлаб қўрқяпти, ана шу андишалар унинг қўл-оёғини, наинки қўл-оёғини... боғлаб олган. Дарвоқе, у энди қандай ажрашади? Ахир, қанчадан-қанча орзу-умид, тўй-тантана, унда айтилган не-не тилаклар-чи, бари барбод бўладими, осмонга совурилиб кетадими? Қолаверса, у нимани баҳона қилиб ажрашади? Ажрашгач, ўзини оқлаб олмоқ бўлиб, Сюзанн ўртамиздаги сирни, йўқ, менинг сиримни элга ёймайдими? Унда нима деган йигит бўламан? Бирор нимани исботламоқ учун далил керак, албатта. Далил топмоқ учун эса... Шундан кейингина ажрашиш мумкинدير. Хуллас, бари чалкаш, бариси чалкаш! Башарти ажрашмасам-чи, қандай яшайман — қисиқ тил билан?

Бир куни буни юзимга солса, нимани баҳона қиламан, Жордесними?

Лекин, барибир, Анри Сюзанндан миннатдор: бирон марта чурқ этиб таъна қилмади. Аксинча, ҳар сафар: «Ўзингизни босиб ололмаясиз. Майли, кейин бўлар ҳаммаси, ҳозир ухлаб дамингизни олинг, эртага — иш!» дея далда беради кўкрагимга кафтини қўйиб. Шунда уни яна яхши кўриб кетаман. Аммо уйқу қайда! Бу ғамимга оёқ остидан чиқиб қолган анови ғалва, кейинги кунлардаги югур-югурлар, хўрликлар қўшимча бўлди. Уйқу қайда!

Тагин бир ҳол Анрини безовта қилар, кўнглига қийноқли ваҳима солар эди: «Сюзанн нега бундай бефарқ, бепарво? Ёки... ёки...» Зеро, Сюзаннинг бу ишга у қадар рағбати йўқлиги ҳам, умуман, унинг ҳар бир қилиги шубҳага асос берарди. Гўё унга ҳеч нарсанинг қизиғи қолмаган, ҳамма-ҳаммасини кўриб ҳафсаласи совиган. Ана шу лоқайдликнинг тагида мудҳиш бир сиргина бордек туюлиб, Анрининг юрак-бағри хун бўлиб кетарди. Жордес, аблаҳ Жордес! Барига сен айбдор!

Ҳамма бало шундаки, Анри бор қурол-яроғини ўша — кинотеатр олдидаги қалтис тўқнашувда бой бериб, асир тушган эди. Қурол-яроғига қўшилиб, кўнглида ардоқлаб юрган нарсаси ҳам чил-чил бўлган бандининг эса ҳоли маълум — қўлидан нима иш келарди?!

Бу тўда уларга қаёқдан илашди — Бакир билмайдди. Бўлмаса, шаҳарда қанчадан-қанча ҳашаматли томошахоналар турганда, ёш келин-куёв чекка бир кинотеатрни танлармиди!

Улар тўрт киши эди. Анови кўккўзи чақирди Баргидани. Баргида қандайдир типирчилаб қолиб, «Сиз бораверинг, кейин ҳаммасини тушунтираман», деди Бакирга илтижо билан. Бакир нима қиларини билмай қаққайиб туриб қолди. Кўккўз унинг қайлиғини бир чеккага чақириб пичирлашяпти-я! Нима деяпти у? Ким ўзи у? Унинг таъна-таҳдид аралаш айтган баъзи гаплари Бакирнинг қулоғига чалинди: «Топганингни қара-ю!» («Нашла!»), «Тилиб ташлайман!» («Зарежу!») Ниҳоят, Баргида нимадир деб уни ҳовурдан туширди шекилли, кўккўз энди Бакирни бир четга имлаб, «йигитча»сига гаплашди. У аниқ нималар дегани Бакирнинг ёдида йўқ — мияси шанғиллаб, еру осмон бор бўлиб кетган эди назарида. Кўккўз сахийлик

билан Баргидани унга инъом этиб, деди: «Мен бу қизни сенга беряпман. Билиб қўй, агар уни хафа қилгудек бўлсанг — кейин мендан яхшилик кутма! Бебаҳо қиз бу!» Сурбетликни қаранг! Ўзинг кимсан? Нега бировнинг қизига хўжайинлик қилияпсан? Бакир бу даъво­ларнинг бирортасини айтолмади. Лол бўлганидан ти­ли танглайга ёпишиб қолган эди.

Нима қилмоғи керак эди шунда — индамай кет­воришими ёки булар билан дангалига солишиши? Ўшанда йўл қўйган хатосини Бакир энди ҳеч қачон, ҳеч бир иш билан юва олмайди. Қалтис хато эди бу, ҳаёт-мамотга яқин. Мутеликни, ожизликни бошлаб берган қўрқоқлик эди бу. Бакир қўрқоқлик қилди, кал­так еб Баргиданинг кўз олдида шарманда бўлмоқдан қўрқди. Энди ўйласа — ўшанда калтак емай... шарман­да бўлибди! Яна бир нарса кўнглига гулгула солиб ту­рарди: шундай аломат санамдан, сирли, жозибали бир келажак ҳаётдан мосуво бўлмоқ хавфи! Ахир, улар аллақачон унаштириб қўйилган, элга маълум, эр­та-индин тўй бўлиши кутилмоқда эди!

Йўқ, нима бўлганда ҳам ўшанда бундай занчалиш андишаларни бир четга улоқтириб, анови тўрт барзан­гига қарши дадил чиқиши керак эди. Майли, уриб даб­дала қилишсин эди, майли, ҳаммаёғини қонга белаб ташлашсин эди, майли! Ҳар қалай, мардона гурури омон қоларди-ку! Ўша тобда уриб мажақланган тақ­дирда ҳам у ғолиб бўлиб, улар аламзада бир номард­лар бўлиб чиқарди — энди ўйласа! Ҳа, калтак емоғи, Баргиданинг олдида қон-қусга беланажаги муқар­рар эди, лекин бу ҳеч нимага бергусиз бир шараф эди!

Ана ўшанда у Анрига айланиб, Сюзанни жим­гина уйига кузатиб қўйди. Йўлда бир оғиз ҳам гапла­шишмади. Кейин бир ўн кунча аразлаб юрди. Аммо Машкура кеннойиси қўнғироқ қилиб, «Ҳа, қочоқ, кетиб қолибсиз?— дея гап бошлаганидаёқ юраги севинчдан, аллақандай илинждан ҳаприқиб кетгани рост.— Йигит деган бунақа аразлаб юрмай, маҳкам қўлга олади!» Анри ўша куниеқ чаппор уриб чопди. Учрашдилар. Яраш-яраш. Сюзанн опаларчами бир меҳрибон бўлиб қолган эди. «Шунгаям хафа бўлдингизми, эй сиз!— деди у таънаомуз суйиб.— Ҳа, нима қипти! Эски тани­шим. Сафура иккаламизга каратэни ўргатган. Ўзи фотограф, Алла Пугачёвани суратга олган! Сартарош­ликдан ҳам хабари бор, шунақа причёскалар қилади-

ки... Эркак киши бунақа майда-чуйдаларга кулиб қараши керак!» Анрининг каратэчи — фотограф — сартарош рақиб ҳақида билганлари шу. Бошқасини сўрамоққа, аниқроғи, Сюзанни тергамоққа ҳадди сизмади — Сюзанни араз кунлари давомида бениҳоя очилиб кетган эди. Байрамни ҳаром қилиб нима фойда! Сюзаннинг ўзи эса қайтиб бу мавзуда сўз очмади. Яна мавриди келмагунча...

Лекин Анри бир гапга ҳайрон: нега эркак киши ўз жуфти ҳалолининг маҳрам ишларига аралашмаслиги керак, нега?! Нечун бунга майда-чуйда деб қараши, эътибор бермаслиги лозим экан? Ахир, у ўзининг хотини-ку, энг яқин одами-ку! Кимдан чиққан ўзи бу ақида? Худди шундан манфаатдор кимсалардан эмасми?

Бу нарса унга ҳамон сир.

Бакирнинг бор илинжи энди «осмонўпар»га кўчишдан эди. Уша ерга кўчиб борилса, гўё ҳаммаси изига тушиб кетадигандек туюларди: ҳар ҳолда, хилват-холи гўша, беҳавотир, барча шарт-шароит муҳайё... Бироқ ана шундай рисолавий муҳитда ҳам у ҳалиги машъум «девор»дан сакраб ўтолмади — шармандали ҳол давом этаверди... Қайси бир бекатга келиб автобус ўрнидан жиллолмай қолди. Ўз-ўзидан. Ҳозиргина юриб турган машина. Уёқ-буёғини кавлаб, жилла иш чиқаролмаган Бакир ахийри уни судратиб гаражга олиб келди. Механиклар қараб кўриб, «Самоторможение», дейишди. «Самоторможение» — ўз-ўзидан юрмай қолиш. Унинг сабаблари бир талай экан. Шунга ўхшаб, Бакирнинг тунги нўноқликлари, ожиз қолишлари ҳам кўп нарса сабаб эди. Бош сабаби эса — ўзининг беҳад таъсирчанлигию у интилган дорнинг баландлиги эди. Ундан тушиб кетилганда омон қолмоқ гумон — ана шу хавф, ана шу ваҳима қўл-оёғига кишан солиб турарди.

Бир кеч Баргида ваннахонада узоқ қолиб кетди. Ювиниб чиққанида бутун вужудидан олманинг, аини пишиш арафасида турган беҳишти олманинг ўткир ҳиди уфурарди. Сочларидан, бўйин-бошидан... бамисоли олма шарбатига чўмилгандек. Бакир бу ҳиддан маст бўлди. Олмазорнинг бўйи, сеҳри уни гангитиб, сархушлантириб қўйган эди. Ҳаммаёқ олма: ер ҳам, дарахтларнинг боши ҳам, шохлари ҳам, оёқ ости ҳам. Қирмизи, нақшин, жоноқи, беҳишти мевалар. Мана, ол, ҳаммаси сеники, ҳаммаси, ол, е. Егинг келяпти-ку,

кўзинг оч, томоқларинг ташна-ку! Марҳамат, ол, е, тўйгунингча еяқол! Боши айланиб кетди. Емоқ бўлиб жон-жаҳди билан унга ташланди. Бироқ олма тошдек, тишлари эса заиф, қамашиб қолган эди. Яна тармашди — яна ўша ҳол: олма тошдек, тишлар ўтмас, яроқсиз... Ие, тишларинг ўтмас экан, ғайрат-иштиёқ деганидан йўқ экан, бу боққа нечун кирдинг? Фақатгина суқланиб қараганими ё пайҳон қилганими? Ундай бўлса, жўна, тезроқ чиқиб кет бу ердан! Бу боғнинг орзумандлари қанча, ишқибозлари қанча! Ўшаларга ҳалол, ўшаларга муносиб бу ер... Аламнинг зўридан кўзлар селоб бўлади: энди буни бошқалар еб кетади, тиши соғ, ўзи соғлар, тиши бутун, ўзи бутун, лекин — аблаҳлар!.. Ҳа, сен бу боққа нолойиқсан, кирмоққа ҳаққинг йўқ — чиқ, чиқиб кет бу ердан!..

Бакир балконга чиқиб, титроқ ичида чека бошлади. Ичи ўт бўлиб ёнарди, оламдаги жамики олмаларни тегиб-топтаб ташлайдиган важоҳатда эди ҳозир. Лаънати олмалар! Кўнгилни англамайдиган ҳиссиз мевалар! Сиз фақат емоқ учун яралган экансиз. Сизга боқмоқ, ҳуснингиздан ҳузурланмоқ, завқланмоқнинг ўзигина кифоя эмас экан; сизга анчайин назар солганда ҳам албатта емоқни мақсад қилиб олиш керак экан. Тамагир олмалар, олчоқ олмалар!..

Эртаси куни Бакир уйга ичиб келди. Қелиб, шу аҳволда олмазорга оралади. Ажаб, боғ бу гал уни бағрини очиб қаршилади. Бакир муродига етди; олмадан, боғнинг бор жозобаю латофатидан баҳраманд бўлди! Лекин олмани дарахтидан ўзи узиб едими ёки биров қоқиб кетганини териб едими, билолмай қолди. Ўша чоғда кўзи сўқир, хаёли жойида эмас — маст эди. Энди буни кимдан сўрашига ҳайрон, нима деб сўрашига ҳайрон. Энди буёғининг номи — армон...

Тенгсиз бир фароғат оғушида ётаркан, бир нарсани кашф қилди ўзича: ўша ишдан кейинги ҳолат муҳим экан, унинг ўзидан ҳам кўра! Бу энг рост, инсонга хос энг табиий ҳолат эди. Бакир шунга, ўзининг энг табиий ҳолатига интилмаганмиди?..

Бироқ, шунингдек, машъум «девор»дан сакраб, мурад боғига етишганда йигитнинг ўйидан илк бора кечгани: «Бори шуми? Шугинами?!» Кейин ўтган ҳар бир кун «Шу, шу, шу!» дея алланимани таъкидлаб ўтаверди. Ҳали бир кун бориб бирин-кетин болалар туғилди: шу, шу, шу! Аста-секин кўникасиз. Сўнгра уёғи ҳам — шу, шу, шу...

Энди Бакир уйга ошиқадиган бўлиб қолди. «Само-торможенне»га учраган гилдираклар юриб кетган эди. Баргида ҳам унга жуда меҳрибон, жондек қадрдон. Аҳвол шу даражага етдики, у энди ётар маҳали шарт қўярди кулиб: «Бу кеча... йўқ!» «Нега, нима бўлди?» «Ёмон экансиз...— дейди у нозланиб.— Илгари қайтага яхши эдингиз...» Илгари...ни эсласа, Бакир ерга кириб йўқ бўлиб кетгиси келар, кейин ҳозирни, ҳозир илгари эмаслигини ўйлаб, бир ғайратига ўн ғайрат қўшилиб, боққа ҳужум бошлар, лекин... йўқ-йўқ, бу кеча — йўқ!

Бунинг сабабини у кейинчалик билди — Баргида бола бўлишини хоҳламас экан: «Нима керак ҳозирда-ноқ!» «Ие, бу нима деганингиз, ахир?» «Қўрқаман, қўрқаман, кейин...» Бакир энди шуни ўйлайвериб қийналиб кетди. Сўнг бунга яна бир гумон қўшилди: сендан бўлишини хоҳламайди. Нега? Чунки... Нима «чунки»-лигини билмасди, «чунки» нималигини ҳам билмасди. Ўйлай-ўйлай топгандек бўларди. Чунки... Шундай пайтда орани очди қилгиси келиб кетарди. Аммо ажрашай деса — тили қисик, Баргида анов сир-синоатни бировга айтса... Яшайверай деса... бу нима турмуш, ахир! Чунки... Лаънати Жордес, аблаҳ Жордес!

Уша машъум воқеадан сўнг Баргида у ҳақда сира оғиз очмаган эди. Ҳаммасидан — кўккўзнинг номидан ҳам, ўзиникидан ҳам — бари-баридан Бакир кейинроқ воқиф бўлди. Ўзининг ҳақиқий номи Анри экан, Баргиданики — Сюзанн, анови кўккўз эса — Жордес. Лаънати Жордес, аблаҳ Жордес!

Ерда қолиб кетганнинг жазоси шу!

Хайр, орзуманд Бакир!

Салом, ожиз, нотавон Анри!

9

— «Шалолола» бекати. Кейингиси — «Мебель магазини». Ҳурматли йўловчилар!..

— Ҳа, бўлди энди!— деб бақирди орқадан кимдир.— Эшитдик: автобус бугун сизники экан! Билдик — бойвачча экансиз!..

— Бойвачча бўлмай нима, бойваччаман-да!— деди Бакир ўзи ҳам кутмаган бир тантанаворлик билан. Бошқа пайт бўлганда бунақа луқмаларга унинг жаҳли чиқарди, ҳозир эса мутлақо хотиржам жавоб

қайтармоқда, дилини қандайдир нотаниш бир завқ қамраб олган, аини тобда ўзини чиндан-да бойвачча ҳис этмоқда эди. Ахир, куни кеча ҳамма қарзларидан қутулиб бўлди, буёғига бойвачча бўлмай нима! Йўқ, бугун ўзи бошқача кун бўлаётир. Аслида-ку, одатдаги кунлардан бири, аммо Бакир учун бошқача туюлмоқда. Худди бугун ҳаётида нимадир содир бўладиганга ўхшайди. Ғайриодатий нимадир. Агар шу нарса ўзича рўй бермаса, Бакир шахсан нимадир қилмоққа тайёр! Ахир, боя ўзи тантанали тарзда эълон қилдику: бугун менинг туғилган куним! (Балки, туғилажак кунидир...) Одам ҳар куни туғилавермас...

Шу бекатда сира тўхтагиси келмайди. Кимсасиз бекат, одам кам тушиб-чиқади. Лекин бу ердан ўтгувчи ҳар бир автобус тўхтамоққа мажбур: йўл бўйига кўрк бериб турган кунгурадор соябоннинг тепасида бекат белгиси бор! Ўзи жуда обод маҳалла: сарв тераклар қатор ўсган озода йўл-йўлкалар, бир текис тушган ҳашамдор иморатлар, кўркам ҳовли-жойлар. Ҳаммаёқ сув сепгандек доим жимжит, сокин бир сиполикми ҳукм суради. Мартабали одамлар туради бу маҳаллада. Умида опаси шу ерда яшайди. Зокир поччаси ҳам чакана эмас, каттакон бир коллективнинг — шаҳардан чиқаверишда, йўл бўйида жойлашган дабдабали автосервиснинг хўжайини, директор деган номи бор! Шундоқ бўлгач, мана бундай обод маҳаллада яшамай, ҳамма қатори «дом»да турсинми! «Ўзи булар уруғ-авлоди билан бақувват одамлар», дейди даси. Бу гапни Бакир энг аввал — ҳарбий хизматга жўнаши арафасида — Машкура кеннойисидан эшитган. Одатдагидек, ўртада турган одам ўша эди. Бунақа — келин топиш, куёв топиш, қўшиш-унаштириш бобида унинг олдиға тушадигани йўқ. Ҳожатбарорлик — савоб иш. Ана шундай савобға қолиш, савоб йиғиш мақсадида у ўшанда Бакирларнинг уйига бир ой қатнаган. Куёв бўлмиш алақандай танишига қариндош экан, «ўзлари жа-а...» эмиш. Эсида: шўрлик Умида опаси ўшанда кўнмай, йиғлаб оёқ тираб туриб олган. Аммо Бакир хизматга кетганининг кейинги ойнёқ уйдан хат олиб билди: тўй ўтибди. «Ўзлари жа-а» экан-да.

Анови чоғроқ кўчага кириб, икки юз қадамлар юрилгач, ўнгга қайрилганда учинчи эшик — опасиники. Бакир бири биридан ёқимтой жиянчаларини яхши кўради, уларни ҳар дамда соғиниб туради, аммо улар-

никига келмаганига кўп, жуда кўп бўлди. Уша, келин чақириқ — меҳмондорчилик баҳона, қарз машмашаси билан борганидан сўнг қайтиб оёқ босган эмас у ерга...

Ойисининг яна тоби қочиб, ётган жойидан туролмай қолди, меҳмондорчиликка дадаси бошлиқ Баргида икковлари жўнашди. Шоҳида ҳам ҳозирлик кўрган эди-ю, унга касалхонадан қўнғироқ бўлди — шошилиш операция чиқиб қолганмиш. Даставвал дадаси билан Бакир бозорга тушиб, бир олам харажат қилишди. Турли халта-хултанинг остида қолиб кетган Бакир саволомуз ажабланиб қараганида, дадаси ҳар гал: «Жиянларингга!» деб қўярди. Бакир билади: жиянларининг усти бут, қорни тўқ, ҳеч нарсага муҳтожлик сезмайди улар, уйларида тўкин-сочинчилик. Лекин таомил — таомил-да. Баланд дорга осилиб, унақа жойга қиз берган отанинг шўри қурсин!

Опаси ва Зокир поччаси ҳам уларни шунга муносиб, беҳад иззат-икром билан кутиб олишди. Бунинг яна бир маъноси шуки, поччаси Қримда бўлиб, Бакирнинг тўйига қатнашолмаган эди. Ҳовли ўртасидаги баланд, баҳаво шийпонга жой қилинган экан. Атроф хушманзара, гулу гулзор. Дастурхон ундан ҳам обод, тўкис. Опа билан почча янги келин-куёвга парвона: нима ейсизлар, нима ичасизлар, айтинглар, тортинманглар сира, мана, ҳаммасидан бор, марҳамат, марҳамат! Улардан ташқари, дастурхон бошида нотаниш бир эр-хотин ҳам бор эди; поччасининг меҳмонлари экан, баҳонада уларни ҳам таклиф қилишибди. Эр-хотин ўта сипо ўтирар, бир-бирига бағоят, ҳатто кулгили даражада лутфу назокат билан муомала қилар эди. Уёқда, бурчакка қўйилган баҳайбат магнитофон карнайларидан Шералию Насиба галма-галига хониш қилиб турибди. Хуллас, бари рисоладагидек, ейман, ичаман, бу дунёнинг лаззатларидан баҳраманд бўлиб яйрайман деган талабгор келаверсин, келиб бундаги зиёфатдан, тароватдан, ҳаловатдан оғзи очилиб қолсин, маст бўлсин, офарин десин!

Зиёфат яримлаганда дадаси Зокир поччасини имлаб пастга чақирди. Улар зинапоя панжарасига суяниб, алланимани узоқ муҳокама қилишди. Гап нима тўғрида бораётганини фаҳмлаган Бакир ўнғайсизланиб, ичида қизариниб ўтирарди. У поччасининг бепсандлик билан: «О чём речь, оқсоқол! Хўш, қанча керак экан?.. Бўпти, кетаётганингларда...» деганини эшитиб, баттар бетоқат бўлди. Нима қилсин, бўйинини қисиб

ўтираверди. Бошига иш тушганда одам қандоқ хўрликларга чидамайди!

— Так это та-ак... Хў-ўш, Бакирбек, ўзларидан ҳам эшитайлик-чи, қани, гапиринг, нима бўлди?— деди поччаси қайтиб келиб жойига ўтираркан.

Ёш бола мисол эрмакланаётгандек туюлиб, Бакирининг энсаси қотди: бегоналар олдида бу гапни дастурхон қилмоқ эпмикан? Шусиз ҳам қайта-қайта такрорлайвериб безор бўлган ўзи.

— Адам айтгандирлар, шу-да,— деб қўйди у истамайгина.

— Так это та-ак... Майли, кейин гаплашармиз.— Шундай дея поччаси Баргида томон ўгирилиб олди. Давра қондасини эсдан чиқариб, улар иккови ғалати-ғалати мавзулардан сўзлаша кетишди. Кино, театр санъати, тасвирий санъат; аллақандай фирибгару жодугар экстрасенслар; психотерапея, йог машқлари, хатха, ратха, аутотренинг... Бу турфа гуруннга ора-чира анови сипо эр-хотин ҳам араллашиб қўярди. Ниманингдир устида мунозара бўлди. Баҳсда поччасининг қўли баланд келаётгани баралла сезилиб турарди. У ҳар бир сўзини эътирозга ўрин қолдирмайдиган бир қатъият билан таъкидлаб айтар, ҳар гапидан сўнг одатдаги ибораси — «так это так»ни маънодор қилиб, аслида бемаъно такрорлаб олар эди. Техникаю темир-терсақдан ўзгасига нўноқдек кўринадиган одамнинг бу қадар гапдонлиги, ҳар соҳадан хабардорлиги Бакирга янгилик эди; Баргида-ку майли, аммо бу гапларнинг кўпини у умрида энди эшитиши. Уни ҳайратга солган тағин бир ҳол шу эдики, Зокир поччаси нимаси биландир Чиннибекни эслатарди. Йўқ, кўринишдан эмас, бошқа қайси бир ботиний жиҳатлари билан улар бир-бирига жуда-жуда монанд эди. Овозими, гап-сўзларими, муомала-қилиқларими... э, ишқилиб, муҳим нимасидир! Неча марталаб учрашиб, сўзлашиб Бакир божасининг аслида қанақа одамлигини билолмаган. Бир қарасангиз — ўлгудек содда, ҳатто гўл, бир қадар тўпорироқ ҳам, лекин ўта меҳрибон; яна бир қарасангиз — ўзини осмону фалакда тутадиган димоғдору кибор, аллақандай қув-қитмир, ҳайратомуз даражада худбин, бешафқат... Булар бир-бирини танимайди, албатта: шаҳар кенг, бепоён, ўзаро нотаниш кимсалар беҳисоб, баъзилар ҳатто бир умр ёнма-ён яшаб ҳам бир-бирининг кимлигини билмай, танимай ўтиб кетиши ҳеч гап эмас. Аммо шаҳар кенг, бепоён, дея ҳарчанд маҳобат қилмайлик,

бир томчи сувдек бир-бирига ўхшаш, бири бирисиз туролмайдиган одамлар қанча! Булар бир-бирига сув билан ҳаводек даркор, дастёр. Башарти, ҳаммасини бир жойга йиққудек бўлсангиз, шуларнинг ўзиёқ бир шаҳарни банд этади. Танишлар шаҳри, нотанишлар шаҳри... Масалан, Зокир поччаси билан Чиннибек бир-бирини танитайди, учрашганми, йўқми — худо билади, лекин улар танишса, учрашса, турган гапки, пир билан мурид топишган каби апоқ-чапоқ бўлиб кетишади. Негаки, булар аслида бир шаҳарнинг фуқаролари, танишлар шаҳрининг! Нотанишу бегоналарга ўрин йўқ бунда! Шундан келиб чиқадики, бу шаҳар унча кенг эмас... Қизиқ!

Мезбон янги тушган келинчакка ҳаддан ортиқ меҳрибону гиргиттон эди. Баргиданинг ҳам у билан ростакамига андармон эканини кўрган Бакир ўзини бу ерда алланечук бегона, яккаланиб қолган ғариб каби сеза бошлади. Шунда кўнглида киши ўйламоққа ҳам номус қиладиган бир нима, нохуш бир нима ўрмалагандек бўлди.

«Так это та-ак...»

...Бу овозни қаердадир эшитгандек бўлди-ю, ўгирилиб қарагани истиҳола қилди. Бирор таниш-паниши чиқиб қолса, ёнидаги аёл киши экан, ноқулай аҳволга тушиши мумкин. Дарвоқе, қараган тақдирида ҳам танимоғи даргумон эди: кечаси, қоронғи, боз устига, ҳалиги киши пальто ёқаларини кўтариб, телпагини қоспал гача бостириб олган. Ҳамроҳининг эса юзини салпал кўрса бўларди. Йўл бўйида хира порлаган чироқларнинг лип-лип шуъласи нақ пешонадаги кўзгучага уриб, орқада — бурчакка биқиниброқ ўтирган, киноларда чиқадиган қадим Петербург хонимларига ўхшаб эғнида ёқаси пахмоқ пўстин, юзига нимтўр — вуалетка тутган навниҳол бир жононнинг қоронғида сирли, хаёлий кўринадиган андак ғамгин чехраси бир сониягина акс этиб кетарди. Аксарият пайт Киночилар уйи атрофида санғийдиган, иши борида ҳам, иши йўғида ҳам, неки томошага ҳозир у нозир турадиган бекорчихон таманнолардан шекилли. Бунақалар ўзи хунукроқ бўлса ҳам ишқибозларига чиройли кўриниш санъатини пухта эгаллаган бўлади. Боя атирларини анқитиб, карашма билан машинага чиққаниданоқ қанақа товуслиги маълум эди. Улар «Кооператор» ресторани рўпарасидан, машина йўл четида тўхтар-тўхтамас, сўрамай-нетмай кириб ўтириб олишди. Янги йил байрами ара-

фаси, вақт алламаҳал бўлиб қолган, машина қатнови сусайган, манзилига ошиққанлар беҳисоб бир палла эди. «Чилонзорга!» дея фармойиш берди таниш эркак овози. Ҳайдовчи бир фурсат бу овоз эгасини эсламоққа уринди-ю, сўнг ўз хаёллари билан, аниқроғи, йўл ташвиши билан банд бўлди: ойнадек ялтираётган асфальт машинани гоҳ уёққа, гоҳ буёққа суриб, «яхмалак ўйин» қиларди. Маъшуқаси нимадандир аразлаганми, ҳалиги одам ҳадеб ўзини оқлагани оқлаган эди. У бўларбўлмасга энтикиб, «Так это так», деб қўярди. Амалдорроқ киши бўлса керак, кўпроқ ўшаларга хос ибора бу. Ҳар ҳолда, шундай ўйга борди ҳайдовчи. Сўнг тагин ўз ташвиши билан бўлиб кетди — сменаси тугашига жуда оз вақт қолган, тезроқ бу йўловчиларни манзилига етказиб, гаражга қайтмоғи лозим эди...

Бакирнинг даврани тарк этганини деярли ҳеч ким сезмай қолди. Буни пайқаганлар ҳам парво қилишмади: опасининг уйи, ўз уйидек гап, бирор юмушга чиққандир. Бакир зинапоя тагида опасига дуч келди.

— Ҳа, Бакиржон?— деди опаси қўлидаги кабоб тизилган лаганни панжарага суяб.

— Адам қанилар?— деб сўради Бакир нима дейишини билмай.— Кўринмай қолдилар?

— Боя эди кетганлари. Ойимнинг яна... «Бемалол ўтираверишин», дедилар сизларни. Ўзинг қаёққа турдинг? Юр, мановини иссиғида...

— Майли, кейин...

Қўли куйдими, юмушларига ошиқиб турган эканми, опаси унинг охириги сўзига эътибор бермади, лаганни кўтариб зинапоядан юқорига юрди.

Аммо, у қачон чиқди, қачон қўлидагини дастурхонга қўйдю қачон орқасидан етиб келди — Бакир дарвозага етай деганда тирсагидан ушлаб олди:

— Ҳой, девона, яна аразми? Нима бўлди ўзи? Адамлардан эшитдим ҳаммасини. Кетаётганинларда беради, қанча керак бўлса!

Жафокаш бу аёлга тикиларкан, Бакир бир пайтлардаги Умида опасини таниёлмади. Ойиси мудом беморлик тўшагида ётиб, унга — уч-тўрт яшар болага мана шу опаси қараган, мана шу опаси уни катта қилган. Унда хушрўй, хушбичимгина қиз эди. Кейинчалик ҳам рўзғор ишларини бажарди, ҳам институтни битирди. Мана, энди бир қучоқ бола билан уйда ўтирибди, кўчада нима гаплигидан беҳабар. Бир қараганда, бу ердаги бор ҳашамату салтанатнинг эгаси, рўзғор

бекаси, лекин аслида чўридан фарқи йўқ. Қўли косов, сочи супурги. Энг ачинарлиси — шунисига рози, шунисидан мамнун. Опасига боқаркан, Бакирнинг хўрлиги келди. Опа, сен ўзингни бахтиёр аёл ҳисобларсан, бойвучча хотин ҳисобларсан балки. Тўғри, ейиш-ичишу орзу-ҳавасдан камчилигинг йўқдир, мана, кўриниб турибди — бари бадастур. Лекин қанақа кимса билан яшаётганингни биласанми?! Ярқираган деб ишонган пешонанг қурсин, опажон!

Бакир шаҳд билан тирсагини тортиб:

— Мен кетдим!— деди.— Айт эрингга: пулини бошига ёстиқ қилсин!

— Шошма, Бакиржон, шошма ахир!— деганича ортидан бўзлаб қолаверди опаси...

Бирор соатлардан кейин Баргида уйга ёлғиз, гулгул яшнаб кириб келди. Почча машинасида ташлаб кетибди. Бакирни танг қолдириб, худди ҳеч гап бўлмагандек суйиб, юзига енгилгина шапатилаб қўйди:

— Ёввойигинам!

Тўйларининг эртасими, индинимиди, ойиси ўғит маъносида: «Баргидахон, ўғлимиз пича ёввойироқ ўсган, ўргилай, айбситмайси», деб қўйган эди. Шу-шу, бунақа маҳалларда унинг оти— «Ёввойигинам».

Баргида олиб келган бир даста пулни у эртасинёқ дадаси орқали эгасига қайтариб жўнатди. Ёввойи-да!

10

— «Мебель магазини». Кейинги бекат — «Роҳат».

Бу ердан ўтаётганида Бакирнинг хаёлидан нималар кечади? Сафуранинг шошилинич қўнғироғи, «Ночной шепот» гарнитуриси, қиёмат машмашаю «зар бува», ажаб найранглар... «Ночной шепот» эмиш! Зап номларни ўйлаб топишади-да!

Сафура уни худди мана шу ерга «учрашув»га чақирган эди.

— Салют, привет! Бекормисан, генацвали? Ётибсан? Бир ўзгинанг, ёлғиз? Уят эмасми? Туриб деразадан қарасанг-чи, кўчада қанча қиз!.. Ҳазил, ҳазил, шучу. Сенга зарур гапим бор, дўстим. Мебель магазинининг олдига етиб кел. Тез! Ҳозироқ! Ферштейн?

«Сенга бир гап айтаман». «Қанақа гап экан?» «Ушанда, айтганимда биласан». «Қачон?» «Ҳали бир кун». Маймун қилиб ўйнатмоқчими бу қиз? Қачон қа-

раманг, Баргидани шамғалат тутиб сирли товушда шипшигани шипшиган: «Ҳали сенга бир гап айтаман, генацвали». Бакир эса ич-этини еб унга талпинади: нима гап экан? Гўё ҳаётини масаласи билан боғлиқ бу сирни ҳозироқ эшитиб олмаса, кейин доғда қолиб кетадигандек. Лекин — қаёқда! «Шошма, ҳали, ҳали бир кун». Гапинг бўлса шартта айтгину қўйгин-да, одамни бундай силу сарсон қилмай!

Унинг феълига тушуниш, кўнглидагини пайқаш — бамисоли янги туғилган чақалоқнинг ҳаётини башорат қилмоқ билан баробар. Таъб-табиати кўклам наъмаларининг ўзгинаси: бир қарасангиз — қуёшдек чарақлаган, хиёл ўтмаёқ-чи — жала, шафқатсиз бўрон. Шундайинки, бир гап билан осмондаги юлдузни олиб келиб балчиққа уради, балчиқда ётган қурбақадан эса ҳайратомуз жозоба топиб, уни кўкка чиқариб қўяди. Бир оғиз гап билан. Лекин кошки одамга ўхшаб гапирса! У деярли ўзбекча сўзламайди. Сираси, русча ҳам сўзламайди. Унинг ўзи ўзига тўқиб олган бўлакча тили бор. Умуман, кўп гапириб оғзини чарчатмайди. Демокчи бўлган фикрини бирон битта аломатроқ сўзга жамлайди-қўяқолади. Худди машҳур «Ун икки стул»даги тантиқ Эллочкага ўхшаб. Масалан: «браво», «ужас», «гениально», «шик», «се ля ви», «чи гап», «ойбай», «салют», «чао», «о'кей» ва ҳоказо. Бу байналмилал — қурама сўзларни у доимо хитоб билан, оҳангини келтириб талаффуз қилади. Сиз ўзбекча гапираверинг, у ана шу «тил»да жавоб қайтараверади.

Сафура қўнғироқ қилган пайтда Бакир ростдан ҳам тўшакда «бир ўзгинаси ёлғиз» чўзилиб ётарди. Бугун — ҳордиқ куни, кечаги сменада ўлгудек чарчаган, чошгоҳгача ётса ҳам ҳаққи бор, Сафуранинг қутқуси билан туриб деразадан қизларга қарагани ҳафсала қайда!

Аммо Сафура ваъда қилган гапни тезроқ эшитиш иштиёқи тагин қолиб келиб, эринибгина тўшакдан қўзғаларкан, дафъатан ўйга толди. Нима демокчи ўзи бу қиз? Ким деб ўйлаяпти мени? Нуқул буйруқ қилгани қилган, югуртиргани югуртирган — ҳали уёққа кел, ҳали буюққа кел! Нима, мен сенга малайми ё бир топшириб қўйганинг борми? Ҳа, уйингни берган бўлсанг, қариндошингга, жонажон дугонангга бергансан, Бакир сўраб олгани йўқ. Худди ўзи туғиб катта қилгандек ҳадеб сенсирайверади, унинг олдида тортинмай-нетмай Баргида билан ҳар хил маҳрам гаплардан бема-

лол сирлашаверади — гўё Бакир эркак киши эмас, гўё у бир ёш бола, аммаминг бузоғи, ҳеч балога фаҳми етмайди, етса, тушунса ҳам қўлидан нима иш келарди! Ҳаё нима, ибо нима — кўчасидан ҳам ўтмаган-да бу сатанг! Тўйлари арафасида Бакирни холи учратиб, унга меҳрибонлик билан мужмалроқ бир «маслаҳат» ҳам берганлар бу кишим: «Баргишни маҳкамроқ тутмасанг бўлмайди, дўстим! Ферштейн?» Не бир шубҳаларга борган Бакир буни Баргиданинг ўзига айтганида, у бепарвогина кулиб қўйди: «Шунақа дедими? Нега, деб сўрамадингизми сиз ҳам? Вой, шайтон-эй, вой, жиннивой-ей! Лекин ўзи яхши қиз, кўнгли очиқ. Дўстга жонини беради».

Улар бирга униб-ўсишган, бир институтда ўқишган: Баргида — санъатшуносликка, Сафура режиссёрликми, актёрликни битирган. Шундан ошни бирга еб, сувни ҳам бир-бирига манзират қиладиган қалин ўртоқ, сирдош дугона.

— Шу Сафурангиз нечага кирган ўзи? — деб сўради Бакир бир куни Баргидадан.

— Йигирма олтига шекилли... Йўғ-а, у Барноша билан баробар, мендан каттароқ. Нимайди?

— Бултур ҳам йигирма олтидамасмиди шу?

Баргида одатича беғаразгина кулиб қўйди-да:

— Бурноғи йили ҳам шу ёшда эди,— деди.— Шунақа у. Ёшини сўрасангиз, «Вуй, қариб қолдим — йигирма олтига қириман-а!» дейди куйиниб. Аёл киши ҳеч қачон қирққа кирмайди, ҳамиша ўттиз тўққизда туради, деган гап бор, эшитгандирсиз? Мен, масалан, яширмайман...— Шундай деб у Бакирга синовчан тикилди. Бакир ўрталаридаги сирдан хижолат бўлмоқ ўрнига, хотинини суйиб елкасидан қучди: биламан, биламан, менга барибир.

Дугоналарнинг сал-пал қариндошлиги, ҳам бор. Аммо қайси жиҳатданлигини на униси аниқ айтиб бера олади, на буниси. «Қариндош-да,— деб қўяқолади иккаласи ҳам, қайбиридан сўраманг.— Менинг бувим унинг ойсига амма бўладилар шекилли. Ёки тескарисимикан? Яна билмадим. Ишқилиб, қариндошмиз-да».

Хуллас, Бакир бу қариндошчиликнинг тагига етолмаган бўлса-да, шуниси унга маълумки, дугоналар агар бир кун бир-бирини кўрмаса, нақ ўлиб қолай дейди. Телефонни асли шуларга чиқарган, ўтириб олиб, лоф бўлсаям, соатлаб гаплашишади. Ҳар куни албатта бирор янгилик, миш-миш, ғийбат! Барини Сафура то-

пади. У Баргидани гоҳ Жанни Морандининг концертига судрайди, гоҳ «Ялла»нинг янги программасига, гоҳ Гуржистон бўйлаб сафарга ундайди, гоҳ ёзги дам олишда Венгрия саёҳатига — Балатон кўли соҳилларига, гоҳ «билет топиш ўлимдан ҳам қийин» бўлган бирон бир тажрибавий студиянинг тажрибавий, кўпинча шубҳали томошаларига, гоҳ яна аллақасқа... «Хелло-о! ББларга (Бакир билан Баргида демоқчи) салют!— деб қийқиради у телефондаёқ: исмларини тўлиқ айтиш ҳам унга малол келса керак ёки олифтарчиликкамикан? Сўнг бетакаллуфона сўрашувга ўтади:— Қалайсан, болакай? Шик? Я рада. Жонгинанг уйдими? Чақир-чи... Барги-иша! Знаешь, я вчера... кимни кўрдим, топ-чи!»

— Шу қиз ўзбекча гапниям биладими сира?— деди бир галги телефонбозликдан сўнг Бакир энсаси қотиб.

— Нимага билмас экан — ўзбек-у!— деди елкасини қимтиб Баргида.

— Мен ҳалиям уни чулчут деяётганим йўқ. Лекин нуқул чала-чулпа қилиб гапиради-да. Олифтарчиликкадир-да?

— Яхши-да, ҳамма тилдан хабардор.

— Она тилидан бошқа ҳаммасини билади, денг! Улариям моховга ошна: бир сўз, ярим сўздан.

Баргида роса мириқиб кулди: «моховга ошна» иборасини сира эшитмаган экан, қизиқ туюлибди унга.

— «Моховга ошна»миш! Сафура-я?— дерди у қиқирлашдан тўхтамай.— Қаёқдан топдингиз бу гапни? Ўзи эшитса нима дейди!— Ниҳоят, кулги ёшларини артиб, тагин дугонасини оқламоққа уринди:— Нега энди, ўзбекча ҳам гапиради-ку!

— Гапирмасин ҳамми? Кейин оғзини чайиб олса кераг-ов...

— Заҳарнинг ўзгинаси бўлсиз!

— Баргиш — заҳаргишдан юққан.

Сафурани қораламоқ баҳона, ўзбек тилининг бу қадар жонкуяри бўлиб қолганига Бакир ўзи ҳам ҳайрон эди. Умуман, ўша куни эр-хотин бир оз қизаришиб олди. Бакирдан ўтди, қалтисроқ жойга ҳужум қилиб қолди у:

— Укасидан қўрқиб уйда лозим кийишини айтмаса, унингиз қип-қизил...

— Гапиринг-гапиринг!

— Қип-қизил!..

— Ҳа, ўшанисига ҳавасингиз келдими?— деди Бар-

гида тўсатдан заҳарханда билан, кўзларида Бакир ҳалигача кўрмаган бегона бир ўт чақнаб.— Мен ҳам кийями? Ана, турибди. Тахиям бузилмаган. Ойингизнинг совғаси. Атласдан.

— Бўлди, шу гапни қўйдик!— деди зардаси қайнаб Бакир.

Азза-базза, дугонасининг ҳимоясига отланган Баргида ҳамон бўш келмасди:

— Чопон ҳам кияди, керак бўлса!

— Авваламбор, чопон — эркакларники, иннайкейин, уни ҳозир ҳамма кийяпти. Чопон кийган билан ўзбек бўлиб қолаверса... Э, гап чопон ё иштондами?!

— Бўлмаса, бировнинг хотинига нима ишингиз бор?!

— Ие, у кишимнинг эрлари ҳам борми ҳали?

— Ҳа, бўлганда-чи!

Бу гап Бакирга паққос янгилик эди, шундай янгиликки, яқин-орада унинг тагига етолмайди.

— Қаранг, билмас эканмиз. Бир банданинг шўри қуриган экан-да. «Бировнинг хотини» эмиш! У бировга хотин бўладими! Билиб қўйинг: бу дугонангиз, агар чиндан ҳам эри бўлса, уни сил қилиб ўлдиради-ю, кейин тобутини кучоқлаб йиғлайди. Ёки ўликнинг бошида қийқириб ўйин тушмоқдан ҳам қайтмайди у! Бекорга артистликка ўқимаган!

Бу гап ўзининг ҳам нафсониятига тегдими ёки индамаса муқаррар жанжалга айланажак шу машмашага чек қўйгиси келдими, ҳар нечук, Баргида мўлжални аниқ олди:

— Намунча унга тирғалиб қолдингиз? Раҳмат денг, мана шундоқ уйини бериб қўйибди...

Сўзининг давомини айтмагани учун Бакир ичида Баргиданинг ўзига раҳмат деди. Унинг дами ичига тушиб кетган эди.

— Биз ҳам уйли бўлармиз бир кун,— дея олди базўр.

— Қачо-он?

— Ҳа, бир кун-да.

— Би-ир кун. Уйли бўласиз! Қўйлиқми, Сергелими деган худо урган жойлардан бирон вайрона тегиб қолар, денг!

Бакир хотинининг нимага шама қилаётганини сизди.

— Нима, шаҳар марказидан уй олиб бўлмас эканми?

— Шунчалик гўлсиз деб ўйламаган эдим!— деди

Баргида киноя билан бошини сарак-сарак қилиб.— Билиб қўйинг: Сафура олмоқни ҳам билади, тутқазмоқни ҳам!

Мутлақ ғалабаю мутлақ мағлубият!

Бакирнинг кўз олдига шундай манзара келди: «Мисс Диор»нинг оғзи шиғиллаб очилдию унинг ичидан қоғозга ўроғлиқ қалингина алланима чиқди, эгаси уни беписандлик билан, ҳайратомуз беписандлик билан столга отди: «Капитал! Минг доллар. Ол, геннавали, тортинма! Топганинга берарсан. Бермасанг ҳам ҳайгина. Нима бу менга — оддий қоғоз! А, сен-чи — дўстим!» Саховатли «Диор хоним»нинг бирдан пешонаси тиришди, унинг қўлидаги сигаретни юлқиб олиб, бурчакка қарата чертиб юборди, сўнг сумкасини кавлаштириб бир қути «Мальборо» олди-да, тақ этказиб столга урди: «Ма, мана бундан чек!» Бакир индамай қутини очди, бир дона сигаретни лабига қистирди, лекин гугурт чақишни ҳам, чақмасликни ҳам билолмай қолди — сигаретдан нафасни бўғадиган қуюқ атир ҳиди анқирди. Фақат сигаретданми!..

Якшанба кунни эди, пешин чоғи эр-хотин бамайлихотир телевизор кўриб ўтиришарди, эшик қўнғироғини жиринглатмай-нетмай, ўзининг калити билан очиб, соллана-соллана антиқа бир хоним кириб келди. У худди буларни кўрмагандек индамай ўтиб, даҳлиз деворига осиглиқ каттакон рангдор календарь қаршисида тўхтади.

— Сафура Асилхонова!— дея хитоб қилди.— Қим эдингу ким бўлиб қолдинг!

У ҳақиқатни билиб айтган эди. Календардаги суратдан офатижон бир санам бошини қийрихон бурган кўйи дилбар, дилўртар табассум қилиб турарди. Гўё биз осий бандаларга насиб этмайдиган аллақандай сирли манзил сари шошаётганда бир лаҳзага тўхтаган, бир лаҳзагинага — йўл-йўлакай ажиб табассумидан ҳадя этиб, сизу бизни ҳам бахтиёр этмоқ учун! Улуғ иноят, тенгсиз саховат! Гўё у ҳозир, мана, ҳозир жонланиб, суратдан чиқиб келадию баркамол қад-қомати, жоду кўзлари, серишва боқишлари, ўртанч карашма-қилиқлари — бор вужуди ила ҳар қандай кўнгилни макон этади, маст этади, оқибат — маҳв этади! Эгнида узун қора чарм плаш, оёғида баланд пошналар қора этик, бир учи этагига тушиб турган оқ шарф бўйинини илондек чирмаган, бошида — жаннат қушларининг патиданми ясалган, тепасидаги осмон булутлари янглиғ укпардек момиқ оқ шляпа, қўлларида

бамисоли оппоқ қор — қўлқоп, боғичини елкаси оша ўтказиб нафис оқ сумкачани қўлтиғига қисган; бари оқу қора, оқу қора — кўзлари мисол, фақат кўзларининг теграси сал ўзгача — боши узра ёришган нилий осмондан ранг олгандек кўкимтирга мойил, кейин дудоқлари... буниси энди беқиёс! — қаёққадир йўл олган, бошини баланд тутиб виқор билан кетяпти, ке-етяпти! Шунда бир зум тўхтагану биз томонга ўгирилиб қараган, бир зумгинага! Сиз ҳам қаранг, тўйиб олинг, ҳавас қилинг, армон бўлмасин!

Гўё календардан-да ажиб жозибали латиф бир бўй таралаётгандек...

...Мана шу латиф бўйларга тўлиқ, мана шу ажиб ноз-карашмалар ҳукмрон бўлган бир ҳаётга интилмаганмидинг?

Ким эдинг у ким бўлиб қолдинг?

Сафура Бакирга қиё ҳам боқмай — бормисан, йўқмисан, менга барибир — унинг ёнидан там-там босиб хона томон йўналаркан, бошига ишора қилиб, «Брейк! Крик!» деб қўйди Баргидага муқом билан. Баргида унинг сочларига маҳлиё бўлиб қаради. Бу анов суратдаги оташин жононга — ўз аксига асло ўхшамаган ажабтовур либосли, кечагина ҳуснига ҳусн қўшиб турган майин малла кокилларининг гирди ўспирин болаларниқига ўхшатиб калта кузалган, пати чала юлинган товуқнинг ўзгинаси эди. «Брейк! Крик!» Баргида-нинг унга ошқора ҳавас билан боққани Бакирнинг баттар гашини келтирди.

Сафура тантиқона бир қилиқ ила ўзини диванга ташлади, тўпиғига қора капалак «ёпишиб қолган» пўрим оқ пайпоқли оёқларини томошага чалиштириб, қаҳрабо тўрвани тиззасига қўйди-да, шиғиллатиб унинг оғзини очди...

Мўъжизага тўла экан бу тўрва! Сафура ундан тўрт дона совун ҳам олиб столга урди:

— Тираж! Қани, сен чиройлими, мен чиройли?

Совуннинг ёрлиғидаги сурат Сафуранинг календардаги расмидан кўчирма эди. Баргида уни қўлида айлантриб кўздан кечиргач, Сафуранинг бошидаги янгича наъмага имо қилиб:

— Ажойиб! Сенга ярашибди,— деди.

— Йўқ, мени манови йигитчанинг фикри қизиқтиради!

— Униси ҳам, буниси ҳам чиройли,— деди Бакир мужмал гапириб.

— Бу жавоб эмас!— деди Сафура талабчан оҳангда.— Тўғриси айт, причёскам сенга ёқадими?

Бакир ноилож «Ҳа, чиройли», демоққа мажбур бўлди. У ҳозир кўп нарсага мажбур эди. Кўзи эса ҳар дам капалакка тушаверади: капалак юқорига қараб ўрма-лаётгандек...

Ўзининг айтишича, Сафура шу кунларда рекламада ишлайди. Қанақа рекламада, у ерда нима иш қилади, вазифаси нимадан иборат — кимса билмайди. Фақат, телевизордаги «Реклама» кўрсатувларида ўқтин-ўқтин дийдор кўрсатади: турфа хил либосларга чирманиб муқом билан уёқдан-буёққа қадам ташлайди, соллана-соллана эғнидагини эмас, ўзини кўз-кўз қилади. Тўғри, бир-икки марта намойиш этилган аллақандай ҳажвий кинолавҳада танноз келин қиёфасида ҳам чиққан эди. Ҳар-ҳар замонда эса мана шунақа, кийим-бошни ёки совунга ўхшаш бирор нимани «реклама қилгани» бу ерга келади. Энди соч ювадиган шампунда сурати чиқса керак. Ундан кейин... Институтни битиргач, у уч-тўрт йил телевидениеда режиссёрми, ассистентми бўлиб ишлаган. Бир гал қандайдир бахшини лентага кўчираётиб, унинг «хуй-хуй-й-й» наъмаси қулоғига эришроқ туюладими, ғашига тегадими, кнопкани шартта босиб: «Хватит!» дея бақиради; натижада, «халқ ижодиётига нисбатан қўпол муносабатда бўлгани учун» ишдан қувилади. Кейин бир муддат аллақандай амалдорга котибалик қилади. Турли-туман қайдларга бой меҳнат фаолиятидаги саргузаштларини кула-кула сўзлаб бераркан, шу жойига етганда у гапни қисқа қилади — эсламоқни хуш кўрмайди, «Оғзи сассиқ эди», деб қўя қолади. Ундан сўнг ресторанга официанткаликка ўтади, маникюрчи бўлиб ишлайди. Сартарошликдан кетгани айниқса қизиқ. «Қарасам — боя келганида хунукдан-хунук қанақадир тўпори хотин бирпасда соҳибжамол хонимга айланиб турибди! Ўз-ўзимдан аламим қўзиб, бошига бир мушт туширганимни билмай қолибман». Уни дарҳол мажбурий суратда руҳий хасталиклар диспансерига олиб борадилар. Соппа-соғ чиқадими, ҳар қалай, ишлашга йўлланма олади. Ушандан бери — рекламада. Кун бўйи ҳар қаёққа сандироқлаб юради, кун бўйи бекор. Лекин, айтишича, «Рекламада ўзини топган»миш. Қайдам, ўзини йўқотган одамга ҳар жой топилма бўлиб кўринса керак-да. Топган жойингни қара!

Сафура мўъжизавор тўрвасидан қорайиб кетган

уч-тўрт дона эски танга олиб, иккитасини икки чакка-сига, биттасини қаншарининг устига, яна бирини пешонасига босиб ёпиштириб қўйди. Баайни афсунгар лўли хотинга айланди-қолди. Эллигинчи йилларда зарб қилинган чақалар эмиш, уларнинг таркибида аллақандай шифобахш унсур бормишки, бу нарса яқиндагина аниқланибди. Ҳозирда ўта камёб, нодир бу матаҳнинг баҳоси бозорда фалон пулга етибди. Сафура уни қандайдир таниши орқали қўлга киритган экан. Агар бирор жойингиз лўқиллаб турган бўлса, шуни бирпас ёпиштириб қўйсангиз, оғриқ таққа қолармиш. Муолажанинг энг янги тури эмиш бу. Номи — «металлотерапия», яъни маъдан билан даволаш. Бакир Сафуранинг бунақа шов-шувли «янгилик»ларини кўравериб кўникиб кетгани учун у қадар ажабланмади. Бу қиз, ўзи айтарли дуркун бўлмаса-да, бир маҳаллар семириб кетишдан қўрқиб нон емай қўйган — чимхўрликни шиор қилган, кейинчалик бир муддат ҳозир дунё бўйлаб кенг тарқалган аэробика машқларию каратэга ружу қўйган, бу машғулотларга Баргидани ҳам жалб қилмоққа кўп уринган, аммо Баргида: «Ай-й, ойимга тортсам, семирмасман», дея қўл силтаб рад этган эди. Яқинда эса, қайсидир газетада чиққанмишки, аэробика билан муттасил шуғулланиш аёл кишининг нозик аъзоларига салбий таъсир етказмоғи ҳам эҳтимолдан холи эмас экан. Ҳеч шубҳа йўқки, Сафуранинг бу янги «ўйини» ҳам кўпга чўзилмайди — газетада шу ҳақда бирор нима ёзилиб қолар, ўлдими!

— Тез-тез бошим оғриб туради. Нимадан экан, билмайсанми, генацвали?— деб сўради у Бакирдан, айни чоғда Баргидага шумлик билан кўз қисиб қўяркан.

— Кўк чой ичса фойда берармиш-ку,— деб, билган гапини айтди содда Бакир, эрмак бўлаётганини сезмай.

— Э, менга кўк чойи ҳам, қора чой, қизил чойи ҳам таъсир қилмайди!— деди қўл силтаб Сафура. Кейин одатига кўра «тоғ»дан «боқ»қа сакраб тантиқланди:— Ҳа, алдоқчи, қачон энди менга машина ҳайдашни ўргатасан?

— Нимасини ўргатай, ўзингиз биласиз-ку?

— Сендан ўргангим келади-да, дўстим! Давай, бир кун иккаламиз шаҳардан чиқиб кетамиз-да, ҳам яхшилаб машқ қиламиз, ҳам, заодно, Баргишни доғда қолдириб келамиз! Ярий?

Дугонасининг бу хил шўхликлари Баргидага қилча

таъсир этмасди, у ҳатто пинак ҳам бузмади. Қайтага, унинг ўрнига ҳам Бакир мулзам тортди, Бакир ғашланди.

Сирасини айтганда, Сафура машина ҳайдашни астойдил ўрганмоқни истамасди. Уники бир ўйин эди. Бакир бир-икки бор ёнида ўтириб кўрган. Уйдимчуқур жой келганда, тезликни пасайтириш ўрнига, аксинча, шайтони қўзибми, газни қаттиқ босиб юборар, сўнгра қўрқиш ўрнига қаққос уриб кулар эди. У гўё ўт билан ўйнашмоққа қасд қилган, «ўт» деганда фақат йўлдаги автоинспекторларни тушунар эди. «Ўтлар» — автоинспекторлар эса, уни кўрибоқ сувга айланиб кетишарди. Мана, ҳозир буёққа келаётиб ҳам йўлида қанча-қанча «ҳалқоб»лар қолдирган бўлса эҳтимол...

Лекин, барибир, унинг жону дили — «Жигули», еб турган нони — «Жигули», эс-ҳуши — «Жигули»да, бир пайтлардаги армони ҳам «Жигули» эди. Энди «Жигули» унга армон эмас, ушалган орзу; ана, деразадан пастда оққушдек қанот қоқиб турибди. Қасб-кори бетайин бу сатанг қаёқдан машинали бўлди? Узининг гапи: «Дўстларим совға қилган». Қайси дўст келиб-келиб «Жигули» совға қиларкан?! Баргиданинг истаристамас эътироф этишича эса, Сафура орада бир бор хуфиёна эрга тегиб чиққан экан. Вилоятдан келгучи йирик бир амалдорга. Келиб-кетадиган эрга. Норасмий, пойтахтда яшайдиган «кўнгилхуши» хотин бўлиб. Машинани ўша совға қилган. Сўнгни чоғларда у — Жўрақул Нурбоевич негадир кўринмай қолган эмиш. Ажаб эмаски, анови қама-қамаларда жойиростонини топиб, ҳозир қоронғи бир ҳужрада кимларга, кимнинг ҳисобидан, нималар совға қилганининг рўйхатини тузиб ўтирган бўлса! Сафура эса буёқда, парвойи фалак, чароғон пойтахт кўчалари бўйлаб «Жигули»да жавлон уриб юрибди. Ўша-ўша Сафура, ҳеч жойи камайиб қолгани йўқ. Туя кўрдингми? Умрим шаҳарда ўтган бўлса, туяни қайдан кўраман? Айтишларича, у чўлларда, саҳроларда бўлармиш, яна... топдим, топдим, Баргишларнинг уйи ёнидаги зоопаркда! Боқчадалигимда бир марта борганман у ерга. Вот зрелише!

Умуман, Сафура совғага ўч. Ҳозир Бакир билан Баргида истиқомат қилаётган мана шу серҳашам квартирани ҳам жумла жиҳози билан унга «дедушка»синъом этган экан. Бунисига, ҳар нечук, сал-пал ишон-

са бўлар. Ким билсин, эҳтимол, буваси бадавлат одамдир ёки каттакон мансабдор ўтгандир. Сафурадек суюкли, эркатой набирасига бир квартирани атаган бўлса атагандир-да. Ахир, мана, Бакирнинг Угай буваси ҳам ўлимликка йиққан бор пулини унинг қарзига бағишлаб юборди-ку!

Сафуранинг бу уйда яшамаслигига укаси Анвар хўроз сабабчи. Ёшлигидан безорилик билан Бешоғочни зир титратган чапани, навбатдаги муддатини ўтаб қамоқдан қайтиб келадию опасининг шундай жойда ёлғиз турганига номус қилиб, оғиз-бурнини қонга бе­лаб уни ҳовлига олиб кетади. Сафура дунёда энг қўрқадиган, энг ёмон кўрадиган кимса шу — ўзининг туғишган укаси. Уни оти билан эмас, очикдан-очик «Ваҳший» деб атайди; «Кеча Ваҳший мени кўчага чиққани қўймади», «Ваҳший зангори шимимни қайчилаб ташлади, жалъгина», «Қачон турмасига кетаркан бу Ваҳший, унинг дастидан скоро умру!»

Ҳар қалай, Бакирга бу совғаларнинг таги унчалик тоза эмасдек туюлади, ўзини ҳам ана шу нопок бир нималарга дахлдор ҳис этиб виждони қийналади, ай­ниқса, Баргиданинг булар ҳақида бепарво, ҳатто ал­лақандай ички ҳавас билан гапириши уни қаттиқ из­тиробга солади. Лекин, начораки, қўл-оёғи боғлиқ, ти­ли қисиқ!

Ўзи, Баргиданинг дугонасига муносабатини ан­лаш мушкул. Гоҳо уни тўлиб-тошиб таърифлаб қола­ди, Бакирнинг таъна-ҳужумларидан ўлиб-тирилиб ҳи­моя қилади, гоҳида эса, «Ай-й!— дея қўл силтаб қўя­ди. — Бетайин, тутуриқсиз бир қиз-да, кўп аҳамият бераверманг!» Нима дейсиз бунга? Қандай тушунсан­гиз, тушуниб олаверинг!

«Ўйдамансан? Бонжур! Сенда бир гапим бор, бола­кай. Кутгин, ҳозир етиб бораман!» Яқинда Сафура шундай деб қўнғироқ қилди ва айтганидек, ҳаял ўтмай остонада пайдо бўлди. Баргиданинг ойсиникига кет­ганинию Бакирнинг ҳордиқ куни — уйда ёлғиз экани­ни қаёқдан билақолди? Жумбоқ!

Меҳмон бўлмиш мезбоннинг таклифини ҳам кутмай шартта хонага ўтди-да, одатдагидек, диванга ястаниб олди. Сўнг негадир столдаги кулдонни нари суриб, кулларини ҳар ёққа сочганча чекаркан, Бакирга алла­нечук ачинишми, ҳамдардлик билан узоқ тикилиб қолди.

— Чи гап, генацвали?

— Ҳеч нима,— деди ҳамон эшик оғзида турган Бакир энсаси қотиброқ.— Ўзларидан сўраймиз?

— Бир гап айтаман, хафа бўлмайсан, ладно? Гапим шуки... сенга маслаҳатим — Баргишадан ажраш! Бакирнинг нақ бошида чақмоқ чаққандек бўлди.

— Нега-а?!

— Сен яхши йигитсан...— деди Сафура уни синамоқчидек, муғамбирона боқиб.— Келишган, бўйчангина. Худди Буба Қикабидзенинг ўзисан. Фақат сочларингда оқи етишмайди. Айниқса, овозинг!..

— Нима, у...

— У ҳам яхши қиз. Баргиш — просто красотка! (У кимга ўхшаркин?) Лекин, барибир, сени ташлаб кетади — мана, кўрасан!

— Нега? Қим айтди?

— Мен айтдим! По секрету. Сизлар бошқа-бошқа одамсизлар, вот в чём суть! Сен бахтли йигитсан, дўстим. Буларга ўхшамайсан, ўхшаёлмайсан ҳам — бахтинг шунда!

— Нега??— Бакирнинг тилида ҳам, дилида ҳам шундан ўзга сўз йўқ эди.— Хўп, мен нима қилишим керак энди?

— Так что подумай, голубчик!— Сафура тагин шумлик аралаш, йўқ, шафқатсизларча кулимсиради.— Или — или...

Бакирнинг кўзига еру осмон бир бўлиб кетди.

— Нима — или?!— дея қичқириб юбораёзди у. Уйдан ҳайдаб чиқарай деса — уй буники, боз устига — ундан қарздор! У кўзига хунукдан-хунук, алвастидан баттароқ кўринарди. Қаёқдан пайдо бўлди бу алвасти? Нима деяпти? Мақсади нима? Эс-ҳуши жойидами бунинг? Куппа-кундузи, пайт пойлаб келиб, фитначимонанд тиржайиб қариндошини, жонажон дугонасини икки чақага пуллаб ўтирибди-я! Сотқин! Жодугар! Бузғунчи!

Бу қизга бир бало бўлгани рост экан. Дафъатан, худди хуружи кўзиган телбадек, кафтларини жуфтлаб столга урди:

— Ҳавасим келади, ҳавасим! Билди-инг!— Кейин юзини мушлари устига босиб, шу алфоз узоқ жим қолди. Бир маҳал аста бошини кўтарди: кўзлари чақнарди. Сўник кулимсиради.— Ҳазил; ҳазил, генацвали! Кечир, хўпчик? Баргишга айтсанг — убью! Я — дура, всё!— У сапчиб жойидан турдию келиб Бакирнинг юзидан чўлп эткизиб ўпди.— Эски дўстларингни унутма. О'кей!

Бакир ўзбек саҳнаси ғофилликда бой бериб қўйган бу моҳир масхарабознинг санъатидан лол, гангиб қолган эди.

Сафура ёнидан ликиллаб даҳлиз томон ўтаркан, шўхлик қилган каби қўймичи билан уни туртиб кетди. Сўнг малла сочли бошини буриб ғамзанок илжайди. Нима, сабр-тоқатингизни синамоқчимиз ёки ўзининг жозиба қудратиними? Йўқ, бу илжайишда аламми, аянчми ифодаси кўпроқ, кучлироқ эди. Бакирнинг беихтиёр унга раҳми келди...

Сафуранинг «ўлдираман»идан кўрқдими, ўзидан уялдими, Бакир бу воқеани Баргидага билдирмоқни эп кўрмади. Сувни лойқалатишдан нима наф? Ахир, у Сафуранинг бундан бешбаттар қилмиши — анов сирли ташрифини ҳам хотинидан яширган... Ҳордиқ кунларининг бирида, яна юрак хуружидан ётиб қолган ойнисидан хабар олиб, кечга яқин уйга келса — эшик очиқ. Сувнинг шариллаши эшитилиб, ваннахонанинг эшигини тортдию турган жойида қотиб қолди. Рўпарадаги кўзгуда елкасию тўшлари очиқ, ҳарир сийнабандли яримаяланғоч бир паривашнинг акси кўринди. У чап қўлини баланд кўтариб, сочиқ билан қўлтиғининг остини артмоқда, ҳаво хушбўй атирсовун ҳидидан маст эди. Бакир саросима ичида эшикни ёпаркан, ичкаридан тамомила хотиржам таклиф эшитилди: «Марҳамат, марҳамат!» Бирпасдан сўнг юз-кўзи иссиқдан бўғриқиб овоз эгасининг ўзи чиқди: «Биласанми, оғайни, ҳовлида иссиқ сув йўқ...» У бир нафас атир ҳидини ҳар ёнга анқитганча елпиниб ўтирди-да, «Чао, болакай!» дея «Мисс Диор»ини кифтига илиб ўрнидан турди. Бакир номусдан ёниб, бошини ердан кўтаролмасди. У кетгач, туриб деразаларни очди, бўғма илондек биланглайдиган ялтироқ сув пуркагични айлантариб ваннахонанинг ҳаммаёғини ораста ювиб, поклаб чиқди, боя артинилган сочиқни бир четидан чимдиб кирчелакка ташлади... Ўзининг уйи, истаган пайтида кириб келаверади, келиб истаган номаъқулчилигини қилаверади. Кўнглига нохуш бир гумон оралаб, Бакир боя уйга яқинлашгани ҳамано олдидан қандайдир машина шитоб билан жўнаб кетганини эслади. Ўзи шофёр эмасми, дарров номерига диққат қилди: у бир хил рақамлардан иборат, белгили эди. «55—55», чамаси. Таниш номер! Қимнинг машинаси эди бу?..

Бакир шундай ҳуши оғиб ўтираркан, беихтиёр бир гал дорихонада бошидан кечган ғалати ҳолни хотир-

лади. Ойисининг қон босими ошиб, «Аделфан» деган дори қидириб дорихонага кирган эди. Савдода турган оқ халатли қиз ниманидир олмоқ бўлиб пештахта тагига энгашганида халатининг ёқаси очилиб кетди. Бўйни, дуркун кўкраклари... очиқ эди. Бакир ундан кўз узолмай сеҳрланиб қолди. Яланғоч баданга кийган эканда халат жониворни, ҳатто сийнабанди ҳам кўринмайди. Эпирай! Аммо уни баттар ҳайратга солгани шу эдики, бу ҳолга ҳеч ким парво қилмас, навбат кутаётган харидорларнинг бари хотиржамгина тикилиб турар эди. Бир маҳал қараса... қизнинг халати тагида бўйинларини чирмаб олган нафис свитер пайдо бўлди! Бўзранг свитер, айна бадан тусида...

Ҳай, унда-ку кўзи тинган, ёш йигит эмасми, хаёли кетиб янглишган экан, лекин бугун-чи? Бугун кўргани туш-пуш эмасми? Ёки ҳуши оғиб қолдимикан, нима бало?..

Ўша воқеадан кейин Бакир Сафурадан алланечук уяладиганми, уни кўрса, балони кўргандек безиллаб қочадиган бўлди. У келганда кўнглини мудҳиш бир зулмат чулғаб олганга ўхшар, аммо, қизиқ, у эшикдан чиққан заҳоти ичида нимадир жўша бошлар эди, хотини Баргида қўзғамоққа қодир бўлмаган нимадир, ўйлаганида киши уялиблар кетадиган нимадир... Бу қиз унга илгари гўзал орзуларга тўла, жозибали, хурам бир ҳаётнинг рамзи бўлиб туюларди, энди эса, усти ялтироқ — ичи қалтироқ, алдову хиёнатларга ошён омонат бир рўзгузаронликнинг айбдорларидан бирига айланди. Сафура дунёдаги кўп ишларни бир ўйин деб билади гўё. Кўнгли тусабдими — ўйнайди, кулади, ким билан хоҳласа, ўша билан, тўсиғу тарози деган гаплар йўқ бунда; хоҳламаса-чи — урнинг, ўлдининг қани, ўгирилиб қарайдими! Унинг бош қибланомаси — кўнгил, телба, саргашта кўнгил. Ўша қаёққа бошласа — бир зум ҳам ўйлаб ўтирмайди, ҳеч нимани назар-писанд қилмайди, ҳеч нарсадан тоймайди; бошқаси-ку бошқаси, ҳатто мана шу Бакир билан ҳам... Ҳа, нима бўпти! Подумашь! Шу биланоқ бирор нима ўзгариб қоладими? Бакирни тортиб олмоқчи эмас у, зинҳор-базинҳор, Баргидасига, ўша совуқмижоз Баргидасига буюрсин! Лекин шунчаки... Се ля ви. Салют, чао! Ҳа, бировларга ўхшаб ичида ёниб, ичида тутаб юрадиган писмиқ эмас у, кўнгли буюрганини очиқ-ошкор бажаради-қўяди. Кулган кулсин, йиғлаган бўзлаб қолаверсин, унга барибир!

Эҳ, бу қизнинг ёлғонлари, лўттибозликлари!.. Бир куни дабдурустан: «Мени кинога олишяпти, бош ролга!» деб жар солиши ҳеч гап эмас. Шунда, ҳа, яхши, хўш, қачон кўрарканмиз уни, деб сўрайдиган шеримард қани! Яна бир қарасангиз — «Психотерапевдан илмий иш қиляпман, домлам — Фалончиев!» дея, пинак бузмай машҳур бир профессорнинг номини тутади. Аввало, бориб ўша Фалончиевдан бунни сўраб бўлармиди? Ҳой, нима деб валдираяпсан — сенинг тиббиётга нима алоқанг бор, демоққа эса андиша ва тагин алланарсалар йўл бермайди, қолаверса, унинг ўзини тутуши, равиш-рафтори бунга қўймайди. Ким билсин, балки... Бўлса бордир. Маймунлар шахмат ўйнаётган бир замонда бу нима деган гап!

Барча бало шундаки, у ҳамиша теваракдагиларга жозибали кўринмоққа, доим мухлислар, жазманлар қуршовида турмоққа интилади. Қизиги қолмадими, мақсадига эришолмадими, ҳеч ким унга эътибор бермай қўйдими ё ўзи зерикдими — бас, ўша жойдан, ўша даврандан қочади, қочади, қочади!

Зоҳиран, бировнинг азасида ҳам ялтираб, беғамларча сақич чайнаб юрадиган — қаранг, қандоқ бахтиёр, қандоқ беармон! Шу ҳам бир кун ўлармикан, манови марҳум янглиғ хоки туроб бўлармикан, ҳайҳот! — бу қиз эҳтимол ана шу йўллар билан ўзини овутар, омонат ниқоб остида асли ночорлигини яширмоққа уринар... Ким билсин, ким билсин!

Хўш, Бакирбекка аталган яна қандай гавғолари бор экан бу антиқа хонимнинг?..

«Мебель» магазинига етиб келиб, Бакир қиёмат можаронинг устидан чиқди. Бурчак-бурчагида турли хил жиҳозлар бамисоли саришта бир уй бекасининг қўли теккандек ажойиб дид, тартиб билан жойлаштирилган бу улкан, ҳашаматли толорнинг қоқ ўртасида Сафура, қўлларини белига қўйганча — бошига сувсар телпак, дазмол кўрмаганидан шалвираганроқ шим кийган, ёши ўтинқираганроқ бир кишини қаттиқ «буров»га олиб турарди. Ушқириб-ўшқириб гапиришидан Сафуранинг қўли баланд келмоқда эди, чамаси. У Бакирни кўрди, лекин парво қилмай рақибига ўгирилиб ҳамласини давом эттираверди. «Ҳой, шошманг, синглим, шошманг, гапга қулоқ солинг аввал!» деб зорланарди ҳалиги киши нуқул. Гапнинг мазмунидан шу нарса англашилاردики, «Ночной шепот»ми деган камёб бир

хорижий гарнитур келган, у Сафурага тегишли экан — «Акобир акам тайинлаб, келишиб қўйганлар», аммо бу одам ўшани бошқа бировга бериб юборибди — «Акобир Мирзаевич менга ҳеч нарса деганлари йўқ эди. Бўлмаса, у киши айтсалар, мен жоним билан...» Йўқ, топсин! Осмондан бўлса ҳам топиб берсин!

Афтидан, бу одам мана шу магазиннинг йўғон устунларидан бири, энг йўғони эмас, албатта. Лекин ҳозир Сафуранинг қаршисида у жимитдек кичрайиб, ожиз, пачоқ бир кимсага айланиб қолган эди. Шундоқ бўлгач, бунинг гапига ким қулоқ соларди? Мана, қизи тенги нарса келиб унга ўшқариб ўтирибди! Қизи тенги-я! Отаси тенгига-я! Ота нима? Қўлидан келадиганини қилиб бўлган, энди кетяпти бу дунёдан. Қиз эса қоляпти — дунё уники! Ажабо: одамзод ўзи яратиб, кейин ўзи оёқости бўлар экан-да! Адолат қани? Ҳақиқат қани? «Мен ҳам эдим сенингдек, сен ҳам бўласан менингдек». Адолат ана шунда! Шундами?..

Ойнаванд «девор»дан кўришиб турарди: магазин олдига оппоқ «Волга» келиб тўхтади, ундан бағоят салобатли бир киши тушди. Олтмишларни қоралаган, бошида ялтироқ чуст дўппи, эгнида... куёвболалар тўйда киядиган заррин парчадан елкалари тик, бопта қилиб тикилган узун камзул, оёқларида бежирим қора туфли, қўлида гулдор жимжима асо, қаншарида ҳаворанг асил кўзойнак, соч-соқолига қиров қўнмоққа ожиз (ё бўялганми?), камзули ёқасидан кўкрагида тизилган қизил-сарғиш орден-медаллари мўралаб турибди.

Ким бўлди бу ажабтовур кийинган зот? Бакир уни қаердадир учратганга ўхшади. Ҳа, ҳа, узоқ йили «Шодлик» ресторанида, Гришанинг тўйи куни бир тўда ёш-яланглар даврасида кўрган, кўриб ажабланиб қўйган эди.

Бул олиймақом зотни кўргач, ҳозиргина қирпичоқ айтишмоқда бўлган рақиблар бирдан жимиб, мулойим тортиб қолдилар. Нима бало, Акобир Мирзаевич деганлари шумикан?

«Зар бува» асосини қўлтиғига қисганча битта-битта босиб кирди-да, тўғри келиб Сафурани елкасидан қучди, худди бир нимани шивирламоқчидек, нақ унинг қулоғи ёнидан енгилгина ўпиб қўйди. Сўнг кўзойнагини қўлига олиб, икки букилиб ерга кириб кетай деб турган ҳалиги телпакли кишига ўгирилди. Унинг қуллуғини вазмин бош ирғаб қабул этдию тирсагидан ту-

тиб ичкарига бошлади. Кетаркан, Сафурага маънодор назар ташлаб қўйди: «Мен бирпасда чиқаман, жоним». Бу серқош ола кўзлар қариб қуйилган одамнинг эмас, кўп савдоларни кўрган эски боз, зиногарнинг кўзлари эди.

— Вуй, Бакирчик, қачон келдинг?— деди Сафура худди уни энди кўргандек ва Бакирнинг бўйнига қўл ташлаб, атай томошага муқом қилганча толорнинг тўрига қараб юрди. Пештахталарга суяниб турган, бир қолипдан чиққандек ўхшаш иккита бақалоқ сотувчи йигит, вужудлари кўзга айланиб, унинг ҳар бир қилиғи, хатти-ҳаракатини ҳарислик билан кузатмоқда эди. Сафура ҳеч бировдан изн сўрамай-нетмай индамасдан борди-да, намунага жиҳозлаб қўйилган чап ёндаги хонага «кириб», юмшоқ креслолардан бирига оёқларини чалиштирганча бемалол ўтириб олди; биқинидан Бакирга ҳам жой кўрсатди.

Рўпарада қаторлаштириб рангдор тасвири телевизорлар териб қўйилган, уларнинг бари бир кўрсатувни намойиш этмоқда эди. Олабайроқ беқасамдан тўн кийган ҳофизлар қайсидир ушшоқни тугаллашдию давра ясаб ўтирган уч-тўрт одам нима ҳақдадир мунозара бошлаб, кейин галма-гал шеър ўқий кетди.

— Ие, бу анови бола эмасми?— деб қолди бир вақт Сафура Бакирни туртиб.— Барношаникига келган, эсингдами? Шоирми... Тўнка! — деди у бирдан аччиқ билан.

Дарҳақиқат, бу ўша, Бакирга эскидан таниш Тилаб Қурбон эди. У ғалатироқ бир талаффузда, эҳтирос билан берилиб шеър ўқирди. Айниқса, қайта-қайта такрорлаган мана бу икки мисраси Бакирнинг ёдида қолди:

Санингдек нозанина нозанин ишлар муносибдур,
Гўзим, жоним, афандим, севдигим, давлатлу султоним...

Шу жойига келганда ҳозиргина ўзича яниб ўтирган Сафура ҳам кутилмаганда тусланиб, «жонимга ур» дегандек кўксига шапатилаганча «дод» деб юборди:

— Во-ей, ўлиб қолама-ан! Нима деяпти-я бу бола? «Гўзим, жоним, афандим... Афандим!»

Кўрсатув ногаҳон шартта узилиб, экранга рўзгор буюмлари тасвири қалқди. «Саноат моллари — халқ-қа!»

Сафура алланечук маъюс тортиб қолган эди.

Ҳалиги телпакли кишини атрофида гиргиттон этиб

ичкаридан «зар бува» чиқди. Юзидаги хомушлик бирдан ариб, дикиллаб ўрнидан турган Сафура хурсанд-хушон қиёфада унга пешвоз юрди. «Зар бува» уни қўлтиғидан оларкан, яна боягидек эгилиб қулоғига «шивирлади», бу гал узоқроқ. Кейин иккалови қўлтиқма-қўлтиқ олдинда, уларнинг кетидан телпакли, унинг ортидан Бакир магазиндан чиқдилар. Машинанинг олдида бир дам хайр-маъзур қилиб турилди. Телпакли Сафурага ялтоқилик билан илжайиб қарарди, Сафура унга мулойим жилмайиб. Демак — сулҳ, икки тарафлама битимга имзо чекилган!

Сафура берироқда ийманиб турган Бакирнинг олдида келди. Бир зумда бир дунё гапни гапириб ташлади:

— Сени овора қилдим, генацвали, пардон! «Шепот»ни қайтиб опкелиб, ўзлари уйга элтиб берадиган бўлишди. Шик! Зўр-а? Кўрса-анг уни!.. Ановилар келиб туришибдими? Қибрайлик бола? Ўша ердаги дам олиш уйда танишиб қолганмиз у билан. Мировой йигит, тўғрими? Яқинда Олой бозоридан учратиб қолдим. Йиғлади. Раҳмим келди, бир-бирини шундоқ яхши кўрадики, эҳ!..

Машинанинг орқа эшигини очиб уни кутаётган «зар бува»нинг мулойим овози эшитилди:

— Юрдикми, жоним?

— Бўпти! О'кей! Чао! Баргишга салом!

Сафура чопқиллаб бориб машинага кирди. Унинг биқинидан буваси жой олди. Эшик, қарс. Оқ, оппоқ «қуш» оҳиста ўрнидан жилди.

Бизга айтадиган гапингиз шугина эдими, жоним?..

Баргида халқ зардўзлари санъатини ўз кўзи билан кўргани Бухорога командировкага кетган кунлар эди. Бакир Олой бозоридан егулик ул-бул харид қилиб уйга қайтдию эшик очиқлигини кўриб ижирғанди: яна келдими! Даҳлизда икки-уч яшар қўғирчоқдек бир қизалоқ эмаклаб юрарди. Оббо, кимнинг уйи бўлди бу? Адашиб бошқа бировникига кириб қолдими ё? Эмакхонага ўтса, столнинг икки ёнида икки киши юзмаюз — ўттиз ёшлардаги бир йигит билан сарғишдан келган кўримсизгина бир жувон бамайлихотир гаплашиб ўтирибди. Бакирни кўриб уларнинг саломи ҳам, алиги ҳам, изоҳ, илтижоси ҳам шу бўлди: «Уэр, узр. Минг бора узр. Кечирасиз энди». Сўнгра ўтириб бафуржа танишдилар. Йигит асли қибрайлик, оти Маъ-

муржон экан. Шоҳидалар (Бакирнинг синглизига одош экан) эса Бешқайрағочда туришаркан. Институтда бир-бирига кўнгил қўйиб, уйланишган экан. Лекин бир йил ҳам бирга яшар-яшамас, қудалар ўртасида эски олди-беридан гап қочиб, низо чиқибди. Бу катта можарога айланиб, отасию акалари келиб қизни олиб кетишибди. Ушандан бери ёш эр-хотин бир-бирига талпиниб сарсон. Ҳар икки томон қудалар эса оёқ тираб туриб олишган: «Унақа ношуд куёвнинг дарди кам!», «Ушанақа пасткаш, молпараст одамларнинг боласи бўлса, қайтиб остонамга оёқ боса кўрмасин!», «Унақа зикна-заҳарларнинг хонадонида чўрилик қилгунча, қизим ўз уйимда тоқ ўтгани дуруст!», «Бола белда, хотин йўлда, дебдилар. Ушаларнинг номини тутсанг, розимасман, ўғлим. Ана — кўча тўла қиз! Луб-бойини танла, обермаган отанг — номард!» Хуллас, шунга ўхшаган гаплар.

Шаҳарда рўйхатдан ўтолмагани учун Маъмуржон Қибрайда яшамоққа мажбур, ўша ердаги шарбат чиқарадиган комбинатда инженер бўлиб ишлар экан. Шоҳида эса — Тошкентда, аллақайси заводда технолог. Бир-биридан кўнгил узолмаган эр-хотин, энди уч йилга қараб кетяптики, бир ой-ярим ой деганда мана шундай пана-пасқамда пинҳона учрашиб туришаркан. Ёз кунлари-ку унда-бунда боғ бор, хиёбон бор, кўришмоқ иложи осон, аммо қиш совуғида қаёққа боришсин? Бунинг устига, кичкинтой Наргиза ҳафта ўтар ўтмас «ада»лаб ичккани ичккан. Тўғри, кейинги пайтда куёв тарафда салгина юмшаш сезилади, бироқ Шоҳида тараф сира унайдиганга ўхшамайди. Ахир, қачонгача бундай саргардон бўлиб юришади? Ўртада бола улғаймоқда, унинг тарбияси деган гаплар бор. Бува-бувиларининг эса бу билан ишлари йўқ, бир вақт аччиқ устида оғизларига олиб қўйган қасомомуз гапдан қайтмоқни нақ ўлим деб билишади. Энди ягона чораси қолган — қочиш. Аммо — қаёққа, қандай, ёш бола билан, буёқда норизо ота-она, қариндош-уруғ... Хуллас, иккаловининг ҳам боши қотган. Хайрият, Маъмуржон яқинда Сафурани («барака топгур Сафурaxonни») учратиб қолибдию у бор гапни эшитиб, сумкасидан шартта мана шу калитни чиқариб берибди. Лекин сиз хафа бўлманг, Бакиржон оғайни, биз фақат бирпасгинага кирдик, кўча совуқроқ, биласиз, бола бор. Кўнглингизга ҳеч гап келмасин, илтимос, оғайни...

Бу ҳайратомуз тарихни эр-хотин бир-бирига гал бермай, аллақандай холислик, аҳиллик билан сўзлаб беришди. Бакир аввалига не бир гумонларга борди, ишонмади: наҳотки, шу замонда ҳам ўшанақа жоҳил ота-оналар бор бўлса? Наҳот шу замонда мана бундай меҳр-садоқат сақланиб қолган бўлса? Сўнг, уларнинг бир-бирига муомаласию бу муомаланинг нақадар беғуборлиги уни бағоят таъсирлантирди. Илтимос-илтижоларини эшитиб эса кўзларига ёш келаёзди: ие, марҳамат, қачон десанглар келаверинглар, бемалол, ана, битта хона барибир бўш ётибди...

Ўшандан кейин бу қувғинди эр-хотин яна икки марта-уч марта кўринди. Униси Қибрайдан келади, буниси Бешқайрағочдан. Ҳар сафар бир соат-икки соатдан ўтириб, қизчаларини суйишади, ўйнатишади, олиб келган ул-булларини ўртага қўйиб, баҳамжиҳат ейишади, ичишади. Гап-гурунглари ҳам шунга яраша: об-ҳаво, нарх-наво, Наргизанинг қилиқлари, кеча нима дегани, бугун нима қилгани, эртага нима қилажаги. Шу. Вассалом.

Бакир уйда бўлса, у билан ундан-бундан суҳбатлашишади. Кетар чоғларида эса албатта уйни чиннидек ораста қилиб супуриб-сидиришади. Айниқса, табиатан киришимли Маъмуржон Бакирга маъқул тушиб, улар бирмунча дўстлашиб ҳам қолишди. Соддадил бу йигит Бакирнинг оиласигаю туриш-турмушига бўлган ҳавасини яширмасди...

Ўша куни кечқурун Бакир бугун «Мебель» магазинида бўлган ҳангомани Баргидага сўзлаб берди. Баргида бу савдолардан анча-мунча хабардор экан.

— «Ночной шепот»и кепти-да ахийри?— деди у.— Бир йилдан бери ўшани пойлаб ўлиб юрган эди ўзи.

Бакир кўрган «зар бува» Сафуранинг «дедушка»си эмиш. Ҳа, ҳа, Ақобир Мирзаевич деганлари ўша киши. Аломат қария. Кўп йиллар катта амалда ишлаган. Ҳозир пенсияда, лекин барибир обрў-эътибори зўр. Бадавлат одам-да жуда. Шаҳарда икки жойда ҳовлиси бўлиб, иккита хотини, иккаласидан ҳам ўғил-қизлари бор экан. Қизиги шундаки, узоқ йиллар мобайнида иккала кундош бир-бирининг боридан беҳабар ўтган эмиш. Қаранг, шунақасиям бўларкан-да! Офарин-э, Ақобир Мирзаевич, худо сизга юракдану куч-қувватдан қўша-қўша қилиб берган экан! Тасодифни кўрингки, иккала хотин ҳам бир йилдаёқ оламдан ўтадию

улардан қолган фарзандлар бир-бирларининг борликларидан воқиф бўлиб қоладилар. Ана кейин ўгай оғанилар ўртасида мерос жанжали бошланади. Шунда, бадавлат ота мол-мулкни (ҳаммасини эмас, албатта; бунинг қадр-қийматини у билмай ким билсин!) расамади билан уларга тақсимлаб беради-да, ўзи шаҳар марказидан барча қулайликлари муҳайё бўлган кооператив уй сотиб олиб, сўққабош кун кечира бошлайди. Ўзига етарли мол-дунёси бор, буёғи ўшани сарфлаш-совуришга имкон топилса бас. Бакир кўрган машинани бултур сотиб олган, яп-янги, шахсий шофёри ҳам бор.

— Сафуранинг чин бувасими?— деб сўради Бакир аллабир гумонларга бориб.

Баргида унга «қандоқ нодонсан-а!» дегандек энсаси қотиб қаради.

— «Дедушка»си деяпман-ку, нега тушунмайсиз? Шунчаки. Эски бўйдоқ. Ёшларни яхши кўради. Доим ёшларга қўшилиб юради. Кўнгли ёш-да. Йў-ўқ, унақа ўйламанг, у Сафурани фақат...

Бу гапларни эшитиб, хоҳланг-хоҳламанг, «шунақа» ўйлайсиз-да. У Сафурага фақат ноёброқ бирор нима зарур бўлиб қолса, топтириб берармиш. Таниш-билишлари кўплигидан ташқари, ўзи уруш қатнашчиси экан — кўкрагидаги орден-медалларни кўрдингизми? Хизмат кўрсатган одам-да. Уша «Ночной шепот» ҳам имтиёз тариқасида фақат фронтовикларга бериларкан. Ие, фронтовиклар нима қилади уни, бошига урадими? Ёки уруш жароҳатлари безовта қилган бедорлик кечаларида унга қараб шивирлаб чиқадими? Нима деб шивирлайди? «Ночной шепот» эмиш яна! Намунча қизишасиз, фронтовикларнинг ҳам бола-чақаси бор! Ахир, Сафура унга ҳеч ким бўлмас экан, ўзингиз айтдингизку? Ёшлиги учунмиш! Бировнинг ёшлиги бировга нима шафе? Бекордан-бекоргами? Жуда анойи экан-да бу «эски бўйдоғ»ингиз! Балки, кўзларининг қоралиги учундир... Ҳов, дўстим, сал пастроқ тушинг. Қанақа замонда яшаётганингизни биласизми? Уёғини сўрасангиз, мана шу гап сотиб ўтирган уйингизни ҳам ўша «эски бўйдоғим» совға қилган Сафурага, билдиз!

Баргиданинг дугонасига ён босиб, унинг қилмишларини ёқлабгина эмас, ҳатто уларга ҳавасмандлик билан айтган гаплари бир бўлдию мана шу охириги гапи бир бўлди.

— Бўлди, бас!— дея ўшқириб юборди Бакир.— Уша

Сафурангиз энди...— «бу ерга оёқ босмасин»ини айтолмади, чунки бундай дея олмасди, чунки ҳозиргина эшитди... Қолаверса, Сафуранинг оёғи Бакирнинг қўлида эмас, аксинча — Сафура, сафуралар унинг қўлоёғини чирмаб ташлаган — Бакирнинг оёғи, оёғигинами, ҳаёт-ҳаёти шуларнинг қўлида!

Уша кеча Бакир — сўнгги пайтларда нечанчи бор — ичида қасд қилди: «Қарзларимни узай, кейин гаплашаман сенлар билан!»

Қарзларингни узарсан, ўчингни ҳам оларсан, лекин, омонат бўлса-да, ўн бешинчи қаватдаги кўшқда яшаётганинг билан — барибир ердасан, ерда қолиб кетдинг, ерда!

11

— «Роҳат» ресторани. Кейингиси — «Автостанция».

Ресторан дегандек, Тошкентда бунақа манзиллар кўп. Уйлангунига қадар Бакир — бўз, бўйдоқ йигит, Марина билан бирга уларнинг талайгинасида бўлиб, беармон ўйнаган, қувнаган. Маданият саройининг ёшлар ўртасида анча шуҳрат қозонган «Замона» ансамбли «Роҳат» маъмуриятининг таклифига биноан бир муддат мана шу ресторанда «меҳмон» ҳам бўлган; Бакир гитара чалиб, Марина қўшиқ айтиб хўрандаларнинг олқишини олган. Уйланганидан сўнг ҳам у Баргида билан ҳар хил баҳоналарда, аксарият «туғилган кун»лар муносабатига кўра бунақа жойларда кўп марта бўлди: Баргиданинг турли тантаналарга ўч, базми жамшидларсиз туrolмайдиган қариндош-уруғи, таниш-билишлари беҳисоб эди. Қисқаси, бу маскандаги қоида-тутумлар, бундаги турфа оломон, ажабажаб қиёфалар Бакирга беш бармоғидек маълум. Таъбир жоиз бўлса, ресторанда «яшайдиган», ресторан учун, ундаги тунги томошалар завқини деб кунини кеч қиладиган аломат бир тоифа бор. Аксарияти ҳали беғам, беташвиш ёш-ялангдан иборат, айримлари эса ҳаётдан кўнгли совиган, бошига тушган бирон бир савдо туфайли ўзини йўқотиб, юпанчми излаб юрган бу сийқабашара кунда-шундалар ресторани паноҳ тортиб, қолган фурсатларини шу ерда, маст-аласт давралар оғушида совурадилар. Бакир Диёр деган савдойитабиат бир йигитни биларди, қачон, қайси ресторанга бормасин, бир тўда саёқлар орасида ўшани уч-

ратарди; кўз кўзга тушавериб, кейинроқ эса бошқа бир сабаб билан улар бир муддат дўстлашгандек ҳам бўлиб юрдилар. Сираси, уйлангунига қадар Бакир ҳам шуларнинг биттаси эди.

Лекин, мана, Янги йил байрамидан бери у ресторанларга қадам босмайди, кўргани кўзи йўқ, ҳазар қилади. Энди унинг назарида тунги ресторанлар яккаш алдамчиликдан иборат хиёнатлар ўчоғи, бу маконда яккаш жордеслар, анрилари сюзаннлар давр суради...

Тун. Қор шуъласидан, мушаклар ёғдусию шодумонлик руҳидан ёришган тун. Осмон элагини элашдан чарчамайди. Ҳавода паришон кезиб юрган марварид зарралар, улкан аргувонлар узра чойшаб ёзган қор учқунлари дамо-дам отилмоқда бўлган мушаклар ёғдусидан гоҳ алвон, гоҳ зангори, гоҳ пуштию гоҳ яшил тус олади. Шунда дарахт шоҳларидаги зағчалар ҳам «ур-рэ» деган каби бир зумга оламини бузгудек чуввос солиб юборишади. Бетўхтов қор уриб турганига қарамай, азамат дарахтларнинг ён шоҳлари худди чодир тортиб қўйилгандек қорайиб кўринади. Бунча парранда! Шаҳардаги жами жонивор шу ерга йиғилганми, нима бало? Ёки булар ҳам байрам қилишяптимикиан?

Байрам, ерда ҳам, осмонда ҳам байрам. Байрамнинг энг каттаси ичкарида, муҳташам кошона бағридаги ўрдадек баҳайбат толорда кечмоқда. Ҳамма ўша ерда, ҳаммаси...

Ундоқ бўлса бу ерда, ташқарида, улкан толорни гирд ўраган балконда анови қиз нега ёлғиз шумшайиб турибди? Қўлида рўмолча, кўкракдан келадиган тўсинга суяниб олган, елкалари бетўхтов силкинади. Афтидан, бир дардга дучор бўлган бу қиз. Дардинг нима, эй дилбар? Ёки сен ҳам менга ўхшаб хиёнат балосига мубталомисан? Ўзинг дилбарсан-ку, дард нима қилсин сенда! Дард деганини мана биздан сўра!.. Мимо деган афандинамо бир одамнинг суйиб такрорлайдиган шундай байти бор: «Кел, бирга дардлашайлик, уй-уйда йиғлагунча». Кел...

Дилбарнинг дардини дилбарнинг ўзига қўйиб, Бакир ўз дардига берилди. Буёқда ўз дарди бир дунё!..

«Янги йилни «Зарафшон»да кутсак, деган таклиф бор». «Кимдан чиққан таклиф?» «Ҳаммадан. Ҳар йилгидек...» «Кимлар бўлади?» «Шу, ўзимиз: Барноша, эри билан, Сафура жинни, сиз, мен, яна бирон биров. Ҳа, Миша тоға келмоқчи».

Бакирнинг нияти бошқача эди. Тунов куни Тоҳир акаси кўчада учратиб: «Бегоналашиб кетмадикми, ука? Шу йил байрамда ака-укалар ҳаммамиз бир жойга, чол-кампирникига ййгилишсак», деган, бу таклиф Бакирга маъқул тушиб, алланечук таъсир ҳам қилган эди. Узи, оила бир жойга жам бўлмаганига, эҳ-ҳэ... Буёқда эса бунақа маслаҳат! Бир зум андишага ботган кўнгилда буёқнинг жозибаси устун келди.

Улфатлар, чиндан ҳам, Баргида айтган сафдан иборат эди Фақат, у айтган «яна бирон биров» — одатдаги тандиркабобига қўшиб Муфтилла етаклаб келган телбанамороқми, томошабоп қиз бўлиб чиқди. «Ўзимизнинг сестралардан,— деб таништирди уни Муфтилла.— Ойсулув. Шу ерда ўқийди, устудентка». Бироқ қизнинг сира сулувлик жойи йўқ, кўзлари қисик, тиржайганида улар баттар юмилиб, кенг ёноқлари баттар бўртиб, башараси ойтовоқнинг ўзгинаси бўлиб қолар эди. Қийиниши ҳам аломат: эгнидаги олачипор кўйлак барларини жинси шимининг ичига жойлаб олган, оёғида қизил этикча, бўйнида лўли хотинлар тақадиган беш тийинлик тангасимон шода. Одатдагича, яъни қовоқлари ёки ёноқларигагина эмас, пешонасидан тортиб иягига қадар зарура чаплаб чиқилган. Хуллас, барибарини меъёридан ошириб юборган. Бор дунёси шунинг ичидадек, «Шарлот» деган ёзувли каттакон заррин тўрвасини шу ерда ҳам елкасидан қўймай ўтирибди. Хаёлида, даврадаги хонимларнинг энг антиқаси ўзи! Буларини майли десак, бошқалар қадаҳдан бир-бир ҳўплаб қўйганда, у кишим ҳар гал охиригача симирарди. Ҳаял ўтмай ўлгудек маст бўлдию «акаси»нинг кифтига бош қўйиб, кўзи тушган одамга қараб сузила бошлади. У ҳар гапга албатта қақолаб куларди. Аксига олиб, Бакир шунга рўбарў ўтирарди, даврада кулгилироқ гап айтилишидан безиллаб қолди у.

Сафура бир вақт Муфтиллани ёнига имлаб, унинг қулоғига, лекин кўпчиликка эшиттириб: «Бошқасини тополмаган бўлсангиз, кеннойимнинг ўзини олиб келсангиз ҳам бўларкан,— деди.— Ужас! Шим кийганларига ўлайми шу ҳолларига!» Қулоғи оғирроқ эканми ё лўққа-лўққа ичганлари баттар гаранг қилганми, қиз бу гапни ҳам кулгили фаҳмлаб, одатдагидек қақолаб юборди. Ҳамма хижолат бўлди. Аёллар унга, сўнгра бир-бирларига маънодор қараб олишди.

Йўқ, бу аҳволда кўпга чидаш бермади у. Янги йил кирмаёқ столга бош қўйиб ухлаб қолди. Хуррак ҳам

отганга ўхшадими-ей, аммо энди ҳеч ким унга ортиқ эътибор бермай қўйди — ҳамма ўзи билан, ўзининг ўйин-кулгиси билан овора бўлиб кетган эди. Бир замон у столда ҳам кўринмай қолди. Чамаси, Муфтилла уни елкасига ортмоқлаб, пастда турган машинасига жойлаб чиққан эди. Буни ҳам деярли ҳеч ким пайқамасди — ҳамма яна ўзи билан, ўйин-кулгиси билан бўлиб кетган, чинакам томоша энди бошланмоқда эди.

Байрам оҳанжамаларидан чунон чарақлаб кетган улуғвор толор, шифтдан шудрингдек «тўкилаётган» кумуш шокилалар, шодиёна бир руҳ, ясан-тусан оломон, серҳаяжон шампанларнинг бетоқат вишиллаши, қадаҳлар жаранги, кулги-қаҳқаҳа, тантанавор алёрлар, хитоблар, бахтиёр чеҳралар, қиёфалар, шўх музика, рақслар, махсус программа, машҳур санъаткорларнинг чиқиши, табриклар, қорбобо, қорқиз, совгалар, омад ўйини — лотерея, тепадан қор бўлиб ёғиладиган сунъий капалаклар, давраларни безаб ўтирган ҳақиқий капалаклар, камалаклар, парвоналар, пашшалар, қалампирмунчоғу райҳон иси, сут таъмидек нозик, маъсум ифор бўйлари, ҳар ёнда Сафуранинг нафаси, ҳар ёнда сафуралар, зайтуналар, пинҳона нигоҳлар, сирлар, дил розлар, сурур, сархушлик, завқ, меҳр, муҳаббат... Байрам, байрам! Янги йил кириб келаётир, Янги йил!

Вақти-вақти билан чироқлар сўниб, ҳашаматли толор сирли, хаёлий тус олар, ҳамма жуфт-жуфти ила ўрнидан турар, ўртадаги доирасимон майдонча талотўп бўлиб кетар... Ёғдулар ўйини, қиёмат ўйини... Лип-лип-лип, лип-лип-лип... Кейин яна махсус программа, яримяланғоч раққосалар; лип-лип-лип, масрур чеҳралар, чаққон қўллар, оёқлар, титрама беллар, елкалар, лип-лип-лип... Фаришталар базми, базми қиёмат...

Бағри бутун, дили равшанлар бу томоша, бу хуррамликлар ҳеч тугамаса дейди, булар адоқ-интиҳосиз давом этаверса дейди! Мен шундай ўтираверсам, бағрим доим шундай бутун, дилим доим шундай мунаввар бўлса дейди! Улар шунни орзу қилади...

Лекин ҳамма нарсанинг чеки бор. Оёқлар чарчайди, қўллар ҳолсизланади, беллар, бўйинлар толади, кўзлар тинади. Байрам ҳам поёнига етади, байрамлар ҳам ўтади. Кўнгил эса тўлмайди, тўймайди!

Рақс тугаб, шифтдаги мингчироқ қандиллар порлаганда бизнинг даврада нотаниш бир йигит пайдо бўлди. Пешона сочлари сийраклаша бошлаган, қиррабу-

рун, бақакўз, қотмадан келган соқолли йигит. Улуғбек. Кинооператор. Сафуранинг навбатдаги дўсти. У эски танишлардек жилмайиб, ҳамма билан бирма-бир ўпишиб чиқди. Муфтилланинг «синглиси» йўқ, бўлганида у билан ҳам албатта ўпишарди. Аттанг. Сўнг ёнида ўтирган Сафуранинг бир қўлини «ўзиники қилиб олиб», узоқ вақт, то лўмбиллаган бир хотин пайдо бўлмагунча, қўш узукли нафис бармоқларни лабидан қўймай ўтирди. Лаблари тўйса, кўзлари тўймайди: кўзларига суртади. Майли, бу ташналаб нимани хоҳласа ўшани ўпсин, истаганича ўпсин, қонгунича ўпсин, бутун дунёни ўпиб чиқсин, ўпсин, яласин — унга рухсат! Чунки хушфеъл, беэён йигит экан, ана, юз-кўзларидан, одамга меҳрибон боқишларидан аён. Бир кимсага озори теккани йўқ, ҳаммага дўстдек, қадрдондек. Унинг ташрифи, даврага қўшилгани ҳеч бировга малол келмади. Сафурага ҳам.

Ҳар қалай, бу ҳол малол келган одам топилди. Лўмбиллаган хотин пайдо бўлди. У индамай Ташналабни қўлидан тортиб турғизди, Ташналаб индамай унга эргашди. Лекин бора-боргунча орқасидан кўз узмай, Сафурага рамзий бўсалар йўллаб кетди. Упди, ўпди, кетди. Одам деган шундай меҳр-муҳаббатли бўлса! Одамзод шундай мўмин, беэён бўлса!

Лўмбиллаган хотин унинг онаси ҳам эмас, опаси ҳам эмас... хотини экан. Оббо, Ташналаб-эй, оббо, шоввоз-эй, топганини қаранг! Кимни ўпсанг — ўпавер, фақат...

— Вой, ануни қаранглар, ануни!— деб қолди Барноша бир маҳал.— Сафура, қара! Фолчи! Фолчи қиз!

У кўрсатган тарафда Сафуралар тенги, нимаси биландир унга ўхшашиб ҳам кетадиган бир жувон, чап қўлида қадаҳ, қандайдир йигитнинг бўйнига осилиб олиб секин рақс қилмоқда эди.

— Вой-вой, фолчи бўлатуриб... Қўлидаги нима?

— Коньяк, — деди Чиннибек совуққонлик ва аллақандай киноя аралаш.— Ҳозир уни ичади ҳам... фолчи бўлатуриб!

Жувон худди шу гапни кутиб тургандек, айланишдан тўхтамай, қўлидаги қадаҳдан оҳистагина бир ҳўплаб қўйди.

— Ана! Энди бўлса, ким кимнинг жазмани эканидан фол очади!..

Барноша ялт этиб эрига қаради. Чиннибек бепарво, гапида давом этди:

— Ана кейин уйда мотам!.. Сафура, кел энди! — Шундай деб у Сафурани бўйнидан қучмоқчи бўлди. Сафура аччиқ билан унинг қўлига битта тушириб, Муфтиллага юзланди:

— Туринг, Миша тоға, вальс!

— Э, сабил, галастукди тақмаган эдик-ку, бугун празник деб!— Муфтилла астойдил хижолат бўлди.— Сўнг, ҳў-ў бултургига ўхшаб оёгингизди босиб жубарсак, юзимизга шапатилаб қоласизми дейман-ов, Сапураҳон?

Бу гапга қақолаб кулиши мумкин бўлган қиз шу тобда машинада қишлоғини туш кўриб ётарди.

— Попробуйте, ўлдираман бу гал! — дея пўписа қилди Сафура ва қандай бўлмасин, яқинлашаётган хавфнинг олдини олмоқ учун ташаббус отини баттар қамчилади:— Ҳей, Баргиш! Утираверасанларми энди шундай? Бакирчик, ну!

Бакир ўрнидан қўзғалишга ҳам улгурмади, Баргиданинг қаршисига осмонданми бир кимса тушди. Жордес! Яна қаёқдан пайдо бўлди бу мараз?!

«Мараз» Баргидани чаккасидан ўпиб кўришди, кейин изн сўрамоқ уёқда турсин, ҳатто Бакирга еб қўйгудек бир ўқрайиб, қизни қўлтигидан тутди-да, рақс майдони сари бошлади. Баргида ортига бир ўгирилди-ю, итоаткорона унга эргашди. Бу ҳол деярли ҳеч кимга эриш туюлмади. Сафуранинг тирсагидан ушлаб рақсга отланаётган Муфтиллагина ажабланиб Бакирга бир қараб қўйди. Барноша билан Чиннибек эса ўзлари билан овора эди. Чиннибек хотинининг қулоғига ниманидир шивирламоқда. Бир маҳал Барноша беғам жилмайиб, суйгандек унинг қуюқ жингалак сочларини «тўзғитиб» қўйди. Яраш-яраш!

Қандиллар ёниб, атроф ёришганда Сафура билан Муфтилла қайтиб келди. Баргидадан дарақ йўқ эди. Боядан бери «ерга кириб кетган» Бакир зимдан кўриб қолди: Жордес уни толорнинг тўридаги нимқоронғи бурчакка — ўз даврасига судраб кетди.

Ҳамма, бутун байрам аҳли унга тикилаётгандек, масхара қилаётгандек туюлди. Бакир титраётган бармоқлари билан пайпаслаб столдан сигаретини олди-да, аста ўрнидан турди, балкон тарафга юрди...

«Али-баба-а-а, Али-баба-а-а...»

Бировнинг устидан кулма — ўзининг ҳам бошинга тушади, деган нақл бор. Бакир боягина шўрлик Алибобонинг ҳолига кулган эди. Махсус программа

даги бу лавҳада сочи ўсиб елкасига тушган, ясама соқолли беўхшов «Алибобо» саҳнага чиқиб ёнбошлаб олди. Бошида — елпиғич тутган бир нозанин. Пастда канизаклар тўдаси ўйин тушмоқда. Улар «Али-баба-а-а, Али-баба-а-а» дея соҳибларига олқиш ёғдириб томоша кўрсатишмоқда. Ҳар бири унга бўлакча карашма қилади. Афсонавий ҳузур-ҳаловат қўйнида ётган Алибобо бу ишвалардан эриб кетиб, ўрнидан туради. Саховатли соҳиб муқом қилиб олдига келган ҳар канизакка гоҳ ўнг ёнидан, гоҳ чап ёнидан бир шода-бир шода марварид чиқариб беради. Ҳақини ундирган маккоралар бирин-кетин ғойиб бўла бошлайди. Шу тариқа бор-будини улашиб чиққан Алибобо бир маҳал қараса, сўппайиб ёлғиз қолибди. Гирдида канизак тугул бир зоғ йўқ, қўйни тўла пуч ёнғоқ! Шунда у қўлларини фалакка чўзиб фарёд қилади: «Али-баба-а-а! Али-баба-а-а!..»

Бакир ўшанинг ҳолига кулган эди...

Барига ўзи айбдор. Агар ўшанда ортиқча қизиқувчанлик қилмаганида, бундай шубҳа-гумонлар гирдобда қийналиб, азобланиб юрмасди. Уйиндан ўт чиқди. Шуни билатуриб ўйнаймиз, ўзимизни тия олмаймиз. Ахир, ўйнамасдан ҳам бўлмайди — турмуш зерикарли, якранглик жонга тегади. Бироқ ўйнагандан кейин ўша ўйин деганининг моҳиятию оқибатини ҳам ўйламоғи керак-да одамзод! Эҳ, ким ўйлабди буни олдиндан!.. Бакир китоб юзини очиб қарамаганига талай замонлар бўлган, кўпроқ кинога ишқибоз эди. Тўғри, ҳарбий хизматдалигида қўли бўшади дегунча бирор нима ўқимоққа тутинар, айниқса, саргузашт асарларга қизиқар, Экзюперининг деярли барча китобларини ўқиб туширган эди. Буям ҳолвага ўхшаган бир неъмат экан. Татимаган бўлсангиз, эс-хаёлингизга келмайди, лекин татиб қўйсангиз, кейин ўзингизни тиймоғингиз мушкул — тағин татигингиз келаверади. Бир унутсангиз, бутунлай унутиб юборишингиз ҳам ҳеч гап эмас.

Сменадан ҳориб қайтганда ёки эрта азонлаб ишга жўнаши лозим бўлган кунлари Бакир аввали оқшомдаёқ таппа ташлаб қотиб қолар, Баргида эса кечалари алламаҳалга қадар каравот бошидаги деворга ўрнатилган тунчироқ ёруғида китобхонлик қилар эди. Уша ҳордиқ куни, одатдагидек, чошгоҳгача тўшакдан қўзғалолмай ётган Бакир беихтиёр қизиқсиниб, ёнма-ён пастак столчада турган «Иностранная литература» журналинини қўлга олди. Дуч келган жойидан очиб варақлар-

кан, тагига қалам билан чизиб қўйилган (Баргида ўқиганда доимо қулоғига қалам қистириб оларди) шундай жумлаларга кўзи тушиб, тўхтаб қолди:

«Бу уйда ҳамма нарса муҳайё эди, ҳамма нарса. Лекин у менга тор ҳамда омонат эди, ўзимники бўлмоғини орзу қилардим. Ўзимникига келгач эса, ҳайрат бармоғимни тишлаб қолдим: кенг-мўл, ёруғ-чароғон, аммо бутунлай бўм-бўш, руҳсиз, файзсиз! Энди, тор бўлса ҳам, гўр бўлса ҳам ўша омонат ҳужрага қайтиб кетсам дейман. Урганиб қолганман...

...Энди ўйласам, мен Жордесни севар эканман. У руҳан ботир, ҳаётда ҳам, муҳаббат бобида ҳам тиниб-тинчимас йигит. Лекин бирмунча енгилтаклиги бор, бетайин, ҳавойироқ эди. Қўрқдим... Денгизда учраган йигит эса мўмин-қобилгина, ройиш кўринди; бунақасидан ўзинг истаган шаклни ясаб олаверасан, Сюзанн! Анри Жордесга қараганда хушбичим, бўйдор, кўзлари аллақандай ғамгин боқади одамга. Вафодор кучугим Вивига ўхшаб. Наҳот, шунисигагина учган бўлсам?! Гўдаклик, қип-қизил девоналик! Жордеснинг одатдаги ҳавойи қилиғига аччиқма-аччиқ бўлди бу иш. Энди эса пушаймонман, уни соғинаман... Йўқ, биз тамомила бошқа-бошқа одамлармиз. Анри мен учун оддий бир эркак, қуруқ савлат, холос. У — жўн бир олам, мен димиқадиган олам, бамисоли ўша ўзимнинг кенг-мўл, аммо бўм-бўш, ҳароратсиз уйим, зерикарли ўлан-тўшагим! Бундай одамлар бир бошпана остида яшай оладими? Бемалол. Фақат — фақат... Билмадим-да. Эсингни йиғ, Сюзанн...»

Ана шу гапларнинг ёнбошига тикка бир чизиқ тортилиб, «Да!» деб ёзилган эди.

Бакир пешинга қадар ўрнидан туролмай ётди. Нафас олай деса, ҳаво етишмаётганга ўхшар, ёмон, қалтис бир жойи оғрир эди. Дафъатан кўп нарса ойдин бўлиб қолди, ахир!

Аммо бунини Баргидага кўрсатиб, таъна қилиб бўладими? Ишбот қани? Анов гапларми? Во-ей, қанақа нодон, ҳафтафаҳм одамсиз-а! Ахир, бу журнал, китобку! Ҳали шунга ишониб ўтирибман денг? Кошма-ар! Ҳа, чизиб қўйган бўлсам нима қипти? Эҳтимол, ўша жойи ёққандир, эҳтимол, ёқмагандир — сиз қаёқдан билақолдингиз?!

Йўқ, қайтага, бу йўл билан ўзининг Анри эканини яна бир карра таъкидлайди, баттар шарманда бўлади!

Бакир ўша кундан эътиборан хотинидан кўзини олиб қочадиган, умуман, иложини топса ундан нари юрадиган одат чиқарди. Баргида ўртадаги бу совуқчиликни гўё пайқамас, пайқаса ҳам бепарво эди. Бакир эса ададсиз ўй-изтироб гирдобида: Сюзанн кетиб қолгудек бўлса, Анрининг ҳоли не кечади? Ўз қўли билан уни бировга бериб қўядими? Ана, Жордес, қузғундек пайт пойлаб юрибди — шартта илади-кетади. Ҳа, Анри Сюзанни жонини қизгангандек қизганеди. У гўё хусусий мулки, бисотидаги энг азиз, энг подир буюм! Ана шу буюмни қўлдан чиқармоқ эса — ақлсизликнинг ўзгинаси, нақ ўлим билан баробар! Кейин бундай чиройли буюм қайтиб унга насиб этармикан? Худо билади! Демак, уни кўз қорачўғидек асрамоқ, авайламоқ лозим. Бироқ у — омонат-ку?.. Нима қилиш керак? Кутишми? Нимани? Муқаррар жудолик — Жордес унга чанг солмоғиними? Қачон рўй беради бу офат? Ҳар кун, ҳар дақиқада! Қузғуннинг кўзи хаяжар, нафси — қудуқ. Аблаҳ қузғун! Пайт пойлаб турган экансан-да!..

Осмонингни бой бердинг, ерда қолиб кетдинг, энди ана шу қузғунларга ем бўласан, ем!

...Ичкарида қиёмат авжига минган эди. Қимнинг кимлигини билиб бўлмайди. Ҳаммаси алоқ-чалоқ, аралаш-қуралаш. Дарвоқе, булар ким, қанақа одамлар? Чиннибек ким? Унинг ёнида ҳамиша беғам жилмайиб ўтирадиган Барноша ким? Анови, сочи опала Сафура ким? Эрини ташлаб, индамай ҳалиги қузғунга илашиб кетган Баргида-чи, у ким? Ким ўзи булар, қанақа одам? Муаззам саройни ларзага келтириб шовқин солаётган оломон-чи? Улар қаёқдан келиб қолди бу шаҳарга? Илгари, дейлик, кеча, ўтган кун қаерда эди булар? Ё, дафъатан осмондан тушишдими? Ахир, биттаси ҳам бу шаҳар аҳлига, кунда кўча-кўйда кўринадиган одамларга ўхшамайди. Йўқ, Бакир билган шаҳар фуқароси эмас булар, бошқа, бошқа, аллақайёқдан офат мисол ёғилиб келган. Бакирга бегона, Бакир бегона шафқатсиз, алдамчи, олчоқ бир дунёдан! Ёки байрам завқи «заҳри қотил»га қўшилиб, бетайину беқарор кўнгилларда шайтон васвасасини қўзғаб, буларни ўшанинг ҳаромзода малайларига айлантириб қўйдимикан? Қиёфалар ҳам бугун бошқача, гап-сўзлар, тиллар, диллар ҳам... Қайси тилда сўзлашяпти булар? Ниманинг тилида? Нима деяпти?.. Ҳар қалай, инсоний тилда эмас!

Булар ким бўлишидан қатъи назар, сен буларга

бегонасан, бу даврага нолойиқ, номуносиб бир ожиз кимсасан! Шу ўй уни айниқса эзарди.

Бакирнинг-ку дарди маълум, анови дилбар нимадан азоб чекапти экан? Ҳамма ичкарида ўйин-кулги билан машғул бўлса-ю, у нега бу ерда ёлғиз, йиғлаб турибди? Бакир дилида бу нотаниш маъсумага нисбатан бир ҳамдардлик туйди, ёнига бориб уни юпатгиси, тасалли сўзлари айтиб кўнглини кўтаргиси келди. Кел, синглим, дардлашайлик. Сен ҳам менга ўхшаган бағрикабоб, шикастадил кўринасан. Қўй, кўп куйинма, бу дунёнинг ишлари ўзи шунақа. Ана, ичкарида Сафура отлиғ бир «доно» ўтирибди, ўшанинг кўп вазиятларда кор келадиган ажаб-ажаб ҳикматлари бор. Шулардан бири — се ля ви, яъни — ҳаёт ўзи шунақа, дегани; буни ўзимизча, ҳаётда нималар бўлмайди, десак ҳам мумкин. Қўй, қайғурма. Сендек дилбарники ранжитибдими, одам эмас экан у, Жордеснинг ўзгинаси экан!

Бакир бу дилбарни дилидагина юпатмоққа улгурди — ичкаридан бир йигит ҳаллослаб чиқди. Епирай, Жордес, Жордеснинг ўзгинаси! Демак, қўлидаги қушни учириб юбориб, бировларнинг қўйнидагига матраб тикиб юрган экан-да бу номард овчи!

Жордес қоронғида Бакирга бир ёвқараш қилгандек бўлди-ю, қиз томон талпинди. «Диля, ты что?» деб унинг бўйнидан қучмоққа уринган эди, қиз аччиқ билан «Кретин!» дея қўлини силтаб ташлаб, тескари ўгирилиб олди. Жордес тагин талпинганида қиз қочди. Шу тариқа қувлашиб улар балконнинг нарёғига ўтиб кетишди. Қоч, синглим, қоч бу маразнинг дастидан! Ўзингни пастга ташла, оёқ-қўлнинг синса ҳам майли де — қоч, қочиб қутулгин!

Бакир бир пайт кимдир елкасига мушукдек суйкалаётганини сезиб қолди. Қорқизлар киядиган ярашиқ пўстиннинг одам бош қўймоқдан ўзини зўрға тиядиган сербар, пахмоқ ёқаси иякларини сийпаларди. Бўйинни чирмаган жимжима рўмолнинг кумуш попуклари қор ёғдусида кўзга «мушак отиб» жилоланади. Тавба! Бир қучоқ момиққа ўхшаш сават телпак соясидаги маъсум кўзларда на гуноҳ ифодаси сезилади, на хиёнат шарпаси. Яккаш меҳру садоқатнинг жамулжами!

— Ёввойигинам! Хафа қилдимми сизни? Қўйинг, унутинг, ҳаммасини унутинг! Ўзим аҳмоқман, жинниман! Мана, кўзимга бир қаранг: аҳмоқман, жинни-

ман-а? Жинни бўлмасам... Мен уни одам десам, маст бўлволиб компаниясига судради. Билагимдан маҳкам чангаллаб олди. Энди билдим — ҳайвон экан, қип-қизил ҳайвон! Мана, кўзимга бир қаранг! Биламан, ҳафасиз. Мана, уринг, ўлдириг мен жиннини! Ёввойи-гинам!..

...Мен шунда бирдан юмшадим. Ойдин тунда оғиздан чиққан ҳовурдаёқ эриб кетадиган қор зарралари мисол сув бўлиб оқдим. Мана шундай қиз, бутун байрам аҳли мафтункор тикилган шундай барно... меники, қаршимда бўйин эгиб, тавба қилиб турибди! Бошига қўнган бундай ноёб бахт қушини фақат аҳмоқ, нодонларгина учуриб юборади!

Мен ана шунда алданган, ўзимга хиёнат қилган эмасмидим? Ушандаёқ ҳаммасидан воз кечиб кетсам бўлмасмиди? Кейин-кейин эса бу ҳол одатга айланди. Ёниб кетаман, тутаб кетаман, лекин биргина суйкалса барчаси унутилади, кечирилади. Тўғри, бундан ташқари, тағин бир андиша мудом қўл-оёғимга кишан бўлган: «Кейин! Қарзларимдан қутулай, кейин ҳамман билан бирваракай ҳисоб-китоб қиламан!»

...Бутун олам ёришиб кетди. Ҳар ён мунаввар. Кеча кундузга айланди. Теварак-атрофдаги чироқлар нуридан эмас, борлиқни қоплаган қор шуъласидан эмас, милтиллаб кўз қисаётган юлдузлару дамо-дам сочилаётган мушаклар ёғдусидан ҳам эмас, йўқ... Алламаҳал бўлиб қолган шекилли, Янги йилни шодон қаршилаган тўда-тўда оломон шовқин-сурон, қувноқ ҳайқириқлар билан байрамхонани тарк этмоқда. Ҳамма сархуш, ҳамма бахтиёр, ҳамма бир-бирига мастона табассум қилган, бош ирғаган, қайта-қайта қутлаган, қўл сиқишган, қучоқлашган, ўпишган... Нозанин қизжувонлар, ёқимтой ёш-яланг, андак шўх-шалайим йиғитчалар, ишвакороқ барнолар... Бир кечадаёқ танишиб, дўстлашиб, қадрдонлашиб кетган бу шахри азимнинг кундалик фуқаролари!

Улфатлари уларни пастда, Муфтилланинг машинаси ёнида кутиб туришарди.

— Ҳа, ёввойи!— деди Сафура Бакирни кўриб.— Қаёққа ғойиб бўлиб қолдинг? Баргиш, бунингни энди қўйнингга солиб юрмасанг, йўқолиб қолади, смотри!

— Сестра, биз сиздан хаёпа, нимагалигини сўрамай-сиз!— деб қўйди ҳушёр Муфтилла Баргидага қараб.

Бошқа ҳеч ким буларга эътибор бермади. Муфтилла машинасини «қиздириш» билан овора, Чиннибегу

Барноша, мусофир юртларда раққослик сирларини ўрганиб юрган якка-ёлғиз арзандалари эсларидан чиқибми, худди чиллали келин-куёвдек ҳадеб бир-бирига суйкалгани суйкалган. Чин дилданми ё хўжакурсинга? «Хўжа»си ким бўлди бу ерда?

— Хватит, Миша тоға, кетсангиз кетинг тезроқ, совқотиб ўлдим-ку!— деди Сафура қўққисдан жини қўзиб.

Муфтилла машинадан чиқиб, улфатларни байрам кунлари Зомин тоғи бағридаги қанақадир аломат дачада дам олгани таклиф қилди. Ҳар ким ҳар хил мулоҳаза билдириб, якдилона бир тўхтамага келинмагач, у негадир бетоқатланиб: «Ҳай, бир кунларингни кўрарсизлар, яхшиликни билмаган бандалар, мен кетдим эса!» дедию шоша-пиша машинасига кириб, ҳамон қишлоғини туш кўриб ётган «синглиси»ни қишлоғигами олиб жўнади. Қолганлар ҳорғин одимлаб пиёдапиёда қайтишди.

Инқилоб хиёбонига етганларида, ҳар жой-ҳар жойда бир-бирига қор отишаётган тиниб-тинчимас ёш-ялангни кўриб завқи келди чоғи, Сафура қорбўрон ўйнамоқни таклиф қилди. Ҳамма эғнидаги пальто-пўстинини ечиб ташлаб, енг шимариб қор думалоқлашга киришди. Шусиз ҳам қорга кўмилиб ётган азамат хиёбон кўзлардаги, сўзлардаги оташин завқдан баттар ёришиб, чарақлаб кетгандек эди.

Бироқ бу завқ-шавқнинг умри кафтлардаги думалоқланган қор умридек омонат бўлиб чиқди.

— Вой, узугим, узугим!— дея чинқириб юборди кўринишдан беғам, сипо Барноша илон чаққандек даҳшат ичида.— Ҳозиргина қўлимда эди, тушиб кетди! Қаёққа тушди? Қаранглар, қаранглар, топинглар тез!— У худди беш яшар тантиқ қизалоқдек турган жойида депсинарди.

Ҳамманинг кайфи қочиб, қор титишга уннаб кетди. Арзанда узук ё осмонга учиб, ёки ерга сингиб ғойиб бўлган эди. Еру осмон жимир-жимир марваридга тўлиб кетган, қани, улар орасидан марварид кўзли узукни топиб кўринг-чи!

Бояги «тотув келин-куёв» бир лаҳзада ёвлашиб, қирпичоқ бўлиб қолди.

— Топасан! Топасан!— дея қичқирарди таниб бўлмас даражада ўзгариб, нақ алвастига айланган Барноша эрига зуғум қилиб. — Ҳаммасига сен айбдор! Сенинг касринг урди! Вой, узуги-им!..

— Мана-а! Мана бу ерда ётган экан!— део қолди бир четда ер сузиб айланиб юрган Сафура ва чопа келиб қўлидаги узукни Барношанинг бармоғига солиб қўйди. Боягина эрини ундан қизғаниб ғишава қилиб турган хотин, кўз очиб-юмгунча бошқа қиёфага кирди: кўзлари қувончдан чақнаб, ёш боладек бир сапчиб Сафурани ўпиб олди, сўнг буриласолиб эрининг бўйнига осилди:

— Топилди, топилди! Яшасин!

Бакирдан бошқа ҳамма бир сирдан ғофил қолди: узуклари бир хил экан шекилли, Сафура ўзининг бармоғидагини ечиб берган эди...

Бу қувончни ҳайвонот боғининг ёнидаги уйда «ювиб», байрамни ўша ерда давом эттирамиз, деган таклиф тушди ўртага. Бакирдан бошқалар буни қувватлаб чиқди. Лекин у ерга яқинлашганда Баргида алланечук итоаткорлик билан эрига эргашиб, уни қўлтиқлаб олди.

12

— «Автостанция». Кейинги бекат — «Билим юрти».

Пойтахт атрофидаги кўплаб сўлим манзилларга борадиган автобуслар мана шу ердан жўнайди. Паркент, Сўқоқ, Қумушкон, Оқтош, Чимён, Ғазалкенту Сижжак... Ҳар гал Бакирга Сафура худди шу ердан автобусга ўтириб кетганга ўхшайди. Ҳолбуки, билади: қаёққа кетган бўлса ҳам, у албатта ўзининг машинасида кетган.

Май байрами арафасида Сафура негадир бир ҳафта-ўн кунча кўринмай қолди. Кунида неча марталаб йўқлаб безор қиладиган одам, қўнғироқ ҳам қилмай қўйди. Ахийри, Баргида ғалати хабар топиб келди. Сафура ўз-ўзидан ишдан бўшаб, уч-тўрт кун жини қўзиб уйда ётибдию кейин тўсатдан аллақайёққа ғойиб бўлибди. «Мени қидириб овора бўлманглар», деган мазмунда хат ҳам қолдирганмиш.

— Бошқа ҳеч кимга ҳеч нима демабди. Кетаётиб, ҳув ановда олган «Шепот» гарнитурини чизиб-тилиб, синдириб ташлаганмиш. Мендан сал араз эди, бўлма-са, шу чоққача бирон бир гапини яширмаган. Қизиқ!— деди Баргида таажжуб билан.— Ҳай, уч-тўрт кунда қайтиб қолар. Шунақа жинниликларни бор ўзи азалдан.

Баъзи бир нарсалардан хабардор Бакир эса ичида шундай тахмин қилди: «Дала-даштда юрадиган бирор чўпон-пўпонга ўғирланмоқни истаб гапирган эди, нима, ўша орзусига етдимикан? Уч-тўрт кунлик орзусига!»

— Бу сафар бошқачароққа ўхшайди,— деди у сир бой бермай.— Қайтса ҳам ўзгариброқ қайтса керак.

— Қайдам. Ўзгарганда қаёққа борарди, ўша Сафура жинни-да!

— Майли-да, ҳар қалай, бир марта бўлсаям занжирини узибди-ку!

— Занжир?! Нима, у итмидики, занжирини узса?

— Одамнинг бўйнидаги занжир итникидан баттар, билсангиз!

— Шошманг-шошманг, шу ўзингизми?— Баргида уни тирсагидан тутиб ўзига қаратди, кўзларига жиддий, диққат билан тикилди. — Шунақа гапларни ҳам биламан денг? — У бошини сарак-сарак қилди. — Ничево себе...

— Бундан бошқаларини ҳам биламиз, керак бўлса!

— Да-а? Қани, эштайлик-чи?— деди Баргида ширинлик сўраган ёш бола каби бошини бир ёнга солингириб.

— Биламан-у, айтмайман-да!— дея буёгини ҳазилга буришга мажбур бўлди Бакир.

У ҳамон таажжубда: туш эдими бу, ўнгми? Ўнг десангиз, тушга ўхшайди, туш десангиз...

Шошиб, аллақандай телбанамо важоҳатда кириб келган эди Сафура. Эшикдан кирасолиб, пойабзалини ҳам ечмай емакхонага қараб югурди.

— Ичишга ҳеч балонг борми?— дея қичқириб сўради холодильник эшигини тарақлатиб очаркан.—«Сояки». Ҳайгина. Жаноб гадолар! Биз шўрликларга шу ҳам обизамзам билан баробар!— У, ярми ичилган шисани оғзидан қулқиллатиб охиригача симирди.

Сафура худди эри ўлган келинчакдек бошдан-оёқ қора либосда эди. Гоҳ малла, гоҳ кўкимтир, гоҳ сарғиш рангга бўяб юрадиган опаласимон сочлари ҳам бугун худо яратган асл тусида — қора, эгнидаги майин велюр плаши ҳам тўсдек қора, оёқларида ҳам қора этик. Фақат, саллага ўхшатиб, лекин кунгурадор қасава шаклида бошига ўралган қора дуррадаги заррин ҳошиялару дурранинг тепа қисмидан эчкининг

думидек намоишга чиқариб қўйилган бир тутам кокилгина бу «мотам»ни бузиб, масхаралаб турарди.

«Мотамсаро малика» эътирозга ўрин қолдирмайдиган, наинки эътироз, ҳатто аллақандай мафтункор оҳангда амр қилди:

— Бўл, генацвали, мен билан битта жойга бориб келасан. Шаҳардан ташқарига. Уик-энд. Хув, келишган эдик-ку? Ачом-ачом!

Яшириб на ҳожат, ўзи кечирар, баъзан кўзига бало-қазодек кўринадиган бу жувон шу тобда гаҳ деса тайёр эди Бакир! Бўйнидан ҳеч ким ип ўтказгани йўқ, етмиш икки бўғини бирдан бўшашиб, ўзи эргашди унга. Фунажин кўзини сузмасин денг, сузгудек бўлса!..

Пастга, парвоз сари шай турган оққушдек «Жигули» ёнига тушганларида, Сафура қўлидаги калитни баланд кўтариб Бакирнинг кафтига ташлади: сен ҳайдайсан.

«Оққуш» шаҳардаги гавжум машиналар оқимини чаптастик билан ёриб ўтиб, бир нафасда кенг, сердарахт Чирчиқ йўлига чиқиб олди. Аммо Сафура шунга ҳам қаноатланмай, кафтини Бакирнинг тиззасига босиб қистагани қистаган эди: ҳайда, ҳайда, ҳайда! Чирчиқдан кейин сабри чидамай рулга ўзи ўтиб олди. Бироқ сал юрар-юрмас, рулни унга берганига пушаймон қилди Бакир. Ҳар ҳолда, тоғ йўли, ўр бор, қир бор. Сафура эса, машинали бўлганига икки йилдан ошганига қарамай, ҳамон уни тузук эплаб ҳайдаёлмасди. Ўнқир келадими, чўнқир келадими, назар-писанд қилмай тезликни босгани босган. Чамаси, унга барибир, нима бўлса бўлар, бошга тушганни кўз кўрар!

Манзилга етгунларича Бакир юрак ҳовучлаб борди. Хайрият, Ғазалкентдан ўтавериб Сафура машинани чоғроқ бир кўчага бурдию сал юрилгач, гирди оқ деворлар билан ўралган, дарвозаси пештоқиға «Интернат» деб ёзилган ҳовли яқинида тўхтади.

— Энди мени шу ерда бирпас кутасан, оғайни!— деди ва апил-тапил машинадан тушиб, орқадаги юкхонадан егулик ул-бул солинадиган елимхалтани олдида, қандайдир паришон одимлаб ҳалиги ҳовлига кириб кетди.

Унинг бундай сирли юриш-туришларига аллақачон кўникиб қолган Бакир ортиқ қизиқувчанлик қилмади, ажабланмади ҳам. У орқанги ўриндиқда ётган аллақандай хорижий журнални қўлига олиб, суратла-

рини томоша қилмоққа киришди. Тиниқ табиат манзаралари қучоғида турли ҳолатларда турган хонимлар, жаноблар, уларнинг эғнидаги ажаб-ажаб либослар... Ҳа-а, улгини мана шулардан олар экан-да бу қиз! Сафурабоп хонимлар, сафурабоп жаноблар!..

Талай замон Сафурадан дарак бўлмади. Бир маҳал у ғалати қиёфада дарвозада кўринди. Бошидаги шарфни қўлида ғижимлаб олган, бир учи ерга судралиб келяпти, сочлари бетартиб ҳурпайган, кўзлари қизарган, қадам олиши суст, беҳол.

Машинага яқинлашиб, дераза оша қўлидаги калитни Бакирга тутқазди: ҳайда, кетдик.

Қайтдилар. Негадир орқанги ўриндиққа жойлашган Сафура ғамгусор бир алфозда деразага тикилиб келар, чурқ этиб оғиз очмас эди. Таажжубланарли ҳол эди бу!

Ғазалкентдан берида у тўсатдан машинани ўнг тарафга — адирлар ёқалаб кетган йўлга буришни буюрди.

Улар тоғ этагидаги Оқтош қишлоғини оралаб ўтиб, катта сув айқириб ётган сойликка эндилар. Дарё бўйлаб андак юрилгач, сайҳонроқ жойга етиб, машинадан тушдилар. Ҳар ёнда ям-яшил кўклам чечаклари; курт-так бойлаб улгурган сариқ толлар, пастак-пастак муаттар жийда дарахтлари; айниқса, тош кўп, харсанг-тошлар — гирд-атрофини жонсарақ чучмомалар қуршаб олган табиий ўриндиқлар... Ажойиб ва сўлим манзара!

Ҳар ким ўзига «ўриндиқ» танлаб, рўбарў жойлашдилар. Сафура бир муддат энкайиб, юзини кафтлари орасига олиб ўтирди. Сўнг бошини кўтариб Бакирга ўйчан боқди. Тикилди, тикилдию аста туриб унинг қошига келди, елкасидан қучиб бошини қўксига босди, кейин энгашиб пешонасидан ўпди.

— Сен яхши йигитсан. Укамдексан менга,— деди пичирлагандек паст, хастароқ товушда ва қайтиб бориб ўрнига ўтирди.— Бояги жойни кўрдингми? У ердагиларнинг бари Сафуранинг болалари, Сафуранинг гуноҳлари. Сафураларни ер ютсин!— У туйқусдан тагидаги тошни муштлаб ҳиқиллай бошлади.— Мен тошман, мана шу тошман! Қани, биратўла тошга айланиб қолсам! Мен нимага туғилдим-а? Ўз боламни бир жойларга ташлаб қўйиб, бу дунёда қандай тирик юрибман-а?! Эҳ, укажон, бир яхшилик қил: ур мени, ўлдир, мана шу жонсиз тошларга қўшиб қўй!

Бакир ҳайратидан тошдек қотиб қолган эди. Епирай, бу ўша ўзи билган Сафурами? Яна одатдагидек томоша кўрсатяптими ёки...

Сафура бирдан жимиб, юзини чангаллаганча сукутга толди. Бир маҳал хийла тетик, бироқ ҳамон дардчил овозда ҳасрат бошлади:

— Бу тагин артистлик қияпти, деб ўйлаётгандирсан? Йўқ, ука, ундай эмас. Ишонсанг, ҳозир ўлиб кетсам ҳам умримга сира ачинмасдим. Худди бу дунёдаги ҳамма нарсани кўриб бўлгандекман, билиб бўлгандекман. Ҳеч ниманинг қизиғи қолмаган. Эшитганимсан, шундай гап бор: «Буёғини кўриб бўлдим, уёғи ҳам шунақа бўлса керак». Бундай яшаб юришдан нима фойда, ўзинг айт? Мениям бошқаларга қизиғим қолмади шекилли. Боримни сарфлаб бўлдим. Ахир, мен ҳам, одамман! Чарчадим, чарчадим. Яшашдан чарчадим, бари жонимга тегди. Бошда ҳаммаси яхши кўради, ҳаммасига ёқасан. Биламиз, нима учун! Кейин эса... Эй, ҳамманг бир гўрсан! — У аччиқ кулиб қўйди.— Саёқ бир итга, қанжиққа ўхшайсан — қаёққа борма, тепки ейсан, тепки! Рост сўзим: бездим ҳаммасидан, тўйиб бўлдим — бу шаҳридан ҳам, бу башаралардан ҳам! Ё, бошимни олиб бир ёқларга кетсам, ё мана шу тошларга урсаму... Менинг ҳаётим ҳаёт эмас, ука, издан чиқиб кетганига кўп бўлди...

У худди ўзига ўзи гапиргандек ёки Мункар-Накир ҳузурида истиғфор келтираётгандек, одам ёлғиз қолганда ичида бўлсин эътироф этмоққа ийманадиган аччиқ ҳақиқатларни ҳам рўйирост, яширмай-нетмай шафқатсизлик билан айтиб нола қиларди. Бакирни баттар ҳайратга солгани — Сафура бирорта бегона сўз қўшмай, соф ўзбек тилида сўзларди, таъсирли сўзларди. Балодек! Тили узилиб тушгани йўқ. Она тил шундай вақтда керак бўлар экан, Сафураҳон!

Э, нимасини гапирсин! Энди бари бефойда! Бошқатдан бошламоқнинг эса иложи йўқ. Ҳаётнинг хомакиси бўлмайди, у ягона нусхада, бетакрор, дейдиларку! Аммо унда шундай ҳолатлар, шундай лаҳзалар кечадики, кейинги бор умрингиз шунга боғлиқ. Бундай дамлар бир-икки мартагина келади кишига. Йўқ, бир каррагина! Айниқса, қиз боланинг ҳаётида! Сўнгра қайтиб келмайди сира. Сафурага ҳам насиб этган ўшандай мўъжиза. Учинчи курсда ўқиётганида бир эрта уйқудан туриб... дунёда энг бахтиёр ҳис этдим ўзимни. Худди мана шундай авжи баҳор кунлари эди,

кўчага чиқиб ҳайратда қолдим: офтоб мени деб нур сочади, қушлар мени деб сайрайди, япроқлар мени олқишлаб чапак чалади, ҳамма менга қарайди, табас-сум билан, ҳавас билан тикилади! Гўё юриб эмас, учиб бораётгандекман. Қанот боғлаб. Институтга келганимда ҳам шу: ҳамманинг нигоҳи менда, ҳар кунги курсдошларим, ўртоқлариму домлаларгача мендан кўз узмайди, худди бугунгина кўриб тургандек! Энди билсам, ўша — умримдаги энг саодатли куним экан. Дарсда ҳам қизиқ бўлди, ҳамон ақлим бовар қилмайди бунга. Сармасту паришон ўтирганимгами, сиёсий иқтисод домласи ўрнимдан турғизиб ниманидир сўраган эди, кўзимни юмганча шариллатиб айтиб ташлабман! Ҳамманинг, домламизнинг ҳам оғзи ланг очилиб қолди. Яшириб нима, ўртача ўқирдим, умрим бино бўлиб дарсда бунақа қойиллатиб жавоб бермаганман. Ишон-ишонма, китобни очиб қарамаган эдим ўшанда! Бунча гап, бундай донолик, бунақа журъат қаёқдан келди — ўзим ҳам лол эдим. Бу сирга энди ақлим етади: саодатли дамларим экан, билсам. Унақа дамларда одамзод ҳамма нарсага қодир бўлади: илгари хаёлига ҳам келтирмаган ишларни бир зумда дўндириб ташлайди, илгари сирли жумбоқ туюлган ҳар қандай масала энди кундек равшан бир гап, ҳар қанақа мураккаб формула — ип эшишдек, сув ичишдек бир ҳол!

Ўша куни дарсдан қайтаётганида, кўчада сархуш, боши кўкка етгандек виқор билан кетиб бораркан, ёнгинасига бир машина келиб тўхтади. Эгаси — бўйбаста келишган йигит машина эшигини очиб, уни шаҳар айланмоққа таклиф қилади. Сафура сира иккиланмай машинага ўтиради. Бугун ҳамма унга дўст, қадрдон эди, бугун унинг учун оламда ёмонлигу ёмон одам деган тушунчалар йўқ эди. Чамаси, бу йигит ҳам бугун атай уни шаҳар бўйлаб машинада тайр эттиргани чиққан, атай йўлини пойлаган... У — мен ҳаётда учратишни орзу қилган, хаёлимда расмини чизиб, тушларимда кўриб юрган йигитнинг ўзгинаси эди! Ўша куни у бир оғиз чурқ этмай мени шаҳардаги ўзим яхши кўрган, дилимга яқин хушҳаво манзилларга олиб борди, сўнгра яна бир оғиз чурқ этмай уйимизга келтириб қўйди. На исмиمنى сўради, на бошқасини. Кейин бу ҳол бир неча бор такрорланди. Учраша бошладик. Ўта хушмуомала, кўнглингиздагини бир қарашдаёқ илғаб оладиган, билимдон, сипо — қисқаси, ҳар қанақа қиз ҳавас қилса арзигудек ғаройиб йигит

эди у. Мени техникаю машинага қизиқтирган ҳам ўша. Ўзи аллақайси автокорхонада инженер бўлиб ишларди, лекин бу ҳақда очикроқ гапирмасди. Сўз очсам, «Секрет, секрет!» деб кулиб қўярди. Сабабини кейин билдим... Сафура уни қизғаниб, бирорта ҳам дугонаси билан таништирмаган экан. Фақат Барноша бир-икки марта узоқдангина кўрган, холос. Ушанда улар иноқ эканлар. Сўнг, Барноша Чиннибекка тегибди-ю, Сафура «у сотқин»дан айниб, Баргида билан қалинлашиб кетибди... Хуллас, биз бормаган жой, биз кўрмаган манзил қолмади шаҳарда. Охири нима билан тугаганини айтайми? Арзимаиди! Ниятига етдию ер ютгандек ғойиб бўлди-қолди. Тузоқ қўйиб юрган экан-да номард! Қаёққа борасан, кимдан сўрайсан, нима деб сўрайсан? Шаҳар кенг, катта! Бошимни тошга урай десам, бу шаҳрингда бош ургудек бир тош ҳам топилмади. Худди ҳаётим тамом бўлгандек, телбага ўхшаб қолган эдим. Бир гал ҳатто хув Басирашкага ўхшаб... Йўқ, қўрқдим, қўлимдан келмади. Шунда билдим: бошни тошга уришга ҳожат йўқ, унинг ўзи тош экан. Ўз ёғимга қовурилиб юра-юра, аста-секин аҳволимга кўникдим. Бу дунёда алданган бир сенми, хўрланган бир сенми? Ана, сон-мингта! Ҳеч нима бўлмагандек, яйраб-қувнаб, очилиб-сочилиб юришибди. Эрга ҳам тегиб олишяпти. Бунинг йўллари кўп экан... Ишон-ишонма, ўша севикли номардимни талай йиллар кўрмай кетдим. Тўғри, кейинчалик ундан-бундан суриштириб олдим: уйланган, иккита боласи бор экан. Лекин энди қўлимдан нима иш келарди? Исботинг қани? Уй-рўзғорли, бола-чақали одамга нега тухмат қиласан? Бор, тошингни тер! Аламимни ичимга ютишдан бўлак чорам йўқ эди. Буёқда бошқа овунчоқлар ҳам топилиб қолди... Ҳа, уни яна бир марта кўрдим. Бултурмиди, олдинги йилимиди, Янги йил байрами арафасида тасодифан «Кооператор» ресторанида учрашиб қолдик. Елимдек ёпишиб олди, тавба-тазарру қилди. Мен аҳмоқ яна лаққа тушдим-қўйдим. Бир пайтлар ўтган бахтиёр кунларимнинг хотирими, ўшаларни қўмсабми, йўқ дея олмадим. Ит бўлсаям, эшак бўлсаям, ҳар қалай, кўз очиб кўрганим! Аммо у ярамаснинг номардлиги ҳалиям қолмаган экан: очикдан-очиқ, эрмак бўлишни таклиф қилса-я! Эски аламим бирдан бош кўтардию башарасига тупуриб, кетиб қолдим. Боплабмағми? Шу ишимни эсласам, ҳозир ҳам қувониб кетаман. Ҳар ҳолда, салгина бўлсин

ўчингни олдинг-ку, Сафура, хайрият, ор-номусинг ўлмаган экан, деб ўзимга таскин бериб қўяман... У ҳозир амалдор бўлиб кетган, каттакон бир автосервисга хўжайин эмиш. Болалариям тўртта бўлганмиш.

Шу жойига келганда, боядан бери кўнглида аллақандай иштибоҳ ғимирлаб ўтирган Бакир, баданига совуқ бир нима оралагандек сесканиб, «Ҳа, боласи тўртта, тўғри!» деб юборишига сал қолди. Ўзини зўрға босиб, ўша кимса гапирганда «так это та-ак» деб қўймасмиди, деб сўрашга чоғланди. Чоғланди-ю, қўрқиб кетди: ўша бўлиб чиқса-я! Наҳотки?.. Унда, ҳув қиш кечаси таксида кўрган хоними... Сафура! Тавба, шаҳар деганлари ҳар қанча катта, ҳар қанча бепоён бўлмасин, дарвозаси битта экан-да!

Аммо, Бакир сўраган тақдирда ҳам, Сафура унинг кимлигини айтмоғи даргумон эди. Бир-бирига ўхшаган, ҳатто бир хил исмли отдош одам камми бу шаҳри азимда! Йўқ, шаҳар катта, унинг бағри бепоён, дару дарвозаси ҳам кўп. Шубҳасиз, бошқа одам бўлиши керак у, ҳа, бошқа одам! Тағин ким билади дейсиз!..

Шундан сўнг Сафура Чиннибекнинг қўлига тушди. Улар Қибрайдаги дам олиш уйида, волейбол майдончасида танишиб қоладилар... Уни кўрган заҳотим юрагим жиз этди. У нимаси биландир ўша — мени доғда ташлаб кетган севикли номардимга жуда-жуда ўхшарди: кўринишими, юриш-туришими ё гапириш оҳангими — билмадим, билмадим. Айниқса, сўзамоллигу уддабуронликда уларни эгизак деса бўларди. Шулар бари сабаб бўлдими, биз у билан бирпасда топишдик-қолдик. Тўғри, кейин ўзининг айтишича, у мени аввалроқ кўз остига олиб қўйган экан. Лекин номардликда ҳам бу иккаласи бир хил бўлиб чиқди. Ахир, нега уни келиб-келиб ўзимнинг қариндош дугонамга таништирдим-а!.. Шаҳардаги бир ўтиришда Барно билан Чиннибек кўз очиб-юмгунча бир-бирига элакишиб, аҳду паймон қилиб олади... Сенга ёлғон — худога чин, нима иш биландир ташқари чиқиб, қайтиб кирсам, иккаласи — боягина, уч-тўрт соат аввал ўзим таништирган йигит билан қиз бемалол оғиз-бурун ўпишиб ўтирибди... Тўғри-да, қиз бола турганда Сафурани бошига урадимиз? Ўтган бир-икки ой ичида унинг бор бисотини титкилаб, оларини олиб бўлган бўлса!.. Майли, буларига ҳам чидаса бўлар. Аммо тўйлари кечаси анови ярамас... Сафурани давранинг энг иззатли жойида қўр тўкиб ўтирган азиз меҳмони — Жўрақул

Нурбоевич деган мансабдор акахонига «оширно юборади»... Аламимдан ўлгудек ичиб олган эдим, чиқиб роса ўйнабман, кейин нима бўлганини билмайман... Лекин, инсоф билан айтганда, Жўракул акам яхши одам эди. Оғир, босиқ, меҳрибон. «Сафурахон, Сафурахон» деб устимда ўлиб бўларди. Қўнгироқ қилсам — бўлди, Жиззахидан бир зумда етиб келарди. Бирга Сочиларга борганмиз. «Бизнинг кенжа — сен же хотинимиз» деб таништирарди мени яқиндан-яқин одамларига. Айниқса, Сангзор дарёси бўйида ўтган бир оқшом сира ёдимдан чиқмайди. Баҳор, ҳаммаёқ гул, гул, гул. Ёнбағирдаги чоққина ўрмонда оппоқ стол ясатилган. Нимадан маст бўлганимни билмайман: баҳорданми, коньякданми? Жўракул акамни «Юринг, чўмиламиз!» деб қўямасмишман. Жуда қўли очиқ одам эди, оғзимдан чиққанини олиб берарди. Менга кўп яхшиликлар қилган... Нимадир хато қилибми, саккиз йилга қамалиб кетди шўрлик. Баъзи-баъзида хат ёзиб туради. «Бизники энди тамом, Сафурахон, — дейди хатларида. — Бир кунингизни кўрасиз-да, ахир». Хотини деб ишонарди мени боёқиш, хотинига қарагандек қарарди. Мен-чи, мен? Эҳ, бу қизни қийма-қийма қилиб ташласа ҳам оз! Ростини айтайми сенга? Чиннибекни ҳозир ҳам яхши кўраман. Жинниман-да ўзи: кимки мендан қочса — ўшани қувлаб қўймайман. Аламимдан, аччиқма-аччиқ. Биламан, у номард, иккиюзламачи, ҳатто товламачи! Аммо, нима қилай, ана шу номардни, иккиюзламачи, товламачини кўрмасам туролмайман. Ҳайрият, Жўракул акамнинг борлиги, бўлмаса, улар Ҳиндистонга кетган кезларда!.. Ишон, бир марта Барношани ҳатто бўғиб ўлдирмоқчи ҳам бўлганман. Лекин, кейин кўрсам, айб ундагина эмас экан. Ҳаммасига анови ярамас найрангбознинг ўзи айбдор! Лақиллатгани лақиллатган. Мен жинни бўлсам ҳар гал ҳам ишонганим ишонган. Ана шундай, дўстгинам, билиб қўйгин: божагинангнинг қўлидан ҳар иш келади. Ўзингчи, демоқчимисан? Ўзим... ҳайгина, мен бир тамом бўлган нарсаман...

Э, нимасини гапирай яна, нимаси қолди? Бари шугинами, булари ҳеч гапмас-ку, ҳали ёшсан, ҳали ҳаммаси олдинда, деб шўрпешона дўстингни юпатиб ҳам қўймайсан-а, болакай! Қошки шугина бўлса эди! Ҳаёти бир бор издан чиққан одам, кейин минг бор уринмасин, ўзини ўнглаб олиши ўлимдан қийин. Айниқса, аёл киши! Бунинг учун чинакамига бир ўлиб кўриш

керак бўлади. Ушанда ё бошқача одам бўлиб туғиласан, ё бирдан гумдон бўласан бу дунёдан. Шу икки-сидан бири! Ўзга чора йўқ. Мен ана шундай бир ўлим қидириб юрибман ўзимга, билсанг! Ахир, бу нима деган ҳаёт! Бултурмиди, ишқилиб, Чиннибеклар Ҳиндистондалигида, Санжар деган бир ёш боланинг кетидан илашиб кўрдим. Сенлар тенги эди, чамамда. Яхши кўриб қолдим-да, нима қилай? Ана шунақа, укам, бир ит теккан қанжиқ дуч келган теватга бориб суйкалаверади. Униси-бунисига қараб ўтирмайди, унга энди барибир. Ўзи жуда ёқимтой бола эди. «Наво»да сурнай чаларди, биларсан. Ана шу. Охири нима бўлди, дерсан? Бир-икки пийпалаб кўрдию боплаб кетимга тепди: бор энди, йўлингдан қолма! Ахир, бу нима хўрлик, бу нима деган ҳаёт?! Итникидан баттар! Ит-ку итлигини қилади, мен одам боласиман, ахир! Одамдек яшашга ҳаққим борми ё йўқ — қани, ўзинг айт? Баъзан ўзимча орзу қиламан: кечаси ухлаб ётганимда, майли, дала-даштда юрадиган бирон чўпонми ё тракторчими келса-ю, уйғониб дод солганимга қарамай, маҳкам кўрпага ўраб опқочиб кетса юртига! Майли, хунук бўлсин, бедаво бўлсин! Трактор ҳайдайдими, мол боқадими, майли! Кечаси ундан қорамой ҳиди келсин, тезак ҳиди келсин, майли! Майли, мен тонгда туриб сигир соғай, таппи ёпай, сойдан сув олиб чиқиб кир ювай, майли! Кечқурун у ҳориб-чарчаб келсаю «у ишни қилмабсан, бу иш қолибди» деб дакки берса, урса ҳам майли! Майли, узоқдаги шарпадан ҳам рашк қилсин, урсин, тепкиласин — барига розиман. Фақат, кўзингга тик қараб тўғрисиани гапирса, найранг қилмаса, алдамаса! Сени кўргиси келмай қолганда ҳам, аябсуяб ўтирмасдан, ростини айтса! Рози эдим, рози эдим ҳаммасига! Булар-чи!.. Ҳайгина, бирортасига тегиб олиб, одамга ўхшаб яшайин десам, энди кимга керакман? Бошига урадими мени? Ўзи тузукроқ йигит ҳам қолмаган. Борлари, мана, сенга ўхшаб, аллақачон уйланган, бола-чақали. Бошқалари — мирқуруқ бойваччалар, отаси олиб берган машина билан гердайншгани гердайншган, жазманликдан бошқасига ярамайди. Э, бездим ҳаммасидан! Тўйиб бўлдим бу шаҳридан ҳам, бу сийқа башаралардан ҳам!.. Мен ўзи нимани орзу қилардим, нимага интилдим? Мана, оқибати — ҳеч нарса, ҳеч нарса, ҳеч нарса... пуч экан бари!

Бакир сеҳрлангандек қотиб ўтираркан, сиртдан бегаму тўкис, ҳатто тантиқ бир оймитилла бўлиб кў-

ринадиган, аслида ўзини итдан ҳам хор деб билаётган бу бебахт жувонга ичи қаттиқ ачишарди, қўлидан келсаки, унга бирон бир ёрдамми, яхшиликми қилса! Лекин — қандай ёрдам, қандай яхшилик? Балки у билан бирга мана шу ерларга келганининг ўзи, бирор соатлардан буён унинг аччиқ ҳасратига киприк қоқмай қулоқ тутиб ўтирганининг ўзи ўша яхшиликдир...

Уни ҳалидан бери тағин бир сир безовта қилмоқда эди. Сафуранинг анов ташландиқ боласи кимдан? Чиннибекданми, Жўрақул Нурбоевичданми, ё... ё... Лекин буни сўрашнинг ҳеч иложи йўқ, ноқулай, адабдан эмас. Худди бировнинг ўлигини томоша қилгандек гап. Сўраган чоғда ҳам у айтмайди. Лозим топса, боя ўзи айтарди. Шунча сирини яширмай-нетмай дастурхон қилган одам, ана шу дастурхоннинг бир четини маҳкам тугунлаб қўйди. Нима бор у ерда — ҳеч ким билмайди, ўзидан бошқа ҳеч ким. Мабодо биров билса, хабар топса... Майли, пайти келиб бу дастурхон йиғилар, чиқариб қоқилар. Ана шунда, ана шунда бари аён бўлади. Ҳозирча уни йиғмоққа эрта шекилли...

Сойликдан эса бошлаган кечки шабада жунжиктирдими, Сафура тиззасига солиб ўтирган шарфни бўйни аралаш бошига ўраб олди. Сўнг жойидан туриб, машинасининг ғаладонидан сигарет олиб келди, уни аввал Бакирга манзират қилиб, кейин ўзи тутатди. Чехраси аллақандай аламли, ғазабнок тусга кирган эди. У нари-бери юриб, тағин дийдиёсини бошлади:

— Мана, эшитдинг Сафураҳоннинг дарду достонини. Дилидаги бор ҳасратини тўкиб солди, пушаймон қиляпти, энди бу ўзгарса керак, бошқача одам бўлса керак, деб ўйлаётгандирсан? Гўдак! Мен сени ана шундай соддалигинг учун яхши кўраман. Эй, ука, мени бало уриб бўлган. Тузалиб, одам қаторига кирганимда ҳам — ишонма. Ахир, бошимдан ўтган бу қора савдоларни, қилган қилмишларимни қаерга қўяман? Қандай унута оламан буларни? Айтяпман-ку, буниинг учун бир ўлиб-тирилиш керак, деб. Ушандагина эсдан чиқиши мумкин. Бошқа иложи йўқ, бошқа ҳеч бир чораси йўқ... Бу гаплар илгари ўзимнинг ичимда эди, мана, сенга айтдим, энди битта сен билдинг. Нега келиб-келиб сенга гапирдим? Чунки бошқа одамга оғиз очолмайман. Сен, ўзинг қандоқ бўлсанг — шундоқсан, бировларга ўхшашга интилмайсан. Бу гапларни сен ҳеч кимга, ҳатто Баргидага ҳам айтмайсан, ишонман-да. Айтсанг ҳам-ку, энди менга барибир! Келиб-

келиб бугун дардлашганимизни қара! Жинниман-да, жинниларники мана шундай баҳор пайтлари хуруж қилармиш. Э, бўлди, сен ҳам ўшаларнинг бири экансан, билдим. Ана, одамга еб қўйгудек тикилишини қаранг буни! Тур, кетдик энди! Бу юришимизни Баргида билиб қолса нима дейди, а, Бакирчик?..

Шаҳарга кираверишда Сафура яна асл қиёфасига қайтди. Бакирнинг тиззасига шапатилаб шайтоний ғамза қилди:

— Шунча жойга бекордан-бекор бориб келдинг-а, қанақа йигитсан ўзи, генацвали?!

Сафура «занжири»ни узиб кетгани ростга ўхшаб қолди. Ҳафталар ўтди, ой ўтди, ойлар ўтавердики, ҳеч қаердан унинг дараги чиқмасди. Қаёққа кетиб қолган бўлса ҳам, «бир ўлиб-тирилмоқ» учун кетгани аниқ. Уёқдан, ўзи айтмиш ё «бошқа одам» бўлиб қайтади, ёки бирваракай «ўлиги» келади. Шулардан бири!

Лекин унинг сирли тарзда ғойиб бўлиши хусусидаги тахминлару мишмишлар бири биридан ваҳимали эди. Баргида гоҳ уйларидан, гоҳ яна у ер-бу ердан деярли ҳар куни ҳар хил хабарлар олиб келарди.

Эмишки...

«Бир армани йигитга эрга тегиб, Кавказга кетиб қолганмиш».

«Чирчиқ дарёсидан занглаб кетган бир «Жигули» топилибди. Ичидан бир аёл кишининг жасади чиқибди, лекин кимлигини таниб бўлмаётганмиш».

«Иснодли бир мараз орттириб, Серкалидаги номи хунук касалхонада ётганмиш».

«Йўғ-а, мен жиннихонада деб эшитдим-ку?!»

«Кимдир кўрибди: етти-саккиз яшар бир болани етаклаб Шаҳрисабзда юрганмиш. Чамаси, ўша ерда бировга эрга теккан. Ундай десак, уч-тўрт ой ичида дарров болали бўлиб, боласи етти-саккизга кириб қоладими?! Аммо кўринишдан она-болага ўхшаб юришибди. Ажаб!»

Шу охириги гап ҳақиқатга яқинроқ эди, Бакирнинг назарида. Табиатан совуққон Баргида эса, ҳар сафар ўзи хабар топиб келиб, кейин ўзи кўзёши қилиб олади: «Бирдан бир ўртоғим эди. Наҳотки... Наҳотки...»

Бакир анов сирли сафар тўғрисида ҳеч кимга оғиз очмади. Баргидага ҳам. Аввало, ўша гапларни Сафура унга ишониб айтган эди, энди, ўзи ғойиб бўлганда буни дoston қилмоқ — номарднинг иши. Қолаверса, боя-

ги мишмишлардан хунукроғи рост чиқса, марҳумнинг хотирасига ҳурматсизлик бўлади, инсофдан эмас.

Уйдагилари эса «Ваҳший» бошчилигида дастлабки кунлари шаҳарни роса алғов-далғов қилишди: на жиннихона қолди, на ўликхона. Аммо кейин негадир қидирмай қўйишди. Шунга кўра тахмин қилиш мумкинки, кўнгиллари хотиржам, яъни — Сафура тирик. Лекин — қаерда?

Бир кун, Бакир уйда ёлғиз эди, аллақачондан телефон бўлди. Аёл кишининг товуши, кимлигини танимоқ қийин — овоз узоқдан, жуда узоқдан эштилари. Саросимага тушган Бакир нуқул: «Сафура! Сафура! Сизмисиз? Қаердан гапиряпсиз?» деб бақирарди, уёқдан келаётган овоздан эса яккаш исмларнигина базўр илғаш мумкин эди: «Бакир, Баргида, Барноша, Чиннибек, Миша тоға...» яна — Собирми, Тоҳирми, Зокирми, аллаким... «Қаердасиз ахир, айтинг! — деб қичқирди Бакир. — Қарзни нима қилай, қарзимни?» «Қанақа қарз?» деган гапни у аниқ эшитди ва шу жойда алоқа шартга узилди. Бакирнинг қулоғида «Қанақа қарз?» деган садою чўзиқ «дуд-ду-уд»лар қолди. Сўнг талай замон қулоғи шанғиллаб турди.

Кечқурун бу ҳодисани Баргидага айтиб балога қолди.

— Қаердалигини нега сўрамадингиз? — дерди у фиғон қилиб. Сўнг тағин одатдагидек ўтириб олиб кўзёшига тушди: — Бирдан бир дугонам эди...

Бу гаплар бари энди тушга ўхшайди. Гўё Сафура деганлари бу дунёда асло бўлмаган, гўё анчайин бир рўё эди у аломат қиз!

Ўнг десангиз тушга ўхшайди, туш десангиз... Туш десангиз — бу уйни уларга ким ташлаб кетди? Анов қарзни-чи?..

Ассалому алайкум, биродарлар, мен келдим, бор-мисизлар, омонмисизлар, гўзал, ажойиб, офарин, баракалла, яшасин, ташаккур, мен кетдим, омон бўлинглар, уш қолинглар, биродарлар, хайр, алвидо...

13

«Билим юрти» бекатига яқинлашай деганда олдиндаги чорраҳада лип этиб қизил чироқ ёнди. Автобусга ёнма-ён, пешонасига никоҳ рамзи — бир-бирига чалмашган тилласимон ҳалқалар ўрнатилган, ранг-баранг шойн тасмалар билан чирмалган ярқироқ — «Чайка»

машинаси келиб тўхтади. Орқасида яна бир талай тантанавор безакли «эргашма»лари. Келин-куёвлар. Ё «Никоҳ уйи»га кетишяпти, ё шаҳар бўйлаб анъанавий намойишга чиқишган.

Бакир қаердандир эшитган эди: бир гал мана шундай даврон қилиб юришганида шамол-тўзон туриб, келин-куёв ўтирган машинанинг олдида ҳилпиллаб бо-раётган оҳанжама матонинг боғичлари узилиб, йўлни тўсиб қолгану у бориб қарши томондан келаётган ба-ҳайбат «МАЗ»га урилган. Бундан ҳам оғирроқ фожиа бўладими дунёда! Не-не орзу-умидлари кўз очиб-юм-гунча барбод бўлиб, жувонмарг кетган ёш келин-куёв! Ҳаммаси бир лаҳзада рўй берган, бир лаҳзагина-да! Шунинг учун ҳам умр лаҳзалардан ташкил топа-ди, ҳар хил лаҳзалардан...

Йўл очилиб, «Чайка» ўрнидан жилганда Бакир бенихтиёр орқадан куёвнинг бошига разм солди. Қуббага ўхшаб кўпириб турган қуюқ сочларни кўргач, кўнгли жойига тушди. Бу ҳол унга одат бўлиб қолган. Қачон мана шундай келин-куёвларни учратса, дарров куёвнинг бошига қараб олади: калмасми, сочи соғми-кан? Баргида билан никоҳдан ўтаётган куни саф-саф бўлиб навбат кутиб турган келин-куёвлар орасидан бир жуфти унинг диққатини тортган эди. Келин бени-ҳоя ёш, ҳусндор бўлгани ҳолда куёв анча қаримсиқ кў-ринар, бунинг устига, калласининг қоқ ўртаси оқ тасма ёпиштириб қўйилгандек оқариб турар — тепакал эди. Шуюм куёв бўлдию! Ушанда Бакирни бошқа нарса таажжубга солган: шундай барно нега келиб-келиб қарийб отаси тенги бу бедавога турмушга чиқяпти? Уни нима мажбур қилди экан? Энди эса бу каби саволларга бирмунча жавоб-изоҳ топгандек... Эҳтимол, бир-бирига кўнгил боғлагандир, эҳтимол, бошқа бирор-нима сабаб бўлгандир. Ахир, кўнгилнинг кўчаси кўп, кўзи эса кўр, дейдилар-ку! Мана, сен, «оддий бир ара-вақаш», чиройлимисан чиройли, «жуда» сўзини «жур-нал» дегандаги «ж» билан талаффуз қиладиган дара-жада замонавий, билимдон, лекин ёши ўзингдан кат-тароқ қизга уйландинг-ку! Сизларни нима мажбур қилди? Кўнгилми? Ҳа, балли! Аммо ўйлаб кўр-чи: фа-қат кўнгилми, кўнгилнинг ўзигина, холосми?..

Гараждаги оғзи шалоқ Адҳам бознинг бу борада-ги нақлларини эшитиб турсангиз, дунёдан ҳам, аёл зо-тидан ҳам кўнглингиз қолиб кетади. Қизлик иффатини асраёлмаган енгилтаклар ҳақида сўз кетганда, «Уна-

қа экан, қанақа қилиб эрга тегиб олибди?» десангиз, «Э, бунинг йўли кўп. Ҳозир медицина ўсиб кетган!— дейди у маънодор қилиб. Сўнг, кўпни кўравериб қирриқ бўлган одамларга хос бир ишонч, устомонлик билан қўшиб қўяди:— Лекин медицинадан ҳам макр илгарилаб кетган. Макр деганлари ҳаммавақт ҳамма нарсадан олдинда юрган, билдиз!»

Одатда, бунақа маккорликлардан ҳам кўра, улар тўғрисидаги мишмишлар кўпроқ бўлишига ақли етсада, шунақа чоғларда Бакирнинг кўнгли ғаш тортиб қолади. Адҳам боз бир куни аллакимнинг ишқий саргузаштидан сўзлаганида у айниқса тоқат қилолмади.

Эмишки, шаҳардаги аллақайси санъат музейида бир эскурсовод жувон ғалати найранг ўйлаб топибди. Кўргазма залининг бир бурчагидаги бўлманинг пардасини тортиб, унга «Бўлим таъмир этилмоқда!» деган лавҳани осиб қўярмиш-да, ичкарида жазмани билан бемалол кайф-сафо қилаверармиш. Куппа-кундузи. Томошабинлар уёқдан-буёққа ўтиб-қайтиб турибди. Лекин кимнинг хаёлига келарди бундай гап! Макру тадбиркорликни қаранг!

— Ҳай, найранги очилибди-ку, ахир!— деди ҳангомани тинглаб ўтирган шофёрлардан бири.

— Нега очиларкан?— деди Адҳам боз.— Ҳалиям кайфини суриб юрганмиш, билдиз!

— Унда, бу сирни сиз қаёқдан билақолдингиз?

Ҳангомачи бунисини пухталаб олмаган экан чоғи, бир нафас мулзам бўлиб турди-да, сўнгра жонланиб дадил жавоб қилди:

— Бир танишим айтиб берувди.

— Уша танишингиз қаёқдан эшитибди?

— У ҳам бирортасининг оғзидан олгандир-да,— деб қўйди бўшашиброқ Адҳам боз.

— Миш-миш десангиз-чи!

Бу гап ахийри миш-мишга бориб тақалган бўлсада, Бакирнинг ранги оқариб кетган эди.

— Қайси музейида экан ўша?— деб сўради у саросима ичида.

— Нимайди?— деди Адҳам боз ажабланиб.— Шунисиниям айтайми? Нима, бориб текширмоқчимисан?

«Хотиним музейида ишлайди», деб юборишига сал қолди Бакир.

Лекин ўша куниёқ уйга келиб, Баргидага шарт қўйди: «Ишдан бўшайсиз!»

— Вой, нима деяпсиз, Бакиш?!— деди Баргида лабларини чўччайтириб.

— Менинг отим бор — Бакир! Бўшайсиз дедимми, бўшайсиз! Гап тамом!

— Ахир, мен...

Қисқаси, ади-бадидан бошланган машмаша жиддий араз билан якунланди — Баргида «кўрпа-тўшагини кўтариб», бир ҳафта ойисиникида йўқ бўлиб кетди.

«Намунча тиришиб юрасан, Борька?— дейди сменадош оғайниси Гриша гоҳида.— Ишларинг ҳозир унча ёмонмас. Ёки қарзларингни ўйлайсанми? Мендан олганингни бўлса бердинг. Ҳа, қолганлари ҳам узилиб кетар бир кун. Қайғурма, оғайни, қайғурма! Уйда чиройли хотининг бўлса!.. Ўзи-ку, чиройли хотиннинг турган-битгани даҳмаза!»

У билиб гапиреди: чиройли хотиннинг турган-битгани даҳмаза экан, азоб экан, азоб!

Уйланиши арафасида ширин бир сархушлик ҳаммаёғини ўраб-чирмаб ташлаган, Бакир гўё яккаш муаттар мушклар уфуриб турадиган ажойиб бир дунёга қадам қўяётгандек бўлган эди. Мана, бир йилдан ортиқроқ фурсат ўтди; анови сархушликлар ўшандаёқ ариб, ўрнини шубҳаю изтиробларга берган, сирли туман пардалари аллақачон тарқаб, бари-бори ойдинлашган, энди кўнгилда бир озурдаликми, пушаймонликми туйғусигина қолган. Бамисоли тун бўйи сержилваю саодатбахш бир саргашталиқ оғушида яйраб, эртаси кўзини очса — кўнгилни оздирувчи бир ҳис, бош оғриғи, дилғашлик... Буёғи ҳам шундай кечаверадими? Бу издан чиқмоқнинг иложи йўқми? Бўлса — қандай?

Йўқ, бу аҳволда яшашнинг қизиғи ҳам, маъноси ҳам йўқ. Нимадир бўлмоғи, нимадир қилмоғи шарт. Лекин — нима? Буниси савол, савол, савол...

Ўша араз кунларидан бирида Бакир хотинининг ишхонасига уни йўқлаб борди. У олдин ҳам бу ерга бир неча марта келган, аммо ичкари кириб кўрмаган, шундан, Баргида музейда нима иш қилади, қаерда ўтиради — билмас эди. Унинг ўзи эса иши тўғрисида деярли гапирмасди, Бакирни бу ерга сира таклиф ҳам қилмаган.

Баргида эшигига «Зардўзлик санъати бўлими. Ризаева Б. Ж.» деб ёзилган алоҳида хонада ўтирар экан. Бакир лавҳага қараб бир зум тўхтаб қолди: «Ри-

заева. Ризаев. Менинг фамилиям!» Хотини унинг номига ўтгани эсида йўқ эди.

Қизиғи шундаки, эшикда эрини кўриб Баргида ортиқ таажжубга тушмади.

— Вой, Бакиш, ўзингизми?— деди фақат ва столини айланиб келиб, худди эрини эмас, укасини кўргандек сиполик билан унинг чаккасидан ўлиб қўйди.— Соғиндим. Нега уйга келмайсиз?

Бакир ҳанг-манг бўлиб қолди: нима деяпти? Гўё бу эмас, мен уйдан аразлаб кетиб қолгандек! Нафсиламри, нимага мен ҳадеб буларникига бораверишим керак экан? Еки узр сўраб, бош уриб боришим лозимиди? Қайси гуноҳим учун? Ана, аразингдан асар ҳам қолмаган кўринади, соғинган экансан, ўзинг келгин эди... ўз уйингга!

— Нима, Сафурадан яна бирон дарак чиқдими?— деб сўради Баргида сабрсизлик билан.

Бакирнинг баттар энсаси қотди: Сафурангдан бошқа дардим йўқми менинг! У аччиқроқ бирор жавоб айтмоққа чоғланди-ю, Баргиданинг силлиқ, оққушсимон бўйнига, лаби устидаги бир текис майин тукларга, чаккаларидаги бежирим зулфларию, беғубор жавдираб турган оҳуқамар кўзларига ошкора ғашлик билан боқаркан, бирдан бўшашиб, дами ичига тушиб кетди: шундай дилбар, шундай ёқимтойки!..

— Уни сиз биласиз,— дея олди, холос.

Агар шунда хонага қандайдир аёл кириб қолмаганида, ким билсин, нима бўларди! Қилтириқ, ранги заҳил, аммо пардоз-андозни жойига қўйган бу хоним Бакир томонга билинар-билинемас бош силкиб, Баргидага юзландию алланималардан нолиб бидилламоққа тушиб кетди. У икки гапининг бирида «Вот так, Баргиш Джураевна!» деб қўярди. Баргида ҳам танимоқ қийин даражада ўзгариб, аллақандай жиддий, ташвишманд қиёфага кирган... расмана «Баргиш Джураевна»га айланган эди. Бакир унга тикиларкан, бу қиз ўзининг хотини, кунда бирга ўтириб-турадиган жуфти ҳалоли эканига сира-сира ишонолмасди. Йўқ, у — Бакирнинг ақли етмайдиган алламбалоларни беш бармоғидек яхши биладиган, лозим бўлганда, одамлар устидан ҳукм юргиза оладиган қаттиққўл, ишбилармон бошлиқ Баргида Жўраевна! Уй-рўзғору кўча-қўйда яллотабиаат кўринадиган бу қиз ишга қолганда пухта экан. У кесиб-кесиб алланималарни гапирди-ю, «Бўпти, қолганини кейин гаплашармиз. Нина Григорьевна-

га учрашинг, ҳаммасини ўша билади», дея ҳалиги аёлни чиқариб юборди ва Бакирга ўгирилиб, хушҳоллик билан жилмайди:

— Ана шунақа бизнинг ишимиз!— Кейин уни қўлтиқлаб эшикка бошлади:— Юринг, сизни музейимизда бир айлантирай. Азза-базза кепсиз, кўриб кетинг-да. Бухородан антиқа жиҳозлар олганмиз яқинда...

Баргида уни қўлидан тутиб, учтами-тўртта томошахонани кездириб чиқди; айрим нодир буюмлар қаршисида тўхтаб-тўхтаб, уларнинг қаердан, қандай топилгани, нечанчи аср, қайси даврга мансублиги, қанақа матолардан, қай йўсинда тикилиши ёки тўқилиши, қай мақсадда, қачон ишлатилиши, қадр-қиммати хусусларида куйиб-пишиб изоҳлар берди. Аммо бу «антиқа жиҳозлар» Бакирни унчалик ҳайратга сола олмади. У буларнинг барини қаерлардадир илгари кўрганга ўхшарди; вақти-замонида ойиси сеп қилиб келган, ҳозир уйларидаги сандиқда чанг босиб ётган — эринмай тикилган сўзаналар, рангдор палагу зардевор, дарпардалар, паранжи-чачвонлар, турли-туман тақинчоқ безаклар эсига тушди. Ойиси уларни кўз қорачўғидек асраб-авайлар, «Бу нарсалар менга оймидан — раҳматли бувингдан мерос, бувингга эса бувисидан қолган экан», дея ривоят қилар эди. «Мендан кейин кимга ўтар экан?— дерди у астойдил куйиниб.— «Э, бу эски-тускингизни бошимга ураманми!» деб Умида ўлгурнинг писанди илмади, энди бор умидим — Шоҳидамдан».

Бошқа буюмларга келинса, анов зардўзи дўппилару кавуш-шиппақлар, жимжимадор жиякларнинг ҳозир бозори касод — уларни ким олардию ким киярди бугун? Нархи ҳам осмонда бўлса керак. Баргиданинг гапига қараганда, буларнинг бари бебаҳо эмиш! Шунинг учун ҳам бу ерни кўргазма, томошахона дейдилар-да. Ундай бўлса, томошабин қани? Бакирни тааж-жублантирган нарса шу эдики, эркагу аёли бошига арзонбаҳо дўппи илган беш-ўнта сайёҳни эргаштириб юрган кўзойнакли экскурсовод қиз ва ўзи билан Баргидадан бўлак кимса кўринмасди бу сокин, салқин толорларда. Сайёҳлар ҳам ҳар куни келавермас. Унда, ким киради бу томошахонага? Унда, бу ерда ишловчи ўн-ўн беш хотин-халаж нима билан машгул, нима кароматига маош олади? Боягидек куйиб-пишганлари ёки бу «антиқа жиҳозлар»ни қўриқлаб ўтиришгани эвазигами? Балки улар ҳам — ҳалиги қилтириқ, ранги заҳил аёл ҳам, анови кўзойнакли экскурсовод қизу

бошқа хизматчилар ҳам Баргидага ўхшаб, бу хоналарда тасодифан кириб қолган эрларини қўлтиқлаб юришар, холос?..

Бу ҳолдан ажабланган Бакир ўзича жўн бир мулоҳазага борди: бу ерни ё ёпиш керак, ё шунга ўхшаш бирон чорасини кўриш керак! Ахир, нима деган гап: ҳафтада бир келадими, келмайдими, уч-тўртта сайёҳ учунгина хўжакўрсинга музео театр очиб, талай одамни банд қилиб қўйиб?! Кўргиси келса, ана, уй-хонадонларга борсин, сандиғу «ўлик» тахмонларда чириб ётган жиҳозларни олиб кўрсин, фикрини айтсин, баҳосини берсин! Ушанда эҳтимол ўзимиз ҳам бу нарсаларнинг асл қадр-қийматига етиб қолармиз...

Лекин, ҳар нечук, Бакир музейдан нимагадир ишонч ҳосил қилиб, мамнун ҳолда чиқди. У кириб кўрган хоналарнинг биронтасида, ҳар қанча аланглаб қарамасин, на бир хилват бурчагу на бир уни бегона кўздан панада сақлайдиган хуфия парда бор эди. Одам деганнинг ўзи йўғ-у! Йўталгудек бўлсангиз, момақалди-роққа ўхшаб гумбурлаб садо қайтариб турса!..

Айни чоғда, Бакир кўнглининг туб қаърида Баргида олдида ўзини айбдор, пасткашдек сезарди. Ана шу ҳисдан фориф бўлмоқ учунми, қилмишидан ичида қаттиқ хижолат чекиб, кўчага чиқилгач, у ўзини оқламоқ ниятида атай хушҳоллик билан сўради:

— Хўш, Баргиш Жўраевна, бугун уйга келадиларми энди? Эскурсия учун раҳмат, албатта.

— Бугун... бугун боролмасам керак,— деди Баргида одатдагидек хотиржамгина.— Биласизми, Басирашканинг ўша ишидан кейин мамамнинг сердцалари огрийдиган бўпқолган. Ёнларида бўлмасам...

Бу жавобдан Бакир на ажабланди, на жаҳли чиқди. У ҳамон ўзини беҳад гуноҳкор ҳис этарди.

— Ўзингиз келинг бугу-ун,— дея ялингандек бўлди Баргида.— Эртага, айтгандек, Гулянинг туғилган куни. Ҳув, қўшнимиз бор-ку, новча қиз, ўшанинг.

— Майли, кўрарман,— деб қўйди Бакир, хотини билан хайрлашиб, йўлга тушаркан.

Буларга фақат тўй бўлса, тантана бўлса, базму байрам, сайру саёҳат бўлса! Байрамдан бошқа кунлар эса — бошқаларники, бошқаларга буюрсин! Утган йили ёз охирларида дам олгани Сафура билан Иссиққўлга бориб келди. Бакир буёқда ташвишидан ортолмай, ўз ёғига ўзи қовурилиб қолаверди. Гапирса, «Ҳа, сиз ҳам юринг эди-да», дейди худди осмондан тушгандек.

Ахир, бўйнимда шунча қарз туриб, мен қаёққа борардим? Бефойда. «Ҳа, нима қипти?» дейди бепарвогина. Бу йил кўкламда бир ҳафта Гуржистонни айланиб келишди икки дугона. Етмаган эканми, ёзда Венгрияни, Балатон кўли бўйидаги истироҳатгоҳни кўзлаб юришган эди. Хайрият, Сафураси қаёққадир даф бўлдию сафар ўз-ўзидан қолди. «Ёзда ҳеч ёққа кетолмай, шаҳарда димиқиб ўларканман-да». Бор машғулотингни, мана, кўрдик, нима иш қилиб чарчадингки, дам олсанг! Туғмасанг, бола боқмасанг, рўзгор бу аҳвол, ҳаммаёқ бесаранжом, тўшак кун бўйи йиғиштирилмайди — «Кечаси яна ётилади-ку!», холодильникда уч кунлик овқат — «Газга қўйилса, яна свежий бўлади-қолади, ҳар кун куйманишиб нима фойда?» Индамай юраверсангиз, бир умр шу алфозда кетаверади. Хотин кишининг кийим-кечаги бемалол ерда, оёқ остида ўралашиб ётаверади, то тагин бир кун керак бўлгунича! Оғиз очиб овора бўласиз — «Ҳа, нима қипти?» Шунча болани ўстириб вояга етказган ойиси, лоқал бир кун рўзгор юмушларидан бўшамаган одам, ҳали Тошкентдан нарини кўрган эмас — агар Тошкентда яшамоқни Тошкентни кўрмоқ деб ҳисобласак!

Оилада ҳамиша саранжом-саринталикка, қаноатга ўрганган Бакир ана шуларни ўйлаб бўғилиб кетарди-ю, аммо овоз чиқариб бир нима демасди. Ичига ютарди. Энди билса, ўша ичига ютганлари заҳар, заҳарнинг ўзгинаси экан. Тезроқ ундан халос бўлиш керак. Бунинг учун эса...

Йўқ, Баргидани ёмон дейиш қийин. Баъзиларга ўхшаб инжиқ, жанжалкаш ёки буюмпараст эмас. Писмиқ деса писмиққа ҳам ўхшамайди, чеҳраси доим равшан. Лекин, мана, у билан шунча вақт бирга яшабди-ю, Бакир ҳамон бир ҳолни ҳазм қилолмайди; унинг айбларини, гуноҳларини гоҳ ихтиёрый, гоҳ беихтиёр кечирмоққа мажбур бўлади-ю, шунга қолганда кўниколмади, шунга қолганда қони қайнаб кетади. «Ҳа, нима қипти?» («Ну и что?») Бакирнинг назарида бундан оғир, бундан бемаъни савол йўқ. Ахир, одам ўлдира туриб ҳам, оламга ўт қўя туриб ҳам бемалол шундай дейиш мумкин-да! «Кеча нега уйга келмадингиз?» «Ҳа, нима қипти?» — дейди астойдил ҳайрон бўлиб. — Уйимизга борувдим». У алдамайди ҳеч қачон, ростдан ҳам уйларига борган бўлиб чиқади. Лекин, барибир, шундай пайтда: «Бу сенинг уйинг бўлмай кимнинг уйи, нодон!» дея эркакчасига адабини бериб қўймоқ лозим,

Бунга эса Бакирда журъатми, қатъиятми етишмайди. Маъсумона қиёфа ҳамда самимий, беғубор боқиб турган кўзларни кўрадию шалвирайди-қолади. Қўл кўтармоқ уёқда турсин, қаттиқроқ гапиришга ҳам истиҳола қилади. Аламини бир-икки кунлик араздан олади, ичтини еб юраверади.

Бора-бора бу ҳол одат тусига кирди. Энди орала-рида бегоналашувми, лоқайдликками ўхшаш бир нима пайдо бўлди. Бошда у Баргиданинг меҳрибонликлари замиридаги паришонлик, зўрма-зўракиликни пайқамабди, энди ўйласа — бу пинҳоний бир кураш, ғам-хўрлик либосидаги бепарволик экан. Қачонгача давом этади ана шу мубҳам муносабат?

Бакир шу тариқа жиддий мулоҳаза юритишни ўрганди: ўзи ҳақида, Баргида ҳақида, оилавий турмушлари ҳақида. Ўйлай-ўйлай, ҳар гал ҳам Сафура айтиб кетган гапга келиб тўхтарди: «Сизлар бошқа-бошқа одамсизлар».

Ростдан ҳам шундаймикан?

Ёдида, никоҳдан ўтаётганларида эсдаликка суратга олган армани йигит уларга ҳавас билан тикилиб: «Бир-бирларингга жуда муносиб экансизлар, суратларингдан намунага фойдалансак майлими?» деб сўраган эди. Ўша дамда ҳаяжонланиб турган келин-куёв «ҳа» ҳам, «йўқ» ҳам демай, бу гапни анчайин такаллуф билиб, индамай жилмайиб қўяқолишган. Кейинроқ бир сафар Бакир ўша «Никоҳ саройи»нинг ёнидан ўтаётиб нимадир кўзига иссиқ кўринди. Яқинроқ бориб қараса, ўша суратлари: оққуш мисол малика — Баргида уялиқираб бармоғини тутиб турибди, шаҳзодамисан шаҳзода — Бакир унга узук тақиб қўймоқда. Улар «намуна», суратнинг тепа қисмида; пастда эса, Бакирнинг тўғрисида — куёв, Баргиданинг тўғрисида — келин; гўё уларни танимайдиганлар учун «Мана бу келин, буниси куёв бўлади, билиб қўйинглар, тагин янглишиб юрманглар!» деб кўрга ҳасса қабелида таъкидлагандек. Намунага солиштириганда, асосий келин-куёвнинг «туси» ўчиб кетарди...

Ана шундай яна бир неча келин-куёвга улар намуна бўлиб туришибди. «Намуналар!» Кулгили, қип-қизил бачканалик! Қим ўйлаб топган экан бу бемаъниликни? Аввалига Бакирнинг энсаси қотиб, буларни олдириб ташлатмоқчи ҳам бўлди-ю, кейин «намуналар»га тикиларкан, кўнгли ҳазин бир орзиқишга тўлди, қўл силтаб йўлига кетди.

«Сизлар бошқа-бошқа одамларсиз». Нега, нимага, ахир? Нимага ўша суратдаги сингари бир-биримизга муносиб бўлолмаймиз? Масалан, у менга ёқади, ундан ажралмоқни тасаввур ҳам қилолмайман. Афтидан, у ҳам мени ёмон кўрмаса керак. Орамизда ўтган анов гаплар эса... нима, бошқаларнинг бошидан сира кечмаганми бунақаси?

Шундай демоққа дейди-ю, аммо уларни кўнглидан чиқариб ташлагани кучи етмайди. Бир куни келиб кўнглидан ҳам чиқиб кетар, лекин тушларидан қуволмайди-ку! Ҳамон тушларида Баргида уни ташлаб, бошқалар билан кетади. Бошқалар... кимлар у? Мана шу, ўзи кўриб-билиб юрган одамлар. Ўша Сафура, ўша Барно, ўша Чиннибегу Жордесга ўхшаганлар. Баргида ҳар сафар ўшаларга эргашиб кетиб қолади. Уни ташлаб! Қаёққа?! Бакир алаҳлай-алаҳлай кўзини очса, Баргида ёнида ётган бўлади. Гоҳида уни уйғотиб, кўрган тушини айтиб берса, «Гўдак!— дейди у бурнидан чимчилаб.— Ётинг, эртага ишингизга кеч қоласиз. Ҳа, нима қипти? Ҳаммаси ўзимизнинг одамлар экан-ку!»

Мен-чи, мен бегонаманми? Ўзингнинг одаминг эмасманми? Нега ташлаб кетдинг бўлмаса? Бундан чиқади — шундай, шундай, шундай... Бундан чиқади, сизларга қўшилиш учун сизларга ўхшаш, сизлардек бўлмоқ лозим экан. Бунинг учун эса, қайтадан туғилмоқ, сизлар туғилган муҳитда дунёга келмоқ, сизлар ўсган муҳитда ўсмоқ, тарбияланмоқ керак. Бу муҳит сизларгагина хос, сизларгагина мос. Бизга ўхшаганларга йўл бўлсин, биз унга номуносиб, ҳар қанча интилгани билан, талпингани билан, барибир, ора йўлда адашиб, алданиб, бегоналигича қолаверади. Тўғри-да, бировнинг ўрнига ҳавас қилган одам ана шундай адашади, алданади, бу орада, ўзиникини ҳам йўқотиб сарсон бўлади. Бизники бир орзу экан, ҳавасмандлик деса ҳам бўлади буни, ҳа, борингки, ишқибозлик дейлик. Лекин, орзу — орзу, ҳар ерда бордир бир хил тошу тарозу. Одамзоднинг аъмоли шу азалдан: ўзида бориға сира шукр қилмайди, қаноат қилмайди, бўйини ўлчаб-чамалаб кўрмай, иложи етгунча баландроқ дорга талпинаверади. Ушанга муносибми, муносиб эмасми — бунисини ўйлаб кўлам бош қотирмайди. Биз кўрмаган, биз бўлмаган манзил — энг ажойиб манзил, дейди-ку қардошлар. Ана шу манзил тинмай чорлайверади, имлайверади... Ажабо, одамзод дунёга бир

маротаба келса-ю, ўзи истагандек эмас, бошқаларнинг раъйига қараб, улар истагандек, уларга ўхшамоққа тиришиб яшаса!.. Оқибати нима бўлади? Оқибати — «Шўрлик Миша тоға!» Мана, ўша «Миша тоға» — Муфтиллани олайлик. Сизларга ҳавас қилиб, сизларга ўхшамоққа тиришиб, сизларга қўшилмоққа уриниб қанча чопди! Охири эса вой бўлди. Ишидан ишқал чиқиб, яқинда саккиз йилга кесилиб кетди. Буни эшитиб, сизлар нима қилдинглар? «Шўрлик Миша тоға!» Вассалом. Ахир, унинг хотини бор эди, бешта боласи бор эди. Ушаларни ташлаб, келиб сизларга хизмат қиларди, югурдаклик қиларди. Шу билан гўё бахтиёр эди боёқиш!

Қўрқаман, қўрқаман... «шўрлик Бакиш» бўлмоқдан!

Чиннибекка келсак... у чакана гап эмас, у катта аждаҳо! Тўғри, менга яхшилик қилди, қарз бериб турди, эҳтимол, «шўрлик Бакиш» бўлмоқдан асраб қолди. Лекин, ростимни айтсам, дастлаб учрашган кунимиздаёқ у менга босмачига, ҳа-ҳа, маданийлашган босмачига ўхшаб кўринган. Бамисоли ғордан чиқиб келгану кийим-бошини алмаштириб — замонавий «Адидас»ни эғнига илиб, замонавий гап-сўзларни ўзлаштириб олган. Аммо хоҳлаган пайти буларни унутиши, эғнидаги либосни ечиб ташлаб, асл қиёфасига кириши ҳеч гап эмас!

Жордес... Тилга ҳам олгим келмайди уни!

Сен ана шу дунёдан ирганмайсан, Баргида, кулмоққа куласан-у, лекин ирганмайсан, улар билан хайрлашмоқни эса ўйламайсан ҳам! Менинг бор алашим шунда!

Бакир гоҳо ўзини беомон гирдобга — мудҳиш бир фитначилар тўдасига тушиб қолгандек ҳис этарди. Гўё бу даврадаги барча унга қарши тил бириктирган, ўйин қондасига кўрагина, ҳеч ким бу сирни ошкор қилмайди; мақсад-муддаолари шуки — унга фириб бермоқ, уни доғда қолдирмоқ. Бу анчайин бадгумонлик натижаси, албатта. Лекин шуниси равшанки, булар бари кўринмас ришталар билан мустаҳкам бир ҳалқага бирлашган: Баргида ҳам, Сафура ҳам, Чиннибегу Зокир поччаси ҳам, анови лаънати Жордесгача!

Бакирнинг дилида яқиндан бошлаб бир ўй пайдо бўлди. Ишдан кейин уйга қайтгиси келмайди. Яна бир уйи бордек туюлади. У ерда уни Баргида... йўқ, Марина... йўқ, шуларга ўхшаган-у айни вақтда, нимаси би-

ландир бошқачароқ, улардан афзалроқ бир аёл кутаётгандек. Меҳрибон, дилкаш. Лекин қаерда ўша уй, қани ўша аёл? Истиқболсиз бир ўй, бир ўйин бу. Тагин бўйнига сиртмоқ солингандек ўша эски уйига шошади.

Кейинчалик эса бу, ҳозирги ҳаёти тушдек, омонатдек, гўё орқада яна бир ҳаёти, асл, чинакам ҳаёти бордек, у ҳали кунлардан бир кун бошланажакдек туюладиган бўлди. Лекин қачон, қандай бошланади у? Бу ҳам истиқболсиз бир ўй, бир ўйин эди. Шундай-шундай билан умр ҳам ўтиб кетса керак-да. Бир куни қарабсизки, кўрган-кечирганларингиз бари — ўзингизники, бошқаси — бошқаларники, бошқа бир умр, бошқа бир ҳаёт...

Афтидан, Баргида ҳам ниманидир кутиб яшаётгандек. Унинг ҳам кўнглидан шунга ўхшаш ўйлар кечса эҳтимол. Бўлмаса, у нимани деб жимгина юрибди? Бундан чиқади — хотин ўз йўлига, эр ўз йўлига эканда? Бири уёққа, бири буёққа қараган одамлар қандай бирга турмоғи мумкин? Азоб-ку, номус-ку, иснод-ку!

Қизиқ, одам ҳар қанча яхши кўрган, суйган киши билан яшамасин, бир кун бориб у жонига тегиши, ҳечқурса, кўнглида унга нисбатан бирон бир норозилик туғилиши мумкин. Лекин бир умр ўзи билан ўзи яшайди-ю, жонига тегмайди, ўзини ёмон кўриб қолмайди. Борингки, ёмон кўрса ҳам — вақтинча, ёмон кўрса ҳам аяб, суйиб ёмон кўради. Ўзгаларга келганда, аҳвол бўлакча. Бояги мўл-кўл меҳр-шафқат камлик қилиб қолади бунда. Қизиқ! Бўлмаса, Бакир билан Баргидага нима етишмайди? Иккаласи ҳам ёш, ҳусн бобида бир-бирига атаб яратилгандек, бир-бирига ёв ҳам эмас... Шунда ҳув қувғинди эр-хотин тушади Бакирнинг ёдига. Маъмуржоннинг ёши каттароқ, ҳарбий хизматдан кейин ҳам бир-икки йил ишлаб, сўнгра кирган экан ўқишга. Гап-сўзлари ҳам шунга яраша, салмоқдор эди. У бир куни шундай ҳасрат қилгани эсида: «Бакиржон, мен бунди, Шоҳидани айтаман-да, анчайин хотинлиги учунгина эмас, ўзини, шундай бир одам сифатида яхши кўраман. Уйланмасам, уйланолмасам ҳам барибир яхши кўриб юраверардим. Булар бўлса — эҳ!.. Бирор нарсани, масалан, мана шу уйингизни, кўчадаги қандайдир дарахтни ёки дейлик, туғилиб-ўсган юртингизни, элингизни яхши кўриш айбми, гуноҳи азимми, айтинг?! Айб бўлса — нима учун, гуноҳ бўлса — нима учун? Яхши кўрганингиз учунги-

нами? Тавба, буларни, нима, ёмон кўриш керак эканми? Ахир, яхши кўриш-кўрмаслик ҳар кимнинг кўнгил иши-ку! Кўнгилга қўл солишга бегона бировнинг нима ҳаққи бор? Ановилар бўлса — эҳ!.. Мен буни, ановиларнинг қизини, сингисини шунчаки хотинликка олиб ўйнаб юраман, деганим йўқ, яхши кўраман, деяпман, тушунасизми, яхши кўраман!..»

Бакир ўшанда бу қизиққонроқ, аммо очиқкўнгил йигитнинг бирмунча китобий туюлган ҳасратини тинглаб, ўзининг сиртдан тўкис турмушидан уялиб кетган. Унинг хотинига — чийиллаб гапирадиган, сап-сарик, қилтириқ Шоҳидага қараб эса, Маъмуржоннинг нола-фиғони эриш туюлган, рости, бунга энсаси ҳам қотган эди.

Энди ўйлаб кўрса, турли тўсиқлар оша бир-бировига талпинган ана шу икки кўнгилда бор нимадир Баргида иккаласида етишмас экан. Бу шундай мўъжизаки, усиз оғоч — оғоч эмас, оддий бир ёғоч, усиз майса — майса эмас, анчайин қовжироқ хас-хашак, усиз осмон ҳам осмон эмас, булутлар тўдасидан иборат жўн бир қопқа; бу шундайин мўъжизаки, усиз кўнгил — кўнгил эмас, жонсиз бир кесак, усиз одам — одам эмас, қуруқ жасад, умри бесамар бир тўнка; усиз яшамоқнинг маъниси ҳам, қизиғи ҳам йўқ...

«Баргишни маҳкамроқ тутмасанг бўлмайди, дўстим!»

Бир пайтлар менга берган маслаҳатинг учун мерси, Сафурахон! Аммо орамизда кечган шунча сир-синоатдан кейин қандай бирга яшамоқ мумкин? А, лаббай?

Се ля ви...

Автобус «Билим юрти» бекатидан хийла узоқлашганда қандайдир чол йўлнинг ўртасига туриб олиб, ҳассасини кўтарди: тўхтат! Оббо! Бакирнинг завқи келиб, машинани йўлдан чеккароққа элтиб тўхтатди. Чол автобусга қараб ҳаллослаб қолди. Йўл ёқасидаги толнинг соясида турган кампир ҳам тугун-турмагини кўтариб унинг орқасидан кела бошлади. Чол автобус эшигига етиб, кампирга йўл бўшатди. Кампир амаллаб автобусга чиқиб олгач, бурилиб чолга қўлини узатди. Чол «Ё пирим!» дея зинадан кўтариларкан, тарақлаб ҳассаси ерга тушиб кетди. Кампир ҳали анча тетик экан, чолни четлаб апил-тапил эшикдан тушди-да, ҳассани олиб чиқди. Салон бўйлаб гурр кулги кўтарилди.

Бакир микрофонни қўлига олди:
— Ҳурматли йўловчилар, қани, Тоҳир-Зухраларга
тезгина жой бўшатишлар-чи!..

14

«Қасалхона» бекати.

Шаҳардаги энг йирик хастахоналардан бири шу ерда жойлашган. Синглиси Шоҳида шу ерда ишлайди. Бу бекатда тушиб қоладиган йўловчиларнинг қўлида аксарият ё кастрюлка, ё қоғоз халта, ё хўжалик тўр-васи бўлади. Ойиси ётган кезларда турли-туман егулик ва Умида опаси, кейинчалик Шоҳида пишириб берган таомларни кўтариб Бакирнинг ўзи ҳам кўп қатнаган бу ерга. Охирги марта Басирага қон бергани келган эди...

Янги йилнинг илк куни шумхабар билан бошланди. Кечаги базмдан толиққан эр-хотин ҳали тўшакда экан, чошгоҳ маҳали уввос солиб Барноша қўнғироқ қилди: «Тез ўн бешинчи касалхонага етиб келинглар, Басирамиз ўляпти!»

Ўлаётган одам касалхонанинг «ана кетди, мана кетди» бўлинмасида ётар, эшик олдию зинапояни қариндош-уруғ, қўни-қўшни босган эди. Ҳамманинг юзида ачиниш, изтироб. Пичир-пичирлар: «Кеча боши оғриб, қандайдир дори ичган экан, ўшандан заҳарланиб қолибди». «Ҳозир чиқаётган дорининг бари заҳар-да». «Қонга ўтмабдими, ишқилиб?» «Ўтган, дейишяпти-да, аҳволи оғирмиш». «Унда, унда чатоқ. Ёшгина қиз-а, эсиз! Афрўзахон куйиб адо бўладиган энди...»

Бироқ Афрўза Қамоловна «куйиб адо бўладиган» одамга ўхшамас, тез-тез ичкарига кириб-чиқиб аҳволдан хабардор бўлиб турар, эшикда дуч келган врачу ҳамширалар билан ғайритабиий бир совуққон, ишчан тарзда алланималарни муҳокама қилар, юзида ҳеч қандай ортиқча ташвиш-тахлика сезилмас эди. Буйруқ билан иш юритиб ўрганган кайвони хотин, устомон хотин; иннайкейин, тиббиётга дахлдорлигидан бунақа ҳодисаларни кўравериб, кўзи пишиб, дийдаси қотиб кетган.

Лекин — она-ку! Боласи ўлим ёқасида-ку!..

Чинакамига куйиб адо бўлаётган одам буёқда,

бошқа эди. Мимо, дадаси. Уни ҳозир сира таниб бўлмас, ўзини қўярга жой тополмай, бошини чангаллаб олганча уёқдан-буёққа бориб-келар, «Эҳ, қизим, қизгинам!» дея фиғон чекар эди. У айни дамда Афрўза Камоловнанинг одатдаги хўмрайиб қарашларига ҳам парво қилмасди. Гўё Басира унга чин-у, хотинига ўгай фарзанд эди.

Бу ерда ўтган уч-тўрт соат мобайнида бир неча маротаба «кетди-кетди» бўлиб, таҳликаю талотўп бошланди. Дам қон босими тушиб кетади, дам юрак уриши сусаяди, дам нафаси тикилиб қолади. Ҳар сафар дадаси билан Барно опаси баробарига уввсс солиб юборарди. Афрўза Камоловна эса ҳамон ўша-ўша — хотиржам, совуққон.

Бу ерга тўпланганлардан қон бермаган одам қолмади. Қон олувчи ҳамширанинг қатъий эътирозига қарамай, Бакир икки бора билагини тутди.

Ниҳоят, кечга яқин эшикда чуваккина, врачдан кўра оддий касалхона хизматчисига ўхшаброқ кетадиган ҳорғин бир одам кўринди.

— Ҳамма хатар ўтди. Қизингиз ўзига келди.

Мимо баттар ҳўнграб, уни қучоқлаб олди:

— Умрингиздан барака топинг, брат! Қизимни эмас, мени ўлимдан сақлаб қолдингиз!..

Басиранинг «ўлими» сабабини Бакир икки кундан кейин Баргидадан эшитиб билди. Анови «азроил»дан ҳомиладор бўлиб қолгану «азроил» Ҳазораспига қочиб кетган экан. Ўзи ҳам ундан айниб юрган қиз, ала-мидан байрам кечаси шартта люминал деган доридан бир талайини шампанга аралаштириб ичиб юборибди. Афрўза Камоловна «ўша негодяй»ни судга бермоқчи эмиш...

— Янглишган эканман, синглингиз яхши қиз экан,— деди бу гапларни эшитган Бакир.

Баргида тушунмаган каби унга анграйиб қаради.

Чинакам ўлим бир ҳафтадан сўнг, Басира касалхонадан чиққан кунининг эртасига содир бўлди.

Бакир кечаси сменадан қайтиб хабар топди. Дада-си қўнғироқ қилибди: Ўгай буваси оламдан ўтган эмиш, эрта саҳарлаб чиқарилармиш.

Бакир ўша заҳоти уйларига бориб, оийси сандиқдан олиб берган чопон-белбоғини кийди-да, қариндош-уруғлар сафида азонлаб мотамхонага етиб келди.

У дадаси, амаки, акалари, Миркомилу Миродиллар қатори эшик олдида ҳасса тутиб йиғлади, бувасининг

васиятига кўра, «тобутининг бир четини кўтаришиб» қабристонга борди, мазори бошида «устидан бир сиқим тупроқ сепди», бу ажойиб инсоннинг ўзига нисбатан бўлакча меҳринию Миркомилдан шамғалат қилиб, оқшомлари уни отига мингаштириб шийпонга олиб борган беғубор кунларини хотирлаб, дил-дилидан «бу-важоним» дея бўзлади.

Аммо барибир кўнгли таскин топмади, ўзини айбдордек сезиб, ҳаммадан кўпроқ йиғламоғи, ҳаммадан кўпроқ куймоғи, азада ҳаммадан кўпроқ елиб-югуриб хизмат қилмоғи лозимдек туюлаверди. Негаки, Ўгай буваси уни ҳаммадан кўпроқ яхши кўрар эди! «Кўзим, тойчоғим, дилбандим...»

Марҳумни тупроққа топшириб азахонага қайтилганда тағин бир ҳол уни ҳайратга солди. Бу хонадонда энди унга қадрдон бирор кимса қолмагандек эди.

Яқин-яқингача ҳар куни деярли бир маҳалда кас-трюлка кўтарган ёқимтойгина бир қиз шу бекатда тушиб қоларди. Кимидир бетоб бўлса керак. Ўзиям икки ойлар чамаси муттасил қатнади. У ҳаммадан олдин тушмоқ учунми, йўловчилар орасидан ўтаётиб идишидаги овқат тўкилиб кетишини ўйлабми ёки қулайроқ дебми, доимо Бакирнинг ёнидаги ялтироқ тўсиқдан ушлаб турарди. Ҳар куни кўришавериш танишдек бўлиб қолган эдилар. Негадир мудом жиддий, ташвишманд юрарди. Лекин яхши қиз, Бакир сўзлашиб билган.

Уша қиз анчадан буён кўринмай кетган эди, куни кеча учрашиб қолдилар. Бакир аҳвол сўраганида, у ерга қараб аста пичирлади: «Бувимнинг олдиларига келардим. Энди йўқлар...» Одатдагидек, ҳазиломуз сўз бошлаган Бакир бу гапдан ногаҳон титраб кетгандек бўлди. Бувисини шунчалик яхши кўраркан-да. Қим билсин, балки ота-онаси ташлаб кетган тирик етимчадир, бувисининг қўлида ўсиб, унга меҳр боғлаб, суяниб қолгандир. Мана, энди у ёлғиз, касалхонага ортиқ қатнамайди, ҳеч кими йўқ. Бакир шунда негандир Ўгай бувасини эслаб, кўнгли бузилди. Ҳамон рўмолчаси билан кўзёшларини артиб турган бу мушфиқ неварога астойдил ачинди. Тасалли бергудек сўз излаб тополмади. Ахийри, тилига келганини айтди: «Кечирасиз, мен билмабман... Кўп хафа бўлманг. Менинг ҳам бувам ўлганлар. Роса йиғлаганман. Жудаям яхши кўрардим-да».

Лекин, аслида, эшикдан кирган жойдаги ялтироқ тўсиққа суяниб олиб, ҳайдовчини гапга тутадиган енгилтак қизларни Бакир жинидан баттар ёмон кўради. Бунақаларга қараб: «Нари тур, йўлдан чалғитяпсан одамни!» дея жеркигиси келади-ю, қиз бола-да! Қиз бола? Булар қиз бола эмас, бир бало! Ким билсин, овга чиққанми, бошқами! Йигит овласа-ку майли, ҳаманинг кўз ўнгида томошага туриб, шунча одам ўтирган автобусни «қўлга олмоқчи» бўлади. Хув, такси ҳайдаганида учратган Аноранинг дугоналаридан булар!

«Уйлангунча биттасини яхши кўрасан, кейин бўлса — мингтасини», деб «ўгит беради» Адҳам боз.

Бакирники бошқачароқ бўлди. Уйлангуни, Баргидани топгунига қадар у бирон чиройлироқ қизни кўриб қолса, автобус-павтобусини ташлаб, ўшанинг изидан кетворгиси келарди. Лекин қаёққа боради? Шунча одам унинг измида! Ўзи кимнинг измида? Бир автобус тўла одамнинг эмасми? Йўқ, ҳозиргина тушиб кетган нозаниннинг измида!

Ул нозанин автобусдан тушаётганида Бакирнинг кўрагидан алланима ўпирилиб кетгандек бўлар эди. Майли, тушди, унинг ортидан борди ҳам дейлик. Хўш, кейин, кейин нима қилади? Нима дейди? Нимадан гап бошлайди? «Бор-э, аравангни қўш, аравакаш!» деб қолса-чи? Дарвоқе, қайси бирининг изидан борсин! Чиройлисиси камми бунинг! Борганида нима? Соат бизники, соатбоғ бизники, аммо ундаги биттагина, ягона илмоқ қўлимизга муносиб келади. Униси қисади, буниси каттароқ — соат-поати билан тушиб кетиши мумкин. Энг мосу муносибини топмоқ керак. Қани у, бизга мосу муносиби? Қаерда?

Гоҳида ул нозанин тушаётиб бир қарабгина қўяди. Бу шунчаки нигоҳдир балки, Бакирга эса армонли даъватдек туюлади: «Кўнглинга ўт ёққан бўлсам, юр мен билан!» Эҳтимол, уни энди кўролмассан, умринг бўйи қайтиб учратолмассан. Балки сенга аталгани шудир. Аттанг, индамай-нетмай ёнингдан ўтказиб юбординг, қўлингдан қуш мисол учуриб юбординг-а! Энди ҳар қанча куйгил, адо бўл — бир пул! Энди уни умр бўйи қидириб сарсону саргардон бўлажаксан!..

Кейин талай кун ҳар ёнга аланглаб, ўша бекатлардан унинг изларини излаб, таниш нигоҳини кўриб қолмоқ илинжида жонсарақ юрасан. Токи тағин бирорта ўшандоқ нигоҳни учратгунингга қадар! Учрадимми, олдингиси эсдан чиқади-кетади...

Бора-бора Бакир бу ҳолга ўрганиб кетди. Энди ортиқ эътибор қилмайдиган бўлди: барибир бефойда! Кейинчалик эса, мана, ўшалардан биттасининг домига тушиб, унга уйланди, кўрди, билди...

Ҳа, Бакирники бошқачароқ бўлди: уйлангунича — мингтасини, уйланганидан сўнг эса — биттасини... Биттасини, аммо...

Автобус пастликка қараб кетган, кўркам иморатлар саф тортган сердарахт «Интизор» кўчаси ёнидан ўтиб бормоқда эди. «Интизор». Чиройли сўз. Қим топган, ким қўйган экан бу номни? Тилаб Қурбонга ўхшаган шоирлар топган бўлса керак, ўшалар қўйган бўлса керак.

Бакир ўзи туғилиб-ўсган бу улкан шаҳарни, унинг ҳар бурчаги, ҳар кўчасини, ҳар бир дарахт, ҳар тошини дил-дилидан яхши кўради. Кўкча, Ҳадра, Бешоғоч, Ўрдаю Шайхантоҳур... Тўғри, шу шаҳарда туғилиб, шу шаҳарда ўсиб, ҳали унинг кўп кўчаларини кўрмаган, кўп мавзеларига бормаган, кўп жойларини билмайди. Лекин шуни биладики, кўрса — уларни-да яхши кўриб қолади, у жойлар ҳам азиз, у жойлар ҳам қадрли, у жойлар ҳам юрагига яқин, ўзиники. Дунёда шаҳарлар кўп, ваҳима шаҳарлар бор, не-не пойтахтлар бор! Аммо Бакир мана шу шаҳарда туғилган, шу шаҳарда улғайган, унинг учун бундан мўътабар мадина йўқ оламда! Эски бир орзуси бор, болалик орзуси деса ҳам бўлади. Дўстларини, кўнглига яқин одамларни автобусига (болалигида самолёт эди бу!) ўтказсаю ўзи суйган обод, кўркам жойларни айлантирса... Бунинг тушга ўхшаш бир нарса, болаларча хомхаёл эканини билади у. Ахир, одамнинг хаёлидан нималар кечмайди, одамзод нималарни орзу қилмайди! Шу орзусини тўйида амалга оширмоқчи эди. Ҳай, буям кўнглининг бир девона майли дейлик, бемаъни майли бўлақолсин. Лекин ўша маҳалда у жуда жўн, бачкана бир хаёлга айланиб қолди. Иннайкейин, бунинг иложи ҳам йўқ эди. У тантана, у шодиёна дамларда кўнглига қил ҳам сиғмасди: аллақандай ҳадик, ваҳима ўрнашиб олган эди унга. Шуми? Бори, бўлгани шуми? Бундан буёғига нима бўлади? Худди туш кўраётгандек, худди ўзининг эмас, нотаниш бировнинг тўйида юргандек гангиб, довдираб қолган эди...

Шошма, Бакир! Асли шу орзу ўзингники эдими? Уни бировдан «ўғирлаб олганинг» йўқми? Йўқ, ўзиники! Илгари самолёт эди, кейин ерга тушди... авто-

бусга айланди. Эсла, эслаб кўр! Ҳа-а, эсладим, эсладим! Ахир, мен шунинг учун, кўнгилларимиз яқинлиги учун у йигитни ёқтириб қолган эдим...

Ҳордиқ кунлари зерикишдан гоҳо кечқурун Марина билан, гоҳида ёлғиз ўзим «Роҳат»га кирардим. Кириб жиндаккина «отиб» олардим-да, шўх музикаю бу ердаги байрамона руҳдан сеҳрланиб, эл тарқагунча ўтириб қолардим.

Уни ана шундай кунларнинг бирида учратдим. (Энди ўйласам, аввалдан кўриб юрар эканман-у, сийқабашара саёқлардан фаҳмлаб, тузук эътибор қилмас эканман.)

У бир тўп ёш-яланглар даврасининг эркатойи бўлиб ўтирарди. Қорачадан келган, юзи чўзинчоқ, чўяндек ялтирайди, соқолли, кўзлари нимадандир азоб чеккан одамникига ўхшаш қизарган, ғамгин. Лабидан сигарет тушмасди. Мудом бир хил кийимда бўларди: погонли кўк кўйлак — ёқаси доим очиқ, тўзиганроқ жинси шим, яланг оёқларида чипта шиппак. Гўё Ҳашаматли ресторанда эмас, ўз уйида юргандек.

У Ҳамиша бир жойда — деразага яқин бурчакда давра қуриб оларди. Улфатлари ора-чира ўзгариб турар, лекин асосан бир хил эди. Ўта сулув, ўта замонавий қизлар ҳам бўларди бунда. Базмни ўзи бошқарар, ҳар замонда бармен йигитга ул-бул дея фармойиш бериб қўяр — афтидан, у билан қадрдон, кейин гоҳ улфатлари билан нималар ҳақидадир қизгин тортишиб кетар, гоҳ давра мавзуларидан бутунлай узоқлашиб, «ўзи»га шўнғир, бундай вақтда худди шерикларини зимдан томоша қилаётганга ўхшар эди...

Бакир бир куни бар олдида унинг улфатларидан бири билан жиғиллашиб қолди. Уч-тўрттаси уни ўраб олди. Шунда у ҳам жойидан туриб келди. Бакир уни ўз-ўзидан ёқтириб қолган, ҳозир ана шу таассуроти ер билан битта бўлишидан қўрқиб турар эди.

У Бакирни секин тирсагидан олиб четроққа бошлади:

— Менинг отим Диёр. Ким сени хафа қилди?

Сўнг акаларча бир меҳрибонлик билан елкасидан қучди-да, уни базўр даврасига судради.

— Танишинглар. Бу менинг эски қадрдоним,— деди улфатларига қараб.— Аянглар, ардоқланглар, лекин хафа қилиш йўқ! Буйруқ шу. Булар эса менинг дўстларим. Рассомлар ва шунга ўхшаган қаланғи-қасанғилар. Ҳаммаси гений!

«Генийлар» даврасида ўтириш завқли, мароқли эди. Бу, Бакир олдин ўйлагандек, бекорчи такасалтанглар эмас, бамаъни, хушчақчақ йигит-қизлар бўлиб чиқди. Бир-бирига беғубор ҳазил-ҳузул қилади, латифагўйлик, баралла овоз чиқариб қўшиқ айтишади.

Бир маҳал кайфи ошиброқ қолган Диёрнинг кўзлари ғайритабиий чақнади.

— Хонимлар ва жаноблар, эшитиб қўйинглар! Ҳали бир куни каттакон бир вагон сотиб оламан! — деди у жўшиб.— Ҳамманглар минасизлар. Ўзбекистон бўйлаб кезиб, энг яхши одамларни, дўстларимизни тўплаймиз. Ҳаммамиз бир жойда! Бир-бирини тушунадиган асл одамлар танишса, бирга бўлса, яхши-да. Ана ўшанда улуғ ишлар қилса бўлади бу юртда! А, лаббай?

— Девона!— деб қўйди ҳар доим унинг ёнида ўтирадиган қиз.

— Вагонини бошладими — тамом!— деди тағин кимдир.

Бакир уни охирги марта яна шу аҳволда кўрди. Энди уни бутунлай бошқа давра қуршаб олган эди. Мастога кўзларини аранг сузиб у Бакирга лоқайдгина бош силкиб қўйди, холос.

Бакир уни қайтиб учратмади. Ушандан бери «Роҳат»га ҳам киргани йўқ. Қандайдир танқидга учрагани, иши орқага кетгани, деб эшитган эди. Демак, бир вақтлардаги орзуси — «вагони»ни бой берган; бугун уни унутиб ҳам юборган бўлса керак...

Шунга ўхшаб, менинг «автобусим»га ҳам хоҳлаган одам чиқиб олаверди, хоҳлаган томонига ҳайдатаверди. Энди ихтиёр менда эмас — эрким бошқаларнинг қўлида. Ушалар белгилаб қўйган томонгагина юраман, ўшалар белгилаб қўйган манзилдагина тўхтаيمان. Энди бари нотаниш, бари бегона, улар орасида кўнгилга ётлари қанча!

Яхши кўрган одамларингизни хаёлдагина бир жойга йиғса бўлар!..

Бакир дастлаб рулга ўтирганида автобусни самолёт деб тасаввур қиларди ўзича: мана, ҳозир ердан кўтарилади, мана, ҳозир, ҳозиргина... Беҳуда хаёллар! Ерга юрадиган машинага қанот битармиди!.. Бора-бора бу орзулари кулгили туюладиган бўлди, кейинчалик эса батамом унутилди. Сенга осмонни ким қўйибди, баччағар!

Орзу орзулигича, софлигича рўёбга чиқмаса, армонга айланади. Қуруқ армондан нима наф? У кўн-

гилни кемиради, холос. Кемира-кемира, одамни ҳис-сиз, дағал, ночор бир кимсага айлантириб қўяди. Энди у «орзу», «умид» деган сўзларни эшитганда энсаси қотадиган, кинояли кулимсираб қўядиган бўлиб қолади.

15

— «Туғуруқхона». Кейингиси — «Майдон» бекати.

Бакир шу туғуруқхонада туғилган. Шаҳар аҳлининг ярми бўлмаса ҳам чораги шу бинода дунёга келган. Анови шўрпешона Насим ҳам шу ерда туғилган экан. У ҳали бир куни келиб улғаяди, улғайиб, маъшуқаси билан бу жойлардан ўтганда, «Мен шу ерда туғилган эканман, — дейди, сўнг отасиз ўсган болаларга хос бир ўксиклик билан ҳасрат қилади: — Дунёнинг ишини қарангки, дадам раҳматли худди шу ерда ҳалок бўлган эканлар. Қўшимча бино, ҳув ана, кўряпсизми, ён тарафидаги тўққиз қаватли ёйсимон бино... ўшани қуришда томдан, тўққизинчи қаватдан тушиб кетган. Ҳам кечкида ўқиб, ҳам қурилишда ишларканлар-да. Ойим икковлари бир-бирларини яхши кўриб уйланишган, ўшанда ижара туришаркан. Қишлоқдаги бобом дадамнинг бу ўзбошимчалигидан норози бўлибми, мен туғилгандан кейингина, шунда ҳам талай таъна-дашномлар билан тўй қилиб берган эканлар. Бу нарса дадамни қаттиқ ўйлантириб юраркан. Уша фалокат юз берган куниям балки ана шунини ўйлаб келаётган бўлганларми, ким билсин! Ҳар ҳолда, ойим шундай дейдилар. Ёмон иш бўлган ўзи. Бунақа биноларнинг томига қора қоғоз устидан шағал тўкиб қўйилади. Кимдир биров вентиляция қувурининг оғзига ҳам қоғоз тўшаб, шағал сепиб юборган экан. Дадам хаёлпаризионлик билан ана шу яширин ўпқонга билмай оёқ қўядиларку тўққиз қават пастга...»

Бу нақллари Насим ҳали бир кун ойисидан эшитди, шунда булар унга қадим бир ривоятгами ёки тул хотин ўзи ўзига тўкиб олган ҳикоятгами ўхшаб туюлади. Насим ҳали отасини кўрмаган, эслаёлмайди — фожиа шундаки, ҳеч қачон кўрмайди ҳам — у ҳали чақалоқ, йўргакда; бошига қора рўмол ўраб, мусофирликда топишиб диллари пайванд бўлган, не-не умидлар билан кечагина бир ёстиққа бош қўйган эри-

нинг жасади устида хун-хун бўзлаб бораётган ойисининг қўйнида биғиллаб ётибди. Дадасининг кампалга ўраб, йўлда уёқ-буёққа сирғалмасин учун чилвир билан чандиб ташланган жасади айнигина оёқ остида. Марҳумнинг атрофида унинг бир-иккита тенг-тўш дўсти, амакиси ва бағри куйик отаси. Изиллаб кетяпти бари. Машинани Ҳаким ака деган кексароқ бир одам билан Бакир исмли ёшгина йигит навбатма-навбат ҳайдаб бормоқда...

Бакир ҳамон ўша оғир мотам сафарини эсласа, эти жимирлаб кетади. Сочига оқ тушган бўлса ҳам ўшанда тушган.

Қанақадир катта бир ташкилот бошлиғининг топшириги билан, иш чоғида жувонмарг бўлган марҳумнинг жасади юртига — Деҳқонободга етказилиши керак экан. Автопаркдаги кўп шофёрлар масофанинг олислигию яна бошқа талай важларни рўкач қилиб бу ишдан бош тортгач, маъмурият яп-янги бир микроавтобусни ажратиб, тажрибали ҳайдовчи Ҳаким аканинг ёнига «айбдорга жазо» тариқасида (диспетчер Зоянинг иши) Бакирни ҳам қўшиб жўнатган эди. Сира эсидан чиқмайди: йўл бўйи мусибатдорларга баб-баробар у ҳам унсиз йиғлаб, изтироб чекиб борган. Ахир, унча-мунча кўргилик эмасди-да бу! Аммо шунда бир ҳол уни ғоят ҳайратга солган: марҳумнинг отаси — нимдошроқ чопон кийган бечораҳол одам на ўликхонада ўғлининг жасадини кўрган чоғда, на йўлда кўзига бир қатра ёш олди. Дийдаси тошдан эканми, ёшгина келинию бошқалар фарёд чекиб йиғлаганда ҳам у ғиқ этмай хотиржам тураверди. Ё гап оҳангида, ё юз-кўзида кулфат ифодаси сезилмасди. Фақат, йўлда сув ичгани тўхтаганларида ёнидан бир сурат чиқариб уларга кўрсатди: «Мана шугина эди... Насимжоннинг дадаси». Суратда навқирон бир йигит хуррам жилмайиб турарди. Тахминан Бакирлар тенги, Бакирга ўхшаган...

Манзилга етилгач, шофёрларга қайта-қайта дуои қуллуқ қилиб, марҳумнинг эгаси беш-ўн сўм пул тутқазмоқчи бўлди — хизмат ҳақи. Бунақа пайтда ким оларди уни! Шунда ота уйдан икки дона асл пичоқ кўтариб чиқди: «Мана шуни оласизлар энди, биродарлар. Узим ясаганман. Йигитнинг йўлдоши бу. Яхши кунларингга буюрсин! — дедию пешонасига шап уриб: — Сенга атаган эдим-а, жувонмарг кетган болам-а!» дея ўкириб юборди.

Шу дамгача ичида куйиб келган шўрлик отанинг ёлғиз ўгли экан...

Қайтаётиб, йўлда Ҳаким ака гапириб берди: бултур гаражларидан икки шофёр (кимлигини яширди) касалхонада ўлиб қолган бир одамнинг жасадини Каттақўрғонгами ортиб боради, манзилга етилгач, ўликнинг эгаси тутқазган пул кам кўришиб, улар: «Фалон сўм бермасанг, мурдани қайтиб олиб кетамиз!» деб дағдаға қилишади. Шунақа нокас, нобакорлар ҳам бор-а!..

Энди бу туғуруқхонанинг ёнидан ўтганда ҳар гал Бакирнинг ёдига ўша фожиали воқеа тушади. Ким билсин, балки кези келиб Насимнинг фарзанди ҳам шу ерда туғилар, ўзиники ҳам...

Энди ўйлаб қараса, кейинги бир йил бадалида қилган бирдан бир савоб иши ҳам ўша бўлса эҳтимол. Қолгани — ҳе-е...

Қўлга тушганидан кейин автопаркда отилган тош борки, Бакирга келиб тега бошлади. Иш аллақачон тинчиб кетган, чамаси, ишхонага унинг шовури ҳам етиб келмаган бўлса-да, Бакир ҳамон айбдор, ана шу айбини ювмоғи керак эди. Қаердаки оғирроқ иш чиқса, Бакир балогардон, жазо тариқасида Бакирга ўхшаганлар юборилади. Ёзда лагерга бола ташиди, кузда пахтага борди, мева териш, сабзавот йиғишга борди, слесарлик қилди, ҳатто бир гал кондуктор ҳам бўлиб кўрди. Ўзиям ўлар-тириларига қарамай ишлади. Гриша Болгарияга кетганида эса, бир ўзи қолиб, ҳар куни рейсга чиқишга мажбур бўлди. Кечаю кундуз. Ахир, бости-бости қилинган ишнинг ҳақини тўлаши — бўйнидаги қарзни узиши керак эди.

Шу тариқа, кечаги гўл, тортинчоқ бола, чинакамига тирикчилик измини тутди. Диспетчернинг қутқуси билан уч-тўрт марта ўғринча рейсларга борди, Адҳам бозга қўшилиб киракашлик қилди. Ўзи ҳам энди довярак, чапани бўлиб қолган эди. Ўладиган ҳўкиз болтадан тоймас қабилида, қасдма-қасд, нима бўлса бўлар, бундан баттари йўқдир, дея таваккалига босади. Йўлдан ўтган тўрт гилдирак борки, бир ишкалини топаман дегандек, доим сергак турадиган автоинспекторларни доғда қолдириб кетади — қани, бирортаси ўгирилиб қараса, «Ҳей, сен нима қилиб юрибсан?» деб сўраса! Мижозларни диспетчер топади. Тенг шерик. Неча бор тўю маъракага одам ташиди! Икки даъфа Самарқандга, бир дафъа Шаҳрисабзга бориб келди.

Бора-бора ўзи ҳам миждоз топмоққа уста бўлиб кетди. Лекин ҳар сафар ҳам кўзини чирт юмиб қиларди бу ишларни. Ўзига қолса-ку... Начора, бўйнида зилдек юк: бир ёқда қарз машмашаси, бир ёқда эрка хотин хархашаси! Чарм плаш, рангли телевизор, Иссиққўл сафари, Гуржистон саёҳати, устма-уст келадиган «туғилган кунлар», бошқа ҳою ҳаваслар...

Ажабки, бирор маротаба бўлсин қўлга тушмади! Аяган кўзга чўп тушар, деганлари ҳақиқат экан.

Дарвоқе, шу ўтган бир йил ичида қилган тағин бир маънили иши — ёзда авиация техникумининг самолёт-созлик бўлимига ҳужжат топширди, сиртдан ўқияпти. Ҳар қалай, қаноти бўлмаса, пати насиб этар...

Мана энди, куни кеча қарзларидан қутулди ҳисоб. Қутулди-ю, енгил торгмоқ ўрнига, кўнгли алланечук ҳувиллаб қолди. Илгарилари нуқул: «Шу балодан қутулай, кейин ўзим биламан нима қилишни!» дея жаҳдланарди. Энди эса... нима қилмоққа ўзи ҳайрон. Пойгада қаттиқ зўриқиб чопган от паккага етганда сулайиб қолар эмиш. Шундай бўлдими ё? Ҳар ҳолда, сўнгги пайтларда ишидан кўнгли совигани аниқ, на бу бекатларни кўргани кўзи бор, на миниб юрган автобусию инжиқ, жанжалкаш йўловчиларни. Ҳаммасига баравар қўл силтаб, қаёққадир кетиб қолгиси келади, қаёққалигини эса ўзи билмайди. Хаёли пакар-паришон.

Лекин, ажаб, боядан бери уни ғалати ҳаяжон қамраб олган. Ўз-ўзидан содир бўлди бу ҳол. Худди бу бекалар, бу одамларни энди кўраётгандегу тўйиб-тўйиб қараб олмоғи лозимдек, қайтиб бу йўллардан юрмайдигандек, бу манзиллардан ўтмайдигандек...

Ҳалигина ўз-ўзингдан жўшиб, бугунни туғилган кунинг эълон қилиб юбординг-ку! Туғилган кунда дунё одамнинг кўзига шундай кўринса керак-да. Ахир, у ҳар куни туғилавермас...

16

— «Майдон». Кейингиси... кейинги бекатда тўхтамаймиз, ўртоқлар!

— Ие, нега?

— Бу болага бир бало бўлган ўзи, аниқ!

— Нима, шахсий машинасими бу — истаган жойида тўхтаиб, истамаган жойида...

— Боя айтдим-ку сизларга: автобус бугун меники. Билган ишимни қиламан.

— Вой-вой, бу кишимнинг гапини!— деб чийиллади каттакон тўрва кўтарган бозорчинамо хотин апил-тапил эшикка тирғалиб.— Оч ҳозироқ, тушаман! Аптовусинг бошингдан қолсин! Боятдан бери вайсагани вайсаган-а: «Бугун — туғилган куним», «Аптовус меники, билганимни қиламан-ан!» Бойвачча бўлмай кетинг! Аптовуссиям бир кор-ҳол қилади бу, мани айтди дейсизлар. Ичволганми, бир бало. Ана, шун-доқ оғизгинасидан гупуриб турибди, кўзлариям бежо. Тўчний!

Шляпа кийган ўрта яшар бир киши ялтироқ тўсиққа яқинлашиб, Бакирга диққат билан тикилди:

— У ерда нега тўхтамоқчи эмассиз, сабабини билсак бўладими?

— Ёмон жой,— деди Бакир ёш боладек тумшайиб. «Ўйин»ни бузгиси келмади: бошлаб қўйган, давом эттириш керак. Сирасини айтганда, бунини ўйин деб бўлмасди — Бакир ҳамон ўша лаънати бекатдан безиллайди, аини дамда ҳазил-ҳузул йўли билан бўлсин, хаёлан у ердан «қочмоқчи».

— Майнавозчиликни қўйинг, ука,— деди уни инсофга чақириб шляпали киши. — Мен ўша ерда тураман. Шаҳардаги энг обод бекатлардан у.

— Гастрономини айтинг, қан-доқ гастрономи бор-а!— дея бобиллаб гапга қўшилди куппа-кундузи Бакирга маломат қилган ҳалиги хотин.— Қачон кирсангиз, пештахтада...

— Одамнинг жони!

— Вой-вой!

— Анқонинг уруғи!

— Айтмадимми, маст бу, деб? Гўшт, пиёниста, гўшт!

— Кимга гўшт, кимга тош, шунақами?

Негадир бу гал хотиндан садо чиқмади. Чамаси, томоғига нимадир, ҳозиргина ўзи таърифлаган гўштни тикилиб қолган эди.

Бакир автобусни секинлатиб, эшикларни очди.

Майдон — чорраҳа, асосий бекатлардан, талай одам тушиб-чиқади. Саннай-саннай бозорчи хотиннинг қораси ўчди. Шляпасини қўлига олиб бекатда сарғайиб турган бояги муомалали кишига кўзи тушдию Бакир қилмишидан пушаймон бўлди.

Майдоннинг ўртаси доирасимон гулзор, гулзорнинг

қоқ марказига дабадали қилиб қийғос очилган «оқ олтин» рамзи ўрнатилган. Чор тарафдан келган йўл гулзор теграсидаги ҳалқага туташади. Бакир ана шу ҳалқа бўйлаб ярим доира ясаб, чап томонга қараб кетиши керак.

Автобус бекатдан қўзғалиб, майдонга кирар-кирмас, йўл ёқасидаги қизил чироқ ёниб қолди. Тўхтатмоққа мажбурсиз! Бакир бунақа пайтларда рақам санашни одат қилган. Бир, икки, уч... тўққиз... Сира кутилмаганда уни ваҳима босди: яшили ёнмаса-чи, бузилиб қолган бўлса-чи?.. Эллик, эллик бир...

Мана шу ҳалқани айланиб ўтишда Бакир кўпинча ўзини зўрға тийиб қолади: автобусни ўнг тарафга — шаҳар марказига кетадиган гавжум кўчага солиб юборгиси келади. Аллақандай куч, жозиба ўша ёққа ундайди. Худди у ерда кечаётган ғаройиб бир томошадан қуруқ қолаётгандек, кўнгли тусаган серзавқ ҳаёт ўша ёқда барқарордек бўлиб туюлаверади. Аммо маршрутдан чиқишга ҳаққи йўқ — шу йўлга боғланган, шу йўлга маҳкум этилган у. Қачонгача — маълум эмас. Шаҳарда яшайди, автобус ҳайдайди-ю, марказни унда-бунда бир кўрмаса, нуқул хилват кўчалардан қатнагани қатнаган. Боради-қайтади, боради-қайтади. Бир йўлдан! Еш йигит, юраги тўлиқади, ҳаприқади, бу йўлдан чиқай, чиқиб кетай дейди, лекин иложи йўқ. Бўйнида қарзи бор, бошқа андишалар бор. Қарз — сиртмоқ, бўйнига чирмашиб олиб, мана шу йўл бўйлаб уёқдан-буёққа судрагани судраган. Андиша — дор, мана шу қатнов йўлидан қат-қат сиртмоқ ўриб, домига тортгани тортган. На қимирлаб бўлади, на-да қутулиб. Дор — баланд, сиртмоқ — омонсиз. Чора борми? Қайтага, уйланмасидан бурун яхши эди..

...Олтмиш беш! Яшил чироқ ёнди. Тирбанд машиналар оқими ғувиллаб жўнади, бир-бирини қувлаб ўта бошлади. Бакир саноқ билан овора, хиёл кечиккан экан, орқадаги машиналар «дод деб юборишди». Энди қўзғалганида чап қанотдан суриб келган бир «Москвич» йўлига кўндаланг бўлаёзди. Ҳайдовчиси ойнадан бошини чиқариб бақирди:

— Ҳув, сарсон, йўлингни билиб юрсанг-чи! — У боплаб сўкинди ҳам, чамаси.

Шунда... шунда Бакир нима қилаётганига ўзи ҳайрон, саросимада, йўқ, ғайриихтиёрий бир тарзда автобусни ўнгга — марказий кўчага солиб юборди. Ичкарида бир-икки йўловчи норози оҳангда чувиллай бош-

лаган эди, хукмфармо бир овоз уларни босиб қўйди:

— Намунча ҳовлиқмасанглар! Балки маршрут ўзгаргандир ёки йўл-пўл бузуқдир. «Еттинчи» автобус, ўша Олчазорингизга олиб борса бўлди-да!

— Вой, уёқлардан айланиб келадиган бўптими? Майли, майли.

Шу гаплар Бакирга мадад бағишлади. У ишонч билан тезликни оширди.

Навбатдаги бекатда, шошиб туришганми, орқа эшикдан икки-уч йўловчи тўнғиллай-тўнғиллай тушиб қолди. Олдингисидан ҳарсиллаб автобусга чиққан семиз аёл: «Вой, «Еттинчи» буёқдан юрадиган бўлиб қолибди-да», деб қўйди беозоргина. Унга жавобан ҳеч биров чурқ этиб оғиз очмади. Афтидан, «Еттинчи»нинг маршрути ўзгарганию бу йўлдан юришига аллақачоноқ кўникиб улгуришган эди. Ўзи ғалати: бир одамга гап уқтиргандан кўра, кўпчиликни унатмоқ осон. Биттаси кўндими, бас, бошқалари бир-бирига суянади, ишонади. «Ҳамма кетяпти-ку, ҳамма айтяпти-ку!» деган инкор этиб бўлмас қатъий тушунча пайдо бўлади. Оммавий алданишлару оммавий доғда қолишларнинг сирини шунда.

Бакир дафъатан қандайдир журъат пайдо қилди: гўё чиндан ҳам маршрути ўзгарган, гўё қонуний йўлдан кетмоқда! Ажабо, кўнглида заррача иккиланиш ё хавотир йўқ, ўзини ҳозир қушдек енгил, қушдек озод сезар эди. Бўлари бўлди, қани, буёғини кўрайлик-чи!

Автобус тартиб билан бекатма-бекат тўхтаб борарди. Ичкаридан турли-туман сўз-луқмалар қулоққа чалинади:

— Барака топсин, буёқдан юриб. ЦУМда ишим бор эди ўзи. Қуриб кетгур рўзгор билан бўлиб денг, шаҳарга тушишга сира қўл тегмайди.

— Мени айтмайсизми! Буёқларга келмаганимга неча замон бўлди! Шаҳарда яшайтуриб, шаҳарнинг ўзини мана шундай ойда-йилда бир кўрма-сак...

— Анови бинони қачон қуриб улгурди экан? Утган гал ўтганимда кўрмаган эдим, қаранг!

— Янги меҳмонхона. Зўр-а?

— Ҳа, чиройли тушибди. Наригиси-чи, қубба-лиги?

— Э, бунинг қайбирини айтасиз! Кўз очиб-юмгу-

нингизча қўзиқориндек потирлаб чиқяпти, потирлаб чиқяпти.

— Бир ҳисобда автобуснинг буёқдан юргани ҳам яхши бўлди, қанча жойни кўрдик, нима дедингиз?

— Ҳа, баҳонада шаҳарни бир айланиб келарканмиз-да.

Бакир қайси бир бекатда тўхтамай ўтиб кетмоқчи эди (унга энди барибир!), орқароқдан аёл кишининг илтижоси эшитилди:

— Вой, оповси, тўхтатворинг, ўргилай — апельсин!

Дарҳақиқат, бекатдан нарироқда одам тизилиб турар — навбат, апельсин савдоси авжида эди. Устмауст қалаштирилган, ажнабий ёрлиқли ихчам-ихчам қутиларда тилларанг товланиб ётган бу тансиқ мевани кўриб, Бакир ойисини эслади. Бориб кўрмаганига талай вақт бўлди. Дилида бир телбалик жўш уриб, автобусни ўз ҳолига ташлаб бўлса-да, тушиб навбатга қўшилмоқни хаёл қилди. Шуниси етмай туровди!

Хотин баҳона, у кейинги вақтларда уйларидан узоқлашиб, бегоналашиб кетган эди. Шу даражадаки, бир ҳордиқ куни шўрлик ойиси манти кўтариб, касал ҳолига ўғил кўргани келди. «Бизларни биратўла эсингдан чиқариб юбординг-ку, болам!— дея кўзига ёш олиб, узоқ фурсат уни бағридан қўймай турди.— Соғиндим.— Сўнг худди ҳамма гапдан бохабардек таънаомуз ёзғирди:— Айб ўзингда, болам. Ушанда холанг топган қизга «хўп» дея қолганингда, бунақа қилиб юрмасдинг...». «Ўзиям жа-а уятчан, қишлоқироқ эди-да, ойи», деди Бакир кулимсираб, лекин ичидан қиринди ўтгани аниқ. «Қишлоқи эмиш! Мана, келиб-келиб тозисига тутилиб ўтирибсан! Қилди, қилди, Машкур яшшамагур қилди ҳамма ишни. Буёғини биларкан, бир оғизгина... Энди начора, пешонангдан кўрасан-да, ўғлим».

Хайрият, бегим куни, Баргида ишда эди. Афтидан, ойиси шунини мўлжаллаб келган.

Оббо, тагин нима томоша? Пештоқларига ранг-баранг байроқлару турли тилларда ёзилган шиор-хитоблар осиб ташланган азим «Ўзбекистон» мусофирхонасининг олди-атрофи намойиш сайлини эслатарди. Майдонда ғиж-ғиж ёш-яланг. Қўпчилиги ясан-тусан қиз-жувонлар. Йўл бўйидаги зинапоя устида бир тў-

даси аллақандай қотма занжи билан галма-гал суратга тушмоқда. Жанубий африкалик негрвой — капитал ҳукмронлик қилган жазирама юртида шуҳрат тополмаган ғариброқ киноартист бўлса керак — бу ерга келиб шунчалик азиз бўлганидан оғзи қулоғида, талтайганча оппоқ тишларини кўрсатиб, атлас кўйлакли қизгиналарнинг очиқ бўйнидан қучиб туради, дидсизроқ кийинган, қишлоқдан келган талабага ўхшаш бир йигитча суратга олади. Буёқда яна бир тўда ҳавасманд навбат пойлаб сарғайган. Чамаси, киноартист омадсиз муҳаббатдан нақл қилувчи бирон бир фильмда қатнашган.

Эртага бир кун эрга текканида талабалик альбомидан шу сурат чиқиб қолса, бу қизлар нимани баҳона қиларкин? «Ким бу?» дейди эр ғазабидан қалт-қалт титраб. «Негр». «Яна қанақа негр?» «Қоп-қора... ий-й, Африкадан келган киноартист». «Бу-ку артист экан, сен-чи» «Мен... мен...» «Жўна!» «Вой, қаёққа?» «Уша Африкангга!»

Шундай дермикан?..

Бакир автобусни шаҳар марказига буриб чакки иш қилмаган экан, қаранг, жумла томоша шу ерда!

Бир маҳал у тўхтаган бекатда Баргида пайдо бўлади. «Вой, Бакиш!— дейди ажабланиб.— Сиз буёқда нима қилиб юрибсиз?» «Сизни қидириб!— дейди Бакир негадир бу учрашувдан заррача қувонмай. Ваҳоланки, хотинини талай кундан бери кўргани йўқ, талай кун бўлди — сўққабош, ўзи ётиб, ўзи туради.— Юринг, кетдик». «Мен буёққа, ательега кетаётувдим. Сафура қайтиб қўнғироқ қилмадими?» «У бедарак кетган-ку, биласиз. Бугун уйга келасизми?» «Бугун ўтолмасам керак — Дилянинг туғилган куни». «Эртага-чи?» «Эртага — Гуляники». «Индин?» «Зуляники». «Уйга ҳам келасизми ўзи?» «Айтолмайман. Ўзингиз бизларникига келақолинг». «Келин бўлибми? Ташаккур!» «Ихтиёрингиз. Йўқ бўлиб кетмай, қўнғироқ қилиб туринг!» «Сиз ҳам йўқ бўлиб кетмай, уйингизни эсга олиб туринг!»

Орқадан келган автобус «юрсанг-чи энди!» дегандек «додлайди». Бакир ёнбошидаги ойначадан кўриб кетади: Баргида, бир пайтлардаги севимли кишиси бекатда унга қўл силкиб турибди. Бекат гавжум. Баргида оломонга қўшилиб-араллашиб кетади. Ке-етди! Энди қайтиб келмаса-чи? Бакир негадир ачинмади, юраги

хам огримади — унда огрийдиган нарсанинг ўзи қолмаган эди.

Ие, анови Сафурами? Соя-салқин йўлка бўйлаб калта шим кийган жингаласоч боланинг елкасидан қучиб бораётган жувон Сафура эмасми?

У, кўз очиб-юмгунча лип этиб муюлишдан ўтиб, кўздан ғойиб бўлди.

Бакир машинани ўша тарафга ҳайдайман деб, «қизил чироққа босиб» кетишига салгина қолди.

Йўқ, Сафура эмас эди у, хаёл эди. Сафуралар ана, буёқда, майдонда... Унинг ўзи қаёқларда юрган бўлсаки ҳозир? Бормикан, барҳаётмикан? Анови мишмишлару маломатлар пучмикан, ёлғонмикан?

Бакир шу тобда уни жуда кўргиси келаётганини, соғинганини, ҳа, соғинганини ҳис этди. У энгилтак, худо қарғаган бадбахт, лекин ҳаётдан завқ, маъно қидирган танти қиз эди!

Бакир Инқилоб хиёбони теварагидан айланиб, келган йўлидан эмас, бошқаси билан орқага қайтди. Бекатларда одам тушади-чиқади. «Эски» йўловчиларидан ҳеч ким қолмади ҳисоб. Яна-тағин ким билсин.

Амтобус галдаги бекатдан қўзғалар-қўзғалмас, кимдир кифтига энгилгина урди:

— Бакиржон, сизмисиз, оғайни?

Ким деб ўйладингиз? Бакир ҳам уни дафъатан таниёлмади.

Маъмуржон экан, ҳув ўша қибрайлик вафодор эр, «эскирган» ошиқ Маъмуржон!

— Узингиз буёқларда нима қилиб адашиб юрибсиз?— деб сўради Бакир бу кутилмаган учрашувдан кўнгли ёришиб.

— Наргизга пальто-малто оламанми деб тушувдим шаҳарга.

— Кўринмай кетдинглар?

— Э, сўраманг, оғайни, янгилик кўп!— деди кулиб Маъмуржон.— Опқочиб кетдим!

— Кимни? Қандай?— деб савол берди Бакир, хаёли йўлга банд бўлганидан тушунмай.

Маъмуржон тушиб қоладиган манзили — автостанцияга етгунга қадар йўл бўйи гапириб кетди.

Уйлай-уйлай, бунақа юриш жонига тегибди. Шартта ишдан бўшаб, Чирчиққа борибди. Уша ердаги заводлардан бирига жойлашиб, турар-жой — бошпана топибди-да, хотини билан қизчасини опқочиб кетибди. Бошқа иложи ҳам йўқ экан-да. Узининг «чол-кампи-

ри»-ку тақдирга бирнав тан берибди, аммо қайин-бўйинлари ҳамон норози эмиш. Уша, Шоҳидани опқочиб кетган кунлари унинг важоҳатли акалари мелисама-мелиса чопачоп қилиб, шунақа тўполон кўтаришибдики!..

— Хотин сизники бўлгандан кейин, ҳаммаси қонуний бўлса, уларнинг қўлидан нима иш келарди!— дея далда бериб қўйди Бакир.

Айни тобда у бирдан буларга ҳавас қилди, шу куйди-пишди йигитнинг ўрнида бўлгиси, шуларга ўхшагиси келиб кетди. Майли, шаҳардан кетсин эди, уйсиз-жойсиз сарсон бўлсин эди — фақат, фақат ёнида ўзининг Шоҳидасини кўрса, уни севса, унга ишонса — бас! Ахир, бу нима юриш? Худди қоронғида тусмоллаб оёқ босгандек. Манзил нотайин. Лекин йўлга чиққани — ҳақиқат.

Маъмуржон тушиб қолгач, Бакир ўрта йўлдан кесиб чиқаман деб, кўчанинг марказига қаққайтириб қўйилган тўсиқ аломатига дуч келди. Йўл тузатилмоқда экан. Бегона йўл бўлгани, бу томонларга иши тушмаслиги сабабли Бакир буни билмасди.

Сариқ нимча кийган ишчилар, қўлларига чўмичсимон белкурак, қорамой аралаш шағални пешма-пеш йўлга тўшаб туришибди, гулдираган зилдек трактор нари-бери юриб уни текислаб чиқмоқда.

Бакир автобусни изига буриб оларкан, собиқ ҳамкасабаси Зиёвиддинни эслади.

Боши хумдек, сочи тўкила бошлаб пешонаси ялтираб қолган, киприқларигача сарғиш бу кўримсизроқ йигитни Бакир негадир хушламасди. Ростини, у билан тузукроқ таниш ҳам эмасди ўзи. Бир воқеа юз бердию ўша Зиёвиддин дегани автопаркда отнинг қашқасидек таниқли «қаҳрамон» бўлди-қолди. Ҳамма бало шундаки, у ҳақиқат талаб қилиб шахсан Каттага шикоят ёзган экан. Арзномаси умумий йиғилишда ўқиб берилди; қисқача мазмуни тахминан шундай: «Ҳурматли Фалончи Фалончиевич! Фалон кунини кечқурун Сизнинг машинангиз фалон кўчадан ўтаётганида, ўз вақтида йўлдан четга чиқолмаганим учун фалон мелиса шофёрлик шаҳодатномамни тортиб олди, эвазига эса икки юз сўм сўради, шу адолатданми?» Бор гап шу. Бошига бало ёғилди-ку шўрликнинг! Мажлис, муҳокама, мунозара. Таҳдид, дўқ-пўписи. Биттаси ҳам кор қилмади унга. Жони қаттиқ экан. Қайта-қайта ёзаверди. Ҳар ёққа югуравериш, ҳамманинг кўзига шумшук

кўриниб қолди; боз устига, «иғвогар», «ёзувчи», «ҳақиқатчи» деган лақаблар орттирди. Аммо ҳеч бир натижа чиқаролмади, тош деворга бош ургандек калласи пўла бўлгани қолди, холос. Бир йиғинда унинг бўғилгудек алам билан: «Шопир ҳам одам, у ҳам онадан бир марта туғилади», деган гапи Бакирнинг ёдида.

Кутилмаганда, ана шу «иғвогар» айрим масалаларда Бакирнинг кўзини мошдек очиб қўйди, деса бўлади. Улар тунов кун иш кадрлар бўлимида учрашиб қолдилар. Зиёвиддин меҳнат дафтарчасини олгани келган экан. Йўл қурилишига ишчи бўлиб жойлашибди, маоши ёмонмасмиш.

— Бу ерда қувғиндига ўхшаб юраманми, ўртоқ! «Юқори»га арз қилганнинг жазоси шу деб, думимни туғишди-ку,— деди беғараз жилмайиб.— Тўғриси, ўзим кетвордим. Енгмоққа енгиб чиқдим-а, лекин энди бу ерда қолиб бўлмасди, барибир кун беришмасди, праванинг ҳам дабдаласи чиққан.

Меҳнат дафтарчасини олиб чиққач, Зиёвиддин ҳовлида Бакирга яна дуч келди. «Буёққа юр, гап бор», деб уни сояроқдаги ўтиргичга бошлади. Ҳақиқат деб чопачопа, бунақа ишларнинг роса ҳадисини олган экан, кимдандир эшитганми ё ўзининг ёдидамикан, ишқилиб, бир йил бурун Бакирнинг бошига тушган савдони обдан сўраб-суриштирди. «Бунга нима зарур бўлқопти?» дея таажжублана-таажжублана Бакир ҳам бўлган гапни эринмай сўзлаб берди.

— Энди шошма!— деди Зиёвиддин унга жиддият билан тикилиб.— Кечаги «Оқшом»ни ўқидингми?

Бакир ўқимаган эди.

Кечаги «Оқшом»да «Товламачилар» деган фельетон чиққан экан. Унда бир тўда фирибгарларнинг қилмиши фош этилибди. Улар ОБХССданман, органданман, деб баъзи бир анойиларни қақшатиб юрар экан. Орасида ростакам органнинг одамлари ҳам бор эмиш. Ўзаро келишув асосида не-не ҳийла-найрангларни ўйлаб топишмабди, газетада ҳаммаси ёзилганмиш. Бакир ҳам ана шунақа найрангларнинг қурбони бўлиб чиқмасин тагин? Уша устомонлардан бирортасининг исм-фамилияси унинг ёдида сақланиб қолмаганми?

— Исминини-ку билмайман,— деди Бакир бу гапларга ишонқирамай, чайналиб,— лекин фамилияси галати-роқ эди — Ҳуккибоевми, Уккибоевми... Оқсоч, паканароқ киши эди.

— Во, точно! — дея ўрнидан туриб кетди Зиёвид-

дин.— Точно. Уккибоев. Эргашали Уккибоев! Аниқ эсим-да. Главарининг қўлига тушган экансан, Бакирвой!

Ҳали-ҳамон бу гапларга ишонар-ишонмасини билмай хуши оғиб ўтирган Бакир ҳам аста жойидан турди.

— Йўғ-э?!

— Ана, кечаги «Оқшом»ни олиб қара!

— Хўш, кейин нима бўпти? Уша Уккибоев ҳозир қаерда экан?

— Қаерда бўларди!..— деди Зиёвиддин энсаси қотиб ва бармоқларидан панжара ясаб кўрсатди.— Берган ақчангни ўйлаётгандирсан, ҳойнаҳой? Энди уни ке-етди, деявер, оғайни. Ҳеч ким қайтиб бермайди. Додингни худога айтасан. Қанча эди ўзи?

— Тўрт мингча,— деди Бакир нимагадир умидворлик билан.

— Уҳ-хў, тоза ўмарган экан-ку! Шериклари билан бўлишиб олган-да. Уларнинг ичида шунақа устаси фаранглари борки, асти қўяверасан. Сополбекми, Чиннибекми Қосимов дегани айниқса учига чиққан қаллоб экан.

Бакирнинг ранги оқариб кетди:

— Ким дединг, ким дединг?

— Сополбекми, Чиннибекми Қосимов. Узи юрист!

Бакир божасининг фамилиясини билмасди, лекин ўша эканига шубҳаси қолмади.

— Уша Сополбекми, Чиннибек ҳозир Арабистонда юрибди,— деб пичирлади у.

— Майли, вақтинча ўша ёқда юратургани маъқул. Уша ёқларнинг одами экан ўзи. Келса, панжарага тушиши аниқ. Ия, сен уни қаёқдан биласан?

— Биладан-да,— деб қўйди Бакир. Унинг калласи гувиллаб кетган, эси оғгудек бир алфозда турар эди. Демак, ўзининг божаси — ўша меҳрибону тadbиркор божагинаси келиб-келиб унинг кўзига чўп суққан экан-да? Кўнглим ниманидир сезгандек бўлиб юрарди ўзи. Мендан қочиб юриши, кўрганда ялтоқланиб қолишлари шундан экан-да. Бундан чиқади, ўзимнинг пулимдан ўзимга қарз берган! Угай бувам ўлимлигига йиққан пулдан! Аҳ, мараз, аҳ, мурдор! Ана шунақа кирдикорларни қилиб қўйиб, энди у кишим даврон суриб Арабистонларда юрибдилар! Буёқда данғиллама квартираю мол-дунё, «55—55» рақамли «тулпор» гаражда, ҳамма иш «беш»! Босмачи, қип-қизил босмачининг ўзгинаси!

- Бакир ғазабидан титраб кетди. Лекин энди нима наф? Кимга дод деб боради? Кимга исботлайди? Нима деб? Найранга учиб, ўз қўлинг билан тутқазибсан, ўзингдан кўр, бу кунингдан баттар бўл, демайдами билган-эшитган?!

Ҳа, осмонини бой берган одамнинг куни шу: дуч келгани алдайди, дуч келгани фириб билан заҳарлайди!..

— Гараждагилар-чи,— деди Бакир гангиб,— гараждагилар буни билмаганми?

— Оббо, тоза ғалчанинг ўзи экансан-у!— деди Зиёвиддин сарғиш киприкларини пирпиратиб.— Гаражинг қаёқдан билсин буни?! Билганида нима қиларди? Товламачилар, деяпман-ку сенга!

— Демак, бу ерга ҳеч қанақа хабар келмаган. Мен бўлсам шундан қўрқиб...

— Э, бўлди, кетдим!— деди Зиёвиддин жаҳл билан.— Ишга боришим керак, сўраб келганман. Буёғига пухтароқ бўлгин дейман-да, оғайни! Тўрт мингга тушиб, кўзинг очилгандир? Агар тағин тўрт мингга тушгудек бўлсанг, олдимга келасан — йўл қуришга, хўпми?

Бакир серрайиб унинг кетидан қараб қолди. Бу йигитдан билган-эшитганлари уни лол қилиб қўйган, ҳозир худди туш кўраётганга ўхшар эди.

Зиёвиддин! Ғалати бола экан. Нега олдинроқ шу билан гаплашиб-сўзлашиб кўрмадим? Мана, энди у шофёрликдан кетди. Ўзи айтмоқчи, ҳақиқат учун кураша-кураша, ахийри енгиб чиқди, лекин ишдан бўшади. Ҳозир бориб сариқ нимчасини киядию чўмичсимон белкурагини олиб йўлга шағал тўшамоққа киришади.

Ўлмабди-ку, ахир!

Нимага мен ҳам шундай қилмадим? Ма, ол, правангдап ҳам, автобусингдан ҳам безорман, дея калитни улоқтириб, баридан воз кечиб кетавермадим? Нимани ўйладим, нимадан қўрқдим? Шундай қилсам, биров мени чиқариб отармиди ёки очимдан ўлармидим? Мана, Зиёвиддинни ҳеч бало урмабди-ку, юрибди-ку! Нега мен анови каззоблар билан савдолашдим? Нега ўша заҳотиёқ бориб тегишли жойларга хабар қилиш ёки арз қилиш ўрнига, мардонасига туриб бериш ўрнига, қинғир йўллар қидирдим, иложини топиб қутулмоқ, ишни тинчитмоқ пайида бўлдим? Қизиқ, нега бу можарони эшитган бирон бир ақли расо шундай маслаҳат бермади? Аксинча, ҳаммаси бости-бости қилдириш тарафдори

бўлиб чиқди. Тўғри, иш тинчиди, бости-бости бўлди, лекин нималарнинг эвазига? Энди маълум бўлишича, ҳавога кетган тўрт минг сўм, қанча азоб, қанча изтироб! Шунини деб не-не кўчаларга кирмадим, не-не хўрликларга чидамадим! Бундан кўра, ҳар қандай жазога тортилиб кетганим афзал эмасмиди?!

Йўқ, мен ширин жонимни ўйладим, шарманда бўлмоқдан қўрқдим, Баргидадан, у билан кечгуси гўзал ҳаётдан (энди маълум бўлишича — гўзал саробдан!) ажралиб қолмоқдан қўрқдим, шундан қалтирадим. Кейин эса, иш чувалашиб, ортга қайтиб бўлмай қолди.

Мана, оқибати... бари пуч, маънисиз! Энди маълум бўлишича, ана шу ишга бош қўшган барча баҳамжиҳатлик билан товламачилар тегирмонига сув қуйган экан, холос! Демак, уларнинг кирдикорига ҳамма бирдек шерик, ҳамма бирдек айбдор!

Бундай фикрларга Бакир кечагина келди — бўйнидаги қарздан, бир йиллик азобу изтироблардан халос бўлиб қанот пайдо қилиб юрганида иттифоқо Зиёвиддин билан учрашгач, ундан анови сир-синоатни эшитиб билгач! Бакирни ларзага солган нарса шу эдики, бундай фикр калласига энди, бир йил ўтгандан сўнггина, илк маротаба келибди! Ҳа, энди айтмоққа осон — ўтган савдо-да. Ушанда эса у калавасининг учини йўқотиб, беомон бир гирдоб ичида қолган эди.

Хом сут эмган бандасига ақл кунда эмас, кунларнинг бирида битар экан. Бунинг учун эса яшаш, яшайвериш керак — кўриб, билиб, чидаб! Умр шундай масофаки, уни югуриб ёки тез босиб ўтишнинг иложи йўқ. Мана, дейлик, автобус маршрути. Ҳар хил бекатлар. Уларнинг ҳар бирига тўхтамоққа мажбурсиз. Тўхтагандан кейин эса уни-буни кўрасиз, биласиз, нимагадир куласиз, нимагадир куясиз — хуллас, онг-шуурингизда қандайдир ўзгариш содир бўладики, ана шулар сизни бойитади, ҳаёт ҳақидаги тушунчаларингизга тушунча қўшади. Ана шунинг номи — ақл!

Бинобарин, бу бекатлардан ўтмай туриб, кўзлаган манзилингизга етолмайсиз. Бошқа йўл йўқ.

...Башанг бир «Жигули» биланглаганча ўтиб, Бакирнинг олдига тушиб олди. Шўхлик қилган тойчоқдек яна бир биланглаб қўйди. Оббо, қанақа бойвачча бўлди экан бу? Орқа ойнаси қорамтир, машина ичида ким борлиги кўринмас, фақат ўнг ёқдаги очиқ деразасидан аллакимнинг қўш билагузукли оппоқ қўли муқом билан

ҳавони сермаб бормоқда эди. Чамаси, бирон олифта тантиқроқ оймчасини сайрга олиб чиққан.

Баногоҳ машинанинг номерига кўзи тушган Бакир... кўзи ярқ этиб очилди! Ия, Чиннибекнинг машинаси эмасми? Ҳа-ҳа, худди ўзи: «55—55!» «Эллик бешу эллик беш — Чиннибекнинг иши «беш», дея нуфузли номери билан ғурурланишни яхши кўрарди у. Сафурани олиб кетяптимикиан? Ахир, у бедарак йўқолган-ку, бошқаси бўлса керак бу. Дарвоқе, Чиннибекнинг ўзи Арабистонда эмасми? Еки, Бакир беҳабар, уёқдан қайтиб келди-микиан? Шундай шекилли, шундай.

Ҳозир нимадир бўлади, нимадир. Муқаррар! Узини идора қилолмай қолган ҳайдовчи, лабларини қаттиқ қимтиб, «Жигули»ни мўлжалга олдию газни босди.

Чеккан бир йиллик ноҳақ жабру жафолари эвазигами, худо ўзи уни асраб қолди. Олдинда ўйноқлаб кетаётган «Жигули»нинг кули кўкка созурилишига санокли сониялар қолганда у абжирлик билан тормозни босди.

Автобус мункигандек кескин бир силкиниб, секинлашди.

Ичкарида «ўтин ортган арава» хусусида ғала-ғовур кўтарилди.

Бу орада «Жигули» одатдагидек биланглай-биланглай машиналар оқими ичида кўздан ғойиб бўлди.

Жин урсин, «Жигули»-ку бу, «Волга» эмас! Янглишибди Бакир. Боз устига, «ТНВ» экан. Чиннибекнинг машинаси «ТНС» эди шекилли. Ҳа-ҳа, шундай, энди эслади. «ТНВ» — Зокир поччасиники, «55—55 ТНВ».

Бакир автобусни йўлдан четга олиб тўхтатди, чамбаракни қучоқлаб, юзини қўллари устига босди.

Юраги кўкрак қафасини, йўқ, кабинани, йўқ-йўқ, автобусни, ичидаги жами одами билан, ларвага солгудек зарб билан дукилларди!

Мана, бир фалокатдан омон қолган автобусимиз яна йўлда.

Йўловчилардан кимдир ялтироқ тўсиққа энгашиб савол беради:

— Ҳозир келадиганимиз қайси бекат эди, ука, номини айтмадингиз?

— У бекатнинг номи — «Хатолик», амаки! — Айтган гапидан Бакир ўзи ҳайратга тушади. Ҳа, ҳа, х а т о л и к! Нақадар алам-изтиробдан туғилган бу ном! Нақадар мосу муносиб!

— Нима дедингиз? «Хатолик»? Унақаси йўқ эди шекилли? Шунақаям бекат бўларканми?

— Бўларкан. Шунинг учун ҳам биз ҳозир у ерда тўхтамай ўтамиз!

— Ия, нега?

«Нега»лигини изоҳлаб ўтирмоқни Бакир лозим топмади. Бунга вақт керак бўлади, бир йил! Рулда кетаётган ҳайдовчини гапга чалғитиш эса — йўл қоидасига зид!

Йўловчи унга қараб анқайиб қолди.

Бакир мабодо у бекатда тўхтаса...

Билет текшираётганида талабага ўхшаш икки йнгит, патта кўрсатиш ўрнига, йнгирма тийин танга ташлаб кетади. Бакир бу ҳолга унчалик аҳамият бермайди — кундалик савдо. Бироқ автобус жўнай деб турганида, ўша йнгитларни олдига солиб оқсоч, ўрта яшар бир пакана киши пайдо бўлади. Билагига қизил тасма боғлаган яна бир одам ҳам бор ёнида. Ҳалиги пакана ҳужжат кўрсатиб, ўзини ОБХСС вакили Уккибоев деб таништиради. Сўроқ, дўқ-пўписа. Нега буларга билет бермадинг? Бўлмаса, нега жарима солмадинг? Хатолик, хатолик! Рейс тўхтатилиб, касса текширилади. Ундан ишқал чиқади. Худди биров қасддан уюштиргандек! Қасддан уюштиргандек! Акт тузилади. Шу тариқа бари-бари қайтадан бошланади!

Бакир мабодо у бекатда тўхтаганида ана шундай бўларди. Ушанда худди шундай бўлган.

Хатолик бекати, лаънати бекат!

Автобус бир секинлагандек бўлди-ю, х а т о л и к бекатини четлаб, яна тезлаб кетди.

Майли, уёғини қўяверайлик, ўтган савдо. Лекин, мана, қарийб чорак кам бир соатдан буён автобусимиз, одатдаги йўлини ўзгартириб, шаҳар бўйлаб бегона бекатларда дайдиб юрибди. Куппа-кундузи. Ҳар муюлишда қоққан қозиқдек, сергак турган автоинспекторларнинг кўз олдида! Аммо ҳеч ким уни тўхтатмайди, «Сен буёқда нима қилиб юрибсан, оғайничалиш?» деб сўрамайди ҳайдовчисидан. Ажаб ҳол эмасми?

Сўрайди! Керак бўлганда сўрайди! Пайтини пойлаб сўрайди! Ана у, турибди! Бекатдан нарироқда кажавали мотоциклига суяниб, Бакирни кутиб турибди. Измаиз келган ёки рация орқали унга топшириқ берилган. Ҳа, байрамингиз ўтди, Бакирвой! Шаҳар, сиз ўйлагандек, бедарвоза эмас!

Бакир чўнтагидан шофёрлик шаҳодатномасию пешо-

насидаги қопчиқни тимирскилаб йўлланма қоғозларини оларкан, бу ҳолдан асло ажабланмади. Телбавор қилмишига яраша!

Инспектор миқтидан келган, башараси ойтовоқдек бир киши эди.

— Мана, келдик!— деди Бакир дадил унга яқин бориб.

— Эй-й, яшша-анг! — деди негадир вақтичоғ бўлиб кетган инспектор. — Нўмирингиз ўзгариб қоппа, ошна?

Бакир талвасага тушди: оббо, шуниси етмай турувди энди!

— Йўғ-э! Уша-ку? Эски номер,— деди у автобуснинг пешига бир қараб олиб. — Нима, номериниям ўзгартириб олган, деган хабар келдимиз?

Инспектор негадир бу гапга аҳамият бермади.

— Мана бу права, мана бу калит!— дея Бакир қўлидагиларни унга тутқазди.

— Эби, қизиқ экансиз-ку, ошна, буларингизни нима қиламан мен? — деди инспектор астойдил ажабланиб.

— Ҳа, пул керакми?— деди Бакир қони қайнаб, ачиқ билан.— Бир чақаям пулим йўқ!

— Пули биздан-да, ошна!

— Бўпти, менга жавобми?— деди Бакир тоқати тоқ бўлиб.

— Ие-ие, жўнамаймизми, ахир? Уёқда одам қараб турибди. Уят бўлади.

— Мен ҳеч қаёққа бормайман! Мана, ҳаммасини қўлингизга бердим. Билганинглари қилинглари, энди менга барибир!

— Ваъда бериб-а? Уйтманг-э, ошнажон, журиг энди,— дея негадир ялинмоққа тушди бу саҳройисифат йигит.

— Нимани ваъда берибман мен, қачон?— деди Бакир ҳайрон бўлиб.— Қаёққа бориш керак ўзи?

— Самарқандга-да. Акамизнинг тўйига. Каттангиз айтмадимиз, ахир?

— Менга ҳеч ким ҳеч нарса дегани йўқ. Мен ҳеч кимга ваъда ҳам берган эмасман,— деди Бакир баттар ҳайратга тушиб.— Майнавозчиликни бас қилиб, сўрайдиганингни сўрасангиз-чи! Нега маршрутни буздинг, денг! Нега йўловчиларни сарсон қилиб ҳар ёққа ташлаб кетдинг, денг! Жамоат транспортини шахсий манфаат йўлида фойдаланишга нима ҳаққинг бор, денг! Бу сенга

отанг олиб берган «Жигули» эмаски, кўнглинг тусаган ёққа катайса қилиб юрсанг, денг! Қилган ишинг қипқизил ўзбошимчалик, ҳатто жиноят, десангиз-чи! Бунинг учун...— Бакир оғзидан чиқаётганини тузук ўйла-масди — худди бошқа биров айтаётгандек бу гаплар-ни.— Сўранг, сўранг!

— Иш-пиш билан юргандирсан-да, ошна?

— Қанақа иш? Шунчаки кўнгилхуши меники!

— Э, мени нима ишим бор сенга? Юрабермайсанми, биродар, билганингни қилиб! Менга десанг, қумалоқдан қўзи яса! Менга ҳозир автобус керак. Самарқандга бо-радиган. Тўйга! Бирови ваъда қилиб эди. Шунни кутиб ётиб эдим. Уша баччағар сенми деб ўйлабман-да. Бир соатдан бери қарайман-а. Келмаяпти энағар. Ё... ё, ўзинг бир ғайрат қиласанми, ошна? Мана, автобусинг бор экан. Маза қилиб келасан лекин, қўзи гўшларига тўйиб! Пулидан ғам ема, акамиз сени рози қилмай жўнатмайди. Қўй-қўзиси кўп унинг, миллионер! А, ошна, майлими? Юрақол!

Гапнинг тагига етгач, Бакирнинг шўхлиги келиб, ундан билагидаги ҳуштакни «бир минут»га сўраб олди-да, лабига элтиб қаттиқ чуриллатди ва чор тарафга қараб жар солди:

— Жиноятчини ушланглар, жиноятчини!

Инспектор апил-тапил ҳуштагини тортиб олиб, Бакирнинг ҳужжатларини қайтиб қўлига тутқаздию елка-сидан турта-турта қистади:

— Бор-бор, ошна, бошни қотирма. Мен постдаги одамман, яхши бўлмайди! Уҳ, кўрдик, жуда-а ҳазилкаш экансиз!

Бакир қайтиб келса, автобуси деярли бўшаб қолиб-ди. Бу пайтда ўзи одам сийракроқ бўлади. Бори ҳам инспекторни кўриб, бир кор-ҳол бўлди шекилли, деб тушиб кетгандир.

Оқ йўл!

Ўз-ўзидан ўқиб, ўз-ўзидан жимиб қоладиган радио ногаҳон тилга кирди.

Чет эл ахбороти.

Бугун бепоён Африканинг жанубидагими, шимоли-дагими, номи ҳали хариталарда қайд этилмаган алла-қайси гадейтопмас мамлакат миллий мустақилликка эришган кунини байрам қилмоқда экан.

«Тавба,— деб ўйлади Бакир,— бугун фақат мен байрам қилиб юрибманми десам, узоқ бир мамлакатда ҳам шодиёна! Байрам ҳам кўп экан-да. дунёда».

Шунда, бўм-бўш елиб бораётган автобуснинг икки ёнида иккита қанот пайдо бўлди — учоққа айланди. Ичкари йўловчиларнинг ғовур-ғовурига тўлиб кетди. Ҳаммаси — учувчининг ўзи танлаб олган одамлар. Бегонаси йўқ.

Учоқ парвоз майдонида елиб бормоқда. Мана, ҳозир ердан кўтарилади, ҳозир...

— Осмон сафарига йўл олган азиз дўстлар! Ҳаво кемамиз эркин парвоз бўйича учишга шайланмоқда...

ХИКОЯЛАР

БАТАНПАРВАР

Нажим патриот чақиртирганда Будир полвон лой-хандақда, хуноб бўлиб акасининг катагига лой қориш билан машғул эди.

— Яна кимни етаклаб кепти?— деб сўради энсаси қотиб, хабар келтирган жиянидан.

Бола индамади. У Нажим патриот яна кимни бошлаб келганини, нима учун бошлаб келганини билмасди. Кенжа амакисини чақириб юборишни сўраган эди, мана, келиб айтди, шу.

— Нима гапи бор экан? — Будир энди бунни эрмакка сўради. Нажимнинг нима иши борлиги маълум. Гувала ясаб унга қарашгани келмагандир, албатта. Топган вақтини қаранг!

Будир эран-қаран хандақдан чиқди, оёғини чимзорга ишқаб лойини артган бўлди, худди шундай ҳафсаласизлик билан шимининг пойчаларини туширди. Бугун эрталабдан унинг машқи пастроқ эди. Кенжа бўлгандан кейин кунингиз курсин экан. Бир кўйлакни олдин йиртгани ҳам ўзини худо тутиб иш буюради. Аввал-бошлаб чойхонага жўнаётган отаси амр қилди: «Полвон, бугун жиянларни қабатингизга олиб анов кўмирнинг хокасини гумдон қилинг, кечга боз ҳам кўзимни қора босиб ётмасин!» Сўнг тўнғич акаси — Темир полвонга гал келди: «Полвон, кеча жиянинг анови катакни бир тепиб қулатибди — полвоннинг насли-да, майли де. Ўзиям шовшаб-нураб ётган эди. Бир кетмонгина лой қилиб шуни созлаб қўясан-да, ука». Уртанча акаси Тойир полвон ҳам ҳақини ундирмоқчи бўлибми: «Полвон, бугун қайси кўчанинг тупроғини ўйнатмоқчисан? Агар вақтинг

бўлса...», дея ҳазиломуз гап бошлаганида Будирнинг жаҳли чиқди: «Уни қил, буни қил! Нима, мен сизларга малайми?!»

Хайрият, Хидир полвони эрта азонлаб рейсга кетган, бўлмаса униси ҳам, турган гапки, бир балони тиқиштирарди. Индамасангиз, янганга ҳамир қоришвор, демоқдан ҳам тойишмайди. Буларнинг дастидан кун йўқ. Майли, аммасининг қизи бўлса аммасининг қизиди. Уша сариқ мошакка уйланадию бу уй, бу ҳовлидан кўчини кўтаради. У Темир эмас, Тойир эмас, Хидир ҳам эмас. Эҳ, бу Амир полвоннинг нони ширинлиги! Олди қирқдан ошибди-ю, ҳамон отанинг қўлига кўз тиккани тиккан. Бўлмаса, бари топармон-тутармон, ҳар чавки — курашдан ҳақини айириб туради. Баҳоналарига эса дод дейсиз. Эмишки, отамизнинг мулки кенг, ҳаммамиз сиғамиз, бир парча ер тиллога бай бўлиб турганда, шундай чорбоғни ташлаб қаёққа кетамиз — нонкўрлик, ношукурчилик эмасми бу?! Индамай шаҳрингизни бераверасиз бу гапга! Катта-кичик тўрт рўзгор бир қозонга тўкади, бир қозонни титкилайди. Бунга ҳам важлари тайёр: энамизнинг қўллари ширин, катта қозоннинг таоми татимли, баракали бўлади-да ўзи. Мугамбирлар-эй! Шундоқ бўлгач, биронтаси бурнини жийириб кўрсин-чи, Амир полвон нима қиларкан! Қайси кун дастурхон бошида Тойир нимадир деб тўнғиллаган эди, қорнини тўйғазиб бўлиб тўрда ёнбошлаб ётган Амир полвон: «Нима дединг? Яна қайтар-чи! Ҳе, отангди қоқ мозорига!..» деб сўқди, индамасангиз, келин-кепчаниннинг олдида, уч болали Тойир полвонни қулоқ-чаккасига тортиб юборгудек! Барибир, нима бўлса ҳам акаларига маза, кечқурун уй-уйига, хотин, бола-чақасининг ёнига кириб кетади. Будир-чи, кун деярли чорбоғда қимир-қимир билан ўтса-да, отасининг таъбирича, «ҳалокининг кучугидай қайси бир кўчаларда санғиб келадию» ҳувиллаган хонада ёлғиз, васса санаб қотиб қолади. Эрталаб тагин ҳаммаси бор даҳмазасини унга юклайди: полвон, уни қилинг, полвон, буни қилинг! Чавки-курашларда буларнинг орини ортмоқлаб келаётган донгдор полвон — Будир ўртада тус бир малай... Бу қандай кун-а!

Будир дўнгликка жойлашган мачит-магазин томон чиқиб борганда, Нажим патриот этакдаги майдончаниннинг четиди, орқаси билан «Жигули»сига суянганча, қўлларини тоғ тарафга тўлғаб, баланд бўйли, кўзойнак таққан нотаниш одамга алланималарни маъни-дод қил-

моқда эди. Будирни кўрдию одатдаги байту ғазалини шариллата кетди:

— Етти пушти полвон ўтган буларнинг! Бобокалони Бухоро амирининг хос полвонларидан бўлган, шахсий полвон-да. Манаман деган ҳўкизни шохидан бир бураб чирпирак қиларкан, айтишларича. Бобоси ҳам зўр полвон ўтган. Афғонистонларга бориб кураш тушиб келаркан, уёғи — Туркменистону Эрон! (Етти пушти ҳақида Будирнинг ўзи билмайдиган бу ваҳима гапларни Нажим қаёқдан топаркан? Патриот-да, топади). Отасини кўрсангиз! Эллик олтинчи размерли этик кияди! (Шу жойига сал лоф аралашди-ёв, унақа этик бўлмас, бўлганида-ку каттазанглик учун ҳам отаси уни олиб киярди.) Бошда салла, соқоя кўкракка тушади, ҳозир ҳам майдонга чиқса унча-мунчасини чалпак қиладиган сиёғи бор. Лекин чиқмайди, инсофли одам; майли, ёшлар ўссин, ёшлар олишсин, дейди; ўзи даврага баковуллик қилади, судьядай гап. Чунки ўғиллари зўр полвон-да, ўзи овора бўлиб нима фойда! Темир полвон, Тойир полвон, Хидир полвонлар майдонга тушгандан кейин кўринг-да томошани, ҳайт! Айниқса, мана буниси! Кенжа полвон деймиз буни. Алпомишни кўрмадим деманг! Бизнинг шахсий полвон бу! А, зўр, нима дединг, гапим тўғрими?— Нажим энди майнавозчиликка ўтди:— Қалайсан ўзи? Камнаморо-оқ? Лой қориётувмидинг? Талантингни хор қилиб-а? Кечаги чавкида тушган нарса — қоранинг ҳисобидан бирон мардикор-пардикор ёлласанг ҳам бўларди-ку? Ана, ўзимизнинг «Жон»га ўхшаган телба-сиррилар бекорчиликдан тезак босиб кўчада юрибди. Сен бўлсанг... Яша! Мана бу акамиз — азиз меҳмон. Тошкенти азимдан ташриф буюрганлар. Тошкентдан-а! Ундан бери Самарқанд турибди, Бухоро бор, Қарши бор, Косону Шаҳрисабз... Демак, мозор босиб! Бир ҳунарингни кўрсатасан энди, зўр!..

Нотаниш одамнинг олдида ўзини ноқулай сезиб Будирнинг пешонаси тиришди, хушламайроқ жавоб қилди:

— Мен сизга маймун бўлдимми ҳунар кўрсатиб?!

— Маймунимсан-да, шахсий маймуним!— деди Нажим меҳмоннинг олдида паст тушгиси келмай, тиржайиб.

Бу гап Будирнинг иззат-нафсига теккан бўлса-да, Нажимнинг одатдаги ҳазилига йўйди, аммо унга жавобан ўзини тия олмади:

— Қаёқлардан сўраймиз ўзларини? Ўша эски маршрут, шундайми? Аввал Рамазоннинг раиси шашлигию

кийикўтли чой, кейин — Нажимбулоқда лоф-қофлар? Ё Чори гарангникдан шотутхўрликданми? Ундан бозорга, Раҳмон сиррининг олдига ўтганлар — най наволаридан эшитгани, кейин — Жума дарознинг электр жувозига экскурсия, энди буёққа... Топдим-а?

— Гапни калта қил, маймун. Вақтим зиқ.— Нажим патриот муддаога кўчиб, бир учи чўнқирда ётган устунга ишора қилди:— Қани энди...

Эрталабдан бўғзига тиқилган алам жунбушга келиб, Будир патриотга хўрлангандек пастдан қаради.

— Вақтингиз зиқ бўлса, ана, катта йўл, кетаверинг, ким сизни қўлингиздан тутиб турибди?!— Шундай деб у изига қайтмоқчи эди, Нажим билагидан ушлади, ғайритабиий товушда қийқирди:

— Майму-ун!

— Маймунинг зоопаркда, малайнинг бозорга кетган!— деди Будир ловиллаб ва уни бир силтаб четга улоқтириб юборди:— Нариге тур-э, майда бала!

Устун ўз йўлига, маймун ўз йўлига, мана шу гап чакки бўлди: «майда бала».

Патриотнинг бўйи Будирдан бир қарич паст, ўзи ундан тўрт ёш катта эди.

— Уввв, менга қара-а!— деб чийиллади у бориб тушган жойидан.— Зўрман деб кўп керилма, бола, жонинг менинг қўлимда! Сени ўзим кашф этганман. Хоҳласам — бор қиламан, хоҳласам...

— Бор, билганингни қил!

Будир кўприкдан ўтиб дарвозалари томон бурилганда патриотнинг «сўнгги саси» қулоғига чалинди:

— Жини қўзиган ҳозир. Полвонларнинг жини бўлади... Буни мен ўзим полвон қилганман, ҳамма билади!

Нажим патриот, одатдагича, қайси бир азиз меҳмонига «оламда ягона» Боғболони кўз-кўз қилиб, «мижоз»лари аро айлантириб юрган эди; кечки пайт, иттифоқо, мачит-магазин олдида бекорчилик гаштини суриб турган бир тўп ёш-ялангга кўзи тушиб, шу ёққа йўл тортди. Меҳмонига даставвал мазкур дўкон, унинг мачитлик тарихидан сўзлаб берди; Афғонистонга қочаётганида амир Олимхон бу ерга қўниб, хуфтон намозини шу ерда ўқиганини ҳам гапга қистириб ўтди — қаранг, бизнинг Боғболо қанақа тарихий жой, бунинг ҳар бир тоши, ҳар бир кесага ана шундай унутилмас воқеаларга гувоҳ! — сўнг, Совет даврида мачитнинг аралаш моллар дўконига айлантирилганини айтди, шундан

кейингина меҳмонни ичкарига таклиф этди. Дўкондан қайтиб чиқишганида Нажимнинг кўзи аллақандай чақнай бошлаган, юзи ҳам бўғриқиб кетган эди. Афтидан, «мутавалли» уларни яхшилаб қарши олган... Шунда, ёш-яланг даврасида гапирган одамнинг оғзига қараб сабаб-бесабаб тиржайиб турган, қошларининг ўртасида тамғадек холли, сапчабош ўспиринни кўрди-ю, «Шошма! Янги номер! Бир қойил қилай!» деди ичида патриот.

— Азиз меҳмон, бизда любойи қўшиқ айтади, любойи санъаткор. Мана, масалан, анови бола. Ўзи сал тайтувроғ-у, овози оламни бузади.

Қулоғи оғир кекса момоси билан ҳайҳотдек чорбоғда ёлғиз истиқомат қиладиган «Жон» лақабли бу ўспирин, дарҳақиқат, сал ғалчароқ, зеҳни пастлиги туфайли, мактабга борар-бормас ўқишдан қолиб кетган, гузарнинг кунига яраб дастёрлик қилиб юрар эди.

— Қани, ҳофиз, бир эшитамизми? Мана, азиз меҳмон сўраяптилар. Иложи бўлса, «Эй табиб, қўй боқ»дан. Ҳа, давай!

Нажим патриот илтимосини тугатар-тугатмас, санъаткорларга хос инжиқлик билан пича таранг қилиб туришни ҳам билмай, «ҳофиз» ўша заҳотиёқ қулоқни қоматга келтиргудек чинқириб ашулани авжидан олди:

Жо-о-он! Эй табиб, қўй боқма, жо-он,

Сайёра экан мендек, жо-о-он...

Ёш-яланг уни масхараомуз олқишлаган бўлди:

— До-од! Ўлма, ҳофиз!

— Э, томоғингга суяк тиқилсин, қулоқни единг-ку!

— Энағарди овози зўр лекин! Нуқоти жойида бўлганида зўр артист чиқарди бундан.

«Ҳофиз» пардаларда бетартиб йўрғалаб жони бори-ча чинқирарди:

Жо-о-он! Боғболоннинг чинорлари, жо-он,

Кўкка етди Советлар замонида, жо-о-он...

— Учир-э!— деди кимдир.— Анови ерда Розик бобонинг кампири ўлган...

«Жон» бир зум тин олиб, буюртмачисига қаради: нима қилай? Унинг илжайиб турганини ўзича тушундим, баттар рағбатланиб тағин олди:

Жо-о-он! Боғболоннинг одамлари, жо-он,

Гуллаб-яшнар Советлар замонида, жо-о-он...

— Бас!— Буюртмачи ашуланинг авж нуқтасида қўлини баланд кўтариб уни тўхтатди. — Қулоқни теши-

вординг-ку, уккағарди боласи, қани, пулини чўз!— Шундай дея у кафтидаги ўн тийинликка бир туфлаб, уни «Жон»нинг нақ қошлари ўртасидаги холига босиб, ёпиштириб қўйди.— Бўпти, энди сенга жавоб!

Патриотнинг калласида янги ғоя чарх ура бошлаган эди.

— Мана бу йигитимизнинг етти пушти полвон ўтган,— деди у дафъатан, даврага унча қовушолмай бир чеккада турган Будирнинг кифтига қўл ташлаб.— Бобокалони Бухоро амирининг хос полвони бўлган. Бобоси ҳам зўр полвон ўтган. Айтишларича, Амударёнинг нарёқларига ўтиб кураш тушиб келар экан...

Шу тариқа олакетди: отаси Амир полвону акалари — Темир полвон, Тойир полвон, Хидир полвонлар. Зот-зурёди полвонзода булар. Мана, ўзи...

— Мана, ўзи кеча армиядан келди. Қоматни қаранг! Алпомишнинг ўзгинаси! Анов тоғни урса толқон қилади. Хўп десангиз, ҳозир мана шу ерда ётган устунни даст кўтариб, бир елкаси билан уриб хода-хасдай учириб юборади...

Нажим патриот қаёқдан ҳам айтди бу гапни! Азиз меҳмонининг олдида тағин бир «номери» билан мақтаниб қўйгиси келдими ёки, одатича, шунчаки таъриф маромига лоф қилдими, ҳар қалай, шу гапдан Будирнинг ичи қизиб кетди: «Бир елкаси билан уриб хода-хасдай учириб юборади...»

— Йўғ-э, қўйинг,— деди меҳмон ишонарини ҳам, ишонмасини ҳам билолмай, ер билан битта бўлиб ётган баҳайбат устунга тикиларкан.— Йўғонлигини қаранг бунинг, ўзиям бир центнердан ошса ошарки, кам эмасдир. Икки-уч киши зўрға ердан узса ҳам катта гап.

Патриотнинг таърифи рост-ёлғонлигини-ку ҳали билмадик, аммо меҳмоннинг маҳобатида заррача лоф йўқ эди. Устун чиндан ҳам ваҳимали: узунлиги уч-тўрт қулоч келар, йўғонлиги қучоққа аранг сиғар эди.

Диний обидаларга қирон келган кезлари фаол даҳрийлардан кимдир мачитни чап қанотидан бошлаб буздирган, ҳафта ўтар-ўтмас, ўтданми, сувданми, ўша фаолнинг оёқ-қўли шол бўлиб қолган; тўғри, дўхтирларнинг муолажасидан сўнг у бирмунча ўзига келган, ҳасса таяниб юрар эди; лекин, тақводорларнинг таъбирича, худонинг масканига қўл кўтарганнинг жазоси шу эмиш. Ушандан кейин мачитнинг бутун қолган қанотига қўл теккизгани ҳеч бировнинг журъати етмади, у талай вақт ташландиқ ётди-да, сўнгроқ аралаш моллар дўконига

айлантирилди. Бу устун ўша машъум қирғинбаротдан омон қолган ягона нишона эди. Мачит вайронасидан чиққан васса-вуссаю суфта ғиштлардан тортиб гувала-сигача мўъмин-мусулмонлар савоб йўлига уй-уйларига ташиб кетдилар-у, бошдан-адоқ шокилали, сирли катакларига муқаддас оятларми яширин бу ажиб ўймакор устунга тегинишдан, тўғрироғи, худонинг ғазабидан қўрқдилар. Эсиз устун-а, манаман деган иморатга бир эмас, иккита қойилмақом пешров чиқарди-я!

Шу-шу, муқаддас гўшанинг вайронасидан чиққан устун ҳам муқаддас ашёга айланиб, дахлсиз бўлиб қолди. Савобталаблар кўпайлашиб айвондан пастга — ҳовлига юмалатганлари кўйи ўша жойида қўр тўкиб ётибди. Эндиликда унинг бирдан-бир хизмати — ёз оқшомлари бекорчи ёш-яланг шу ерга тўпланиб, мусичадек тизилишиб устига ўтиради, «мусичалар»нинг олдида гоҳо бир шиша-ярим шиша анов дўконнинг — аралаш моллар дўкони-ку! — матаҳидан ҳам пайдо бўлиб қолади.

Мана, ўша тарихий устун Будирбойнинг оёқлари остида. Будирбой бу ерга қандай келиб қолганини ўзи ҳам билмайди. Тўпланиб турганларнинг бор диққат-эътибори унга қаратилган. Этакда ястанган ям-яшил ҳовли-чорбоғлардаги иморатлар томида бири биридан сулув қиз-жувонлар дарахтлар аро мўралашиб, ҳали гимнастёркасининг ранги ўчмаган аскар йигитни, йўқ, Алпомишни кузатишмоқда, шижоат кўрсатишини кутишмоқда. Негаки, унга — Алпомишга қўйилган шартларнинг дастлабкиси — шу.

Ер билан битта бўлиб ётган баҳайбат устун кичрая-кичрая, баайни боя патриот айтган оддий бир ходага айланиб қолди. Шунда ғойибданми бир куч кўмакка келди.

— Ё, отамнинг пири!..

Майдонни олқишу офарин тутди:

— Қойи-ил, қойил!

— Воҳ! Шаҳримни бердим!

— Узимизнинг Будирми шу?!

— Армиядан чиниқиб келган-да!

— Бе-е, уёқда айиқ гўшти бериб боқарканми, асли полвон-да!

Айвонда ўшакбозлик қилиб ўтирган бир-икки қария ҳам бу томошадан бенасиб қолмади:

— Ие, анови, полвоннинг аскардан янги келган улими?

— Ҳа, ҳа, кенжаси. Қаранг, зотига тортар экаи-да!

— Оббо, шеримард-эй!

Нажим пагриот келиб жиққа терга ботган Будирни буйнидан қучди:

— Мал-ладес! Юрий Власов! Жаботинский! Чемпион! Бугундан бошлаб мен сени ўзимнинг шахсий полвоним деб эълон қиламан!

Келаси ҳафта Кўчкакда катта чавки бўлди. Курашда Темир полвоннинг ҳам, Тойир полвоннинг ҳам омади келмади — кофирунлик полвондан енгилди. «Алька» ҳайдайдиган Хидир, одатдагидек, узоқ рейсда эди. Оқсоқолларнинг биқинида олишувга ҳакамлик қилиб ўтирган ота — юзини буришиқ ажин қоплаган, отбашара Амир полвоннинг боши эгилди. Уни ўй босди. Чинордаги бир тўйда ҳам шунақа бўлган, унда Хидир ҳарбий хизматда эди. Ушанда Амир полвон шартта салла-чопонини ечиб, полвонжомани кийгану даврадагиларнинг «Ҳай-ҳай, полвон, қўйинг, уят бўлади. Хайр, бу олишда йиқилган бўлса, кейингисида уради», деб шаштидан қайтаришга уринганларига қарамай, «Нима, булар бир сўрайдигани йўқ ғарибми?!» дея тирсак силтаб даврага чиқиб кетган, рақиб — тангимушлик ёшгина полвон, жўмард йигит экан баччағар, қўрни бир айлангач: «Халойиқ, Амир полвонга бас келгулик сиёғимиз йўқ, биз таслим, совринини берингизлар», деб курашдан бош тортган эди. Аммо бу дафъа... Амир полвон индамай жойидан турди, вазмин одимлаб бориб, давранинг париги бошида тенг-тўшлари билан ўтирган кенжасининг қўлидан тортди. Будир куёвболага ўхшаб ерга қараганча отасининг изидан судралгандек келиб оқсоқоллар қаршисига тиз чўкди. Томошабинлар ҳайратда, майдонни ғала-ғовур тутган; кимдир очиқ таъна қилди: «Орномус деганлари ўз йўлига, полвон! Хайр, бу олишда енгилган бўлса, бошқасида енгар. Қўйинг, ҳали суяги қотмаган болани буйтиб майиб қиласиз!» Дарҳақиқат, рақиб... давранинг бир четини олиб, тарафгирларию хеш-ақраболари қуршовида буқадек пишиллаб ер сузиб ўтирарди.

Ҳарбий хизматдан олдин Будир ўзи тенги ўспиринлар билан чекка-чеккада йўртоқи кураш тушиб юрар, аммо катта қўрни энди кўриши эди.

Аломат иш бўлди: акаларини енгган полвонни Будир бир қафасдаёқ бутини осмондан келтирди! Давра ҳангу манг. Менгли полвоннинг тарафгири талаб қилиб чиққан эди, уни ҳам кўпга чўзмай чалпак қилиб ташла-

ди. Яна ҳамма ҳайрон. Охири энг катта полвон — Тангри морпеч қолди.

Келинг, буёғини ижикилаб ўтирмайлик. Ўша куни Амир полвоннинг кенжаси — Будир полвоннинг номи тўрт даҳага дoston бўлди.

Чавки охирлаёзганда, оқсоқоллар сафида ўтирган Нажим патриот югурасолиб давранинг ўртасига чиқди-да, «Ўлма, боғбололик!» деб ёш полвонни елкасидан маҳкам қучди ва «Ўзимнинг шахсий шогирдимсан!» дея кафтини олиб туфлаб қўйди. Патриотнинг бунга ўхшаш шўҳ-шалайим қилиқларига ўрганиб кетган боғбололикларнинг янада кайфлари чоғ бўлди.

Шу-шу, донғи кетди Будирнинг. Не-не полвонларни доғда қолдириб курагини ерга ишқади. Барча чавки, барча тўю томошада «валинеъмати», ҳомийси — Нажим патриот қабатида ҳозир у нозир эди. Ўртага қўйилган соврин-товоқни Будирнинг номидан кўтарадиган ҳам шу, мунозарали ҳолларда оқсоқоллар сафида туриб уни ёқлаб жағ урадиган ҳам шу, ўрни-ўрни билан, тушган совринлардан ҳам қуруқ қолмайди.

Мана энди, бугунга келиб ана шундай полвонни у маймун қилиб ўйнатмоқчи, бир бегонанинг олдида очикдан-очик «шахсий маймуниман» демоқдан тоймади!

Лекин Нажим патриотга қарши нима ҳам қилиб бўларди?!

Тўйларни шеър у латифа айтиб бошқарадиган тил ва адабиёт муаллими Ҳошим Бобоевич сўз навбати Нажимга келганда чандон жўшиб, алоҳида фахру завқ билан уни «Боғболомизнинг патриоти», деб таърифлайди. Шунда патриот ҳам гапни роса опқочади: Боғболо ундоқ жой, Боғболо бундоқ жой, кўп қадимий, тарихи Искандари Зулқарнайн замонида бориб тақалади; Боғболодек соя-салқин маскан оламда йўқ, боғбололиклардай лафзи ҳалол танти одамлар оламда топилмайди; сўнг Боғболонинг сўлим табиати, ажойиб боғ-роғлари, ширин-шакар меваларию қазилма бойликларига ўтади; кейин Боғболонинг азим тераклярию чинорлари, паррандаларию даррандалари, кучукларидан тортиб мушукларига қадар таъриф этади. Боғбололиклар, ўша таърифланган одамлар — ўзлари, ён-верларида ҳар куни кўравериб медаларига уриб кетган хешу ҳамсоялари, «оламда ягона» жой эса мана шу, ўзлари билган эски Боғболо эканлигига ақллари етиб турса-да, беқасам тўн кийгизилган бу ҳамду санолардан талтайиб, бош-

лари кўкка етгандек бўлади, ўзларини шу тобда баайни беҳиштдаги малоика ёинки, ҳечқурса, осмондаги фаришта хаёл қилиб, кейин уларни шундоқ шарафга ноил этган ҳамқишлоқлари шаънига мақтов ёғдира кетишади: «Патриотимиз ундоқ, патриотимиз бундоқ. Гапниям қийиб қўяди-да, қаранг! Бунақаси Боғболодан бошқа жойда йўқ...»

Ростдан ҳам, Боғболога илк қатла қадам қўйган эътиборлироқ зот борки, келган заҳоти Нажимнинг «қўлига тушади». Нажим уни — азиз меҳмонни даставвал Боғболонинг «диққатга сазовор» жойлари бўйлаб сайр қилдиради, тоғу тошга олиб чиқади, далабоққа олиб тушади. Кейин, уни баттар лол қолдириш учун, ўзи қатъий режа асосида белгилаб қўйган манзиллар сари бошлайди. Будир анови гапларни бекорга айтгани йўқ. Танишгани ҳамона Нажим меҳмонларини район марказидаги соя-салқин чорбоққа олиб кириб, Рамазоннинг хушхўр, зирали кабоби ва кийикўт қўшиб дамланган аччиқ кўк чой билан меҳмон қилади; ўзининг номи билан аталмиш Нажимбулоққа элтиб, турлитуман ҳазил-ҳангомалар айтиб беради; қайтишда йўл-йўлакай бозорга бошлайди, у ерда Раҳмон сирри деганлари ҳуштак сотиб ўтиради, расталарни айланиш асноси унинг олдига келиб най наволаридан баҳраманд бўладилар; аскиябоз Жума дарознинг электр жувозини кўрмоқ баробари у билан шакаргуфторлик қилдилар; э-э, олдинда яна қанчадан-қанча мароқли манзиллар турибди!

Ишқилиб, тошни тошга уриб бўлсин, Нажим азиз меҳмонининг кўнглини топади. Лекин унинг бундай куйиб-пишишлари бекордан-бекорга эмас, асло: шу баҳона, узоқ-яқиндан ошна-оғайни орттириб олади. Дунё — дўсти борники! Чинакам ватанпарвар-да!

Шундай бўлгандан кейин, Нажим патриот билан олишмоқ учун бир Будир полвоннинг эмас, ўн Будир полвоннинг ҳам кучи етмайди-да!

Уша оқшом Будир уйда зерикиб, кўнгил ёзгани мачит-магазиннинг олдига чиққан эди, бир-иккита ҳангоматалаб жўраси писанда қилиб қолди:

— Бўлмай қолганмишсанми, зўр, устунни жойидан ҳам қимирлатолмабсан?

— Қим айтди шу гапни?

— Устозинг! Нажим патриот. Бугун бир меҳмонини бошлаб келса...

Тишларини ғижирлатиб Будир устунга чанг солди. Бироқ... Ҳайҳот! Е тавба! Устун яна асли-қадимгидек йўғонлашиб қолган, зил-замбилдек оғир, вужудидаги анови ғойибона қудрат ҳам Будирни тарк этган, Боғбо-ло томларида ёш-ёш қиз-жувонлар ҳам кўринмас эди.

Аранг тиззасига олиб чиқди. Бугун эрталабдан ҳов-лида юмуш қилавериб ҳориган эканми...

Кечани қоронғилатиб майдонга яна чиқди. Устун бу гал қўлидан сирғалиб тушиб чап оёғининг панжалари-ни эзиб кетди...

Бир ойдан кейин, Тўда қишлоғида бўлган чавкида, номи чиққан полвонимиз илк бора енгилади. Ундан сўнг тагин бир курашда — Работда ҳали йўртмароқ биттаси билан бир соатча юлишиб юриб хуноб бўлади. Ахийри, баковул: «Бир-бирингнинг эт-баданингни единг-э, ке, энди ажратайлик», дейди. Шунда Будир ўзига нимадир бўлганини, омад ундан юз бурганини фаҳмлайди. Руҳи чўкиб, қайтиб даврага тушмасликка онт ичади. Чавкиларга ҳам бормай қўяди. Нажим патриот: «Пирига тик боққаннинг аҳволи шу. Мен унга айтган эдим-ку: хоҳласам — бор қиламан, хоҳласам — йўқ», деб юрганларини эшитади. Отаси ҳам: «Гапга кирмадинг, ичдинг, мана, ўзингни хароб қилдинг», дея яниб қўяди гоҳида. Бошқалар эса: «Шу устунни бежо қилгани чакки бўлди. Шаккокликнинг оқибати шу-да», деб ҳаммасини устундан, устуннинг муқаддаслигидан кўришади.

Будир ҳозир дурадгор уста бўлиб кетган. Қўли гул. Эшик-дераза ясайди, сандиғу тагсандиқ; уй-иморат кўтаради — шунда, айниқса, ҳов ўша полвонликлари қўл келади. Полвонлик шуҳрати эса унутилган. Энди ҳеч ким уни «полвон» деб атамайди. «Амир полвоннинг полвон ўғлими ё устасими?» деб гапирадиган бўлишган. Полвонликдан кечгани баробари аммасининг ўша сариқ мошак қизига уйланиб, эски аҳди бўйича, ота мулкидан чиқиб кетди. Пастдаги ариқдан сатиллаб сув ташиб, мачит-магазиндан ҳам юқори — ҳов дўнгликнинг тепасига чиқариб иморат солди. Ишқилиб, бир кунини кўриб юрибди.

Акалари ҳамон чавкиларда олишиб туради. Йиқи-тади, йиқилади — енгади, енгилади. Полвонликнинг қизиги ҳам шунда-да ўзи. Кейинги йилларда Амир полвон анча қартайиб қолган. Курашларни мудроқ аралаш ўтириб томоша қилади, ора-орада бир мизғиб ҳам олади.

Нажим патриот энди чинакам оқсоқоллар қаторига қўшилган. Катта-кичик давраларда унинг айтгани айтган, дегани деган — муқаррар мужро этилади. Муртини болта кесмайди. У энди азиз меҳмонларини мачит-магазин тарафларга йўлатмай қўйган: бир эсипастнинг ҳарчанд «жо-он» деб бақиргани билан кимни лол қолдириб бўларди! Лекин ҳамон меҳмонларига кўрсатмоқ, кўз-кўз қилиб ғурурланмоқ илнжида янги-янги манзиллар, мижозлар қидириш билан овора. Боғболонинг чин ватанпарвари-да у — Ҳошим Бобоевич билиб таъриф берган!

Полвонлик ўтмиши ўзининг ҳам хотирасидан чиқаёзган бўлса-да, Будир патриотни кўрганда, қоронғида устун қўлидан сирғалиб оёқ панжаларини эзиб кетгани ёдига тушади, юрагини бир алам ўртади. (Ушанда ўзига нима бўлганига у ҳануз ҳайрон.) Хўмрайиб ўтиб кетади. Нажимнинг ҳам негадир унга илгариги лўлигини қилмоққа ҳадди сизмайди.

Устун — эски жойида.

Эски жойидами?..

Яқинда Боғболога борганимда Нажим патриотнинг галдаги азиз меҳмони камина эдим. У менга ҳамроҳ бўлиб, янги-янги мижозларининг ҳунарларини намойиш эттириб, хурсанд қилди. Айланиб юриб, иттифоқо, мачитнинг олдидан чиқиб қолдик. Уша-ўша мачит-магазин. Бир қаноти йўқ. Ҳовли ўртасида — Будирни полвон қилган, унинг шуҳратига шерик, оқибатда эса уни бадном этган, сирига гувоҳ ўша устун. Жойгинасида. Қим элтиб қўйган экан уни? Ростми, ёлғонми, ўша атрофда айланиб юрадиган кунда-шундалардан бировининг айтишича, бу ишни Будирнинг ўзи қилганмиш. Худди ўшандагидек даст кўтариб жойига элтиб қўйганмиш.

— Э, валдирама!— деди Нажим уни жеркиб.— Бўлмаган гап! Мен унга тескари дуо берганман, билиб қўй!

— Ўз кўзим билан кўрдим!— деди ҳалиги йигит қасам ичгудек бўлиб.— Сизга ёлғон, худога чин. Ўзингиз унга кўп ҳазиллашар эдингиз-да, ака, «шахсий полвоним, шахсий полвоним», деб. Шунга жаҳл қилганми...

— Кетдик,— деди Нажим менга.— Полвонларнинг жини бўлади ўзи. Авлод-аждоди билан шундай улар...

Балки шундайдир. Тағин ким билади дейсиз!

Ҳозир буни ўйлаб ўтиришга фурсат йўқ — биз, одатдагидек, «Боғболонинг патриоти» кашф этган янги мижоз сари шошмоқда эдик,

ҚАЙДАСАН, ЛЕНИНГРАД...

Душанбани серташвиш кун дейдилар. Аслида ҳамма ташвиш якшанбадан бошланади, негаки олдинда бутун бир ҳафта — етти кун: душанба, сешанба, чоршанба... Хўш, айниқса, рўзғорли одам ҳордиқ кунини билан машғул бўлади? Бозор-ўчар қилади, албатта, уйининг шикаст-рехтини тузатади, бола-бақрасини дала-боққа элтиб яйратиб келади — э, хуллас, эринмаган одамга бир дунё юмуш!

Қўшнининг қизчаси эшик қоқиб, «Сизни кўчада бир киши чақиряпти», деган хабар келтирганида мен ҳам ана шундай икир-чикирлар билан банд эдим. Лаънати жўмрак! Хотин бир ҳафтадан буён жаврагани жавраган: қанақа одамсиз, бошқаларнинг эри... Бугун худо ёрлақаб камина ҳам бошқаларнинг эрига ўхшаган «киройи» бўлмоқчи эдим — афсус!

Бунчалик зарур эканман, чиқиб келавермайсанми! Элчи қўйиб бало борми? Ҳозир тушаман, ким бўлса ҳам барибир уйга таклиф қиламан, барибир чиқади-ку! Ана кейин — хайр, жўмрак, келгуси якшанбагача тинмай томчилаб тур, ўшанда яна кўрамиз! Сиз ҳам энди чидайсиз, хотинбой!

Тўғриси, шу тобда меҳмон кутиш малол эди. Кечга мўлжаллаб қўйган юмушларим бир талай. Зиқна ёки торкўнгил эмасман-у, ҳар нарсанинг вақти-соати билан бўлгани маъқул-да. Келадиган одам кеча келмайдими? Баъзида бирор кимса эшик қоқиб келармикан, деб интизор бўласиз. Шундай пайтда душманингиз келса ҳам бошингизга кўтаришга, пой-патак бўлишга тайёрсиз. Эртага душанба, ишга чиқиш керак, қадам ранжида

этган меҳмон билан эса ярим кечага қадар ўтириб «отамлашиш»ингиз, ошқозонни чангаллаб бир қадаҳ-ярим қадаҳ ичишингиз лозим. Акс ҳолда — уй эгаси ичмаса, биз қандай ичамиз? Дастурхонга ичимлик қўй-масангиз — яна бир бало. Бунинг устига, икки кун су-рункасига уйга қамалиб ўтирган одам, беш қават паст-га тушиб-чиқишни айтинг! Ё, тор бетон кавакларимиз-га биқиниб ётавериб феълимиз ҳам шунга ўхшаб қол-димикин?..

Ким бўлди экан бу йўқлаб келган одам деб, чопон-ни елкага ташлаб пастга тушсам — нотаниш бир йи-гит. Ўттиз-ўттиз беш ёшларда бор. Эғнида янги костюм-шим, бўйнида тўғаси муштумдек, боз устига, на кос-тюмига, на ичидаги кўйлакка ярашган энли галстук, бошида гардиши бодифаранг қалами шляпа. Нотаниш дедим, нимасидир танишга ҳам ўхшарди. Қаерда кўр-ган эканман? Хотира деганлари ҳам маккор: гоҳо мут-лақо кераксиз нарса миянгида муттасил айланавера-ди, гоҳида эса муҳим бир нарсани эслаёлмай хуноб бўласиз. Ким бўлди экан? У минг йиллик қадрдон каби қучоқ ёзиб келарди. «Ролга кириш»га мажбур бўл-дим — одамгарчилик.

— Келинг, келинг,— дедим енгилгина елка уришти-риб.

Одатдаги, ҳеч бировга иссиқ-совуғи йўқ ҳол-аҳвол сўрашув. Аниқроғи, у чин дилдан берилиб сўрарди, мен қуруққина жавоб қайтарардим: «Раҳмат, раҳмат, шуқр. Ўзингиздан сўрасак»— хаёлимда эса ҳамон бояги савол: «Ким эди бу? Қаерда кўрган эканман?»

Хайрият, зийрак, тезфаҳм йигит экан, каловланиб турганимдан гап нимадалигини сездими, ўзи изоҳ бера кетди:

— Курсдош эдик, курсдош. Мен тарихда ўқирдим. Кейин сиртқига ўтказиб келдим. Хў-ў, эсингиздами, Сирдарёга пахтага чиққанмиз? Ҳамма мени «Ботирали» деб чақирарди, мен: «Отим Ботирали эмас, саводсиз, Бобирали, Бобир!» дер эдим. Хў-ў, эсингиздами...

Ана бу бошқа гап! Шўрлик, хипчагина йигит эди, кунданинг ўзи бўлибди-қолибди.

— Юринг энди, сизни Тошболтажон билан таниш-тирай, — деди «Ботирали» эмас, «Бобирали». — У киши машинада.

Нарироқда турган, бир эшиги очиқ таксини энди кўрдим.

Машинадан асл чарм камзул кийган жингалаксоч

бир бола ўйноқлаб тушиб, эски танишлардек кафтини кафтимга қарсиллатиб урди:

— Қалайсиз, ака?

«Тошболта дегани қачон тушаркан?» дея эгилиб машинанинг ичига қарадим — ҳайдовчидан бўлак ким-са йўқ эди. Ажабланиб ёнимдаги дали-ғули ўспиринга назар ташладим: қани у киши?

— Биз-да, ака, биз!— деди у баттар бетакаллуфли билан осмондан келиб.

— Шу киши, шу киши,— деди Ботирали, ие, Бобир-али ҳам шоша-пиша, алланечук тараддудланиб.

Бў ҳолдан пича ҳайратланган, ёш бир боланинг бундай каттазанг муомаласидан энсам қотган бўлса-да, сездирмадим. Катталарга тақлид қилиб юрадиган шунақа шаддодроқ болалар ҳам бўлади-ку!

Бобирали унга қараб қандайдир эҳтиром билан сўз бошлади:

— Тошболтажон, мен сизга айтган акангиз мана шу киши бўладилар. Университетда бирга ўқиганмиз, пахталарга бирга чиққанмиз. А, шундайми?— У менга гапини тасдиқлатиб олди.— Мана, энди бу киши катта одам бўлиб кетдилар, телевизорларга чиқиб турадилар. Биз бўлсак қишлоқда, тирикчиликнинг кетидан тушиб...

— Мен бу кишини, жўрангизни-да, бошқача одам бўлса керак, деб ўйлаган эдим,— деди Тошболтажон ҳозиржавоблик билан гапга аралашиб.— Шундай бир одам эканлар...

Бола-да, нима дейсиз, ўйлаган гапини рўй-рост айтяпти.

— Меҳмонхона деб юрмадик энди, жўра. Сиз билан бир кеча гурунг қилиб ётайлик деб, Салим деган ошнангиздан адресни олдигу тўғри келавердик.

— Ажаб қипсиз. Қани, юринглр.

Меҳмонларнинг юк-юртиги бир талай экан, Бобир-али билан икковлашиб кўтариб олдик. Тошболтажон, қўлини орқасига қилганча, савлат билан одим отиб изимиздан келяпти.

Йўлакка кирганимизда биров чийиллаб юборди:

— Ий-й, магнитафо-он!..

— Қўлингизда эди-ку, Тошболтажон, нима қилдингиз?— деди Бобирали саросимага тушиб. Саволида дашном эмас, меҳрибонлик оҳанги сезиларди.

— Мошинда қопкетибди!..— деди Тошболтажон афти аянчли тус олиб; қиёфасидан бояги омонат зам-

зама бир зумда йўқолиб, у яна аслига — болалигига қайтган, болаларча хархаша қилмоқда эди.

Ташқарига чиқиб қарасак, такси аллақачон ғойиб бўлиб улгурибди.

— Ай, Тошболтажон-а, қўлгинангизда эди-я,— дерди Бобирали йиғлаб юборгудек куйиниб.

Боланинг авзойи бирдан ўзгарди:

— Ҳай, чўрт исним,— деди у катталардек қўл силтаб.— Чамадонда зўри бор, японский! У ўзи эскироқ эди, ҳам советский, арзон. Фақат, «Бони М»нинг кассетаси кетгани чатоқ бўлди-да.

Нохушлик бир оғиз гап билан осонгина бартараф этилди.

Бобирали даҳлиздаёқ қўлтиғидаги каттакон тарвуз-ни ичкари думалатиб, худди шундай қилмаса биров уни уйдан қувиб соладигандек, апил-тапил тўрвасимон сумкасидан газетага ўроғлиқ алланимани чиқариб қўлимга тутқазди:

— Чой, индийский! Тошкентда шунақасидан ичилади-ку.

— Нима қилардингиз овора бўлиб, уйда бор эди,— дедим эътироз билдиришга уриниб.

— Уйники бошқа, бу бошқа, олинг. Биз томонларда кўп бунисидан, магазинда ачиб ётади.

Қўлимда «магазинда ачиб ётадиган» матаҳ, даҳлиз бўйлаб думалаб бораётган тарвузга тикиларканман, кулгим қистади. Тарихчини кўриб тарих, сиёсий иқтисоддан ўқиганларим эсимга тушган эди: «Чет эл аввал капиталини киритади, сўнг ўзи бостириб келади».

Меҳмонларим, ҳақиқатдан ҳам, бостириб киришди. Бобирали пойабзалини ечар-ечмас, даҳлизга аланглаб:

— Шуми уйингиз?— деди.— Қани, бир айланиб кўрайлик.

Улар худди тинтув қилгани келгандек, узун-қисқа бўлиб уйнинг ҳамма тешик-туйнугини кўздан кечириб чиқишди. Ҳалиги жой ҳам қолмади... Уй ивирсиброқ ётарди, хотин хижолатдан чимирилган.

Меҳмонхонага кириб ўтирилгач, негадир шифтларга боқаркан, Бобирали ялпи кўрикдан хулоса қилди:

— Тор, тор. Манов деворга яхши бир гилам олиб қоқиб қўйсангиз, уйни очади. Ҳар ҳолда...

Тошболтажон ҳам ишбилармонлик билан маслаҳат берди:

— Телевизорниям янгилаш керак. Сиветнойидан олинг!

— Ё насиб, вақти-соати билан бўлар, — деб қўйдим.

Очиги, ғалати аҳволда қолдим. Шу чоққа қадар уйимда ортиқча жиҳозу ҳашам йўқлигидан ўкинмасдим, қайтага ўзимча аллақандай фахрланиб юрардим: буюмпарастлик мешчанликка киради, муҳими — маънавий бойлик! Менга ўхшаш камхаржроқ одамлар тўқиб олган таскин-тасалли. Иннайкейин, уйимга келадиган аксарият меҳмонлар ўзимнинг тоифамдан бўлгани учун буни ўйлаб кўпам қайғурмасдим; кўнглимга борибми, улар ҳатто мақтаб кетишарди: содда, ораста.

Чой олиб кирган хотинимга сиполик билан разм солиб қўяркан, Бобирали:

— Янгамизми?— деб сўради.— Телевизорда чиқади-ган дикторга ўхшар эканлар.

— Йў-ўқ!— дея Тошболтажон чийиллаб тузатиш берди.— Зайнаб Хонларова!

Миқ этмай ўтиришга мажбур эдим — нима дейман?

Бир маҳал Тошболтажон қўл чайгани чиқибми, хийла замон ҳаяллаб кетди. Бу орада биз Бобирали билан ундан-бундан сўзлашиб ўтирдик. Катта меҳмоним анча бамаъни, одамшаванда чиқди. Ҳар гапида сўлиш олиб, салмоқ билан гапирди. Тошболтажон опасининг ўғли экан; «Ўзи аломат бола лекин, ҳали келса гаплашиб кўрасиз». (Шундоқ ҳам кўриб турибман.) Боксу самбо дейсизми, каратэ дейсизми, ажнабий ансамбллари артистлар дейсизми, ҳаммасидан бор, ҳаммасини билади, беш қўлдек! Талантли бола, зўр одам чиқади бундан келажакда, умидимиз катта!

Ҳаммасига майли дейлик, илойим тоғагинасининг айтгани келсин, ўшандоқ бўлақолсин-у, биргина жиҳати одамга қизиқ: кап-катта тоға ҳали она сути оғзидан кетмаган жиянини нега мунча папалайди, нега унга гўё шушомад қилади?

Опагинасининг тўрт қиз ичида ягона, тилаб олган ўғилчиси экан-да. Поччаси ҳам зўр одам, юрт сўраб турганлардан, ўзи пахта пунктининг мудирини. Шугина арзандасини қандоқ бўлмасин одам қилмоқчи!

Боядан бери жавраб одамни сил қилгунча, гапни шундан бошламайсанми, нодон!

— Биздан сўрасангиз, жўражон, тоға-жиян «Қайдасан, Ленинград» деб йўлга чиққанмиз.

— Ҳа, бахайр, томошагами?

— Ҳам томоша, ҳам... Қавм-қариндошни йиғиб, оқ фотиҳа олдик. Ўқишни давом эттирмақчимиз. Аспиран-

турада. Шу, ўзимизнинг юрт тарихидан илмий иш қилсамми, деб турибман, жўра, сиз шунга нима дейсиз?

— Яхши-ю, бир оз кечроқ киришибсиз-да, тўртта болам бор, деяпсиз уёқда...

— Бола-ку бор, лекин улардан кўнгил тўқ. Боя айтган опамиз бор, қавм-қариндош дегандай, қарашиб туришади. Икки-уч йил нима, ҳадемай ўтиб кетади. Ният қилган эдик-да, жўра. Уй-рўзғор, бола-чақани деб шу кунгача чиқолмадик. Қарасак, тенг-тўшларимизнинг бари...

— Нима дердик, ниятингиз йўлдош бўлсин. Лекин, бу... юртимиз тарихидан илмий иш ёзмоқчи экансиз, шу ернинг ўзида қилақолсангиз бўлмайдими — Тошкентда, ҳа, ана, Москвага боринг, нега айнан Ленинград? Узоқ-ку жуда!

— Ҳа энди, мақсадимиз шу эди. Ленинград, ҳар ҳолда, маданият ўчоғи, маданий пойтахтимиз ҳисобланади. У ернинг таълими ҳам бўлакча деб эшитганмиз. Кейин...— Бобирали ерга қараб кулимсираб олди.— Бир домла бор у ерда, ўзи профессор экан. Ушанинг адресини олган эдик, қаранг, уйда қолиб кетибди...

— Энди нима қиласиз?— дедим жим турмаслик, йўқ, кулиб юбормаслик учун.

— Ҳай, бир ҳисоби бўлар,— деб қўйди меҳмоним. Кейин жонланиб давом этди:— Ҳар ҳолда, икки кишимиз-ку, кўчада қолиб кетмасмиз.

— Жиянингизни айтяпсизми? Ия, у сиз билан бирга кетяптими? Нима қилади у ерда? Ҳа, бир томоша қилиб қайтса керак-да?

— Йўқ, мен билан қолади. Уша ерда ўқийди. Мактабга жойлаб қўямиз, саккизинчи синфдан бошлаб ўқийверади-да, нима! Бирон яхшироқ бошпана топиб, тоға-жиян бирга тураверамиз. У мактабни битиради, биз — аспирантурани. Уч йилдан кейин қарабсизки... Айтгандай, йўқ, Тошболтажон ўша ерда ўқишга қолади. Бўлганга яраша зўрроқ одам бўлсин-да, нима дедингиз? Поччамизнинг ниятлари ҳам шу ўзи. Борим — шу боланики, деганлар.

— Шу гапларингиз жиддийми ўзи?— дедим эшитганларимга ақлим бовар қилмай. Бошқа хаёлга борай десангиз... гап-сўзи жойида, бошида шляпа!— Нима, жиян рус мактабида ўқийдими?

— Гап шунда-да,— деди Бобирали жонланиб,— ўзбекчада ўқийди. Русчага нўноқроқ. Қишлоқ мактабларини ўзингиз биласиз, яхши ўргатмайди.

— Ҳай, ўрганиб кетар. Мана, ўзимиз ҳам қишлоқ мактабидан чиққанмиз. Мажбур бўлдик, ўргандик. Кейин, ўзи якка-ёлғиз ўғил, деяпсиз, ота-онасининг қандай кўзи қийиб буёққа юборди?

— Одам бўлсин дейди-да.

— Нима, қишлоқда юрса, қишлоқда ўқиса одам бўлмас эканми?!— дедим энсам қотганидан ачитиб.

Бобирали менга ачиниш билан, очиқ-ошкора ачиниш билан қаради.

— Фарқи бор-да, жўра! Биласиз, ҳозир замон — одам бўлганники. Бунинг учун эса русчага уста бўлиш керак. Масалан, дейлик, тўй-ҳашамларда туриб, қотириб русчасига гапирсангиз, қандоқ яхши! Ҳамма «беш» кетади.

— Нима, қишлоқларда... тўйларда русча гапириладиган бўлиб кетганми? Қўйинг-э!— дедим жиғибийроним чиқиб. Одамни майна қиляптими бу?!

— Ҳар ҳолда... Келажакни ўйлаб...— дея гўлдиради мулзамроқ бўлиб қолган Бобирали.

Бирдан сергак тортдим: балки бу... булар ҳақ чиқар? Мен адашаётгандирман? Балки чиндан ҳам... Сизда ҳам шундай ҳолат бўладими: галатиноқ бирон хабарни эшитганда, бу гапни ҳамма билади-ю, фақат сиз беҳабардек, гоҳо ўзингизни замондан, жамиятдан орқада қолиб кетгандек сезасизми? Мен ҳозир ана шундай вазиятга тушган эдим. Чиндан ҳам, балки мен адашаётгандирман, булар ҳақ чиқар... Бир танишимиз ёлғиз ўғилчасини Москвадаги балет мактабига раққосликка юборган, ҳар кўришганимизда эр-хотин бир-бирига гал бермай унинг бу борада эришаётган ютуқларини айтиб фахрланишади. Шунда менинг елкам тиришаётганини сезиб, хотиним: «Сиз тушунмайсиз, замондан орқада қолгансиз», деб таъна қилади. Балки шундайдир, замондан орқада қолгандирман, лекин ҳавоий ниятлар билан йўлга чиққан мана бу тоға-жиянларчалик эсимни еб қўйганим йўқ. Ўзимни, ҳар қалай, соғлом фикрли одам деб ҳисоблайман.

Ана шу соғлом фикримни таъкидлаб, уларни бу девоналарча сафардан — менинг назаримда — қайтаришга ҳарчанд уриниб кўрдим, йўқ, саъй-ҳаракатларим зое кетди. Қарорлари қатъий экан. Ноилож гапни бояги мавзуга бурдим:

— Ҳўш, қайси даврни олиб ишламоқчисиз?

— Шу, ўзимиз томонларнинг тарихи, қадимги даврини олсамми деб турибман, сиз нима дейсиз?

— Далварзинтепа, Фаёзтепа, Болаликтепа дегандай кў-ўп тепалар топилган, шулар бўйича-да? Ях-ши.

— Далварзинтепа... Самарқандда эмасми у?

— Э, хўш-э!— дедим очиқ масхарага ўтиб.— Олим бўламан деган одам, яшанг-э!

— Ие, шундайми...— Бобирали ночорона илжайди. Бояги ўктамлигу баландпарвоз аҳд-қарорлар қани? Бошини эгиб муштдек бўлиб қолган. Ачиниб кетдим, уни ноқулай аҳволдан қутқариш учун сўз қидираётганимда тойчоқдек гижинглаб Тошболтажон кириб келди. Жингалак сочларида сув томчилари милдирайди. Ювиниб олибди.

Уни кўрган тоға беихтиёр жойидан туриб кетди.

— Келинг, келинг, Тошболтажон.

— Ие, ҳалиям мулладай бўлиб ўтирибсизлар-ку? Ановининг калласини олинг-э дарров, қиттак-қиттак қилайлик!— дея қийқирди Тошболтажон ўртада турган шишаларни кўрсатиб.

Шишалардан бирини очиб, икки пиёлага ним-ним қилиб қўйдим, учинчи пиёлага келганда, бошимни кўтариб Тошболтажонга қарадим:

— Сизга ҳамми?

Мен бу гапни ҳазилга сўраган эдим.

— «Ми»сини опташланг, ака! Мен шампан ичман,— деди Тошболтажон худди ўз уйида ўтиргандек тантиқлик билан.— Менга шампан!

Дастурхонда у ичадиган нарсадан йўқ эди.

— Тошболтажон озроқ шампан ичадилар,— дея тоға ўрнидан турди, даҳлизга чиқиб, бояги тўрвасимон сумкасидан бир шиша шампан олди...

Ошхонадан қовурдоқни кўтариб кирсам — варанглатиб Шерали Жўраевнинг қўшиғини қўйишган, тоға яккакифт бўлиб чапак чаляпти, жиян чирпирак бўлиб ўйин тушмоқда.

— Энди бир маслаҳат,— деди Бобирали ётиш олди-дан.— Эртага олим дўстларингизни йиғсангиз, бирор жойда бирпас чойлашиб, улардан руҳ олиб, ана кейин биз поездга чиқсак, қалай?

— Э, нима кераги бор?— дедим ансам қотиб.— Ўзингиз узоқ жойга сафарга кетаётган бўлсангиз, тагин ортиқча сарф-харажатнинг нима кераги бор, қўйинг!

— Сиз уёғидан ташвиш тортманг. Қайси ресторан маъқул?

— Билмадим энди...

Тўщак устида қўшиқ мақомига турли қилиқлар қилиб ётган Тошболтажон беписанд луқма отди:

—Люб-бойи! Пулдан ғам еманг, ака!

«Ҳай, эртага ўйлашиб кўрармиз», дея тоға-жиянни холи қолдириб, ётоқ бўлмамагга ўтдим. Бошим арининг инидек ғувилларди. Қўшни хонадан эшитилаётган магнитофон шовқинига узоқ вақт ухлаёлмай ётдим. Бу ҳофизимизнинг ҳам жони қаттиқ экан, шу кеча тингани йўқ деса бўлади...

Меҳмон — атои худо, дебдилар. Яна: меҳмон — отангдан улуг. Остонангизда қўл қовуштириб кутиб оласиз, олдига дастурхон ёзасиз, топган-тутганингизни қўясиз, силаб-сийлаб кўнглини овламоққа тиришасиз, хуллас, иззатига етмоқ ниятида атрофида минг айла-ниб ўргиласиз — бамисоли бир муддатлик қўлсиз унга. Бир муддатлик? Билмайсизки, у энди ҳамиша, ҳамма жойда ўзини сизга меҳмондек тутади, негаки, ҳақиқатан ҳам, меҳмонингиз бўлган, мурувватингизни кўрган; сиз эса энди — мезбон, гўёки доимий мезбон, бинобарин, хизматида бўлмоғингиз фарз. Ахир, у бир кун остона босиб уйингизга кирган, қуруқ қўл билан эмас, албатта, бир кило чой бўлса ҳамки, майли-да, шуни азиз қилиб кўтариб келган, келгану тўрингизни эгаллаган. Эгаллаган, энди уни бўшатмайди. «Иззатингни бил, ҳой мусулмон», деёлмайсиз — еган оғиз уялади. Таомил. Меҳмон — атои худо. Ўртада шунинг номи бор, бузиб кўринг-чи!

Тушимга Ленинград кирибди. Унгимда кўрмаган шаҳар. Бир мартагина аэровокзолида бўлганман: Москвага учган самолётимиз об-ҳаво чатоқлиги туфайли ўша ерга қўнган эди. Жуда совуқ экан. Одам кўплигидан ўтирарга ҳам жой тополмай, тун бўйи тикка оёқда юриб чиққанмиз.

Эрталаб турсам, кўрган тушимдан ҳеч вақо эсимда қолмабди.

Чошгоҳда Бобирали ишхонамга қўнғироқ қилди.

— Ҳаммаси ҳал. Кечки поездга билет олинди. «Мовий гумбазлар» кафесига ўтирадиган бўлдик. Очиқ ҳаво, қалай? Туш пайти ўша ерда кутаман. Дўстларга хабар қилишни нутманг, жўра. Мана, Тошболтажон сизга салом айтяптилар.

Ўша Тошболтажон бўлса, чиндан ҳам салом йўллаётган бўлса, саломат бўлсин!

Истар-истамас, илмга алоқадор дўстларга қўнғироқ қила бошладим.

— Бир одам юртининг тарихини ўргангани Ленинградга кетяпти экан, сафар олдидан сендан руҳ олмоқчи. Тушда, «Мовий гумбазлар» кафесида. Чўнтагингни руҳга тўлатиб келишни унутма!

— Қанақа дарвеш экан у?— деб сўради текин зиёфатларга ҳамиша тайёр ҳазилкашроқ биттаси.

— Узи руҳсиз бўлса, Ленинградга йўл олиб нима қилади?— деб тўнғиллади тажангроқ яна бири.

Хуллас, тушлик пайти бўлгани учун кўпчилиги келишга ваъда берди.

Ишим кўпайиб кетиб, айтилган жойга ўзим сал кечикиб бордим. Борсам, қаҳвахонага кираверишда Тошболтажон бир тўп олимни оғзига қаратиб турибди; олимлар уни эрмак қилишяпти. Бобирали чеккароқда, кўзлари олазарак, кимнидир кутяпти.

— Мана, мен, шу ердман!— дедим рўпарасига бориб.

— Кўрдим, кўрдим,— деди Бобирали алланечук тараддуланиб.— Биласизми, жўра, сиздан берухсат тагин бир кишини таклиф қилган эдим. Нозикроқ одам. Анави бинода ишлайди, — дея у олисда бўй чўзиб турган улуғвор иморатни қўли билан кўрсатди.— Бирга ўқиғанмиз. Бошдан зеҳни ўткир эди, қаранг...

Биргалашиб ул нозик зотни яна пича кутадиган бўлдик. Тушлик вақти ўтиб бормоқда эди. Шерикларимдан бир-иккитаси тез-тез соатига қараб, безовта бўлаётганини сездим. Аста Бобиралининг ёнига бордим.

— Майли, майли, сизлар кириб ўтираверингизлар,— деди у баттар ташвишланиб.— Узингиз бош бўласиз. Тўрдаги узун стол. Тошболтажон кўрсатади. Ҳаммаси айтиб қўйилган. Мен яна бирпас кутай. Келгач, овора бўлиб юрмасинлар.

Ҳақиқатан, «ҳаммаси айтиб қўйилган» экан. Узун дастурхон егулигу ичимликка лиқ тўла. Илм аҳли нозик меҳмонга кўз тутавериб хийла очиққан экан, такаллуфни ҳам кутмай — кимдан кутсин?— санчқию пичоқни баравар ўйнатиб ишга киришиб кетди. Қадаҳлар тинмай жаранглайди. Тўрда савлат тўкиб шампан хўплаб ўтирган Тошболтажоннинг оғзи тинмайди. Илгари ишлаган ишхонамда бошлиғимизга котоба бўлган Суйдихон шу ерга официанткаликка ўтган экан, мени таниб қолиб, столимизга чаққонгина хизмат қилиб турибди.

Суйдихон яна бир келиб: «Яхши ўтирибсизларми? Ҳеч нима керакмасми?» деб кетганда ҳазилкаш дўстимиз орқасидан қараб қоларкан, Тошболтажоннинг биқинига туртиб, шўхлик билан кўз қисди:

— Зўр-а? Қалай, таништириб қўяйми?

— Аввал ўзингиз танишиб олинг!— деди Тошболтажон тап тортмай. Кейин тамомила жиддият билан мулоҳазасини билдирди:— Бизга тўғри келмайди. Оёқлари чиллакдай. Бел деганидан ҳам йўқ экан.

Бу гапга ҳатто тажанг дўстимиз ҳам кулиб юборди.

Шу тариқа ҳазил-ҳузил билан дастурхондаги таомлар ейилди, ичилди, сигаретга ўтилди ҳамки, Бобиралидан дарак йўқ эди. У ҳамон ўша нозик меҳмонини кутарди. Афтидан, биз ҳаммамиз бу ерда шунчаки бир оддий иштирокчилар, руҳнинг мўлрогини ўша ваъда қилган...

«Иш вақти бўлди, энди турсак», деган таклиф барчанинг тили учида турар, бироқ ҳеч ким бу гапни айтишга журъат қилолмас эди — дастурхоннинг эгаси йўқ, еган оғиз эса уялади.

Ниҳоят, тажанг дўстимизнинг тоқати тоқ бўлди.

— Тур, акангни чақир,— деди у Тошболтажонга.— Биз кетишимиз керак.

— Узи келади,— деди шампан ҳўплаб ўтирган Тошболтажон бепарво.

У айтгандек, лаҳза ўтмай Бобирали кўринди.

— Келмадилар,— деди у столга яқинлашаркан, қизариб.— Бирон ишлари чиқиб қолган бўлса керак. Ие, ие, сиз қабқаб? Утирамиз!

Аллақачон ўрнидан туриб, кетишга ҳозирланган тажанг гапни шартта кесди:

— Ўтирдик, дўстим, раҳмат. Ишга бориш керак.

Унинг гапини қувватлаб, бошқалар ҳам ўринларидан қўзғалишди. Бобирали ҳай-ҳайлаганича қолди.

— Ҳа, еб қочиш экан-да!— деди Тошболтажон одатдаги бетамизлигини қўймай. Аммо унинг гапига ҳеч ким аҳамият бермади.

Азрўйи одоб, ҳазилкаш иккаламиз яна бирпас ўтирдик. Менинг ҳам тушдан кейин мажлисим бор эди, шошилиб турардим.

«Руҳ олиш» маросими ана шу тариқа ким учундир аянчли, ким учундир кулгили тарзда якунланди.

Бунинг эвазига — ўзим кўриб турдим — Бобирали аллақанча пулидан жудо бўлди.

Кейин... хайрлашдик. Тоға-жиянлар ўша кеч «Қайдасан, Ленинград?» деб поездга чиқишган бўлса керак.

Хизмат юзасидан сафарда бўлиб қайтиб келсам, бир хонада ўтирадиган хизматдошим кеча менга кимдир вокзалдан қўнғироқ қилганини айтди.

— Ким экан? Нима деди?

— Билмадим, Ленинграддан қайтишаётганмиш. Йўлкирага пуллари қолмабдими...

Бу гапни эшитиб кулишимни ҳам, ачинишимни ҳам билолмай қолдим.

Хизматдошимнинг айтишича, кечаги гап экан. Йўловчилар-да, бир амаллаб ўтади-кетади.

Қизиқ, ўша ҳангомага уч-тўрт ҳафтагина бўлганига қарамай, антиқа сафарга отланган у тоға-жияннинг қиёфаси бутунлай хотирамдан кўтарилиб кетибди. Боланинг исми, янглишмасам, Эшболтами, Болтавой эди, чамаси. Жуда шўх эди азамат. Тоғасининг оти-чи? Тоғасиники, тоғасиники... Ботиралимиди...

«Ботирали эмас, саводсиз, Бобирали!»

МУЗҚАЙМОҚ

Мен азалдан шаҳарпараст эдим. Шаҳарни яхши кўрардим, шаҳардаги соя-салқин, озода майдонларни, кенг-катта кўчаларни, кўчалар бўйидаги кўкиш дўкончаларда ширин жилмайиб турадиган оқ пешгирли хушмуомала холаларни — музқаймоқни, ичиб қонмайдиган қип-қизил шарбатларни, уёқдан-буёққа ғиз-ғиз учиб юрадиган турли-туман машиналарни...

Ўзим чор атрофини баланд-баланд тоғлар қуршаган, катта шаҳарлару темир йўлдан олис бир жойда туғилиб ўсганман. Уйимиз собиқ район марказининг қоқ ўртасида: бозордан уч-тўрт ҳовли наридаги, биқинида бир туп зардоли ўсган катта кўк дарвоза — бизники. Бир вақтлар — район тугатилмасдан бурун ободгина бўлган жой эндиликда партов бир қишлоққа айланган. Ўзи анча йирик, гавжум, аммо на бир катта кўчаси бор, на музқаймоғи. Айтишларича, яқин келажақда районимиз қайта тикланиб, бора-бора шаҳар тусини олармиш. Ақл бовар қилмайдиган гап. Шаҳар деганлари катта бўлади, ҳовучдеккина қишлоқни қандай кенгайтиради — тоғнинг тепасига уй қурмаса!.. Кўчалари тор, эгри-бугри, ҳар йили янгидан текислаб, шағал ётқизиб чиқилади, бироқ ҳафта ўтмай тагин асли-қадим — тупроғи кўпчиб қолади. Музқаймоқ... бўлмаган, бўлмайди ҳам: саратонда ҳам ҳаво салқин, иннайкейин, йўл бўйидаги ариқларда шарқираб, тишни зирқиратадиган яхдек сув оқиб ётади. Музқаймоқдан сўз очсангиз, катталар шуни кўрсатиб, дакки беришади: «Ана, обизамзам, тентак, бунақаси Ўзбекистонда йўқ!»

Қишлоғимиздагидек мўъжиза сув Ўзбекистонда

йўқдир, лекин мен барибир музқаймоқли шаҳарларни яхши кўраман.

Шаҳар деганда даставвал кўз олдимга улкан чинор соясида тўхтаб турган усти чодирли юк машинаси келди. Кейин — икки чети қуюқ дарахтларга кўмилган салқин, равон кўча, чақалоқ укамнинг чинқиришлари, онамнинг жонсарак юпатишлари, икки қўлида иккита ликопча, биз томон келаётган отам... Отам ликоплардан бирини менга, бирини онамга тутқзади. Менинг довдираб турганимни кўриб: «Е, е, морожний бу», дейди. Ариқ лабига чўнқайиб, жез қошиқча билан ликопдаги таомдан оғзимга олиб бораман. Олиб бораману — шу дақиқа сира эсимдан чиқмайди — кўзларим чарақлаб кетади. Шаҳарни мен шунда кўрдим, танидим ва... бир умрга яхши кўриб қолдим.

Байрамдагидек кўркем кўчаларда байрамдагидек ясанган одамлар: қаёққадир шошади, бир-бирига қарамайди, иши йўқ — қайгадир оққани оққан. «Бирор жойда тўй бўлса керак», дея содда фикр қиламан ўзимча. Ҳар ёнга аланглайман. Йўл ёқасидаги улкан чинор соясида усти чодирли юк машинаси тўхтаб турибди...

Биз ана шу машинада кончилар шаҳарчасида яшайдиган тоғамникига меҳмондорчиликка бормоқда эдик. Йўл-йўлакай шаҳарга ўхшаш бир талай жойлардан ўтиларди. Музқаймоқни мен дастлаб шу ерларда татиғанман. Лаззати ҳамон оғзимда. Қанча-қанча ликопини бўшатдим! Охирги марта... Ушандан кейин уни оғзимга олмадим. Томоғим ёки тишим оғриб қолишидан қўрқиб эмас, музқаймоққа шайдолик ёшидан ўтиб қолганим учун ҳам эмас, йўқ...

Қишлоғимиз асосан боғдорчилигу чорвачилик билан шуғулланар, текис майдони кам бўлгани ва суви танқислиги сабабли пахта экилмас, терим мавсумлари катта-кичик бари пастдаги пахтакор хўжаликларга ёрдамга борар эди. Уша йили қиш қаттиқ келиб, тоғдаги молларнинг бир қисми емсиз-очликдан, бир қисми қаҳратоннинг қаҳридан қирилиб кетди; дов-дарахтни совуқ уриб, мўлжалдагидан кам ҳосил берди — совхозимизнинг даромади пасайиб, иқтисод жиҳатдан фойда ўрнига зиён келтира бошлади. Совхоз маъмурияти танг аҳволга тадбир излаб, кўкламга яқин чўл районларининг биридан қанча ҳамдир бўз ерни ижарага оладиган, унга пахта экиб, шу йўл билан хўжаликни тиклайдиган бўлди. Боғдорчилик соҳасида ишлаб юрган отамни,

«Бу йил ҳам барибир дарахтларингиздан кўнгилдагидек ҳосил чиқмайди, бориб чинакамга агрономлигингизни кўрсатиб келасиз энди», дея чўлдаги бўлимга бошлиқ қилиб жўнатдилар. Ўзи, совхоз директори билан муро-салари келишмай юрар, буни кечалари алламаҳалда қайтиб, яна телефонда зарда аралаш баланд-баланд то-вушда мунозара қилишларидан ҳам сезса бўлар эди. Онаминг айтишича, бировларни орқа қилиб директор-ликка эришган Бердиёров отамга ўчакишган, амалидан айрилиб қолишдан қўрқар эмиш. Уйимизга келганида бир-икки марта кўрганман; унча-мунча нарсадан чў-чийдиган одамга ўхшамасди.

Чўлга кетгач, отам уйга ой оралатиб бир келадиган, рўзгорнинг кам-кўстини тўғрилаб бериб кетадиган бўл-ди. У киши озиб, қорайган, лекин олдингидан серҳара-кат; қувноқроқ бўлиб қолган эди. Мен илгарилари отам-дан жуда ҳайиқар, унча-мунчада бошқаларга ўхшаб эркалик қилолмас эдим. Чўлга бориб ўзгарибди, менга муомаласи ҳам бирмунча мулойимлашган, илиқлашган. Шундан фойдаланиб, ҳар келганида у кишига эргаша-диган, тархашлик қиладиган бўлдим. Отам ҳар гал ҳам: «У ерда ҳозир нима бор, ҳаммаёқ тупроқ, чанг-тўзон. Ёз келсин, ана кейин олиб бораман. Қовун-тарвуз сероб бўлади, маза қиласан. Ҳозир-чи, ола туйнак ҳам йўқ», дея алдаб-сулдаб мени қолдирарди.

Менга эса қовун-тарвуз керакмас, ола туйнагидан ҳам безорман, фақат мана шу тоғу тошнинг орасида си-қилиб ётган гадейтопмас қишлоқдан нари кетсам — бас. Йўлда, ахир, шаҳарлар бор, шаҳарларда... Чўллар ҳам ҳозир обод бўлиб кетган, дейишади, шаҳардан фарқи йўқ эмиш. Бунинг устига жазирама иссиқ, шун-дай бўлгач, зора... Ажабмас. Майли, бу соя-салқин қишлоқ ариқлардаги «обизамзам»и билан қолаверсин, мен кетаман!

Ёз келди.

Олтмишинчи йилларнинг барчага маълум кезлари, дўконларда ун қаҳат, эҳтиёткорроқ кимсалар бостирмаю ертўлаларига ғамлаб олишган. Жўхори нон еб ўтирган кунларимизда отам чўлдан икки қоп ун юбориб қолди. Ана шунда менга худо берди — келган шопирга маҳкам тармашиб олдим: «Мени олиб кетасиз». Онам ҳам ройиш билдирди: «Майли, борса борсин, отасини кўриб келади».

Жўнадик-ку! Қишлоқ — тор, эгри-бугри кўчалари билан, эртаю кеч хўмрайиб турадиган гирд-атроф тоғла-ри билан, ариқларда шарқираб оқадиган «обизамзам»у

чанг-чунги билан ортда қолди. Қайдасан, гавжум шаҳар? Қайдасан, эслаган ҳамона оғиздан сув кетадиган роҳатижон музқаймоқ?

Машинанинг устида кетяпман. Турли манзилларга йўл тортган уч-тўрт йўловчи, халта-хултасини тагига ташлаб, ўтириб олган. Мен, биргина мен тикка, кузовга маҳкам ёпишиб, қаршидан урилаётган шамолу чанг-тўзонни писанд қилмай йироқларга тикиламан: қайдасиз, обод ғўшалар, қайдасан, шаҳар? Машинадан чиқаётган газни тўйиб-тўйиб ҳидлайман: бирам ёқимлики, шаҳар ҳиди келади! Фақат, икки тарафимдаги чўян хумлар бир-бирига урилиб, мени «исканжа»га олавериб безор қилди. (Кейин билдим: бу хумларда пахтакорларга аталган асал бор экан.)

Манзилга кеч тушганда етиб келдик. Теваракни қуюқ ғубор тутиб тургани учун ҳеч нимани кўз илғамасди. Машинамиз пештоқига қизил байроқ осилган каттакон ёғоч барак олдида тўхтади. Нарироқда яна қандайдир чоғроқ ҳужра. Унинг орқасида движок пат-патлайди. Ҳавода бензину саларка аралаш дастмол ҳиди анқийди. У ер-бу ерда турли-туман тракторлар қорайиб кўринади. Кўзни қувнатадиган бошқа ҳеч вақо йўқ.

Штаб деганлари шу ер экан. Тўғриси, ҳафсалам пир бўлди: ошиқиб-интиққан жойим шуми?

Катта баракнинг орқасида, осма чироқ ёруғида, узун қўлбола столни қуршаб тўрт-беш чоғлиқ киши қовун еб ўтирарди. Улар мен билан: «Э, Абраевнинг ули-ку! Қандай, катта йигит бўлиб юрибсанми? Қишлоқлар тинчми?» дея сўрашишди. Кўпчилиги қишлоқда кўрибилиб юрган одамларим, пахта эккани келишган. Кимдир «Начайликнинг ўзи қаёқда қолиб кетди экан?» деб қўйди.

Уларга қўшилиб қовунхўрликка киришдим. Отамнинг бу ерда эмаслигига бир ажаблансам, бир чеккаси себини қўйдим: нимага келдинг, деб уришса керак, деб қўрқардим.

Бир маҳал шийпон орқасига чироқлари у ён-бу ённи «пайпаслаб» уч ғилдиракли трактор келиб тўхтади. Ундан новча, бошяланг бир киши сакраб тушди. Отам экан. Ўзи ҳайдаб юрибди. Кутганимдек, мени кўриб уришмади, қайтага, «Э-э, келсинлар, комсомол!» дея хушчақчақлик билан қўл узатди. Шу чоққача отам билан қўл бериб кўришмаган эдим.

Отам уст-бошини қоқа-қоқа стол қошига ўтириб, маҳси кийган, юзи қип-қизил, кўсанамо ошпаз чол олиб

келган косадаги ёвғонни шоша-пиша ичди, кейин худди шундай шошқалоқлик билан қовундан еди. Бу орада ҳар ёқдан тракторларини тариллатиб, латта этикларининг қўнжига қоғоз қистирган бўлим фаоллари, бригадирлар йиғилишди. Узоқов деган тунд, хўппасемиз бугалтир қаёқдандир саноқчўтини кўтариб чиқди. Отам узун столнинг бош тарафига жойлашиб, бошқалар ҳар томондан ғуж бўлиб, бугун бажарилган ишларни муҳокама қила кетишди: учинчи бригада, бешинчи бригада, фалон қарта, пекин қарта, унча гектар, бунча ер, техника, қорамой, саларка...

Йўл юриб чарчаган эканманми, бу гаплардан зерикбми, кўзим кета бошлади. Лекин нима қилишни, қарерга кириб ётишни билмайман. Бунинг устига бир бало ҳаммаёғимни чақиб, қичишишга тушди. Идиш-товоқларини ювиб бўлгач, келиб давранинг бир четидан жой олган ошпаз чол — Имом бобо аҳволимни сездими:

— Ҳа, улим, чақяптими тоза? — деди. — Чўлнинг чивини ана шундай бўлади: нафас чиқармай келиб жонни олади. Тур, анови ариққа тушиб бир чўмилиб чиққин, захри кетади, шўр сув.

Отамга қарадим: у ҳамон масала талашув билан банд эди. Хўжалик ходимлари расм қилган носранг матодан фуражка кийган қийиқкўз киши ҳам (отини билмасдим ҳали):

— Бобонгнинг айтганини қил, жиян, оғриғи босилади,— деди.— Ҳай, ҳали бир-икки кунда чивин билан ошна бўлиб кетасан, чақмай қўяди кейин. Ҳозир меҳмон деб бегонасираяпти-да.

Бетон новда оқиб ётган илиққина сувга кириб чиқдим у ростдан ҳам сал енгил тортганга ўхшадим. Лекин, фурсат ўтмай тағин ҳаммаёғим қичиша бошлади. Яна сувга тушай дейман-у, қоронғида сувнинг ваҳимасиданми қўрқаман; кўздан пана, шийпоннинг орқасида чўмилмоқда эдим.

Шу кеча отам иккаламиз новнинг бўйидаги пашшахона тутилган каравотда бирга ётдик. Ётиш олдидан отам уйни, укаларимни бир-икки оғиз суриштирди-да, нариги ёнбошига ўгирилиб ухлаб қолди. Чарчаган.

Мен хийла замон безовта бўлиб ётдим: тамоми жойим қичишиб қўймасди. Уйимиз, укаларим эсимга тушиб, худди қишлоқдан бугун эмас, чиққанамга талай кунлар бўлгандек уларни соғиниб кетдим. Нега келдим ўзи бу ерга, чивинларга ем бўлганими? Қани мен кутган шаҳар, мен орзу қилган музқаймоқ?

Эрталаб уйқудан турсам, вақт чошгоҳлар бўлиб қолибди. Шийпонда Имом бободан бўлак кимса йўқ, ҳамма далага чиқиб кетган. Оёқларимни очиб қараб дод деб юборай дедим: гуппидек шишган, қашлайвериб кеча бошдан-адоқ яра-чақа қилиб ташлабман. Меҳмонни роса сийлабди баччағарлар.

Келганимга баттар пушаймон едим.

Чўл деганлари ҳақиқатан ҳам... чўл, бийдек дашт экан. Гирд-атрофда тўрттами-бешта шийпон, олис-олис қаргаларда тракторлар гуриллайди. Шу. Йўқ, узоқда, жуда узоқда баланд-баланд миноралар, оқ уйлар ҳам кўринади. Ана шу шаҳар бўлса керак!

Имом бобо кўрсатган йўл билан отам трактор ҳайдаб юрган қартани топиб бордим. (Отам бетоб бўлиб қолган бир тракторчининг ўрнига ишлаб турган экан.) Тракторга мингашиб олдим. Отам иккаламиз тушгача гўзанинг икки ёнини чопиқ қилдик. Бунинг номи «культивация» деб аталар экан. Тушдан кейин отам машина миниб қаёққадир кетди, мен яна ёлғиз қолдим.

Дарвоқе, штабда Имом бобо иккаламиздан бошқа яна бир одам бор экан: Узоқов. У, кеча қоронғида мен кўрмаган вагон уйчага кириб олиб, эртадан кечгача чўт қоқиб ўтиради, ҳеч ким билан иши йўқ. Имом бобонинг айтишича, уч боласи билан хотинидан ажраб келганмиш.

— Ғами зўр бунинг,— деб шивирлайди чол вагон уйчага ишора қилиб.— Осонми ахир, уч бола! Хотини Эшим пасон билан дон олишиб юрар экан-да. Эркак одам, вақтида ундай байталнинг бўйинини узиш керак эди.

Қишлоқда шундай бир гап қулоғимга чалингандек бўлган эди. Шаҳарбоп кийинган, сочларини бошига чамбарак қилиб, ўсма-сурмани қуюқ қўйган бир хотин автодўкон ҳайдайдиган ғарч этикли Эшим пасон билан кўчада, ҳамманинг кўз олдида намойишкорона қўл ушлашиб юрганини ўзим ҳам кўрганман. «Эшим пасоннинг-ку касби хотинжаллоблик, уч болали бу аёлни қандай шайтон йўлдан оздирди экан? Бинойидек эри, гулдай болаларини ташлаб, бу нима шармандалик?» деб гапирарди кўрган-билган. «Бинойидек эр» деганлари шу Узоқов экан-да. Бечора. Мана, аламини энди чўт соққаларидан олиб ётибди.

Шийпонда тез-тез кўриниб турадиган яна бир одам — чорпаҳилдан келган, бурни устида тук ўсган шопмўйлов Эшназар амаки. У аллақаёқлардан машинада озиқ-овқат ортиб келар, келган заҳоти Имом бободан «Абраев қаерда?» деб отамни сўрар, сўнг менга қараб: «Зерик-

майгина ўйнаб юрибсанми, дадажон? Биз хеш бўламиз-а, биласанми? Абраев менга бўлавачча, шундай, дадажон», дея елкамга қоқиб, вагон уйчага — Узоқовнинг олдига кириб кетар эди. Отам уни кўрганда: «Ҳа, Эшназар шайтон, ишлар вангми?» деб қўяди шўхлик билан. «Ундай деманг-э, бўлажон,— дейди Эшназар амаки ялтоқлангудек аҳволда.— Биз шайтон бўлсак ҳам сизнинг шайтонингиз. Шайтонлик қилмасак, кечаги гўшт қаёқдан унар эди?»

Икки кундан кейин отам мени Боймурод аканинг бригадасига бириктириб қўйди: «Шу аканг нима иш буюрса, бажарасан, бўптими, комсомол?»

Боймурод ака деганимиз ўша қийиқ кўзли, фуражка кийган киши эди. У менга деярли иш буюрмасди, доим тракторига миндириб ўзи билан уёқдан-буёққа олиб юрарди. Кўрган одамига мени кўрсатиб: «Ана, каттанинг ули ҳам шу ерда!» деб қўярди. Иккаламиз ёлғиз қолганда, фуражкасини бошидан олиб ярғоғини силаркан, илжайиб ўзича орзу қиларди: «Худо хоҳласа, пахта пилонлар тўлса, отангиз совхозга директор бўлади, биз — мана шу бўлимга начайлик. Шунда кўрингда-е ишни!» Кейин чордана қуриб, завқ билан отамни таърифлашга тушади: Абраев зўр одам, Тошканддаги зўр ўқишларни битириб келган, э-э, Абраевдай одам районда битта, йўғ-э, областда бунақаси йўқ, бўлса, шу ўзи — Абраев. Лекин ҳеч омади чопмади-чопмади-да. Тўғри одам-да, менга ўхшаб. Бўлмаса аллақачон, эҳ-хэ, директор, райкому ижроқўм бўлиб кетарди. Ушанда биз ҳам буйтиб юрмас эдик, а, жиян? Лекин, ҳеч кимга айтмайсиз, отангизнинг битта хатоси бор: одам танимайди, кўринганига ишонаберади. Мана, масалан, Менглибойни олайлик. Шунга ишониб бўладими? Шунинг қўлига давлатнинг, халқнинг пулини бериб бўладими? Бориб турган каззоб-ку у! Етти марта дорнинг остидан қочган муттаҳам! Икки марта қамалиб чиққан. Қартабоз, ўғри. Абраев бўлса шуни кассир қилиб олди, қўлига бир тўрва пулни топшириб қўйган. Ҳа, десангиз, буям одам, одам боласи, бир кун эмас, бир кун йўлини топиб кетар, бўлмаса, қайта тарбиялаймиз, дейди. Уччига чиққан каззобни қайта тарбиялаб бўлар эканми? Қайта тарбияласангиз, яна каззоб бўлиб чиқади. Зоти паст-да. Йўқ, Абраев ўзимнинг акам-у, лекин шу ишига қойил эмасман. Анови Эшназар шайтон-ку ўнта Менглибойга бирдан дарс беради. Унга омборни бериб қўйган! Ғирт каламушнинг ўзгинасига! Йўқ, отангизга қойил эмас-

ман, жиян. Тошкандлардаги зўр ўқишларни битирган одам-а!

Мен бу гапларни ҳардамхаёллик билан ўтириб эшитаман. Менглибой киму Эшназар шайтони ким — менга барибир эмасми? Уша каззобни ҳали кўрганим ҳам йўқ ўзи.

Эсимда, отам чўлга жўнашидан олдин бир оқшом уйимизга жез тишли, белига пичоқ осиб олган қандайдир қария арз билан келган эди. У кўзларининг селобини оқизиб отамга ялинган: шунимиз сал нобопроқ чиқди, оғажон, ўзингиз одам қилиб бермасангиз... Илойим болаларингизнинг яхшилигини кўринг, мендан қайтмаса, худодан қайтсин. Уйда гулдай хотин, тўртта жўжа, бу бўйнинг узилгурнинг юриши бу. Ҳа, ҳа, яқинда чиқиб келди. Бирон иш билан андармон бўлса, шояд одам сонига кириб қолса дейман-да. Йўқ деманг, оғажон...

Боймурод ака айтган каззоб ўша чолнинг ўғли бўлса керак. Қанақа одам экан ўзи у? Ҳамма «Менглибой, Менглибой» деб гапиради-ю, ўзини сира кўрмадим-кўрмадим. Негадир барча шуни сўрайди, шуни гапиради: Менглибой қачон келади, Менглибой келса, Менглибой келган кун ундай қиламиз, бундай қиламиз... Шу ерда ишласа, қаёқларда юрар экан у? Сирли одамга ўхшайди...

Бекорчиликдан бригаданинг ул-бул юмушига қараша бошладим. Гоҳо қари-қури ишчилар билан далага чиқиб, гўзани ўтоқ қиламан, гоҳо қарталарга сув тарашда кўмаклашаман, гоҳо отам билан — «культивация». Бошқа пайтлар Боймурод акага мингашиб, унинг узундан-узоқ ҳангамалари эрмак, тракторда шийпонма-шийпон санғийман. Кечқурунлари баъзида штабга келаман. Имом бобога ўтин ёришаман, қозон-товоғига қарашган бўламан. Бу ерда бари эскича: хафагазак Узоқов чўтини қоққани қоққан, ўша қариндошликка даъвогар Эшназар амаки, ўша «дадажон», оқшомлари узунчоқ столнинг гирдига йигилиб олиб ўша масала талашувлар. Отамнинг мен билан деярли иши йўқ, ҳаар замонда: «Ҳа, комсомол, укаларингни соғинмадингми?» деб қўяди, вассалом.

Чивин деганлари «меҳмон»ни роса сийлади: соғ жойим қолмади. Кечқурунлари мен овора, повдаги сув овора. Бари бэфойда. Ҳаммаёғим пуфлаб чиқилгандек шишиб кетган. Туриб-туриб, қишлоққа жўнаворай дейман-у, уёқда қилган хархашаларим эсимга тушиб, отамдан

уяламан. Гоҳида олисдаги минораларга, қават-қават уйларга кўз тикиб хўрсиниб қўяман: ша-ҳа-ар!

Келганимга бир ҳафтача бўлган эди. Бир оқшом штабда қовун еб ўтирсам, кимдир тепамга келиб, индамай бир карчини олиб ея бошлади.

— Привет! Қалайсан, Аликбой? Зерикмаяпсанми?

Хайрон бўлдим: атрофда мендан бошқа одам йўқ эди. Менинг отим эса Алишер эмас, Алижон ҳам эмас — нега «Алик» бўламан?

Бошимни кўтариб қарасам — елкасига сумка осган, бошида чапанича қалпоқ, курак тишли бир кимса тиржайиб турибди. Ўша, ўша каззоб!

— Шаҳарга морожнийхўрликка олиб борайми?

— Қачон? Қачон? — дея сапчиб ўрнимдан турдим.

— Қачон десанг! — Қаззоб қўлидаги қовун пўчоғини нов томон иргитди.— Ке, аввал танишиб қўяйлик. Мени Миша ака дейсан...

Миша ака зўр одам экан.

Хув ўша баланд-баланд миноралар кўринган жойга-ча тракторда келдик. «Аликбой иккаламизни посёлкага элтиб қўй», деди Миша ака тракторчига. Посёлка дегани шаҳарга ўхшаганроқ бўларкан-у, барибир шаҳар эмас: ҳаммаёқ чанг-тупроқ, одам ҳам сийрак; узоқдангина шаҳарга ўхшаб кўринаркан, холос. Музқаймоғи ҳам бўлмаса керак.

Трактордан тушганимиз ҳамоно бизни биқинига шахмат акси чизилган «Волга» кутиб олди. Ўтирдик. Хайдовчиси Миша ака билан оғайни экан, исми Женя. «По-ехали!» деб газни босди. Посёлкаси ҳам ортда қолиб кетди. Қайдасан, гавжум шаҳар? Ниҳоят, сени кўрадиган, музқаймоқларингга тўядиган кун бор экан!

Йўл бўйи машинанинг Узоқов амакининг саноқчўтидек чиқ-чиқ қиладиган матаҳидан кўз узмай кетдим. Вой-бў, агар шу пулнинг ҳисоби бўлса, уни ким тўлайди? Мени ваҳм босди. Миша аканинг тирсагига туртиб, ўша ёққа ишора қилдим. У кулди.

— Отаси начайлиг-у, бунинг пулдан қўрқинини қаранг! — деди эрмаклаб.— Женя, анавинингни ўчириб қўй, Аликбойни ташвиш босяпти. Ғам ема, Аликбой, шаҳарга етайлик, сен бўларсан, биз бўлармиз, бир йўлини топиб Женяни рози қилармиз. Пулдан борми ўзи, начайликнинг ули?

«Начайликнинг ули»да пул нима қилсин! Ўша, чўл-

га жўнаганимда онам қўлимга тутқазган уч сўмгина. Музқаймоққа асраб юрибман. Отам бизга пул бериб ўргатмаган. Миша ака ҳазиллашяпти шекилли, ана, тиз-засидаги сумка тўла пул; иннайкейин, Женя ўзининг ош-наси экан-ку!

Машина шаҳарга кириб келдию мен эс-хаёлимни йў-қотдим. Ҳар ёнга аланглайман, йўл четидан кўкиш дў-кончаларни қидираман. Шу кўйи икки ёнида баланд тераклар ўсган чоғроқ, сокин кўчага келиб тўхтагани-мизни ҳам пайқамабман. Миша ака тўрвасини кўтариб, ҳаллослаганича ўнг ёқдаги қўшқаватли ғиштин бинога кириб кетди.

У анча ҳаяллаб, ясан-тусан бир жувон билан бошла-шиб чиқди. Жувон шапалоқдеккина оқ сумкачани кўк-сига босиб келар, қадам олишлари таманноли, қош-кўз-лари ўсма-сурмадан чарақлаб турар, қулоқ-бўйни жа-рақ-журуқ тақинчоқларга тўла — жонли қўғирчоқнинг ўзгинаси эди.

Миша ака машинага яқинлашиб, «олдинга ўт» ишо-расини қилди менга. Апил-тапил олдинги ўриндиққа ўтиб ўтирдим. Жувон машинага кирдию нафас олиб бўлмаб қолди — ҳаммаёқ атир ҳиди. Миша ака унинг ёнига жойлашаркан:

— Бу бизнинг братан — Аликбой, — деди мени кўр-сатиб. — Бу киши янгангиз, шаҳарлик янгангиз бўлади-лар, Аликбой!

Жувон ўриндиқ оша қўш билагузукли билагини ўроқ-дек эгиб менга қўл узатди:

— Майя.

Сеҳру жозибадан кўзларим қамашиб кетди, шоша-пиша қўл чўздим. У, худди эски танишлардек жилмайиб, шўхлик билан қўлимни силкиб-силкиб қўйди.

Миша ака Женяни жувонга таништиради — чамаси, улар олдиндан таниш экан, бир-бирига бетакаллуфгина бош силкиб қўйишди.

Янгамиз кўзимга иссиқ кўринарди. Қишлоқда ўтган бир тўйни эсладим. Даврага чиқиб ўйнаган раққоса тус мана шу янгамизнинг ўзгинаси эди. Қаранг, кимлар би-лан танишдиму кимлар билан юрибман!

Машинамиз йўлга тушди. Гавжум кўчалар бўйлаб айланиб, ям-яшил мажнунтолларга кўмилган сўлим бир манзилга етганда қўнним топдик.

Олди мойдан қорайиб кетган калта халатли оқсоқ йигит ҳаккалаб келиб эшикни очди:

— Э Миша ака, юз сўмлик бўлиб кетдингиз-ку, ака! Қани-қани, тушингизлар. Қадамларига ҳасанот!

У бизни жимжимадор зинапоя билан гирди панжарали хушҳаво равонга бошлаб чиқди. Саҳнда бир нечта стол-стул меҳмонга мунтазир турар, аммо бурчакда ияк тираб ўтирган кўк пешгирли икки аёлдан бошқа одам йўқ эди. Тўрда тузаб қўйилган столдан жой олдик. Бояги аёллар худди атай бизга кўз тикиб ўтиргандек жонсараклик билан югура-ела хизматга киришиб кетишди. Булар ҳам Миша аканинг қадрдонлари экан, бири жилмайиб туриб аҳвол сўраса, бири унинг эгнидаги гард-гурдни термоққа овора. Янгамизга эса негадир илтифотсизроқ назар ташлаб қўйишди. Сўнг унга зимдан суқланиб-қизганиб тикилишларини сездим.

Бизни бошлаб чиққан йигит бирпасда зипиллаб ҳил-ҳил кабобини кўтариб келди. Жонон зиёфат бошланди.

Панжара тарафда янгамизга суйкалиб ўтирган Миша ака қадаҳларга ичимлик қуйилгандагина мени эслаб қолди:

— Аликбойга-чи? Аликбойга — морожний, топдимми?

Топганда-чи!..

Ҳалиги аёллардан бири, Женянинг «менга керакмас» деганига қарамай, тўрт кишига икки ҳиссадан қилиб кўтариб келди-ку! Яшанг, Миша акажон! Шу чоққача қаерда эдингиз? Чўлда юравериб томоқларим чатнаб кетди-ку!

Бошқа таомларига қиё боқмай, музқаймоққа ёпиша кетдим. Роҳатижонмисан, роҳатижон!

Қорнини тўйдиргач, «Соат саккизларда келаман», деб Женя кетди. Учаламиз қолдик. Олдимизда мўл-кўл ноз-неъмат, ҳар хилидан уч кишига эмас, олти кишига етгулик, дастёр йигит кабобни пешма-пеш янгилаб чарчамайди; ҳаво салқин, мусаффо, пастдаги майдончада вишиллаб фаввора отилиб турибди; олдимда хоҳлаганимча музқаймоқ, рўпарамда меҳрибон Миша акаму ойпари янгам, шошаётган жойимиз йўқ. Тағин нима керак менга? Юрган эканман-да чўлу биёбонларида аҳмоқ бўлиб!

Миша акам янгамизга парвона, оғзидан чиққанини муҳайё этиб турибди. Ошиқ-маъшуқ бир-бирига суйкалади, гоҳо мен тушунмайдиган, назаримда, мен-ку мен, иккаловидан бошқа оламда ҳеч ким тушунмайдиган ажаб-ажаб гаплар қилишади. Миша акам дам-бадам янгамизни қучиб қўяди. Менинг кўз олдимда, тортинмай.

Шунда менга сирдошларча кўз қисади. Мен ҳам уларнинг сирига шерик бўлганимдан марсиниб, жавобан кўз қисаман. Янгамиз менинг олдимда ўзини оқламоқчи бўлибми: «Алижон яхши бола эканлар», дея бошимни силаганида, бу гап гўдак болага попуққанд тутқазиб авраш билан баробар эканини сезиб турсам-да, оғзимдаги музқаймоққа қўшилиб эриб кетай дейман.

Женя айтган вақтида етиб келди. Мен талтайиб олдинги ўриндиқда, Миша акам билан янгам орқада — ачом-ачом, шаҳар бўйлаб кечки сайрга жўнадик. Машина димиққан кўчаларни ортда қолдириб, ҳур-ҳур шабада эсиб турган дала йўлига чиқди. Кўп юрмай, уфқни тўсиб турган бир тепаликка кўтарилди. Шу ерда машинадан тушдик. Қўлларимиз кўзимизга соябон, кечки шафақда ялт-юлт товланиб оқаётган азим Амударёни томоша қилдик. Сўнг Женя елкамга қўл ташлаб мени узоқда қорайиб турган қадимий вайроналар томон бошлади, Миша акам билан янгамиз эса қўлтиқлашиб бошқа тарафга кетишди.

Дарё пастдан ҳам, юқоридан ҳам бир хилда кўринар экан: қонталаш мавжлар бир-бирини қувлашгани қувлашган...

Дарё сайридан қош қорайганда қайтдик. Женя бизни бояги икки қаватли ғиштин иморат олдида қолдириб, саҳарлаб келишга ваъда қилдию машинасини елдириб жўнади.

Ўртадаги дорларга қатор-қатор чойшаблар осиб ташланган, қаердадир крандан сув шариллаб турган гирд-тевараги очиқ бир ҳовли орқали бинога кирдик. Қоронғи йўлакда туртина-суртина иккинчи қаватга чиқарканмиз, акамиз шу ерда ҳам шўхлигини қўймади шекилли, янгамиз истиғноли оҳангда жеркиб берди:

— Мунча бесабрсиз-а! Бирортаси чиқиб қолсам...

У сумкачасидан шиқирлатиб калит олди-да, эшикни очди.

Умрим бино бўлиб мен ҳали бунақа серҳашам уйни, бунақа қиёмат жиҳозларни кўрмаган эдим. Оғзим ланг очилиб қолди. Икки хона. Деворларда ял-ял гиламлар, барра юнгидан қилинган момиқ гилофли дивану креслолар, ялтирама шкафу сервант, ҳар хонада бир нечтадан кўзгу, димоқни оладиган қуюқ проқи совун ҳиди...

Юмшоқ-юмшоқ креслоларга чўкиб, хонтахта устида турган камалак тусида товланувчи бурама вазадаги шо-

колад билан чой ичдик. Кейин Майя янгам: «Аликжон чарчагандирлар, ётиб дамларини олсинлар», дея чақ-қонлик билан чиқиб қўшни бўлмадаги дивандан менга жой қилди. Асло чарчамаган бўлсам-да, ширин сулу-катлардан ийиб, ноилож нариги хонага ўтдим, оппоқ, бадан яйрайдиган силлиқ чойшабли ўринга кирдим.

Миша акам ваннахонада сувни шариллатиб ювиниш билан банд, Майя янгам хонама-хона полни гижирла-тиб алланима юмуш қилиб юрган эди, даҳлизда телефон жиринглаб қолди. Трубкани олган уй эгаси ким билан-дир аввалига мулойимгина салом-алик қилди-ю, сал ўтмай зарда аралаш ўшқирди: «Нет! Йўқ, деяпман-ку, мусулмон! Бўпти, бўпти! Энди бу ерга телефон қил-манг!» Трубка шақ этиб жойига қўйилди. Янгамизнинг кинояли ноласи эшитилди: «Тавба! Узлари худо урган бир мирқуруғ-у, дағдағалари оламни бузади».

Сувнинг шариллаши тинди. Қўшни хонадагилар, ме-нинг қулоғим динглигидан беҳабар, баралла сўзлаша бошладилар. Чамаси, эшикнинг оғзидаги диванда ўти-ришибди, гап-сўзлари бемалол қулоққа чалинарди:

«Тошкентгами, Самарқандга?»

«Фарғонага борамиз!»

«Нега энди именно Фарғона?»

«Ана шунақа, жонгинам, именно Фарғонага!»

«Қора денгиз-чи, Қора денгиз нима бўлади?»

«Қора денгизи қоп-қорайиб ётаверсин, биз-чи, Фар-ғонага кетамиз, ҳайми?»

«Йўқ, олдин...»

Ётиб-ётиб диққатим ошарди: нега энди шундай ой-пари жувон келиб-келиб курак тишли, итгумшуқ Ми-ша акамизга хуштор бўлиб қолади? Ўзимча рашк қила бошлаганимда қўшни хонада нимадир гуп этди, енгил-гина шапати товуши эшитилди, кейин янгамизнинг ноз-ли эътирози: «Тиш-ш! Бола ухласин...»

Бола қачон ухлаб қолганини ўзи билмайди. Қора денгиз бўйлаб сайр қилиб юрганмиш. Ёнида Миша ака-сию Майя янгаси. Қирғоқдаги мавждан ҳосил бўлган кўпикларни кафтига олиб татиб кўрса, музқаймоқ эмнш...

Машинанинг чўзиқ сигналидан уйғониб кетдим. Эшикдан ҳаммаёғи — кўкраги, елкасию билакларигача ҳар-турли кўкимтир тасвирга тўла майкачан Миша акам бош суқди:

— Аликбой! Тур, ука, кетдик!

Орзиқиб кутилган шаҳарга саёҳатим поёнига етган

эди. Хайр, севимли шаҳар! Хайр, роҳатижон музқаймоқ!

Отам мени кўриб қовоғини уйди. Шийлон биқинида кетишга шайланиб турган юк машинасига ишора қилиб, «Чик!» деди. Бошқа гап айтмади. Феъли шунақа: чўрткесар, ортиқча гапни хуш кўрмайди. Лом-мим деёлмадим. Қилмишимга яраша!

Қишлоққа қайтдим.

Яна ўша қишлоқ, яна ўша зерикиш, шаҳарни, музқаймоқни қўмсаш... Шаҳарда кезганларим, музқаймоққа тўйганларим, Миша акам, Майя янгам — ҳаммаси бир тушга ўхшаб қолди.

Бахтимга, ҳадемай куз келди. Пахта терими бошланди. Биз, мактаб ўқувчилари, пастдаги пахтакор районларга ҳашарга жўнадик. Бориб тушган жойимиз отамнинг бўлимига қарашли ерларга туташ экан. Бундан хабар топган отам бир оқшом тракторда келиб, муаллимларим билан ниманидир маслаҳатлашдию мени олиб кетди.

Боймурод аканинг бригадасида пахта териб юрибман. Узоқовнинг Наби деган мен тенги ўғли ҳам шу ерда. Икковлон эгатни ёнма-ён олиб мусобақа қиламиз. Ҳар доим мен ғолиб чиқаман. Лекин ҳафта охирида Набибойга катта-катта пул тушади, бизга шаматалоқ ҳам йўқ. «Нега бундай?» десам, Боймурод ака кулиб: «Отангизнинг буйруғи шу, полвон. Ҳаммасини бир қилиб, ёппабаракасига сезон охирида оласиз», дейди. Бу гапни отамга арз этган эдим, «Тўғри айтибди. Теримдан топган пулингга ўзингга яхши бир пальто олиб берамиз, қишда маза қилиб киясан. Келишдикми, комсомол?» деди. Менинг бўлса эс-хаёлим шаҳару музқаймоқда эди.

Миша акани камдан-кам, маош кунларидагина кўраман. «Привет, Аликбой! Қалай, шаҳар борасанми?» дейди-ю, жавобимни ҳам кутмай шоша-пиша пулни тарқатиб, тўрвасини елкалаб жўнаб қолади. Тўғри, у мени тағин бир марта шаҳарга олиб тушди. Аммо бу гал Женяни ҳам кўрмадим, Майя янгамни ҳам. Ўзиям зуд бориб, зуд қайтдик. Узоқов амаки ҳам бирга эди. Икковлари қандайдир идорага кириб ишларини битириб чиққунча мен толнинг соясида музқаймоқ еб ўтирдим. Музқаймоққа тўйиб қайтган бўлсам ҳам, тўғриси, бу галги сафардан унчалик кўнглим тўлмади. Миша аканинг ўзи ҳам негадир паришонроқ кўринарди.

Қавс кирди, ҳавода мезонлар қуюқлашди. Эрталаб-лари совуқ бўлар, кечга бориб ғуборнинг зўридан тева-рак-атрофни кўз илғамай қолар эди. Терим охирлай бошлаган. Ана шундай кунларнинг бирида Боймурод ака штабдан ҳовлиқиб келди.

— Мен сенга нима деган эдим! — деди мени четга тортиб.— Анови каззоб қочибди! Бир сумка пулни орқа-лабдию қочибди-кетибди. Яхши кўрган Миша аканг! Ана энди отангнинг аҳволини кўр! Бунча пулни қаёқдан топиб беради? Ўзи бир нонемас, ориятли одам бўлса, буёқда сизлар... «Милисага хабар қилайлик», десак, анойи отанг нима дейди-я: «Шошмай турайлик, балки ўзи кепқолар. Унинг ҳам ахир бола-чақаси бор, у ҳам одам. Яна қамалиб кетса, қишлоқдагилар нима дейди? Абраев чўлга оббориб, қаматиб юборди демайдими?!» Бу гапни қаранг! А, қамасин, ундай муттаҳам ўғрининг жойи ўша ер — қамоқ! Эҳ, Абраев ака-ей, Абраев ака-ей!..

Боймурод ака ўзи ваҳимачироқ. Миша акага азалдан бир кеки ҳам борга ўхшайди, нуқул уни ёмонлагани ёмонлаган. Барибир, кўнглимга ваҳима тушиб, бор гапни билиш учун оёғимни қўлимга олиб штабга югурдим.

Уша узун кенгаш столининг ён-вериди уч-тўрт киши ташвишманд ўтирибди. Узоқов, жияғи йиртилгандек до-им кўзлари қизариб турадиган чўтир механик, тўртин-чи бригаданинг бошлиғи Исмат соқов, яна менга нота-ниш, шу атрофда ўралашиб юрадиган тракторчи йигит. Имом бобо нарироқда, чопони барларини тўшанча қи-либ ерга чўккалаган. Узоқов даврага чамаси яқинда ке-либ қўшилган механикка маъни-дод қиляпти:

— ...Боя кетди, прокурор чақирибди.

Шу гапни эшитиб уч-тўрт қадам бериди серрайиб ту-риб қолдим. Бошқаси қулоғимга узук-юлуқ чалинди:

— Бунинг устига, «бўла, бўла» деб юрган анови қа-самхўр ҳам бир дунё иғво билан совхозга чопиб юрган-миш. Илон-да.

— ...Нима бўларди, бир-икки йил берса керак... Ано-ви номарднинг бўлса қаёққа қочганини ҳеч ким бил-майди.

Дафъатан менга кўзи тушиб, механик маънодор то-моқ қириб қўйди. Ҳамма менга зимдан боқаётганини сездим. «Анов номард» менинг музқаймоққа, пальтога атаб юрган пулларимни ҳам олиб қочган! Қаёққа қоч-ганини ҳам биламан: Фарғонага! Лекин, Фарғона катта шаҳар бўлса керак.

Илкис жойимдан юлқиниб, новдан сакраб ўтдиму
яйдоқ даштга қараб югуриб кетдим...

Отам, Боймурод ака орзу қилганидек, директор бўл-
лолмади. Шунча меҳнати сувга оқиб, «ишни тўғри таш-
кил этолмагани ҳамда пахтакорларнинг ҳақиға кўз
олайтиргани» учун вазифасидан бўшатилади. Бекор қол-
ди. Пахта планлари бажарилса, эгасининг қўйни-қўнжи
тўлиб кириб келишини кутган хонадон яна бояғи-бояғи
қуруқ нон кавшаб қолаверди. Онам шунисига ҳам шукр
қилади, «Хайриятки, отагинангнинг ўзи омон қолди, бо-
лам, бўлмаса, ҳолимизга маймунлар йиғларди,— дейди
кўзига ёш олиб.— Бахтимизга, Дир-дир бобо бор экан,
шу бўлмаса, мен шўрлик сен саккизтанг билан қайси
эшикка бош уриб борардим?!» Дир-дир бобо — қўшни-
миз, йиртиқ-ямоқ кийиб, муттасил иситма тутгандек
қалт-қалт учиб юрадиган уволгина чол. Отам билан
онам кечалари мижжа қоқмай ниманингдир маслаҳати-
ни қилиб чиқишарди. Ниҳоят, бир қарорга келиб, ана шу
чолдан каттагина қарз кўтарилдию совхоз билан ҳисоб-
китоб қилинди. Онамнинг айтишича, худо Бердиёровга
инсоф берибди, ишни шу йўл билан бости-бости қилиб
юборибди. Агар кожлиги тутиб ёмонликка олганида,
отам камида беш-олти йилга кесилиб кетар экан. Ҳалиям
одамларда раҳм-шафқат бор эмиш. Анови номинг ўчгур-
дан эса ҳамон дарак йўқ, қайси гўрга кетгани номаъ-
лум. Қари отаси кунора қийиғига тўртта олма тугиб,
отамнинг олдига йиғлаб келади: жон Абраевжон, милиса
билмасин; билса, у жувонмаргни топиб, тагин неча йил-
га кесиб юборади, болаларига жабр бўлади... Бизга-чи,
бизга жабр бўлмадимиз? Қийиғинг учуда сен кўтариб
келган тўртта олма, ейман деб турган саккиз оғизга ни-
ма бўлади? Чолнинг олдига «шундай, шундай, бобожон»,
деб ўтирган онам, у кетгач, ана шуларни айтиб нола
қилади, қарғанади. Кейин, ўтириб-ўтириб ҳимматли
одамларнинг борига шукрона ўқийди. Чўлдан келгани-
дан бери баттар тунд, тажанг бўлиб қолган отам эса
ҳафталаб уйдан чиқмайди, болохонага биқиниб олиб,
ана шундай ҳимматли одамлардан бири — институтда
сиртдан ўқийдиган совхознинг бош бухгалтерига ёзма
ишлар тайёрлаб бериш билан овора. Эвазига икки қоп
буғдой ваъда қилганмиш...

Мен онамдан яширинча меҳмонхонага кириб, отам
Тошкентдан олиб келган фотоальбомни варақлайман.
Суратларда — бошида шляпа, бўйнида галстук, башанг

кийинган отам! Нахот шундай одам бугун келиб, қилтиллаб зўрға юрадиган бир сассиқ чолнинг пулига дар қолиб ўтирса?! Дарвоқе, ҳеч қаерда ўқимаган, умрида бўйни галстукни кўрмаган бу ғарибгина чол шунча пулни қаёқдан олди экан? Онам тушунтиради: «Емай-ичмай ўлимлигига йиққан-да, болам. Мана, энди биз уни «Илойим ўлиб қолмасин», деб илтижо қилиб ўтирибмиз. Худо уриб бир бало бўлиб қолсами, ана унда отангнинг аҳволини кўр...»

Қишда тагин ўша эски, энги тирсагимга келиб қолган палътом билан юрдим. Ўтган йилиёқ унга кўз тиккан укам ҳам доғда қолди. Шу тариқа саккиз бола қишни эски-тускиларимизга ўраниб ўтказдик.

Очлигу юпунликдан ўладиган замонлар ўтган экан, ҳаммамиз ҳам ўзимизга яраша одам бўлиб етишдик.

Бировларнинг айтгани келди. Районимиз қайта тикланди, кейинроқ шаҳар бўлди. Эндиликда кенгайтирилган марказий кўчанинг бир тарафидаги кўкиш дўкончада музқаймоқ сотилади, бир тарафида — қип-қизил шарбатлар. Лекин, менга ўхшаган битта-яримта ширинликка ўч бола-бақрани айтмаса, катталарнинг бунга иши йўқ. Улар қувур сувидан қониб-қониб симиришадую, «бир вақтлар ариқларда шарқираб оққан «оби-замзам»ни қўмсашади.

Мен болаликда шаҳарсевар эдим — шаҳарлик бўлдим. Умримнинг ярмидан кўпроғи ўша мурғак тушларимда ҳам кўрмаган қиёмат шаҳарда ўтмоқда. Мени шаҳарга чорлаган илк ришталардан бири музқаймоқ эканини эса ҳамон унутолмайман, бироқ унга ўгирилиб қарамайман. Энди болаларим «Музқаймоқ олиб беринг», деб хархаша қилса, куламан, «Музқаймоқ есанг, тишинг оғрийди, иннайкейин томоғинг оғрийди, иннайкейин — ангина, иннайкейин — оёқоғриқ бўласан», деб уларни қўрқитиб кўраман. Лекин бу пўписаларга парво қилиш қаёқда!

Мана, боя айтганимдек, умрнинг ярмидан кўпи шаҳарда кечяпти. Ота юртимга — митти маконимга отпусклардагина бораман. Шунда кўча-кўйда учраган ёрдўстларим музқаймоғу шарбат дўконларини четлаб ўтиб, мени қўярда-қўймай, марказда қад ростлаган ободгина «Чинор» ресторанига судрашади. Кириб, боққа қараган дераза тагидаги шинам бурчакдан жой оламиз. Одам йиғилади. Таниш-билишлар. Салом-алик. Бир маҳал нариги бурчакда ўзига ўхшаган чапани улфатлари билан қизишиб ўтирган Менгли ака аста туриб бизнинг сто-

лимизга келади. Мен билан чин дилдан, беғараз қучоқлашиб кўришади. Сўнг бир четдан жой олиб, ўтирганларга гап уқтира бошлайди: «Бу киши бизга ука бўлади. Ўзим кўтариб катта қилганман. Гапим ёлғон бўлса, ана, ўзлари айтсинлар. Бу кишининг оталариям зўр одам, ҳамма гап отада!» «Ҳа, ҳа,— дейман кулимсираб, — шундай, тўғри айтяптилар...» Негадир шунда қирқ ямоққа ўраниб дунёдан ўтган қадимий қария — жойи жаннатда бўлсин! — Дир-дир бобо кўз олдимга келади.

Дир-дир бобо... Отам... Зўр одам... Дунё қизиқ.

Дир-дир бобонинг оламдан ўтиб кетганига талай йиллар бўлди, фотиҳасига ҳам боролганим йўқ. Бу одам эса ҳамон қаршимда — юзлари ялтиллаб, худди орадан ҳеч гап ўтмагандек, бандаси кечаги куню бор хотираларидан паққос мосуво этилгандек, шунга ишонибми, менга гап маъқуллашиб ўтирибди...

Дарвоқе, мен унга нима ҳам дея оламан? Орадан шунча йил ўтган бўлса! Уша гапларни бадхотирлик билан эслаб юришга ҳожат бормикан энди? Лекин баъзи нарсалар асло ёддан чиқмас экан...

... Новдан сакраб ўтдиму яйдоқ даштга қараб югуриб кетдим. Қанча чопганимни билмайман. Бир маҳал қарасам — баланд бир қумтепаннинг устида турибман. Бир ён ғўзапояси қорайиб ётган пайкаллар, ундан нари қизириқ дашт. Узоқда совхоз маркази: баланд миноралар, оппоқ-оппоқ уйлар... Ундан нари — шаҳар! Қуюқ дарахтларга кўмилган соя-салқин кўчалар, кўча бўйларидаги кўкиш дўкончаларда пешгир тутган хушмуомала холалар, ям-яшил мажнунтолларга кўмилган шинам, хушҳаво манзил, Миша ака, Майя янга... Томоғим қақраб кетди, иссиқ бир нима лабларимни жизиллатганини сездим.

Биров мени чақиряптими?

Наби экан. Қўлида қоғозга ўралган алланима, мен томон шошиб келяпти. Яқин келганида қўлига уриб юбораман, ерга тушиб аталаси чиқади. Музқаймоқ, менга аталган музқаймоқ. Сўнгги музқаймоғим...

БИР ДАҚИҚА КЎЗИНГНИ ЮМ

У жойлар аллақачон бузилиб кетган, у одамлар ҳам энди йўқ; аниқроғи — бор-у, қаерларда, нима иш қилиб юрибди...

Лекин улар муқим яшайдиган, ўзлари билмаган ҳолда яшайдиган битта жой бор, яна битта жой...

«Пахтакор» бекати. Метродан чиқиб тўрт тарафга таралаётган гурас-гурас оломон. Кўнглингда бир орзиқиш, паришон аланглаб улар орасидан кимларнидир қидирасан. Йўқ, йўқ. Бари бир хил, бари нотаниш. Нотаниш одамлар бир-бирига ўхшайди. Шунақами? Унда бир дақиқа кўзингни юмгин-чи, қаршингда нималар намён бўлар экан...

Чангалзор сойлик оралаб кетган жинкўча. Пасқам уйлар, тор-танг ҳовлилар. Ўнг қўлдаги биринчи ҳовли ташландиқ, чалавайрона. Иккинчиси ҳам ундан қолишмайди: деворлари нураган, томлари тўкилиб битган. Кейингисининг қадимий ўймакор дарвозаси олдида худди ўшандан кўҳна, илвиллаб қолган бир кампир уззукун эринмай писта, қурут сотиб ўтиради. Муюлишдаги ҳовли эса буларнинг барчаси устидан қаҳқаҳа отиб кулаётгандек: жуда мустаҳкам, иморатлари ҳам муҳташам. Олди баланд ишком. Ҳовли адоғида ҳам шундай баҳайбат ишком бор, аммо у қаровсизроқ. Иморатнинг ташқи кўриниши ҳам, ичи ҳам шоҳона: пештоқлар ғишткорлик санъатининг инжа намунаси, деразалар гирдо-гирд серҳашам; зарҳал панжарали зинапоя, нақшин шифтлар, лолагун деворлар — қўйинг-чи, бир аср манаман деб турадиган қасрнинг ўзгинаси! Шаҳарнинг қай чеккасида бўлманг, таниш-билишларга тушунтирмоққа ўнғайлиги-

ни айтмайсизми: «Телестудиянинг биқинидан ўтиб паст кўчага кирганда муюлишдаги биринчи ҳовли, Этагида каттакон ўриги ҳам бор, баҳорда оппоқ гуллайди, кузда — узум... Марҳамат, келинг».

Бу жаннатнинг хўжайини, омонат хўжайини — мен. Ҳақиқий хўжайини эса, негадир ана шундай уй-жойни ташлаб, шаҳар ташқарисидан дала ҳовли қилиб кетган; ойда бир мартагина келади — «хурсанд бўлиб кетиш» учун.

Ҳовлида мендан бошқалар ҳам бор. Аммо улар оддий одамлар эмас, ўзбек илм-фани ва маданиятининг бўлажак гултожлари: «халқ артисти», яъни — театр институтининг талабаси Турди Даврон, «улуғ жарроҳ», яъни — ТошМИ талабаси Латиф Зиёев ва заҳматкаш «бобуршунос» — пединститут талабаси Исмоил Хурсандий. Буларнинг ичида энг фақири ўзим — ҳали келажагимнинг тайини йўқ, атиги биринчи курсда ўқийман.

«Халқ артисти», белига ўқ теккандек, эртаю кеч тўрдаги каравотга ёнбошлаб «Театр» журнаlinesи варақлайди — халқ артисти бўлмоқ сирларини ахтаради, чама-си. Аҳён-аҳёнда олифта шиппагини оёғига илиб, елкасида катак пинжак, ясама паришонлик билан чиқиб ҳовлида сайр қилиб келади. Бўш вақтларида дарсга ҳам бориб туради. Кечқурунлари эса албатта башанг бўлиб учрашувга отланади: «Розетта оперетта театрига билет олиб қўйган, бормасам хафа бўлади».

«Улуғ жарроҳ»нинг кунни қурсин: бир соат ҳам дарс қолдиролмайди, устига-устак, келибоқ мук тушганча одамзод ичак-чавоғининг лотинча номларини ёдлашга киришади; қонатмай кесиш йўлларини қидиради. Бошқа пайтларда халатию оқ қалпоғини ювиш билан машғул. Ундан ҳам қўли бўшаса, севикли домласи — улуғ жарроҳ Беккерни таърифлашга тушади. Шиори: одам доим озода юриши керак, оқ кўйлак — озодаликнинг бош белгиси. Унга қолса, кўчага ҳам оқ халат, оқ қалпоқда чиқса!

«Бобуршунос»нинг эса бу дунё билан иши йўқ: Розеттаси билан театрга ҳам бормади, оқ кўйлакнинг ҳам ташвишини қилмайди, олдида бир уюм китоб, қишлоқдан кўтариб келган малла пўстаги устига майкачан узала тушган кўйи замон ҳатлаб мозийга юриш қилиб ётади — шоҳ Бобурнинг изидан қувгани қувган. Аҳён-аҳён бош кўтариб, хонада одам борми, йўқми — барибир: «Буни қаранглар! — деб қолади ҳайрат билан. — «Ушбу тарихқача Темурбекнинг авлодини бовужуди салтанат

мирзо дерлар эди, ушбу навбат буюрдумким, мени подшоҳ дегайлар». Зўр-а!»

Ўзбекнинг кичиги — кучуги. Хонани мен супураман, овқатни мен қиламан, идиш-товоқни мен юваман. Пойгакдаги каравотда ҳам мен ётаман. Хўжайин бўлатуриб! Уй эгаси билан гаплашадиган ҳам ўзим — бу ерни мен топганман-да. (Кейин бошқаларни чақириб келдим. Бошимга бало орттириб. Ўз ихтиёрим билан.) Бозор-ўчар ҳам каминанинг зиммамда. Бирортаси пул чиқаришни билмайди. Уларга қачон уйдан пул келади, нимага сарфлашади — сезмай қоласиз. Бир куни қараб-сизки, биттасининг эгнида янги оқ кўйлак, биттасида антиқа шим, биттаси фалон пулга олдим деб, титилиб кетган кўҳна бир китобни кўтариб келган! «Пулни қаёқдан топдинг?» десангиз, сурбетона кулимсираб қўяди, вассалом. Муғамбирлар! «Бор-э!» деб ҳаммасини ҳайдаб солгингиз келади-ю, андиша қиласиз: ҳамшаҳар акаларингиз, ўзингиз бошлаб келгансиз бу ерга, қолаверса, ўзбекнинг кичиги — кучуги, бу мақолни улар тўқиб чиқармаган.

Феъл-атвори олақуроқ бу нусхаларнинг бир хонага сиғиши ҳар қанча таажжубли бўлмасин, улар билан яшаш мароқли эди. Кечалари тўртовлон ўзимизча режа тузамиз: келаси якшанбада уч опа-сингил — қўшни қизларни меҳмонга чақирсак, уйни ким йиғиштиради, ким бозорга бориб келади, ошни ким дамлайди, ким уларга гап бериб ўтиради... Кейин, машварат охирида «халқ артисти» қизларни ўртада «тақсимлайди». Энг хушбичим, энг сулуви — ўртанчасини ўзи олиб, қолган икки опа-сингилни икки ошнасига тортиқ қилади.

— Каттасининг бўйи узун, ўзи ҳам оғир-вазмин, сен-боп, — дейди «бобуршунос»га қараб. Сўнг «улуғ жарроҳ»га юзланади: — Кичкинаси, энг зўри ўзингга қолди, дўхтир! Лекин эҳтиёт бўласан, ҳали ёш, ғунчадек нарса. Ўзиям «ТошМИга кираман», деб ўлиб юрибди, тайёрлайсан-да аста-секин. — Ниҳоят, қуруқ қолган одам — менга ўгирилиб сурбетона илжаяди: — Сен ҳали...

Кўчамизнинг охиридаги болохонали ҳовлида яшайдиган бири биридан хушрўй уч опа-сингилни бу учалови бирлашганда ҳам менчалик яхши кўролмайди. Лекин начора, мен ҳали...

— Розетта...— дейман чайналиб, нимадандир умидворлик билан.

— Розетта...— дейди «халқ артисти» ҳам чайна-

либ.— Биласанми, унинг она авлодида бир бувиси француз ўтган экан, ишониб бўлмайди-да...

Розеттасини Санъат саройининг олдида кўрган эдим. Телефон будкалари ёнида «халқ артисти»га қийшанглаб турган экан. Ҳамхонам хижолат чекмасин деб, ўзимни шартта панага олдим. «Халқ артисти» таърифлаганда эртактаги париваш кўз олдимга келган эди — лорсиллаган бир таъвия экан. «Рассомликка ўқиса керак, — деб ўйладим усталик билан бўялган қош-кўзини кўриб. — Оти ҳам ё Розия, ё Рўзихол...»

Режалар эсан чиқиб, якшанба кун «халқ артисти» Розеттасининг олдида кетади, «улуғ жарроҳ» — консултацияга, «бобуршунос» — китоб бозорига. Уч опа-сингил ўзимга қолади. Лекин бир ўзим нима қила олардим? Артистликни эплаёлмасам, жарроҳлик — қалтис ҳунар, бобуршуносликка эса уқув, ҳафсала керак! Бекорчиликдан зерикиб, қўлимдан келадиган иш — рўзгор юмушларига ўзимни ураман: уйни йиғиштираман, овқат қиламан, кир юваман. Кейин дераза олдида ияк тираб ҳамроҳларимни кута бошлайман. Келишсин, бу кеча бошқатдан режа тузамиз. Зора, Розеттанинг авлодида француз қони борлиги ёлғон чиқса!

Ўзбек илм-фани ва маданияти бу ҳовлида ана шу тариқа гуркираб ўсмоқда эди. Лекин фавқулодда унга пугур етди.

Бир кун дарсдан келсам, уйимизга кираверишдаги зарҳалли зинапоёга суяниб қандайдир йигит турибди. Нотаниш. Кўриниши мендан бир-икки ёш катта. Юпунроқ кийинган. Айтишича, хўжайинимизнинг узоқроқ қариндоши, дала ҳовлисида сувоғига қарашган экан, бирор ҳафта биз билан яшаб турармиш — акамиз айтибди.

— Майли,— дедим.— Окамиз айтган бўлсалар...

Кечқурун бошқалар келишди. Мардикор (бу лақабни унга мен илдим) уларга ҳам бояги гапни такрорлади. Бир-икки оғиз савол-жавобдан сўнг, «халқ артисти» қўлларини кўкрагида артистона чалиштириб:

— Сиз менга ёқмадингиз, дўстим,— деди очиқдан-очиқ.— Сўзларингиз қандайдир бошқача, шубҳали.

Лекин ҳеч ким унинг гапига аҳамият бермади: артист-да, бодилик қияпти.

Мардикор кечаси «улуғ жарроҳ»нинг эски чопонини кўрпа, «бобуршунос»нинг қалин-қалин китобларини ёстиқ қилиб хона ўртасида — ерда ётди. Бу кишимга бўш каравот қани, ҳаддини билганига ҳам шукр!

Аммо-лекин ажойиб мардикор экан. Нимаси билан-

дир эртасиеъ хаммамизга маъкул тушди, айниқса, менга ёқиб қолди. У келиб мен уй юмушларидан қутулдим — барчасини ўз зиммасига олди. Мардикор-да. Унинг ҳар балони билиши, ҳар соҳадан хабардорлигичи! Оғзингиздан чиққан гапни дарров илиб кетади, антиқа-антиқа мисоллар келтириб ҳайратга солади. Мардикор ҳолида! Узини кўрсатмоқчи бўлибми, «халқ артисти» санъатдаги қайси бир йўналишдан сўз очган эди, бир луқма билан уни мот қилиб ташлади. «Улуғ жарроҳ»нинг-ку буткул нафасини ўчирди: Иби Сино табобатидан гапириб, машҳур ва мўътабар Беккернинг барча таълим-таҳсилни чиппакка чиқарди-қўйди. Аммо-лекин «бобуршунос» яйраб қолди: қадимги жанги жадаллар тўғрисида мардикор билан соатлаб баҳслашади. Мардикор бу соҳанинг ҳам комил билимдони экан. Мардикор ҳолида! Фақат менга — биринчи курс талабасига сўз йўқ, у мен билан қозон-товоқ, эчки-улоқ хусусидагина гаплашади, холос.

Шундай қилиб, маданият гулшани яна бир мутафаккир мардикор билан бойиди. Аммо уни биргина «халқ артисти» ҳамон хушламас, зеҳн-заковатига шубҳа билан қарар, олдида ҳам, орқасида ҳам камситгани камситган эди. «Намунча маҳлиё бўлмасаларинг! — дерди у энсаси қотиб. — Бу боланинг билими гадойнинг тўрва-халтасига ўхшайди: ҳар балодан бир шингил. Дастурхонга қўйиб кўринг-чи!..»

Айтган бир ҳафтаси ўтди, мардикор негадир кетай демасди. Узимиз ҳам унга алланечук ўрганиб қолдик, қачон кетишини сўрагани ботинолмасдик: гўё азалдан бирга яшаб келяпмиз, ҳамшаҳаримиз, яқин, синашта. Узиям ўлгудек киришимли экан, ҳар биримизга мостил топа билганини айтинг; тилини топган дилини тополмайдами! Фақат бир нарса бизни андак ажаблантирарди: мардикорнинг исми гоҳ Мансур бўлса, гоҳ Мардон бўлиб қоларди. Буни айтиб юзига солсангиз, пинак бузмай: «Нима фарқи бор?» деб қўя қолади. Унинг асли қаерданлиги ҳам катта жумбоқлардан эди. Бир — Самарқандданман, деса, бир Андижондан бўлиб чиқарди. Таажжублангандек бўлсангиз, ғирт бепарво қўл силтайди: нима фарқи бор?

Ростдан ҳам, унга ҳеч нарсанинг фарқи йўқ экан...

Шанба кuni дарсдан кейин курсдошларим билан кинога тушиб, уйга кечроқ қайтсам — ҳовлимизни милиса босган, тўс-тўполон. Ишком тагида курси қўйиб

ўтирган хушмўйлов терговчи, тиззасида блокнот, алланимани рўйхат қилмоқда, қўлларини кўксида артистона чалиштирганча устунга суяниб турган «халқ артисти» паришон илжайиб санамоқда:

— Япон транзистори... Руминча кўйлагим... Яна битта шим, фирменний...

Зинапояда чўнқайиб олган «улуғ жарроҳ» ҳам ундан қолишмасликка тиришади:

— Янги костюм-шимим. Бултур Май байрамида бир мартагина кийилган эди. Кейин японча фонендоскоп... Домламиз, машҳур хирург Беккер совға қилган. Афғони йўл-йўл пайпоғим, туянинг расми бор эди... Шулар шекилли.

«Бобуршунос» ҳам бўш келмади:

— Менинг ҳамма нарсам жойидага ўхшайди. Фақат, фақат «Бобурнома»... Лондон наشري эди...

— Ҳа?! — дедим ҳовлиқиб мен.

«Халқ артисти» фожиона овозда эълон қилди:

— Мардикоринг ҳаммаёқни шилиб-шипириб кетибди!

Югуриб уйга кирдим. Хона ўртасида сочилиб ётган кийим-кечагу буюмлар орасидан ўзимга тегишли нарсаларни текшириб кўрдим. Шахматнуса чамадоним билан, ўқишга кирганим учун отам олиб берган, ҳали бир марта ҳам кийилмаган пальтом йўқ эди.

Қайтиб чиқиб, бор гапни терговчига айтдим. Шерикларимга қараганда фантазиям қашшоқлик қилди: ҳали тажрибасиз, биринчи курс талабасиман-да.

Терговчининг боши қотган, ҳайрон.

— Роса бойваччалар йиғилган экансизлар-да ўзи! — дейди.— Жами суммаси уч минг сўмга тўғри келяпти-я!

— Уч минг, уч минг,— дея тасдиқлади «улуғ жарроҳ».

— Қочиб қаёққа борарди! — деди терговчи ўрнидан тураркан. Сўнг биз — жабрдийда даъвогарларни юпатган бўлди: — Хотиржам бўлинглар, топамиз, албатта топамиз! Бугун-эрта қўлга тушади у муттаҳам!

— Ҳамма нарсамизни сотиб юборган бўлса-чи? — деди «улуғ жарроҳ» ошкора умидворлик билан.

— Тўлаттирамиз!

Бу гапни эшитиб ер остидан бир-биримизга қараб олдик. Менинг мардикорга раҳмим келиб кетди. Назаримда, у қўлга тушса, нақ отувга ҳукм қилинадигандек эди.

Шу кечаси билан ўтириб самарқандликми, андижон-

лик Мансурми, Мардон — мардикорнинг гўрига гишт қалаб чиқдик. Яккаш муҳокама, яккаш мунозара.

— Аблаҳ, товламачи!

— Уғри, каззоб!

— Кўзлари бежо эди ўзи. Фирибгарлик билан ичимизга кириб олганини қаранглар ярамаснинг! Хўжайинга ҳам ҳеч қанақа қариндош-париндош эмас экан, бошлаб лақиллатибди бизни!

— Мен бошдаёқ сезувдим,— деди «халқ артисти» тантана қилиб.— Айтган эдим сизларга...

— Аммо-лекин жуда билимдон эди-да, — деб қўйди «бобуршунос».

— Билимдон, билимдон! Мана сенга билимдон! Уғри! Жа-а иноқ эдинглар! Менга қолса...

Кейин уحوлашиб менга ҳужумга ўтишди:

— Биринчи бўлиб сен гаплашгансан! Ушандаёқ ҳайдаб юбориш керак эди. Ҳаммасига сен айбдор!

— Ие! — дедим жаҳлим чиқиб.— Сизлар-чи, сизлар нега ҳайдамадинглар? Сизлар мендан каттасизлар-ку!

— Лекин бу ерда хўжайин — сен-да! — дейишди бир овоздан.— Сен ҳайдашинг керак эди.

— Энди, бугунга келиб хўжайин мен бўлиб қолдимми?! — дедим кўзимдан ёш чиқиб. Яхшиликка ёмонликни қаранг! — Хўжайин мен бўлсам...

Хайрият, «бобуршунос» орага тушиб, китоб кўрган донишмандларга хос вазминлик, донишмандларга хос одиллик билан масалани ажрим қилмоқчи бўлди:

— Уртоқлар, бу ерда ҳаммамиз бирдай айбдормиз ёки ҳаммамиз бирдай бегуноҳмиз. Мардикорга келсак, у чиндан ҳам... Ростини айтсам, ўртоқлар, менинг сира ишонгим келмаяпти бу ишга...

Сўнг у бой ҳаётий тажрибаси — ҳарбий хизматда бошидан кечган мисолларга мурожаат этиб, ақл бовар қилмас бир воқеани сўзлаб берди. Хулосаси шу бўлдики, мардикор — одатдаги ўғрилардан эмас, ҳатто ўғри ҳам деб бўлмайди уни...

— Ким бўлмаса у, ким? — деди бетоқатланиб «улуғ жарроҳ».

«Бобуршунос»нинг сўзларини, одатдагидек, энсаси қотиброқ эшитган «халқ артисти»:

— Э, шунинг гапига ишониб ўтирибсизларми? — деди.— Бунинг тўқсон тўққиз фоиз гапи лоф-ку, қолган бир фоизига ҳам шубҳа бор.

Кейин мардикорнинг кирдикорларини қайтадан таҳ-

лил қилиб, уни қайтадан эламоққа тушдик — қани, бирор натижа чиқса!

Орадан бир ҳафта ўтди — милициядан ҳеч қандай дарак йўқ. Япон фонендоскопи илинжидами, «улуғ жарроҳ» ҳар куни икки мартаба бориб хабар олади. «Қидириляпти, қидириляпти».

Аста-секин, йўқолган нарсаларимиздан умидни уза бошладик. Ўйлаб қарасам, ҳаммадан кўп зарар кўрган мен эканман. Яп-янги пальто эди. Қурумсоқлик-да, аяб, эҳтиётлаб юргунча, ўша куни дарсга кийиб кетавермайманми! Энди нима қилдим? Уйдан пул сўрашга юз йўқ, ўғил эмас, бир лапашанг ўстирган эканмиз, деб ўйлашади. Устига-устак, кейинги кунларда ҳаво жуда совиб кетди. Йўқолганидан бутунлай умидни узиб, арзонроқ бир пальто сотиб олдим. Қопдек юпқа, қопдек узун, қопдек ҳалпиллаган, лекин ҳарна-да. Уйга яқинлашаётганимда тўпикқа тушадиган барларини чапаничасига белимга ўраб оламан: анов қўшни санамлардан бирортаси чиқиб қолса, кулмасин!

Шундай кунларнинг бирида «бобуршунос» иккаламиз барабар уйга қайтиб, ҳайратдан эсимиз оғиб қолгудек бўлди. Хона ўртасида ўша чамадон, менинг шахматнуса чамадоним турарди! Ҳамма нарсамиз жой-жойида, тахи ҳам бузилмагандек! Япон транзистори, руминча кўйлак, ноёб фонендоскоп, «Бобурнома» (Лондон нашри), Май байрамида бир мартагина кийилган костюшимдан бошқа ҳамма нарса! Кейин, чамадоннинг устида бир варақина қоғоз — узрнома...

Кечқурун бошқалар ҳам келиб бу ҳолдан ҳанг-манг бўлиб қолишди. «Бобуршунос» ҳар замон: «Ана, мен айтмаганмидим!» дея маънодор хитоб қилиб қўяди, аммо ҳеч ким бош кўтариб унга қарши бир гап айтолмайди — ҳамма аллақандай мулзам, музтар.

Ўша кундан бошлаб, нимадандир хижолат бўлгандек, бир-биримизнинг юзимизга қарай олмай қолдик.

Ўша кундан бошлаб уйимиздан файз учди. Илм-фан ва маданият гулшани инқирозга юз тутди. Биринчи бўлиб «улуғ жарроҳ» кўчиб кетди. Унинг изидан «бобуршунос» пўстагини кўтарди. Маъшуқасининг доимий илтимосини қондириб, «халқ артисти» ҳам уникага равона бўлди. Ҳувиллаган ҳовлида бир ўзим қолдим. Ҳовли меники, хўжайин ўзим эдим-да. Кечаси билан қўрқиб, босинқираб чиқаман. Дарвоза ўз-ўзидан очилиб кетаётгандек, кимдир ҳовлига тош отаётгандек, деразадан биров

мўралаётгандек бўлаверади. Кўзим илинган заҳоти аллаким — мардикорми келиб бўғизлайди...

Икки-уч кундан кейин мен ҳам шаҳарнинг нариги четда яшайдиган бир курсдошимникига кўчиб кетдим, кетдимۇ қайтиб буёқларга қадам босмадим.

Ўқишни битиргач, диплом қўлга тегишини кутиб юрган кунларим бекорчиликдан зерикиб, беш йил мобайнида ижарага турган жойларимни бир-бир айланиб кўрмоқчи бўлдим. Бу ҳам бир гап-да, сарҳисобдек бир гап. Ҳар ҳолда, «олтин даврим» — оч-наҳор, юпун талабалик йилларим кечган, изларим қолган...

Дарвозага урилган узунчоқ қулф занглаб ётарди. Аста тирқишдан мўраладим: ҳовли хор-хасга тўлиб, хароб ҳолга келган эди. Ҳосиятсиз жой-да, бўлмаса, шундай ҳашаматни ташлаб эгаси бир ёқларга кетиб қолармиди!

Худди хор-хасни ғарчиллатиб ҳовлида мардикор айланиб юргандек, чиқиб изимдан қувлаб қоладигандек туюлди — шоша-пиша дарвозадан узоқлашдим.

Вақт ўтиб, бу гаплар хаёлимдан кўтарилиб кетди. У жойлар ҳам бузилди, ўрнига метро қурилди. Мен энди «Пахтакор» бекатига чиққанимда паришон аланглаб, тўрт тарафга гурас-гурас таралаётган оломон орасидан кимларнидир топмоқчи бўламан, қидираман — беҳуда! Йўқ, йўқ. Бари бир хил, бари нотаниш. Нотаниш одамлар бир-бирига ўхшайди...

Қани энди у таниш жойлар, у таниш одамлар?..

Ўша кезлар биз — бўзболаларни энтиктирган анов дилбар қўшни қизларни бир-икки марта учратдим. Танишмади. Улар уч опа-сингил, бунинг устига соҳибжамол қизлар эди, биз — уларга шайдо йигитчаларнинг эса сон-саноғимиз йўқ эди-да.

Аҳён-аҳёнда собиқ ҳамхоналаримдан Исмоил Хурсандийни ҳам кўриб тураман. У аллақачон кандидатлик ишини ёқлаб олган, жами илм аҳли каби андак паришонхотир бўлиб қолган, кўзойнак тақади. Қачон қараманг, қўлтиғида бир даста эски китоб, қаёққадир шошиб турган бўлади. Ўша воқеадан гап очсангиз, «Ҳа-ҳа, ғалати иш бўлган эди, жуда билимдон йигит эди, аллақачон ёқлаб кетгандир ишини», дейдию зипиллаб жўнаб қолади.

Турди Даврон, халқ артисти бўлмоғига кўзи етмадими, санъатдан воз кечиб, ўзини мансабга уриб кетган. Вилоятдан келганида, «Қўй-э ўша гапларни!» дей-

дию сизни ресторанга, ундан кейин яна аллақаёқларга судрамоқчи бўлади.

Латиф Зиёевни эса, бош врач бўлган, деб эшитардим. Узоқ йили уни ҳам бир кўрдим. Ёзда бола-чақам билан туғилган юртимга бораётиб, катта йўлда автобусдан тушиб, йўловчи машина пойлаб турардим. Кун иссиқ, болалар сув деб чирқиллайди. Шунда ёнгинамиздан оппоқ «Жигули» ўтиб қолди. Рулда оппоқ кўйлак кийган, бўйнида гулдор галстук, бежиримгина бўлиб Латиф Зиёев ўтирарди. У ҳам мени кўрди. Таниганига ҳам шубҳам йўқ. Лекин индамай ўтди-кетди. Чорраҳада, куннинг қизириғида, кичкинтойларим чирқиллаган, ёқамни ушлаб қолавердим. Улуғ жарроҳ бўлиб кетгани рост шекилли!

Ахир, биз бир пайтлар бир хонада яшаган, бир ҳаводан нафас олган, талабалик насибасини бирга баҳам кўрган биродарлар эдик-ку! Нега бундай бегоналашиб кетдик? Орамизни ким бузди? Бу ўша — бир ҳафта-ўн кун бирга туриб, сирли қилмиши билан ҳаммамизни ҳайратга солиб кетган мардикор ниқобидаги аломат йигит эмасми? Ўша, ўша! Самарқандликмиди у, андижонлик? Мансурмиди унинг оти, Мардон? Дарвоқе, ўзи айтгандек, бунинг нима фарқи бор? Мардикор эди у, марди кор! Бурчини бажарди-кетди. Орамизни бузиб кетди. Шу иши тўғри бўлмаганмикан?..

Бир гал унинг ўз-ўзидан ичиб келиб менга ҳасрат қилгани ёдимда: «Уч йилдан бери ўқишга киролмайман, оғайни. Қишлоқда онам ёлғиз. Уч йилдан бери унинг олдига боролмайман. У мени ўқияпти, деб ўйлайди. Мен бўлсам буёқда мана шундай тентираб юрибман. Онамни кўргани бир боришим керак, оғайни. У ёлғиз. Мен ҳам ёлғиз...»

Нима, у ўшанда уст-бошидан ор қилиб, онасини кўргани бизларнинг кийимимизни кийиб кетганмиди? Сўраса, шундоқ ҳам берардик-ку. Ўзи ишлаб топса ҳам бўларди: тўрт мучаси соғ, ҳар қанақа одамни лол қолдирадиган зеҳни бор эди.

Кейин унинг чамадон устида қолдириб кетган хатини эслайман: «Оғайнилар, сизларни безовта қилиб, шунча ташвишга қўйганим учун кечиринглар, минг бора узр! Бу иш менга жуда зарур эди, ўйлайманки, сизларга ҳам...» Қизиқ...

Қизиқ, мен бу гапларни нимага ёзиб ўтирибман? Билмайман. Ёзгим келди — ёздим, ўқигиси келган одам ўқир. Ахир, одамзод бугун туғилиб, бугуннинг ўзида

оламдан ўтмайди-ку. Унинг ҳаёти — яхшидир-ёмондир, аччиқдир-чучукдир — хотиралардан иборат бўлади. Орқасига қарамаган одам олдини ҳам кўролмайди. Орқада — кечаги кун, хотиралар. Хотиралардан эса ҳикматлар келиб чиқади. Мана, улардан лоақал биттаси:

«Бирни кўриб фикр қил,
Бирни кўриб зикр қил».

Бошқа гапим йўқ.

Ҳамма ҳам бир-бирини танийвермайдиган, таниган-да ҳам кўпинча тўхтаб бафуржа саломлашавермайдиган шаҳар жойда, каттакон шаҳарда тасодифан собиқ ҳам-қишлоғингизни учратиб қолдингиз, дейлик...

— Э-э, Ҳакимбоймисиз? (Мисол учун-да.) Уста ака-нинг тўнғичи? (У гарданини қашиганча бош ирғаб тасдиқлайди. Ана, энди бемалол хотирага берилаверинг!) Буни қаранг, биз қишлоқдан чиққанда ёшгина йигитча эдингиз — ўсибсиз, бўйингиз ҳам чўзилибди, баракалла! Ҳаммамиз ҳам улғайиб боряпмиз, оғайни, (уҳ тортиб) умр дегани ўтиб кетаверар экан-да. Қишлоқни зиёрат қилиб келмаганимизга ҳам кўп бўлди. Уй-рўзғор, тирикчилик ташвиши денг, ука, ҳадеганда қўл тегмас экан. Оббо, Ҳакимбой-э, азамат йигит бўлиб қолибсиз-а? (Гап-топилмаганидан унинг ёқаларини тузатиб қўясиз.) Эй-й, яшшанг! Бобой тетикми? (Хайрият, топилди!) Ҳалиям эски жойларидами — устахонада: эшик, дераза?.. Ҳа, ишқилиб, омон бўлсинлар. Қайси йили борганимда чойхонада бирга ўтириб қолдик денг. Ажойиб одам-да ота-гиз, кулдиравериб ичакни узганлар ўшанда. (У отасининг ажойиблигини билади шекилли, мамнун илжайиб қўяди.) Ҳа-а, қишлоқ қалай? (Астойдил қизиқувчанлик билан.) Ободми, ўзгаришлар кўпдир? Янги кинотеатр қурилади, дейишаётувди? Наби олифта ҳозир ҳам ўша ерда ишлайдими? Жуда аломат йигит-да. (Тағин кимлар бор эди?) Асад шопир-чи, юрибдими? Бирга ўқиганмиз. (Ҳа, болалиқда уриб бурнингизни қонатган эди.) Кўришиб турмасангиз узоқлашиб кетаркансиз. (Шунақа эканми? Яна уриб қолишидан қўрққандек бормайсиз-

ку ўзингиз, келиб кўрсинми сизни?) На илож, ризқ-насиба деганларидай, биз ҳам юрибмиз буёқларда. (Сергалва салтанат фаромушлигида Улуғбек кўздан қочирган юлдузни топаман, деб!) Хўш, гапиринг-чи, қайси шамол учирди? Томоша, денг? (Малака оширишга эмас экан.) Ҳе, яшанг. Қани, йўғасам кетдик бизникига. (Музхонада анов савилдан қолганмиди?) Бу кеча би-ир отамлашиб... Нима? («Бошқа гал борармиз», дейди у таомилига. Кўна кўрманг, қишлоққа бориб гап қилиши мумкин!) Э, юринг, унақаси йўқ. Ушандоқ жойдан келиб бизникига кирмай кетасизми? Уят бўлади, иним, юринг...

Мабодо, ҳамма ҳам бир-бирини танийвермайдиган, таниганда ҳам кўпинча тўхтаб бафуржа саломлашавермайдиган шаҳар жойда, каттакон шаҳарда тасодифан собиқ ҳамқишлоғингизни учратиб қолсангиз, нима қилардингиз?..

Аспирант Даврон Бўронов кечқурун институтдан уйга қайтмоқда эди. Қиём палла, автобусда одам тирбанд, чиқиш ҳам, тушиш ҳам бир неча тугмадан ажралиш деган гап. Бўронов автобусга бош бекат — «ҳалқа»дан чиққани учун эмин-эркин ўтириб келар, ўз ўй-режаларига банд, шовқин-сурону минди-минди билан иши йўқ эди.

У йўл-йўлакай илмий раҳбари Азим Саодатовичнинг бугунги сертахдид ўгитларини мулоҳаза қилиб борарди: «Шошилмоғингиз лозим, Давронжон. Ҳал қилувчи муҳокама бурнингизнинг тагида. Қўшимча боб ҳақида ўйланг. Бор фикру зикрингиз шунга қаратилиши керак. Келгуси ҳафта тайёр бўлсин, кўраман. Сал бўшашдингиз — ановилар навбатни илиб кетишади. Файбуллаевни биласиз: шогирдларига қаттиққўл, менга ўхшаб кўнгилчан эмас. Демоқчиманки, вақтинча ҳар қанақа ошна-оғайнигарчилигу майда-чуйданинг баҳридан ўтиб туринг. Айниқса, шу кунларда ҳар бир дақиқа сиз учун фанимат...»

Бўронов уйга борибоқ муздек душга тушади-да, мошхўрдадан ҳам кечиб, домласи иштирокида тахминий режаси тузиб чиқилган қўшимча бобнинг хомакисига киришади. Қизчасини эркалатишга ҳам вақти йўқ. Қайнисининг тўйига қилинажак тўёна юзасидан хотини билан неча кундан бери давом эттираётган музокарасига ҳам чек қўяди. Қўшимча боб, вассалом! Бошқа ҳар қандай масала ҳозирча тўхтаб турсин. Дарвоқе, бу кеча телевизорда «Ака-ука Карамазовлар»нинг учинчи қис-

ми бор эди-я? «Энг зўр серияси!» деб мақтади Исмоил. Бу боланинг ҳамма нарсага улгуришига ҳайронсиз — оламдаги жамики янгиликдан хабардор! Қинони ҳам кўради, футболдан ҳам қолмайди; илмий ишини муҳокамага қўйдиришда ҳам илғор, суробини келтириб домлага хушомад қилишда ҳам... «Ака-ука Қарамазовлар». Атта-анг! Қўшимча боб... Бу кеча албатта хомакиси тайёр бўлади. Шак-шубҳасиз!

Қўшимча бобнинг хомакиси хомлигича қолди шу кеча...

Автобус дорихона қаршисига келиб тўхтаганда Бўронов деразадан кўчага назар ташлади ва... ногаҳон бекатнинг бир чеккасида ғарибона мўлтираб турган қизчага кўзи тушди. Қизча эскигина чамадон кўтариб олган эди. Кўриниши ён-веридан ўтиб кетаётганларникидан фарқ қилади. Кўзларида ҳам ҳайрат, ҳам саросима, ҳам алланечук тараддуд. Афтидан, қаёққа боришни, қандай боришни билолмай ақли ҳайрон. Қиз бола...

Бўронов ҳозир шоша-пиша автобусдан тушиб унинг ёнига боради. Бориб сездирмайгина елкасига кафтини қўяди, қиз беҳосдан сапчиб тушади — нигоҳида ваҳима: «Ҳа!» Сўнг бир зум бақрайиб турадию «Тоғажон!» дея бағрига отилади. «Топиб олишингизни билувдим шундай,— дейди энтикиб.— Борганимдан кўчада учратиб қолсам керак, деб ўйлаган эдим — айтганим чиқди. Уйингизни билмасдим-да, тоғажон...» Тоға-жиян бошлашиб уйга борадилар. Шаҳарлик келинойи «Вой, қизгина, келинг», деб хуш қарши олгандек кўринса-да, пинҳона чимирилишларидан «Энди нима қилдик? Отпускамиз бу йил ҳам ҳаром бўлади шекилли? Ташвиш устига ташвиш экан-да, қуриб кетсин», деган маъно очиқ-ошкор акс этиб туради. Дастурхон устида узундан-узоқ ҳол-аҳвол суриштириш таомили. Жияннинг-ку оғзи тинмайди: «Энам сизни, янгамни кўпдан-кўп сўраб юбордилар, тоғажон. Жиянингни ўпиб қўй, дедилар. Отам ҳам. Қишлоққа бормай қолдиларингиз, тоғажон. Соғиндик, ҳаммамиз соғиндик. Ферузангизни шундай соғинган эдимки... Ке, бир ўпай, укажон... Тўғри тоғанникига боргин, дедилар энам, ётоқ-потоқ деб юрма, у ерда одам кўп бўлармиш, яхшироқ тайёрланиш қийинмиш. Тоғаннинг ўзи ёрдам беради, дедилар, келганида айтиб эди — борсин, ўзим жойлаштираман ўқишга, деб. Қайси ўқишга кирайин, тоғажон: дўхтирликками, артистликка?..» Сўнг шу тариқа қишлоқ, қариндош-уруғуетти пуштгача эслашиб кечаси алламаҳалга қадар ўтириб

қоладилар. Эртасига тоға жиянини дўхтирликками ё артистликка жойлаштириш учун эргаштириб институтга жўнайди. Игна ташласанг ерга тушмайдиган тумонат — ҳужжат топшириш машмашаси... «Соғлиғи ҳақидаги справка чатоқ экан...», «Фалон дона учу тўрт ҳажмдаги сурат керак...», «Аттестатда жисмоний тарбия муаллимининг имзоси кўринмайди?...» «Энам, тоғанг ҳаммасини тўғрилаб беради, деб эдилар...» Тўс-тўполон, шовқин-сурон; қатор-қатор шахсий машиналару арзанда жиянчаларини эргаштирган серсавлат амакилар, тоғалар; ҳеч кимга қарамасликка, ҳеч кимнинг гапини эшитмасликка тиришиб уёқдан-буёққа зипиллаб ўтадиган сирли, ташвишманд муаллим-домлалар... Ниҳоят, тоға бир ҳафта югуриб, не-не сарсонгарчиликлардан сўнг «ҳаммасини тўғрилайди» — ҳужжат топширилади! Энди жияни билан баб-баравар ўтириб имтиҳонларга тайёрланиши керак! Ундан кейин эса — юрак ҳовучлаганча, имтиҳон бораётган хона деразасидан жиянининг (артистликка кириш учун) чарх уриб ўйинга тушаётганини ёки (дўхтирликка кириш учун) глюкоза билан фруктозанинг қуриб кетгур — кимёвий хоссаларини чалкаштириб мулзамликда қолганини кузатиб туриш азоби! Бир пайт ранги бўздек оқарган жияни чиқиб келади: «Йиқилдим, тоғажон, йиқилдим! Қишлоққа энди қайси юз билан бораман?» «Қўй, йиғлама,— деб жиянини юпатмоқчи бўлади-ю, имтиҳондан худди ўзи йиқилгандек юраги сиқилиб кетади.— Янаги йил кирасан. Мен ҳам дастлаб йиқилган эдим. Кейинги йили кирдим. Қўй, йиғлама». Эртаси куни жиян йиғлаб-сиқтаб қишлоққа жўнайди, ҳўнгиллаб уйга кириб боради: «Тоғанг жойлаштириб қўяди, деб эдингиз — қараганлари ҳам йўқ. Узим яхши тайёрланолмадим. Хотини шундай ялмоғизки, бир зум тиндирмади: «Қосани ювинг, қизгина», «Тоғангизнинг шимиға дазмол босиб беринг, қизгина», «Ферузани айлантириб келинг, қизгина...» Қизям бир инжиқ, бир эркатой, елкамдан тушмади...» Ишқом остидаги тахта каравотда ёнбошлаган кўйи кўкнорнинг кайфини суриб ётган серзарда почча мўйлови учини асабий ямлаб аммага зуғум бошлайди: «Мен сенга нима деган эдим? Айтганим келдими? Бу замонда амма-жиянчилик қоптими! Жияним-жияним, деб оғзингдан қўймайсан. Келганида ўтқазгани жой қидирасан. Утган йили меҳмонга чақириб, чори қўйимни сўйдирдинг. Мана, кўрдик қадрингизнинг неча пуллигини! «Жияним қизингизни дўхтирликка жойлаб қўяди!» Марсиниб юрга-

нини қаранг аҳмоқ бўлиб! Жойлаб қўйди! Товуқкаллалар!..— У бир лаҳзача ҳовурдан тушиб, яна сўзида давом этади: — Майли, қайтиб келгани ажаб бўлди, кўнглимдагидек бўлди. Самад аравакаш аскарликдан келган ўғлига сўраттириб юрган эди — кўзни юмиб бериб юборганим бўлсин!» «Отажон, мен дўхтир бўлмоқчи эдим...» «Бўп кўрдингиз, қизим! Энди қолганини — дўхтирликниям, артистликниям борган жойингизда қиласиз. Гап тамом!» «Энажон!..» «Нима қилай, қизим, пешонанг шу экан. Мен тоғанга ишониб отангдан зўрға рухсат олиб берган эдим. Нима қилай, болам?» дея амма шўрлик кўз ёшини халтадек енгига артади. Почча кутилмаганда тагин тутаб кетади: «Эндиям ўшанинг номини тилинганга олиб кўр, нима бўлар экан! Қизимни шарманда қилди. Мениям! Ҳе, унақанги жиянни!..»

Бўронов... тушмади! Аксига олиб автобус шу бекатда узоқроқ туриб қолди. Давроннинг юрагини алланима қаттиқ ғижимларди. У юзини шартта деразадан бурди: «У эмас! Ухшаркан, холос. Шунчаки ўхшаркан-да. Нима, одам одамга ўхшамайдими? Айниқса, ҳозир ёз палласи, ўқишга келганнинг сон-саноғи йўқ. У эмас! У эмас!..» Тепасида терга пишган семиз бир аёл кўзини лўққайтириб турарди. Ёшини пеш қилиб жойни эгалламоқчи. Бўронов бир азоб-изтироб билан бошини қуйи солди — ишқилиб кўзи деразага тушмасин!

Автобус базмин кучаниб жилди. Анчадан кейин бошини кўтарган Бўронов тепасида яна бояги аёлни кўрди. «Қандай сурбет йигитсан, қачондан бери жой бўшатишингни кутиб турибман-у, парво ҳам қилмайсан-а? Аввал ерга қараб олдинг, энди бўлса икки кўзинг деразада: кўчадаги қизларни саралаб томоша қилиб кетясан. Ҳе, беодоб, бемурувват!»

Бўронов ростдан ҳам деразага тикилиб борарди. Лекин ҳозир қизлар кўзига кўринмас — миясида нуқул бир гап айланар эди: «У эмас! У эмас! У эмас!..»

Қайси бир бекатга етганда у безовталаниб ўрнидан қўзғалди-ю, тагин қандайдир куч елкасидан босиб ўтқазиб қўйди. Қўшимча боб... Азим Саодатовичнинг тезкор нигоҳи, сертахдид ўгитлари... «Бор фикру зикрингиз шунга қаратилиши керак!» Муҳокама навбати, ҳал қилувчи дамлар... Файбуллаевнинг уддабурон шогирдлари... Исмоил... «Ака-ука Карамазовлар»нинг учинчи қисми... Уқишга келган жияну унинг ташвиш, машмашалари... Йўқ, қўшимча боб, вассалом! Бу кеча хомакиси тайёр бўлади. Ҳеч қандай «эҳтимол»сиз! У эмас эди.

Кўзига шундай кўрингандир-да. Ўхшаркан, холос. Лекин жудаям ўхшарканми? Ўзи ўзига ўхшайди-да. Нима? Йўқ-йўқ, у эмас эди! У эмас!

Бўронов уйга келиб, «дада»лаб талпинган қизчасига ҳам қарамай, апил-тапил бир пиёла чойини ичди-да, хонасига кириб кетди.

У столда икки соатдан ортиқроқ ўтирди, аммо ҳеч иш қилолмади. Олдидаги қоғозга қўшимча бобнинг сарлавҳасигина ёзилган эди...

Аммасининг чорбоғи жуда обод, сўлим-да. Ҳовуз бўйидаги нашватининг тагида каттакон шоҳсуна бор, шундоқ чўзилсангиз қўлингиз мевага тегади. Кечаси айниқса гаштли бўладиган жой. Новдалар орасидан ой мўралаб туради. Поччаси мўйловини бураб-бураб гурунг беради. Аммаси гирдиқапалак: «Давронжон, ошга тузук қарамадинг-да? Нима қилиб келай, тасаддуқ? Келинжон, олиб-олиб ўтиринг, айланай. Ферузажон, мана сенга олма, қип-қизилидан...»

У ҳар йили қишлоққа борганида энг аввал аммаси меҳмонга чақирарди. Ўзига ҳам бу жаннатнамо боғ, сарҳовуз бўйидаги оромбахш кеча, қуюқ зиёфат, меҳрибон аммаю серзардароқ, лекин суҳбатижон почча ёқарди. Бултурги ана шундай ўтиришда аммаси қизидан гап очиб: «Тоғажони, Гулчеҳрангиз артист бўлмоқчи», деб қолди. Даврон поччасига саволомуз қараб кулимсираб қўйди. Поччаси мўйловини ямлаганча миқ этмай ўтирарди. Шаҳарлик келин хайрихоҳ оҳангда: «Борсинлар. Ётоқхона деб юрмайдилар, бизникида тураверадилар», деди қирмизи олмадан тишлаб. «Шугинани ўзларингиз ўқитиб одам қиларсизлар-да, айланай, сизларга топширдик». «Қўлдан келганича. А, пучуқ, ростдан артистликками?» Пойгакроқда Ферузани бағрига босганча чой куйиб ўтирган жияни қизариниб ерга боқди: «Дўхтирликниям яхши дейишяпти...»

Мана, энди у дўхтирликними, артистликними орзу қилиб шаҳарга келибди. Дарвоқе, бекатда нега бир ўзи эди? Дугоналари, ҳамроҳлари қани? Наҳотки, қишлоқдан ёлғиз келган? Бир чеккада ғарибона мўлтираб турибди. Қўлида эскигина чамадон. Кўриниши ён-веридан ўтиб кетаётганларникидан фарқ қилади. Кўзларида ҳам ҳайрат, ҳам саросима, ҳам алланечук тараддуд.

У каттакон, серғалва шаҳарнинг гавжум бекатида атрофга жонсарақ аланглаганча одамлар орасидан тоғасини қидираётир, кўзи тўрт бўлиб тоғасини кутаётир. (Бу ерни қишлоғи хаёл қиляпти, чамаси. «Эшматнинг

чорбоғи қаерда, биродар?» «Анов теракзордан ўтсангиз, шундоқ қари тутнинг тагидаги дарвоза». Нодон қиз!) Шаҳарга энди келиши. Қайга боришини, кимдан сўраб боришини билмайди. Тоғаси ҳозиргина автобус деразасидан унга қараб-қараб, юзсизларча пинак бузмай ўтиб кетганини ҳам билмайди. Бу ер кат-та шаҳар эканини ҳам бил-май-ди. Қоронғи тушиши билан ҳалигина ён-веридан беозор ўтиб турган айрим кимсалар айниб-ўзгариб қолиши мумкинлигини ҳам билмайди. Билмайдики...

Бўроновнинг вужуди қизиб кетди: у ичида ўзи билан ўзи олишмоқда эди. «Аблаҳсан, бориб турган аблаҳ!» «Балки у эмасдир?» «Наҳотки, ўз жиянингни танима-санг? Кўзингга чипқон чиққанми?» «Вақт зиқ, вақт. Ахир, бунақа вазиятда...» «Қўйсанг-чи! Бекорчиликдан кун бўйи шахмат суриб ўтирасан, вақт эмасми бу? Қўшимча боб сенга нима деган гап? Икки кеча босим ўтир-санг, битирасан-қўясан. Домланинг қистовлари эса — одатдаги пўлиса, шундай қилмаса чўзиб юришингни билганидан. Жиянингни, ўз жигарингни кўра-била ночор аҳволда ташлаб, кўзингни чирт юмган кўйи ёнидан беорларча ўтдинг-кетдинг-а, номард? Бунинг учун нақадар пасткаш бўлиш керак! Қуюқ зиёфатлар устида оғиз кўпиртириб берган ваъдаларинг эсингдан чиқдими? Ло-ақал, борганингда бошига кўтарадиган меҳрибон аммангни юз-хотир қилгин эди, нокаси! Ҳай, ана, бир кечалик вақтинг кетса кетарди. Бир кечада осмон узилиб бошингга тушмас эди». «Эртаси-чи, эртаси? Уни институтма-институт етаклаб юришга кимнинг тоби бор?» «Барно ҳозир уйда-ку, отпускада-ку? Кун-уззукун телевизорга тикилганча эснаб ўтиради. Хужжат топширишда кўмаклашса кўмаклашибди-да. Ҳеч бокиси йўқ, бегона эмас — эрининг жияни, қайнсингил ўрнида. Уйларига борганда олмани карсиллатиб ваъдани қуюқ қилган эди». «Тўғриси, ўқишга киролмай қолишидан қўрқдим». «Топган баҳонасини қаранг! Тавба, киролмаса нима, қиёмат-қойим бўлармиди? Бунинг сен ўйлаганчалик ваҳимали жойи йўқ. Эҳтимол, ўз кучи билан кириб қолар, мактабни яхши битирган, ёрдамингга муҳтож ҳам бўлмас. Мабодо, кириб қолса, хотинингнинг ваъдасига кўра, уйингда «ортиқча ташвиш» бўлишидан қочмадингмикан?» «Йўқ-йўқ, бу нарса хаёлимга ҳам келган эмас. Фақат ишимни, муҳокамани ўйлаганимдан шундай қилдим. Ахир, шу кунларда шошилмасам, кейин...» «Кейин нима? Жарангдор унвондан, дабдабали базму зиёфатлардан, турли-туман сайру томошалардан

бенасиб қоласан-да, а? Мана, гап нимада! «Якшанба куні хотинларни олиб шаҳардан ташқарида бир яйраб келайлик», деб машинали бойвачча оғайнинг Шермат билан аҳдлашиб қўйганингни ўйладинг. Тўғрими? Ишингни тезроқ битказиб, шанба куни навбатдаги ҳимоя зиёфатига улгуришни ўйладинг. Топдимми? Ҳа-а, ана шундай, бўғинингга тушаркан! Қолаверса, бу галги муҳокамадан кечиксанг, навбатдагиси бор эди. У эмас, бу эмас, пасткашлик қилдим, худбинлик қилдим, ўзимни ўйладим, ҳаловатимни бузгим келмади, дегин! Аҳ, номард, аҳ, ярамас!» «Бўлди! Бўлди!»

Бўронов шартта жойидан турди-да, пинжагини кифтига илиб эшикка отилди. Нариги хонада қизчасини тиззасига ўтқазганча телевизордаги оғанини Карамазовлар исёнига шўнғиб ўтирган хотинининг паришон-пароканда сўроғига жавоб ҳам қайтармади. Кўчадан такси тутиб, дорихона қаршисидаги бекатга жўнади. Йўл бўйи дераза орқали икки ёнга аланглаб кетди... Аллақачон тун салтанати бошланиб одам сийраклашган, бекатда ҳам тунги чироқ шуъласида давра қурган тўрт-беш ширакайф улфатдан ўзга кимса кўринмас эди.

«Қаердадир шу атрофда медицина институтининг ётоқхонаси бор эди. Демак, поезддан тушгач, троллейбусда дорихонагача келгану, бошқа тайин жойи йўқлигидан, сўраб-суриштириб ўша ёққа кетган». Бўронов ана шу ўй-тахминда таксини орқага қайтараркан, янги уйга кўчиб, қишлоққа ҳали адрес юбормаганига афсусланди.

Ётоқхонага кираверишда носранг духоба дўппи, узун камзул кийган чуваккина қоровул чол эски сарғиш диванда ёнбошлаганча мудраб ўтирарди. Курси устидаги плиткаде чой вақирлаб турибди. Бўронов қуюқ салом бериб, мақсадини билдирди.

— Сиздақа тоғаларни яхши биламиз! — деб тўнғиллади чол кутилмаганда дағаллик билан.

— Тушунсангиз-чи, амаки...

— Тушунмаймиз! Бизни бўтга ҳукумат нима учун қўйган, а? Кечаси бир маҳалда келган сиздақа тоғаларни «тушуниб», эшик очиб бериш учунми, а? — У бехос тутаққанча жойидан туриб кетди. — Қап-катта одам, уятни билинг!

— Бу нима деганингиз, амаки, оғзингизга қараб гапирсангиз-чи!

— Оғзимиз жойида. Давай-давай, жўнанг! — Чол Бўроновни кўкрагидан итариб эшик томон ҳайдай бошлади. — Бунақа найранглар эскирди энди. Сизни кирги-

зиб, кейин ғавғаға қолиб ўтирадиган аҳмоқ йўқ. Худоси келсаям қўймайман, билдингизми?! Вазифамиз шу! Бўронов тисланиб бурилаётган эди, эшикда рўбарў бўлган пахмоқ сочли новча йигит ёнидан секин шипшиб ўтди:

— Қўлига бирор нима қистирвормайсизми, ака!

Бунақа «усул»ларни ор биладиган Даврон жаҳл билан қўл силтаб, эшикни қарсиллатганча ётоқхонадан чиқди.

Бекат ортиқ шарпасиз, фақат чеккароқда тагига чамадон қўйган муштдек бир жусса энкайган қўйи тиззасига ияк тираб ўтирар эди. Бўронов унга яқинлашиб разм солди. Бола қўрқа-писа салом берди-ю, жойидан қўзғалмади, жавдираб турган кўзларини йўлга тикди.

— Нима қилиб ўтирибсан бу ерда?

Бола бир сапчиб тушди, сўнг дарров ўзини ўнглаб жавоб берди:

— Ўзимиз...— Бўроновга ер остидан бир сидра назар югуртиб, хийла дадилланди: — Поезддан тушиб келиб эдик. Қоровул бобо жой йўқ, эртага кел, деди.

— Энди қаерга бормоқчисан? — деб сўради Бўронов юраги алланечук увишиб.

— Акамизнинг уйига.

— Шеригинг қани?

— Қанақа шерик?

— «Биз» деяпсан?

— Ўзимиз... ўзимни айтяпман-да.

Бўронов кулди, қўшилиб бола ҳам жилмайиб қўйди.

— Акангнинг уйини биласанми?

— Биламиз. Чилонзорда.

— Чилонзорнинг қаерида? У катта жой-ку?

— Топамиз-да, — дея ночоргина илжайди бола — овозига ҳазинлик аралашган эди.— Чилонзорда. Олдида ка-атта боғи бор...

— Илгари ҳам келган экансан-да?

— Келганимиз-ку йўқ, борганида акамизнинг ўзи шундай деб айтиб эди.

Бу гапни эшитган ҳар қандай одам албатта кулиб юборган бўларди — Бўронов кулмади, иягини силаб сўроғида давом этди:

— Нима, ёнингда адреси йўқми?

— Бор эди...— Бола бирдан маъюсланди.— Бор эди, уйда киссага солган эдик. Поезддан тушиб қарасак — йўқ...

— Ҳмм, энди қандай бораркансан у ерга?— дея ўйла-
ниб қолди Бўронов: «Полвондаҳанроқ кўрингани билан
ландавур экан».

— Ана, автобус кўп,— деди бола бекатга яқинлаша-
ётган автобусга ишора қилиб.

— Шуларнинг ҳаммаси Чилонзорга боради деб ўй-
лайсанми?— Ўз саволидан Бўроновнинг кулгиси келди.

— Қаёққа боради йўғасам?

«Оббо, дунёнинг қайси чеккасидан ошиб келган бу?»

— Аканг қаерда ишлайди?

— Маданият институтида,— деди бола ва дадил,
фахр билан илова қилди: — Дарс беради!

— Нега ўқишга ўша институтга борақолмадинг?
Аканг ишлар экан, ҳар ҳолда...— Бўронов бу гапни ай-
тишга айтди-ю, ичида ўзидан ғижиниб, уялиб кетди.

— Хирургликка қизиқамиз-да, ака.

— Шунақа де? Яхши-и...— Бўронов унинг елкасига
қўлини қўйди:— Бўлмаса гап бундай, ўртоқ бўлажак
хирург: бу кеча бизниқига бориб ётасан. Эртага бирга-
лашиб акангни топамиз. Бўптими?

Бола миқ этмади, кўзини яна йўлга тикиб олди. У
ҳамон чамадонидан қимирламай ўтирарди. Унга қараб
Даврон шаҳарга илк бор мана шундай келганини хотир-
лади. Йўлга чиқаётганида онаси насиҳат қилиб:
«Шаҳарда эҳтиёт бўлмасанг, кўзингни сурмасини ҳам
уриб кетишади», деб уқтирган эди. Ушанда ҳамқиш-
логининг олдига — талабалар шаҳарчасига етгунча так-
си ҳайдовчидан кўз узмай борган: «Бирон ёққа опқочиб
кетмасин тагин!» Пули костюмининг астарига қўшиб
маҳкам чатилган, чамадонидида уч-тўрт кийим-бош ва
дарсликлари бор эди.

Бўронов ичида кулиб қўйди: «Бу ҳам ўшанақа панд-
насиҳатлардан хийлагинасини қулоғига қуйиб олган кў-
ринади, ортиқча қистаб ўтириш бефойда».

У ўйлай-ўйлай охири болани бирор йўл билан ётоқ-
хонада қолдиришга қарор қилди. Бола ҳам бунга кўнди.

Қоровул уларни кўриб дағдағага тушган эди, Бўро-
нов бояги йигитнинг маслаҳатига амал қилиб, умрида
биринчи марта хуфиёна пул қистириб юборди ва: «Жон
амаки, бир кеча ётиб турсин, эртага акаси олиб кетади»,
дея ўтинди. Чол пулни олишга олди-ю, «Жойни қатдан
топаман?» деб яна вайсай бошлади. Тагин ҳалиги тад-
биркор йигит ёрдамга келди. У нарироқда, бўйи қоқ бе-
лидан келадиган, енгсиз кўйлакли ушоққина бир қизни
гапга тутиб турган экан, буни эшитиб:

— Қўйиб юборинг, бобой. Биз билан ётади, хонамизда жой бор,— деди.

Ётоқхонадан кўнгли бир ёқли бўлиб чиққан Бўронов дафъатан жиянини эслаб қолди, баҳонада суриштириб олмаганига афсус қилди. Қайтай деди-ю, анов дарғазаб чолга яна рўпара бўлишга юраги бетламади. «Балки бу ерда эмасдир,— деган гап келди калласига.— Театр институтига кетган бўлиши ҳам мумкин».

У бекатдан такси тутиб, театр институтига йўл олди.

Бўроновнинг муддаосини эшитган ётоқхона қоровули — эрмакка алланима тўқиб ўтирган, ёши ўтинқирганроқ, кўринишдан беғам, лекин хушфеъл аёл:

— Бу ерда ҳаммаси абитуриент, жоним. Қайси бир хонани тақиллатиб чиқай шу маҳалда? Бунинг устига қиз бола экан,— деди кулиб.

— Оти Гулчеҳра,— деди Бўронов алланечук умидворлик билан.

— Бу ерда Гулчеҳрадан кўпи борми! Буларнинг бари гул чеҳра,— деб яна кулди аёл.— Эртага, кундуз кунни келинг, жоним, институтдан топиб оларсиз.

Бўронов бўшашган кўйи ётоқхона эшигидан чиқди-ю, кетолмай тўхтаб қолди. Бош кўтариб, чироқлари порлаб турган қатор деразаларга заиф бир илинж билан кўз югуртира бошлади.

Лип-лип-лип... Ҳар хил кўринишлар, қадди-қомату афт-башаралар... Лип-лип-лип... Турли-туман либослар... Қора, кўк, малласи — йигитларники; оқ, қизил, зангори, ҳаворанг, яшиллари — қизлар... Лип-лип-лип... Қизил кўйлаклилар орасида Гулчеҳралари ҳам бордир. Лекин қай бири — Гулчеҳра, унинг жияни? Қим билсин. «Буларнинг бари гул чеҳра». Лип-лип-лип...

Шу кеча Даврон Бўронов уйга алламаҳалда, ҳориб-чарчаб қайтди. Эшик қўнғироғини босаркан, қўшимча боб эсига тушиб, кўз олдида домласи Азим Саодатовичнинг сертахдид қиёфаси намоён бўлди: «Вақтинча ҳар қанақа ошна-оғайнигарчилигу майда-чуйданинг баҳридан ўтиб турунг. Айниқса, шу кунларда ҳар бир дақиқа сиз учун ғанимат...»

Кейин қулоғи остида бояги боланинг ҳазин оҳангдаги гаплари эшитилиб кетди: «Чилонзорда. Олдида катта боғи бор...».

БОҒБОЛОЛИК КУҚАЛДОШ

Ёзган нарсаларимни мен энг аввал унга ўқиб берман. Адабиётни сув қилиб ичган, қилни қирқ ёрадиган билимдон дўстларим кўп, лекин менинг тўнғич ўқувчим доим — Нажмиддин. Ҳикоям унга маъқул келса, менга кифоя, кейин билимдон дўстларим нима деса дейишаверсин — ишонмайман. Ёзганимнинг бирон жойи ёқиб кетса, у тиззасига шапатилаб: «Тўғри, тўппа-тўғри!» дея қийқириб юборади, ҳикоя маъқул тушмаса, анчайин: «Яхши», деб қўя қолади; кўнглим тўлмаганини кўриб, гапини такрорлайди: «Яхши, дедим-ку!» Билингки, ҳикоя ёқмаган, билингки, ҳикоя ёмон ёзилган. Айтадиган бор фикри шу унинг. Билимдон дўстларим эса... билимдон, холос.

Нажмиддин — ҳамюртим, бир районданмиз; у тоғ этагидаги, дов-дарахтга кўмилган ободгина Боғболо қишлоғидан. Бизни мусофирчилик яқинлаштирган. Мени қора тортиб, уйимга тез-тез келиб туради. Кўпинча якшанба кунлари келади.

У шаҳарда яшашни яхши кўради, ўзининг таъбири билан айтганда — «шаҳарсевар». «Ташсельмаш»да мастер бўлиб ишлайди, аллақайда сиртдан ўқийди. Ҳарбий хизматни шу ерда ўтаб, қолиб кетган. Бир чамадон совға-салом кўтариб, кекса онасини кўргани тез-тез қишлоққа ҳам бориб туради. Шаҳарда қолиб кетгани шаҳарсеварлиги учунгина эмас, қишлоқда ким биландир, яқин-бир қариндоши билан гапи қочган, чамаси, қандайдир низога ҳам боришган — бу ҳақда тузук оғиз очмайди. Уйланган, гўдакка ўхшаган аразчи, лекин меҳрибон хотини бор; уни кам олиб келади: кир ювмоқчи

эди; опасининг уйига кетган; қизчамизнинг тоби йўқроқ эди...

Нажмиддин келганда мен доим қувониб кетаман, ҳар қандай ишимни йиғиштириб, унга пешвоз чиқаман, ўтириб бажонидил гурунглашаман.

— Юр энди,— дейман (у мендан анча ёш кичик) чойдан сўнг уни иш бўлмамага бошлаб.— Янги нарса ёзганман, ўқишамиз.

— Кўкал ҳақидами? — дейди у кўзлари чақнаб.

Энсам қотгандек кулимсираб қўяман: «Топган гапи — Кўкал!»

Нега мен билимдон дўстларим қолиб, адабиётдан йироқ бир одамга ҳикоя ўқиб бераман, ундан фикр кутаман? Унинг мурувватига таяниб, ўзимча кўнглимни овлаб қўйиш учунми? Ёки ёзган нарсамни шунчаки бир жайдари синовдан ўтказиб олиш учунми? Ахир, у тиззасига шапатилаб: «Тўғри, тўппа-тўғри!» деса — ҳикоя чиндан ҳам тузук, «Яхши», деб қўяқолса — ёмон, албатта бир ишкали бор чиқади. Буни ўзим ҳам сезиб тураман... Уртабўйман — бўйчанроқ бўлишни, қизиққонман — сипороқ бўлишни, ялқовман — серғайрат бўлишни орзу қиламан. Орзу қиламан, аммо илож қанча!

Нажмиддин ҳар сафар ҳикояни эшитиб бўлгач:

— Э, Кўкални ёзинг-да-е! — дейди.— Кўкал қизиқ, Кўкал ажойиб...— У болаликда бирга ўсган ошнасининг ғаройиб қисматидан нақл қила кетади.— Биламан, барибир ёзмайсиз,— дейди ҳикоясини яқунларкан, ўкинч билан.— Ёзмайсиз, чунки у пахтадан мўл ҳосил етиштирмаган, бирон мансабнинг эгаси ҳам эмас, ҳеч қандай қаҳрамонлик кўрсатмаган, севгиси ҳам китоблардагига ўхшамайди. Лекин, барибир Кўкал қизиқ, Кўкал ажойиб!

«Шуниси яхши-да», дейман ичимда ва умримда кўрмаган, билмаган одамим — боғбололик Кўкал ҳақида ўйлаб кетаман. Майли, у пахтадан мўл ҳосил етиштирмасин, майли, мансабдор ҳам бўлмасин, қаҳрамонлик кўрсатиши ҳам шарт эмас, ўша, машина ҳафтада бир борадиган хилват қишлоғида жимгина, ўз кунини ўзи кўриб юраверсин — шунинг ўзи кифоя эмасми одамзодга?

Нажмиддинга қарайман. Нигоҳида таъна, ўкинч: «Биламан, барибир ёзмайсиз». Лоақал унинг кўнгли учун ўша ажабтовур ошнаси ҳақида бирор нима ёзиб кўргим келади. Аммо қўрқаман, унинг дилидаги порлоқ бир хотиротни, ажиб бир меҳрни ўлдириб қўйишдан қўрқаман.

— Кўка-ал! — деб қичқирарди онаси.— Кўкингни кияй, Кўка-ал! Бўйинг гўрда чиригур Кўка-ал! Зотингга тортмай номинг ўчгур Кўка-ал!..

Онаси ўриклилик тоғчилар уруғидан эди. Бу мардум хийла бадфезъл, жангари келади, биласиз, галвани пулга сотиб олай дейди. Туриб-туриб, зерикканидан шўрлик Кўкални қарғаб қоларди. Шому саҳар ҳовлида гимирлаб, рўзгорнинг ўтидан кириб, сувидан чиқадиган Кўкал бурилиб бир оғиз: «Нима деяпсиз ўзи?» деб сўрамапти. Бу жиҳатдан у отасига тортган эди. Отаси... Отаси шу ўзимизнинг чағатойлардан. Айтгандек, унинг отаси йўқ эди. Тўғрироғи, бор эди-ю, йўқ ҳисобида эди. Билганлар биларди, аммо билмаганга оларди. Жиғига тегиш учунми, Кўкални жўрттага тергашарди:

— Кимди ули бўласиз, Кўкалбой?

— Энамди.

— Энангиз ким, Кўкалбой?

— Майрам тоғчи.

— Отангиз-чи?

— Отам йўқ.

— Нима, ўлганми?

— Йўқ.

— Бўлмаса, ким у?

— Билмайман.

— Одам отасиз ҳам туғиладими, баччағар?!

Ҳамма бало шундаки, Кўкал отасининг кимлигини биларди. Биларди-ю, кимсага айтолмасди. Пешонасининг шўри ҳам шу эди-да унинг.

Кўкал новча, дарозлигиданми, доим энкайиб, алла-нечук қимтиниб юрар, сиз билан гаплашганда кўзини ердан узмас эди; авайлаб, оёқ учида одим босарди — шарпамдан биров чўчимасин дегандек, қўрқибгина нафас оларди — бу ҳаводан баҳраманд бўлишга ҳаққим борми дегандек...

У соядек шарпасиз, шарпадек соясиз эдики, шуниси билан ҳам атрофдагиларга ёқарди. Негадир сира кулишни билмайдиган одамови, ўгай темирчи отаси ҳам, Кўкалга ҳеч ўхшамайдиган шўх-шитроқи укалари ҳам уни ёмон кўришмасди. Биргина онаси гўрдан олиб, гўрга солишни қўймасди:

— Сувсаб ўлгур Кўкал, сув опке!..

— Ут-оловсиз ўтгур Кўкал, ўтин ёр!..

— Оғилни мурдашўйинг курайдими, жувонмарг?!

— Эшакка қара, бўйнинг узилгур, нима деб ҳангра-япти?!

Кўкал жимгина бориб Дониёровнинг ҳовузидан сув келтирар, жимгина ўтин ёрар, жимгина оғил курар, жимгина эшагини суғорар эди. Ҳамма ишни жимгина, бўйин бурмай бажарарди. Онаси эса гузарга жар солиб жаврарди: «Кўка-ал, Кўка-ал!..»

Кўкал бутун Боғболога дастёр эди. Оналаримиз уни бизга ибрат қилиб кўрсатарди: «Ана, Кўкални қара...» Кўкалга қарардик: у катталарга қўшилиб тоққа кўмирга борарди, ёз бўйи даштдан қий-тезак таширди, кузда қоп-қоплаб сомон тўпларди. Биз буни кўрардиг-у, лекин қишлоқнинг тепасидаги адирликда эртадан кечгача тўп тепар, чиллак урар, ҳайқириб-қийқириб қувлашмачоқ ўйнар эдик. Намозшом пайти бир зумгинага Кўкални кўриб қолардик. У дўнг бошида чўнқайиб, тиззаларини қучган кўйи бизнинг ўйинимизга ва каттакон чорбоққа ўхшаш Боғболонинг адл тераклари учини ялтирлангача тоғ ортига яширинаётган офтобга термилиб ўтирар эди. У ичида оҳ тортарди, аммо унинг оҳини на биз, на Боғболо тераклари, на-да тоғ ортига яширинаётган қуёш эшитарди: биз — бола, ҳеч балони тушунмайдиган гўдак эдик; тераклар — тилсиз, жонсиз; қуёш — барча жонзотга баробар қуёш яшириниб улгурган...

— Кўка-ал, Кўка-ал!..

Дўнг бошидаги Кўкал тоғ бошидаги офтобдек бирдан ғойиб бўларди.

У ҳеч қачон бизга қўшилиб бирпас ўйнамаган — бола ҳолида катталар дунёсига ўтиб кетган эди. Ўзи ҳам бизга қараганда хийла қорувли, ростакам бўзбола эди. Мактабга янги келган ўқитувчи орқанги партада ўтирган Кўкалга кўзи тушса, албатта: «Сиз ҳам... ўқийсизми?» деб сўрарди. Адабиёт муаллимимиз ҳазиллашиб уни «Кўкалдош» деб атарди: «Доскага чиқиш навбати — тўқсон икки алпнинг оғаси, паҳлавон Кўкалдошга!»

Кўкал онаси буюрган ҳамма ишни бажонидил бажарар, фақат Дониёровнинг ҳовузига боришгина унга азоб эди. Лекин ҳар куни икки карра — эрталаб ва кечқурун сув келтириши шарт. Энди сатилни сувга ботирганида қаёқдандир Дониёровнинг бақалоқ, бадқовоқ хотини пайдо бўлади:

— Ав, сувни лойқалатмай ол!.. Ав, кўзингга қара, ҳовузга тушиб кетиб тагин...

Кўкал «Ҳай, лойқаланса, яна тинар» ёки «Худога шукр, кўзим бор, хола!» дейиши мумкин, аммо индамайди. У шоша-пиша сатилини яримлатиб изига қайриларкан, сарҳовуздаги баланд шийпонда тўнини елкасига ташлаб, ўзи билан ўзи шахмат ўйнаб ўтирган басавлат Дониёров кўзойнаги устидан аввал унга, сўнгра хотинига бир қараб қўяди. У ҳам индамайди.

Кўкал унинг индашидан қўрқади, «Бир кун индайд-ёв», деб қўрқади. Шундай басавлат, кўринишдан баджаҳл одам индаб қолса... нима бўлар экан?

Лекин Дониёров индамайди. Кўзойнаги устидан одамни тешиб юборгудек бир қарайди-ю, чурқ этмайди. Хаёли олдидаги шоҳлару сипоҳларда бўлса керак. Ёки шу зорманда ҳовузни тўлдириш учун қаёқлардан сув боғлаб келишда Кўкалнинг ҳам ҳиссаси борлигини, кечалари қулоқ-даҳаналарда ётиб машаққат чекканини билармикан?..

Дониёровни ҳамма «яхши одам» дейди, ҳамма ҳурмат қилади. Бу атрофда у минмаган мансаб оти йўқ эмиш: раис бўлган, ҳосилот бўлган, МТС директори бўлган... Ана шундай баобрў одам эндиликда бирмунча қартайиб, аллақандай дардга мубтало, уйда ўтиради, кун-уззукун олдидаги катакларга тикилиб ўзи билан ўзи куч синашади: ҳариф ҳам ўзи, рақиб ҳам ўзи. Гўё бир пайтлар йўқотган нарсасини бугун шу тилсимли катаклардан қидиргандек...

У вақти-замонида, айниқса, қаҳатчилик йиллари кўп кишиларга яхшилик қилган, мана шу Кўкалнинг онасини — сабил қолган етимча қизни ҳам тоғдан Дониёров олиб келган, бирмунча муддат хонадонидан жой ҳам берган... Кўкал буларни билади, билгани учун ҳам ундан мудом нимадир кутиб, қўрқиб-ҳадиксираб юради.

Қўлида сатил, Дониёровнинг дарвозасидан чиқарчиқмас, онасининг шанғиллагани эшитилади:

— Сувга кетиб чўкиб ўлдингми, Кўка-ал?! Мен сен сағирни деб...

Шунда басавлат Дониёров жойидан нимхез бўлиб, девор оша босиқ тўнғиллаб қўяди:

— Бас энди, ўв Майрам!

Онаси томоғига тош тиқилгандек бирдан жимиб қолади.

Алаmidан телбанамо, серхархаша бўлиб қолган онанинг қарғиш-қийнови остида, отасиз ўсгани билан Кўкал жуда таъсирчан, ориятли эди. Шундай бўлмаганида мактабни биз билан битирармиди...

Уқишлар тугаб, ёзда пичан ўргани чиқдик. Меҳнат таълимидан кирадиган ўқитувчимиз Дониёровнинг укаси эди. У ҳар бир болага тегишли жойни тақсимлаб кўрсатди-да, ўзи сойнинг нариги бетига ўтиб кетди. Уёқдаги ўрикзорда Салим чаққон чавки-кураш бермоқда, дам-бадам давранинг гув-гув олқишлари эшитилиб турар эди. Уроқ-қуроғимизни марзаларга улоқтириб, биз ҳам сой кечиб томошага ошиқдик. Унда-бунда кураш тушиб юрадиган муаллимимиз ўша куни даврага чиқиб, дастлабки қўлдаёқ кўчкаклик бир ўспириндан йиқилди. Бунни кўриб ҳаммамиз жонталваса сойдан ўтиб, ўроқ-ўроғимизга ёпишдик. Изимиздан етиб келган аламзада Дониёров биринчи учраган бола — Кўкални тергамоққа тушди. Кўкал нимадир деган эди, муаллим унинг башарасига шарт-шурт тушириб: «Бепадар ҳароми!» дея ўшқирди. Бу гапдан ғалати титраб кетган Кўкал, қўлидаги ўроқни шиддат билан ҳавога сермади-ю, сўнг сойга улоқтириб, пастак тош девордан бир ҳатлай ғойиб бўлди.

Қизлардан эшитдик: биз ҳаммамиз курашни томоша қилгани кетганда бу ерда қолган ёлғиз бола — Кўкал экан...

Шу гапдан кейин Кўкал қайтиб мактабга оёқ босмади. Боғболода ҳам кўринмай қолди. Тоғ ичкарисидаги Уриклида, она жамоат бобосидан қолган мулкни обод қилиб, ўрмонда ишлай бошлади. Онда-сонда қари бир байтални миниб Боғболода пайдо бўлиб қоларди. Соқол-мўйлови ўсган, бет-бошига губор ўрнашгандек, қиёфаси аллақандай сўник, ташвишманд. Лекин энди елкалари тўлишиб норғул, барзанги йигитга айланган.

«Кўкал армиядан қочганмиш!» деган гап юриб қолди Боғболода.

Кўкал армиядан қочганмиш. Чимилдиқдаги ойимтилласидан кўнгил узолмай шундай қилганмиш. Янгигина тушириб олган экан-да ўзи. Оббо, Кўкал-эй! Поезд қайси бир станцияда тўхтаганда қайлиғини эслаб-қўмсаб, ундан муччи олгиси келибдию шартта вагондан тушиб қолибди. Хотин дегани бунча ширин бўлмаса, жонивор! Кўзига алланималар кўринган-да баччағарнинг! Оббо, Кўкал-эй, оббо, шеримард-эй!

Бу — Боғболодаги гап, боғбололикларнинг оғзидаги нақл. Энди ҳақиқатни тоғ ичкарисидаги Уриклидан эшитинг.

Кўкалнинг ҳарбий хизматга чақирилгани рост эди: ахир, у ҳам одам, у ҳам йигит, отаси бўлмаса, онаси

«Ўғлим» деган, белида белбоғи маҳкам бўзбола — бурчиңи ўташи керак. Райондаги ҳарбий комиссарлик ҳовлисида икки қун сарғайиб, кечалари навниҳол қайлиғини эслагани ҳам тўғри, муччи олгиси келиб тамшанганлари ҳам... Ахир, гўшангага кирганига бир ой бўлган эмас, Ойтуманни бағрига босиб, меҳрига қонганича йўқ — кетяпти, икки йилга, мусофир юртларга кетяпти; Ойтуман қоляпти — ёлғиз, бағри тутаб, икки йилга!.. Нима қилсин бечора Кўкал? Лекин қочмади у: ён-веридагилардан ажралиб, ҳовли адоғидаги каллакланган тутнинг тагига борди-да, чопонини остига тўшаб, ёнбошлаганча худо деб ётаверди. Эси Ойтуманда, хаёли Ойтуманда. Бир вақт номини тутиб чақириб қолдилар. Чақириб, «Сизни хизматдан озод қиламиз, ясситовон экансиз», дедилар. Кўкал доводи раб қолди: суюнай деса — сен йигит эмассан, хизматга яроқсиз экансан, дегандек қилишяпти, куйинай деса — буёқда Ойтуман... Ниҳоят, кўнгли аллатовур, оқшом пиёдалаб Ўриклига йўл тортди. Ойтуман, Ойтуман... Отасиникига кетиб қолмадими? Бормиди ўзи у?..

Бултур Сомондарадан зира ортиб қайтаётган Кўкал, жалада қолиб, Умрқул мерганнинг тош қўрасида бир кеча қўноқ бўлади. Мерган билан қўрчи чиқиб, ундан бундан гурунглашиб ётишади. Шу-шу, йўл ўтганда уникага тушиб ўта бошлайди. Мерганнинг бўй етган қизи бор экан. Кўкал унга қарамас, тўғрироғи, қарагани юраги дов бермас экан. У бир гал Ўриклига етган жойида орқасига ўгирилса — ҳалиги қиз изидан эргаши-иб келяпти, мерганнинг бўй етган қизи! «Ё пирим-эй! — дебди ичида Кўкалбой. — Бу қиз нимага бўйтиб юрибди? Тушимми, ўнгим?» Эй, содда ўзбак, эй, бандан басир, тушу ўнгингга йўриқ қидириб ёқангни ушлагунча, орқолдингга бундай бир назар ташлаб юрсанг-чи! Изингдан жонҳалак йўл тутган саргашта кўнгиладан ҳол сўрсанг-чи! Кўкалбой қизариб-бўзариб қизни гапга солибди. Қиз аммасиникига келаётганмиш, адашмайин, деб қорамақора йўлга чиққанмиш. Кўкалбой ишонибди, чиппа-чин ишонибди. «Ундай бўлса, тоза чарчабсиз, сингил...» Аммо мингашишга кўнмабди қиз. Кўкалбой бунга ҳам дарров кўнақолибди. Эй, бандан гўр, бандан ғофил, бўй етган қиз аммасиникида нима қилсин, аммаси унга деб туттолқон туйиб ўтирибдими?!

Бундай ҳол яна уч бора такрорлангандан кейингина Кўкалбойнинг йигитлиги тутади. Уша илк учрашувдан бери эс-хаёлини жиловлаб олган бу «аммасига меҳ-

рибон жиян»ни гап-гап билан даранинг оғзидаги хил-ват ёнғоқзорга бошлаб киради. Эрта куз экан, дарахтларнинг учи қонталаш, оёқ ости қонталаш... У ёнғоқзорда не сир, не савдо кечган — энди, бир-бирига ташна икки мунтазир кўнгилу тепада худога аён.

Кузакда бир оқшом якка-сўққа Кўкалникига туйқусдан Умрқул мерган меҳмон бўлиб келибди, йўқ... совчи бўлиб! «Кўкалбой, сизни ўғлим десам...» Кўкалбой йўқ демабди — эртасиёқ жонҳалпида Боғболога эниб бориб, бир тўда машваратчи хотин-халажни эргаштириб қайтибди; уларни сурдовлаштириб мерганникига кузатиб қўйгач, ўзи гангиб ўша — дара оғзидаги ёнғоқзорга бурилибди. Шунда оёқ остидаги — кечагина қонталаш, энди қовжироқ хазонлар тилга кирганига ишонасизми? Ишонинг, ишонаверинг, ғижир-ғижир тилга кириб: «Ой-туман, Ойтуман...», деганмиш улар. Ишонмасангиз, ана, Кўкал — гувоҳ...

«Кўкал ўзини Вьетнамга ёздирибди!» деган яна бир гап тарқалди Боғболода. Бу гапда энди зиғирчалик ҳам лоф йўқ эди.

Баҳорда Кўкални шошилинич суратда ҳарбий комиссарликка чақириб, қўлига қоғоз тутқаздилар, «Сизни жўнатмасак бўлмайди», дедилар. «Аввалги сафар нега қолдирган эдиларинг-у, энди нега жўнатасизлар?» дея сўраб ҳам ўтирмади Кўкал, ўша алами кўнглида ётган эканми, сафларни текшириб юрган ёшгина капитанга қараб: «Жўнатсаларинг, энди тўғри Вьетнамга жўнатишлар!» деб юборди мардонасига. Кулгидан бутун саф, бутун ҳовли ларзага келди. Лекин Кўкал кулгига қўшилмади, аҳдида собит эди: «Кетсам — кетдим-да. Бугун-эрта Ойтуман ўғил туғиб беради. Ўғлим, ўрнимга қоладиган ўғлим бўлади. Кетсам — кетдим-да!»

Кўкал кўп узоққа кетмади — атиги Қаршида, қурилиш батальонида хизмат қилди. Икки марта отпускага ҳам келди, келиб ўғилчасини кўриб кетди. У энди янада тўлишиб, азамат йигитга айланган эди — товонининг тайпоқлигини ким кўриб ўтирибди?!

Аммо, унинг товонини ҳеч ким кўрмаган бўлса ҳам, бу ишда бир синоат кўрганлар бор экан. «Ҳаҳ, сағир-а, Дониёровнинг тўнғичи ўрнида кетдинг-а хизматга! — дейишди улар, сўнг мийиқда кулиб, бош чайқаб қўйишди:— Ҳаҳ, тақдир, ажаб чархпалак ўйинларинг бор-да!»

Кўкал хизматдан қайтгач, бобосининг маконини яна ҳам обод қилди, қиз кўрди, боғ тўридан ўғилчасига атаб иморат солди. Яшайверди олло деб.

Бу орада кекса Дониёровнинг аҳволи тўсатдан оғирлашди. Шифтга тикилган кўйи жон таслим қилолмай ётган бемор бир оқшом кутилмаганда Кўкални йўқлаб қолди. Боғболода кўпчилик номини ҳам унутиб юборган Кўкал сағирни! Дониёров — баобрў, бадавлат, басавлат Дониёров! Жони қил устида турган банданинг ҳар қандай тилаги — вожиб. Кўкални бошлаб келдилар, икковини холи қолдирдилар. Уртада нима гап кечди — энди ёлғиз Кўкал билади. («Ўғлим, сенинг отингни ўзим қўйганман, кўкламда туғилган эдинг, менинг ҳам кўкламим, бесабр, бебош кўкламим эди...», деган бўлса эҳтимол, Дониёров.) Ҳарнечук, эртаси кун тобут ердан узилганда Кўкал бирдан «отам»лаб юборди; чопон кийиб, белбоғ боғлаб, мозорга ҳассакашлар сафида борди. Бошда орияти қўзиб, марҳумнинг тўнғичи Камол бир хезланиб келди-ю, сўнг Кўкалнинг юз-кўзига тикила-тикила, лом-мим деёлмай, боши эгилганча аста унга эргашди.

Сочини ёйиб, белига фўта ўраб олган Ойтуман ҳаят — бедапоядаги зардолининг тагида, марҳумга жигаргўша хотин-халажга қўшилиб, юзларини тирнай-тирнай садр тушарди. У аввалига тариқиброқ турди: «Эби, сизга бир бало бўлама, бегонанинг ўлигига мен нима учун садр тепар эканман — энабоши хотини турганда, қўша-қўша қизлари турганда? Айб қилар эл-улус...» Кўкал фиғон аралаш зовита қилди: «Нимага бегона дейсан, энағар, қайнатанг бўлади, қайнатанг!»

Боғболо аҳлидан, девор-дармиён қўшни бўлатуриб, ёлғиз Майрам тоғчи келмади азага. Темирчи эрининг кўзи олдида, ундан орттирган беш боласининг кўзи олдида сочларини ёйганча, ҳовли айланиб танҳо ўзи садр тушганмиш у...

Марҳумнинг қирқига Кўкал каттакон бир қўчқорни сўйиб, элга маърака берди.

Шу-шу, Кўкал яна боғбололикка айланди. Энди тўймаърака усиз ўтмайди, у барчасига бел боғлаб, кўкрак кериб хизмат қилади, кўкрак кериб Боғболонинг кўчасини тўлдириб юради. Кўздан қолган битта-яримта мўйсафид: «Кимнинг ули бўласиз, болам?» деб сўраб қолса, дадил жавоб қайтаради:

- Дониёровнинг, бобо!
- Дониёровнинг болаларини танигич эдим-ку...
- Мен тўнғичиман, бобо, кўзни бир қаратинг!
- Тўнғичи — Камол эди чоғи?..
- Мен — Кўкламиман, бобо, Кўклами!

— Тўнғичи иккита бўлар экан-да, тавба!

— Битта бўлади, бобо, битта!

Шундай деб жавоб қилади Дониёровнинг тўнғичи
Кўклам — Кўкал — Кўкалдош...

* * *

Нажмиддин анчадан бери кўринмай кетди. Мен шу кунларда унинг келиб қолишидан кўрқиб юрибман. Келса, сиз эшитган нақлни унга ҳам ўқиб беришим керак бўлади. Тинглай туриб, тиззасига шапатилаб: «Тўғри, тўппа-тўғри!» деса-ку, муродимга етганим, борди-ю, «Яхши», деб қўяқолса-чи...

Начора, ўртабўйман — бўйчанроқ бўлишни, қизиққонман — сипороқ бўлишни, ялқовман — серғайрат бўлишни орзу қиламан. Орзу қиламан...

Ахир, боғбололик Кўкалдош ниятига етди-ку!..

СОВУҚ

Совуқдан кичрайиб қолган қуёшни
Иситгим келади бағримга босиб.

Қутлибек

— Эрта оқшом Ҳамидулланикига «уй муборак»ка борарканмиз-а, — деди Рихсиев тишида қарсиллатиб бодом чақаркан.

— Эртага эканми? — дея столдан бош кўтариб сўради Турғунбой.— Шанба куни дейишаётувди шекилли? Неча хонали экан уйи?

— Тўрт хонали! — Рихсиев кафтида бодомнинг мағзини ажрата бошлади. — Жуда кенг эмиш. Иннайкейин — иссиқ сув, ванна, газ... Роҳатижон-да. Балогина экан бу бола, ишга келганига икки йил тўлмай уй алмаштиришга ҳам улгурди.— Рихсиев олдида ёзиғлиқ газетадан титкилаб энди кишмиш теришга тушди.— Олинг-да бундан, Турғунбой, сояки. — У бурчакдаги столга ўмган ташлаб алланимани кўчираётган Урмоновни ҳам таклиф қилди: — Ҳов қўшни, ҳа, кейин бўлар иш дегани, кишмишга келинг, кишмишга — Самарқандники!

Урмонов иримига «Раҳмат», деб қўйди-да, қоғоздан кўз узиб деразага боқди. Дераза ортида игнанинг учидек қор урар, қор ёғдусидан ёришиб кетган хона иссиққина, ташқари нечоғли совуқ экани, ҳозир балки кимдир ана шу изғиринда дийдираб тургани бу ерда ўтирганларнинг хаёлига ҳам келмас эди. Баданига таниш, заҳарли бир титроқ кирган Урмонов жунжикиб кетди, бояги гапни эслаб, «Уйи иссиқ бўлса керак», деди ичида ва эртага «уй муборак»ка — зиёфатга боришини, албатта бориши кераклигини ўйладию ўзидан мамнун бўлиб қўйди.

Тўрт хонали экан. Меҳмонларни аввал хоналари бўй-

лаб айлантириб томоша қилдиради; гази («Табийй газ, кечаю кундуз гуриллаб ётади!»), суви («Қизилини бурасангиз — иссиқ сув, кўкини бурасангиз — совуқ сув!»), ваннасини («Деворлари ялтироқ плитадан! Зўр-а?») кўрсатади; айвончасига бошлаб чиқади («Кенглигини кўринг, ёзда буям бир хонадай гап-да, тўғрими?»); фақат ётоқ бўлмасини четлаб ўтади («Бу ер энди, биласизлар...») — бегона кўзга номаҳрам. Кейин чорси хонада тузалган зиёфат дастурхони атрофига ўтирадилар. Ҳамма бир-бир ўрнидан туриб, хонадонга қут-баракка, тўй-шодиёна тилаб қадаҳ кўтаради. Иззат-икром билан тўрга ўтқазилган Урмонов ҳам сўз айтади. Пойгакда ўтирган уй эгаси Ҳамидулла унга қараб миннатдорона жилмайиб қўяди, келиб қадаҳ чўқиштиради. Урмонов ҳузур-қаноат қўйнида қўлидагини симиргач, даврадагиларга ўктам, виқорли назар ташлайди; барча ғурбатлари унутилгандек, аллақайга чекингандек бўлади; оёқ оғриғи ҳам андак босилса керак. Шундан қўрқиб икки ҳафтадан бери ҳаммомга тушган эмас: баданига сув тегса — кейин неча кун оёғи қақшаб юради. Фурсатдан фойдаланиб душда ювиниб олса-чи? Ие, калла борми ўзи? Зиёфатга борган одам, бировнинг уйида, бола-чақасининг олдида... Ҳа, хотини сочиқ тутиб, ўзи чой узатиб ҳам туради!

У негадир, шунга ҳам ҳаққим бор, деб ўйлаганига ажабланди. Гап шундаки, Ҳамидулланинг тўрт хонали уйга эга бўлишини Урмонов ўзи туфайли деб биларди.

Илк қор тушган кезлар эди. Бир куни местком раиси уни чақириб қолди.

— Суюнчини чўзинг! — деди илжайиб. — Уй ажратилди бизга. Навбат сизники экан. Хўжайинлар билан келишдик, анча йилдан бери ишлаётганингиз, пешқадам инженерларимиздан эканингизни назарда тутиб, сизга берадиган бўлдик. Хужжатларни тайёрлайверинг. Бизнинг давримизда яшаб қолсин, дедик-да. Келинг энди, ўтган ишга салавот, шунча вақт — анов гапга уч йил бўлдими, тўрт йил? — қийналдингиз, етар...

— Нима, бошқа талабгор йўқми? — Ҳаяжонда Урмоновнинг тилига келгани шу бўлди.

— Талабгорнинг-ку саноғи йўқ. Мана, биттаси иқтисод бўлимидаги бола — Ҳамидулла. Неча кундан бери изимдан қўймай, қулоқ-миямни қоқиб қўлимга беряпти. Учта боласи бормиш, отасининг уйига сифмай қолганмиш.

Урмонов Ҳамидулла билан унчалик яқин эмасди. У, хоналарига гоҳ гугурт, гоҳ сигарет сўрабгина кирар, бошқа пайт тузук сўзлашиб ҳам ўтирмас, йўлакда дуч келганида нотанишдек индамай ўтиб кетаверар эди. Кейинги кунларда ўзгариб қолди: кўп кирадиган, узоқ-узоқ ўтириб қоладиган, гапдан гап чиқариб, «Ховли торлик қияпти, укалар уйланадиган, одам оила билан жуда қийналиб кетди», дея ҳасрат қиладиган бўлди. Буни у кўпинча Урмоновга қараб айтарди. Демак...

— Уйланиб қолдингиз бунча? — деди местком раиси. Урмоновнинг кўз олдига Ҳамидулланинг каталакдек хонада сиқилишиб ўтирган болалари келдию ўзини раҳм-шафқатдан йироқ ёвуз кимсага ўхшатиб, айбдор ҳис этди.

— Ушанга берақолинглар,— деди пешонаси терчилаб.— Ҳамидуллага. Мен... ҳар ҳолда, яна бир оз кутишим мумкин.

— Шундай бўлсинми? — Раис унга таажжуб билан тикилди.— Ҳамидулланинг уйи бор, бир йил-ярим йил сабр қилар. Қолаверса, ҳали янги ходим — жа-а унчалик хизмат кўрсатиб қўйган жойи ҳам йўқ. Тағин ўзингиз биласиз, оғайни. Кейин орқамиздан гап чиқиб юрмаса бас. Бизга барибир,— деди совуққина.

Урмонов пушаймон бўлмади — ўзини жуда олижаноб, алланечук енгил сизди. Эшитганлар: «Бекор қилибсиз-да», дейишди, аммо бу гапларни у шунчаки, кўнгил учун, деб ўйлади.

Мана энди, Ҳамидулла янги уйга кўчиб кирибди, эртага зиёфат бериб, уни «ювади».

«Уйи иссиқ бўлса керак,— деб ўйлади Урмонов яна. — Тўрт хонали экан, тўрт хонаси ҳам иссиқ бўлса керак».

У чекиш учун туриб эшикка юрди; хонадаги ягона кашанда бўлганидан кўпинча йўлакда тутатарди: бу ерда чеккудек бўлса, инжиқ табиатли Рихсиев боши оғришини айтиб шикоят қилади.

Рихсиевнинг столи ёнидан ўтаркан, у:

— Мағиздан олинг, Туробжон,— деб мулозамат қилди.— Кишмишни қаранг, маржондек-а!

Урмонов мағизга ҳам, маржондек кишмишга ҳам қарамади, столда турган банкани айлантириб кўраркан:

— Еғми бу? — деб сўради.

— Асал.— Рихсиев текис, соғлом тишларини қаторасини намойиш қилгандек илжайди. Сўнг доимо ялтираб турадиган сарғиш қошларини чимириб, ичига кумуш

қошиқча солиб қўйилган пиёлага авайлаб чой қуя бошлади.— Фойдали-да бу.

— Ҳа, асал фойдали, — деб қўйди Ҳуронов хаёлан.

Бу одам фойда-зарарни бунчалик кўп ўйлайди? Ҳамма нарсани шунга кўра баҳолайди: бу фойдали, бу зарарли. Эртадан оқшомгача столининг усти банд: турли-туман қанд-қурс, мева-чева. Утиш-қайтишда бунга кўзи тушган директор ўринбосари мажлисда неча марта «Чойхонани бас қилайлик!» деб танбеҳ берган бўлди — Рихсиев парвосига келтирмади. Жон койитиб бир иш қилмайди, оқ-сариқ башараси доим тиниқ, ўзи соғлом эканига қарамай, нуқул келган-кетганга овқат танига тузук ҳазм бўлмаётганидан нолийди, нима иссиқлик қилишию нима совуқлик қилишини гапириб ўтиради. Унга сари, умрида бу нарсаларни ўйлаб ҳам кўрмаган Ҳуроновнинг ғаш келади. Айниқса, унинг олдига бирор жойи оғриётганидан шикоят қилиб кирувчиларни кўрса жони чиқади. Ҳзининг айтишича, дераза ёнидан ўтса шамоллаб қоладиган, шундан қўрқиб хонада ҳам телпагини бошидан қўймайдиган одам, бошқаларга «фойдали маслаҳатлар» беради.

Ҳуронов хонага қайтиб кираркан, Рихсиев:

— Оқсаяпсизми, Туробжон? — деб сўради.

— Ҳа, оёқ бир оз...— деди Ҳуронов истар-истамас.— Совуқда қақшаб қолади.

— Ие, ие, чатоқ-ку, олдини олиш керак.— Рихсиев яйраб маслаҳат беришга тушди: — Кечаси қўй ёғидан суртиб ётинг. Силатсангиз ҳам тузук. — Бу гапни айтди-ю, лабини тишлади.

— Ҳеч исимайди,— деди Ҳуронов эшитмагандек.— Асабдан, дейишяпти.

— Сиз спакўйнийсиз-ку, Туробжон? Ё совуқ устихонингизга ўтиб кетганмикан? Тузукроқ пойабзал кийсангиз бўлмайдими?

Рихсиев тўғри айтади: тузукроқ пойабзал кийса бўлмайдими? Бироқ Ҳуронов кийим-бош ҳақида қайғуришни ортиқча ҳисоблайди, очиги, бунга эринади. Ҳар гал қишда «Келаси йил қалинроқ кийим оламан», деб аҳд қилади-ю, ёзга чиққач, ҳали бир кун қиш — ўзи юрак олдирган, безиллайдиган фасл келишини унутиб қўяди, негадир «Бу йил унча совуқ бўлмаса керак», деб ўйлайди, шунга умид боғлайди. Оқибатда эса ҳар йили иссиқ кийимсиз қолиб, қишда дийдираб юради. Бу йил ҳам эгни ғариб — ўша неча йиллик пальтою пойабзал.

Тузукроғини шу пайтда қаердан топасиз? Эсли одам қиш ғамини ёзда ейди.

— Бундай қилинг: бир идишга иссиқ сув, биттасига совуқ сув олинг-да, оёғингизни бирпас унисига, бирпас бунисига солиб ўтиринг. Кейин яхшилаб артиб, вазелин суртинг. Менинг айтганимни қилиб кўринг-чи, раҳмат дейсиз.

— Ҳозирдан раҳмат,— деди Урмонов илжайиб.

Иссиқ сув, совуқ сув қайда? Ўзининг уйи иссиқ бўлса керак-да, бемалол ўтириб олиб маслаҳат бераверади. Бу гапларни Урмонов неча марта газетадан ҳам ўқиган, аммо ҳафсала қилмаган.

Рихснев яна алланималарни тавсия эта бошлади — Урмонов қулоқ солмади, ўзи ва совуқ ҳақида ўйлаб кетди.

У азалдан совуқ деса безиллар, юрак олдириб қўйган эди. Болаликда ҳам кийимдан ёлчимаган, акасининг ғўлтиллаб қолган эски этигини кийиб юрар, пайта-васи ҳўл, оёғи музлаб, мактабдан доим йиғлаб қайтар эди. «Сени йўрғакда буюқ урган, болам», деб куларди онаси. Айниқса, эрталаб туриб қор ёққанини кўрса, том курашни ўйлаб уни ғам босарди. Бундай вақтда кўпинча уйдан қочиб бувисиникига борарди. Бувиси майизу туршак билан меҳмон қилар, сўнг елкасини силаб, маталлар айтиб берар эди. У оёғини иссиққина сандалга тикиб, пўстак устида мудраб қоларди. Тушига ёз кирарди, иссиқ-иссиқ ёз! Бошяланг, оёқяланг кўча чангитиб юрганмиш...

Урмонов, мана энди ёши ўттиздан ўтибдики, ҳануз қачон совқотса, бувисини, бувисининг сандалини эслайди, ўшандан бошқа жойда оёқ-қўли исимайдигандек туюлади.

Унинг совуқдан бу қадар қўрқишига яна бир сабаб бор эди. Мактабда уларни мавсум пайти икки-уч ойлаб қўшни пахтакор районларга ёрдамга олиб кетишарди. Саккизинчи синфда ўқирди шекилли, ўша йили совуқ эрта тушиб, терим чўзилди. Ҳаммага норма белгиланган, кимки бажармаса, кечқурун ўқитувчилар изза-муҳокама қилишади. Уст-боши юпунлигиданми, у дарров шамоллаб қолди. Эрталабки изғиринда далага чиқишаркан, биқини санчиб оғрир, эгатга эгилолмай қийналар, лекин ҳеч кимга сездирмас, ўзи нимжонроқ, бунинг устига касалманд эканига қарамай, номус кучли, теримда тенгдошларидан ортда қолмасликка тиришар — кеч-

қурун барчанинг олдида шарманда бўлишдан қўрқар эди. «Барча» орасида бир қиз ҳам бор эди-да... Шуни ўйлаб у касалу оғриқни унутганча жонини жабборга бериб ишларди. Охири чидолмади. Дала шийпонига ҳафтада бир марта дўхтир келарди. Навбатдаги келганида унинг ҳузурига кирди, арзини айтди. «Шишага иссиқ сув солиб, кечаси биқинингизга қўйиб ётинг,— деб маслаҳат берди дўхтир. — Ҳечқиси йўқ, тузалиб кетади». Дўхтирнинг олдидан чиққач, у шийпон теварагини айланиб шиша қидирди — бир-икки бўлак синигидан бошқа ҳеч нарса тополмади. Муаллимларнинг хуфиёна ичиб туришларини биларди. Ўқувчиларнинг тарбияси бузилмасин, деб шишасини ҳам ғойиб қилишибди. Болаларчи, бундан огоҳ, лекин нечундир тарбиялари бузилмас, кечқурун изза бўлмаслик учун ўлиб-тирилиб пахта териш билан овора эди бари. Унинг ҳам тарбияси бузилмади-ю, аммо ўшандан белоғриқ орттириб олди. Шу-шу, сал шабадага букчайиб қолади, қиш деса, совуқ деса танида титроқ туради.

Қиш айниқса бу йил каромат кўрсатди. Бошда кунлар илиқ келди, ҳаво баҳорникига ўхшаб кетди. Ҳатто ариқлар лабида бултургига ёнма-ён тиниқ сабзалар ҳам кўкарди. Ёлчитувли қиш бўлмади-да, деб турилганида, айни чилла чиққан куни шундай қор уриб, шундай изгирин бошландики, айтгулиги йўқ. Қор, аёз кечаю кундуз кўз очирмайди. Мана, икки ҳафтадан буён Ўрмонов оёғи исиганини билмайди, гўё ичига бир парча муз кириб олгану ҳеч эримайдиганга ўхшайди — муттасил совқотади.

— Э, етар-э, кетсак бўлар энди,— деди аллақачон кийиниб улгурган Рихсиев шерикларига қараб.— Ҳукуматдан қарзимиз қолмагандир, жон ҳам керак.

Бугун нима иш қилди ўзи бу одам? Қуни бўйи алланималарни кавшаб, алланималарни вайсаб, ҳукуматдан қарзини узганмиш! Ўрмонов ичида ғижиниб, стол устини йиғиштира бошлади.

Антиқа бир томошага йиғилган каби бекатда одам гавжум. Иссиққина хонада бамайлихотир ўтириб, деразадан ногоҳ бу ердагиларга кўзи тушган киши негадир ўзини айбдор сезади, уларга раҳми келади. Ҳаммаси ишдан қайтяпти, ҳаммасининг кўзи йўлда. Баъзи бир бесаёрлар йўл ўртасига чиқиб олиб автобус пойлайди. Барчанинг хаёлида бир ўй: «Нима бало, ҳайдовчилар ҳам совуқдан қўрқиб уй-уйларига жўнаворишганми?» Юзлар қизарган, кўзлар ачишиб, ёш оқади. Йўловчи-

ларнинг кўпчилиги аёллар. Эгниларида қалин-қалин пўстин, қўлларида қўша-қўша тўрхалта — бугун иш маҳали югуриб-елиб топган-тутган бозорлиқлари, ер тепиб туришибди. «Ҳар бирининг бошида биттадан тулки!» деб қўйди ичида Урмонов. Дарвоқе, шундай қиёматда буларга нима зарур, эрларининг топиб келганига қаноат қилиб, худо деб уйда ўтиришмайдими? Тавба, одамлар кўра-била ўзларини чўққа урадиган бўлиб кетишган, шундан завқ ҳам олишади. Мана, энди бориб қозон-товоққа уннашади, кейин — бола-чақа ташвиши. Тавба!

Урмонов суяклари ҳам музлагандек, таниш оғриқдан афтини буриштирганча бекатнинг бир чеккасида қунишиб турарди. У ҳозир ёнидаги одамлардан тортиб дарахтлар шоҳидаги қушларгача ачинарди. Қишда, бундай совуқда яшагингиз ҳам келмайди. Ким ўйлаб чиқарган экан ўзи совуқни? Нега шунча нарсага чора топган одамзод, бунга келганда «Ҳа энди, қиш қишлигини қилади-да», дея қўл қовуштириб туради? Шимолӣ Қутбдаги, Сибирдаги бечораларнинг ҳоли не кечаркан?

Урмоновнинг назарида ҳозир ҳамма — бутун дунё ўзи каби совқотаётгандек туюларди. Совуқ унинг учун енгиб бўлмас бир офатга, душманга айланган эди. У айна чоғда қайлардадир, иссиқ ўлкаларда авжи саратон эканини, одамлар қиш қайғусидан фориғ, ҳатто терга пишиб юрганларини биларди, албатта. Лекин ўшандек ёз бир кун бу ерга ҳам келишига негадир ишонмасди.

Нью-Йоркда қор босқини бўлганмиш. У ерда қанчадан-қанча одам бошпанасиз! Совуқ аёвсиз панжалари билан Урмоновнинг юрагини гижимлагандек бўлди. У олис тоғ қишлоғидаги уйини, ёзин-қишин юпун юрадиган укаларини эслади. Бир хонадагина тафт — печка бор, тирик жон шу ерда ётади. Кечаси ҳар замонда кўмир ташлаб қўйиш керак. Тунда, ҳамма тарракдек қотиб қолганда ис чиқса... Унинг кўнглини ваҳима босди, ожизликдан бадани живиллаб кетди. Уларга доимо иссиқ пайпоқ юбораман деб, ҳафсала қилмаслигини ўйладию ўзига нисбатан ғазабдан вужудини мадор тарк этгандек бўлди. Қасалманд онаси кўз олдига келди: «Мени ўйлама, болам, ҳеч бало қилмайди, туриб-эмаклаб юравераман. Фақат қораоқсоқ қурғур пича...»

Демак, ҳамма, бутун дунё совқотмоқда! Совуққа қарши қўлидан ҳеч иш келмаслигини, ҳеч кимга нажот

беролмаслигини ўйлаб, Урмонов барча учун баробар совқота бошлади...

У ўзи яшайдиган ҳовли дарвозасидан кираркан, бурчакда, семон устида кулала тушиб ётган кучук — Эльзага кўзи тушди. Бегона ҳидни сезган заҳоти чав-чавлаб ёпишадиган ит, ҳозир тепиб ўтсангиз ҳам қимир этмасди. Кўзлари қизарган, илтижоли боқади, туклари дир-дир учади. «Буям совқотяпти», деб куйинди Урмонов, уй эгаларини тошюракликда айблади. Фақат ўзларини ўйлашади, ҳеч ким билан ишлари йўқ, ҳеч кимникига боришмайди, ҳеч кимни кутишмайди — иссиққина инларига биқиниб олиб ётишгани ётишган. Нима учун яшаяпти ўзи бу одамлар?

Урмонов истиқомат қиладиган хона хўжайиннинг уйига рўбарў, шинамгина эди. Шинамгина эди-ю, лекин қишда одам боласини боғлаб қўйсангиз турмасди — шундай совуқ!

Кўнглининг бир чеккаси эртага бўлажак зиёфат мароғидан ёришиб турган Урмонов уйга кирибоқ кишилик кийимларини ажратди-да, курси суянчигига илиб қўйди. У эртага зиёфатга боради. «Уйи иссиқ бўлса керак» — шу фикр яна хаёлидан кечди. Аммо зиёфат турагагач, қайтиши кераклигини ўйлаб, уни ғам босди. «Сиз энди бир кеча ётиб кетинг», деб таклиф қилмасмикан? Йўқ, ноқулай — қайтади. Кечаси, қорда, совуқ, изғиринда — қайтади! Таксида келар. Дарвоқе, пули ҳисобликку? Онасига юбориши керак, буёқда қизининг ҳам улуши бор. «Кўпроқ ичиб оламан, совуқ ўтмайди», деб мўлжал қилди.

Урмонов тезгина ечиниб тўшакка кирди — вужуди тарашадек қотган, ҳеч нарсага хуши йўқ эди. Йўлда олган газеталарини варақламоқчи бўлди-ю, тагин қаернидир қор босгани ҳақида хабар ўқиб қолишдан чўчиб, варақламади. Қўл радиосининг қулоғини буради, одамни баттар жунжитадиган бир оҳанг эшитилди — қўшиқ ҳам совқотяпти! — ўчириб қўйди.

Шу уйни куздаёқ иситиш чорасини кўрса бўларди: печка-мечка қўйиб, тешик-туйнугини беркитиб. «Ўзим лапашангман-да», деб ўйлади Урмонов.

«Лапашанг!» Бу сўз унга жуда таниш эди. Бу сўзни у жуда кўп эшитган. Ҳар куни!

Ҳозир биров Урмоновга: «Уч йил бурун сенинг иссиққина уйинг, хотининг, қизчанг бор эди», деса, сира-сира ишонмас, бу гапни худди тушида эшитаётгандек

бўлар эди. Ҳа, ҳаммаси кимдир айтиб берган олис тушга ўхшайди!

Хотини, қизчаси, иссиққина уйи бўлса, у бу ерда нима қилиб ётибди? Лапашанглиги учунми? Лапашанг — нима дегани?

Урмонов бир куни ана шу сўзни охирги марта эшитдию кийим-бошини чамадонга жойлаб, уйдан чиқди. Иссиққина уйдан! Иссиққина уйда хотини қолди, қизчаси қолди. «Лапашанг» деган сўз ҳам қолди!

Ўша кеча ишхонасидаги диванда тунади. Ширинсухан қоровул — Дўстмурод акага ич ёрган эди, у чой қуйиб узатаркан: «Бир-икки вақт бўлак туриб кўринг-чи», деб маслаҳат берди. Эртаси Урмоновни уйига бошлаб борди; ҳовлиси кенг, тўрт тарафи ҳам иморат экан — бир хонасини бўшатиб берди.

Дўстмурод ака яхши одам эди; унинг келин-кепчаги, бўйга етган қизлари бор эди. Урмонов эса ёш эди, лекин андишали эди. Тўртинчи куни у мана шу уйга кўчиб ўтди. Бу ерни ҳам унинг қистов-илтимоси билан Дўстмурод ака гаплашиб берди. Уй эгалари уни қўшни сифатида ҳурмат қилишаркан, дарров рози бўлақолишди: Дўстмурод ака яхши одам эди-да.

«Бир-икки вақт бўлак туриш»ни ўйлаган Урмонов бу ерда муқим яшаб қолди: «лапашанг» деган сўз жонига теккан эди, «лапашанг»нинг ўзи эса бошқа бировнинг жонига теккан экан. Хуллас, шу тариқа икки томон ҳам муродига етди. Аммо икки томон ҳам ҳануз нимадандир умидвор, ниманидир кутмоқда. «Лапашанг» яна «лапашанг» сўзини эшитишни(ми?!), бошқа биров эса уни яна айтишни(ми?!). Уртада биргина ип қолган, «лапашанг» сўзини билмайдиган, тушунмайдиган биргина ип...

Кўрпадан ғўриллаб совуқ кирарди, Урмонов ғужанак бўлиб олди. «Эльза музлаб қолгандир», деб ўйлади ва яна тошюрак уй эгаларини сўқди. Кейин... ўйлари йўлини йўқотди.

... Чет-чеккаларига хаёл етмайдиган бийдек дала. Уртасида бир қора кўринади. Муштдеккина бир жон. Етти-саккиз ёшлардаги бола. Теварак-атрофда кўз илғайдиган бошқа нарса йўқ. Ҳаммаёқ оппоқ қор, ҳаммаёқ: осмон ҳам, замин ҳам оппоқ, оппоқ қор, қор... Уртада муштдеккина бир жон. Уст-боши юпун, оёғи юпун. Юз-кўзи совуқдан кўкариб кетган, йиғлашга ҳам мадори қолмаган. Аъзойи бадани яхлаб, совуқ энди кор қил-

май қўйган — гавдаси тараша, муз қотган тарашанинг ўзгинаси. Муштдеккина бир жон. Жон! У энди ҳеч нарса ни ўйламайди, ҳеч нарсадан қўрқмайди: совуқдан ҳам, атрофда изғиб юрган оч бўрилардан ҳам — ихтиёрини номаълум бир кучга топширган. Бўлгани бўлар энди. Отаси тоққа — қўйлардан хабар олишга кетганда онаси, ўгай онаси уни уйдан ҳайдаб юборди. Нега, нима учун? Ким билсин! Ҳайдаб юборган, тамом! Угай онада! Ота эса тоғда... Теварак-атроф оппоқ-оппоқ, қор, қор... Сову-уқ! Чиллада мастикқан бўрилар ўлжа қидириб изғишади. Улар ҳозир бу ерга ҳам келиб қолишади. Майли, келишса келаверишсин! Унга барибир. Ана, увиллашлари ҳам эшитилиб қолди. Энди нима бўлади? Уввв-в...

Урмонов танглайгача музлаб кетди: «Энди нима бўлади?» Бу хаёлдан чалғиш учун эртанги зиёфат ҳақида ўйлай бошлади — исмади. Бувисининг сандалини эслади... Оёғи, беллари сандалда. Хонада майиз, туршак, олмақоқи ҳиди. Бувиси матал айтиб бермоқда. Қизиқ-қизиқ маталлар. У илиқ сувга шўнғиб бораётгандек. Тушида ёз эмиш, иссиқ-иссиқ ёз! Бошяланг, оёқяланг кўча чангитиб юрганмиш...

* * *

Эртаси яна хонада бугун бўлажак зиёфат ҳақида гап кетди.

— Ҳамидулланинг ўзи кўринмаяпти? — деди Рихсиев ташвишланиб.

— Бозор қилгани кетгандир-да,— деди Турғунбой.

— Олма, анор дегандай, а? — Рихсиев мириқиб ҳиринглади.— Ҳозир қиммат, ҳамма нарса қиммат.

«Олма, анор егиси келяпти,— деб гашланди Урмонов.— Фойдали-да».

Тушликка ёлғиз чиққан Урмонов ўз-ўзидан димоғи чоғ бўлиб қайтди. Эгнидаги кийим-бошни кўздан кечириб қаноатланиб қўйди. Зиёфатга башанг бўлиб бориш керак-да — ўзингиз ҳам яйраб ўтирасиз, сизга қараб атрофдагиларнинг ҳам баҳридилди очилади.

Бугун бекатларда одам сийрак. Ҳайдовчилар уй-уйларидан чиқиб тирикчилик ташвишига тушиб қолишганми, автобус тез-тез келиб турибди. Ҳаммада аллақандай бир жонланиш, бугун зиёфатга отлангандек ҳамма хушнуд-хуррам.

Ишдан бирпасга рухсат сўраб, қизчасини кўриб келса бўларкан. Икки ҳафта ўтибди — совуқ бошланган-

дан бери борган эмас. Соғинганини ҳис қилди. Уни бундай башанг ҳолда кўриб севиниб кетса керак. Нима олиб борса экан? «Дада, менга у олиб келинг, бу олиб келинг». «Ҳаммасини ўша ўргатган, бўлмаса, муштдек бола пианинонинг фаҳмига борармиди?» Хўш, нима олиб боргани маъқул? «Совқотмаяпсанми, қизим?» «Йўқ, бу ер иссиқ». «Уйларинг-чи?» «Уйимиз ҳам иссиқ». Уйларинг... У хотини, қизчаси билан ана шу иссиққина уйда яшамаётганига дафъатан ҳайрон бўлди. Нега қизини, ўз қизини боғчага бориб кўради, нега? Бошқа чораси йўқми? «Лапашанг!» Лапашангликни ташлаш иложи йўқми? Иложи-ку бор, лекин... Урмонов ўйланиб қолди. Кейинги уч йил мобайнида илк марта шундай жиддий ўйга толиши. Кўнглида нимадир милтиллагандек бўлди.

Урмонов хона эшигига қўл чўзаркан, лабидаги сигаретни икки қадам наридаги пақирга ташлаши кераклиги эсига тушиб тўхтади. Охирги марта ҳузур қилиб симирди. Шунда ногоҳ ичкаридан қулоғига чалинган гап уни турган жойига михлаб қўйди.

— Энди, ҳар ҳолда, аёллар бўлади. Соғлом коллектив. Орада битта сўққабош... тўғри келмас-ов, айтмаганимиз маъқулми, дейман-да? Утириш совуқроқ ўтади-ми...

Урмонов овоз эгасини таниди — Ҳамидулла! Овоз эшикка яқинлаша бошлади:

— Турғунбой, Азизахонни албатта, а! Сиз ҳам, Рихсиев ака, кеннойимни олиб, подручка қили-иб келинглар, хўпми? Янги уйда бир ўтиришайлик!

Урмонов шошиб гангиб эшикдан узоқлашди. Сигаретини чуқур бир тортиб, пақирга ташлади. Ичини муздек тиг тилиб ўтган, сўнг ўша жароҳат алланечук лаззат бахш этиб бутун вужудига таралаётгандек эди.

Урмонов ғалати ҳадик ичида эшикни тортдию Ҳамидуллага рўбарў бўлди. Улар бир зум бир-бирларига тикилиб қолдилар. Ҳамидулла тошдек қотган эди. Ниҳоят, Урмонов шошиб ундан нигоҳини олиб қочди, ерга қаради. Уялди, уялиб кетди! Негадир. Нега? Кейин секин четланиб йўл берди. Бориб столига ўтирганида Рихсиев маъноли томоқ қириб қўйди. Бу ўзига тегишли эканини сизди. Тагин оҳиста жойидан турди, эшик томон қадам босди.

— Бодомдан олинг, Туробжон,— деди Рихсиев қандайдир ҳамдардона оҳангда.

— Бодом? — дея гарангсиб сўради Урмонов.

— Ҳа,— деди Рихсиев сарғиш қошларини учириб.—
Фойдали жуда.

Ўрмонов оғир бош буриб эшикка юрди. Елкаси оша ҳамхоналарининг нигоҳини туйди. Йўлак адоғига бориб, чўнтагидан сигарет чиқарди. Деразага боқди. Қуёш! Қуёш чарақлаб кетибди. Дарахтлар шоҳидаги қор аста-аста юмшаб, ёш тўкяпти. Кечагина суякларни зирқиратган аёз энди тушга айланган, ошкора жон бераётган эди. Сира-сира эримайдигандек туюлган музларни эритиб, илиқ ва жонсарак шамоллари билан, таптана ва ажиб шовқинлари билан баҳор кириб келмоқда!

«Баҳор келди, энди маза», деб ўйлади Ўрмонов. «Баҳор келди, энди маза», деб ўйлади-ю, ичига эримайдиган бир парча муз кирган каби вужуди қалтирай бошлади.

Нью-Йоркда қорлар камайиб, бошпанасиз ғарблар чехрасига ҳам заиф табассум инган...

Олис тоғ қишлоғидаги, келбати Ўрмоновга жуда-жуда ўхшашиб кетадиган болакайлар, юзларида қувонч, адирма-адир чопқиллаб бойчечак излаб юришибди...

Бепоен даштдаги қорликда ёлғиз қолган болани тоғдан қайтган отаси чакмонига ўраб уйга олиб келган; у ҳозир иссиққина печка ёнида туршак шимганча онасининг койишларини эшитиб ётибди — онаси асло ўгай эмас, отаси той олиб бермагани учун ўзи аразлаб далага чиқиб кетган эди...

Хонада ҳам телпагини бостириб ўтирадиган Рихсиев деган одам ҳозир бу ортиқча юкдан безор, аллақачон ечиб қўйган...

Унинг ёнидаги Турғунбой исмли хомсемиз йигит рўмолчаси билан дам-бадам бағбақасининг терини артади...

Кечагина совуқдан ажалини кутиб ётган Эльза лақабли кучук бугунги офтобда жонланиб, эришчоқлик билан думини ликиллашиб юрибди...

Улкан бир шаҳардаги улкан бир бино деразаси олдида турган бир одамнинггина елкалари қалт-қалт титрайди.

У совқотаётибдими?

Бу йил совуқ бўлмайдил!

АНОЙНИНГ ЖАЙДАРИ ОЛМАСИ

У ҳар йили худди бир пайтда — ердан қор кетиб, тентак шамоллар эса бошлаган кўклам кунларида келарди: шамолларга қўшилиб, шамолдек тўполон билан кириб келарди. Тўсатдан. Елкасида — ҳа, қўлида эмас, елкасида — икки тарафига ҳам «Барнаул» деб ёзилган пачоқ чамадон, чап кўзини қисинқираганча қаршингизда беўхшов тиржайи-иб туради. Сўнг, чамадонини кераксиз буюмдек бир четга улоқтиради-да, қулочларини кенг ёзиб, болалигингизни ёдга соладиган, болалигингиздек шўх, болалигингиздек беғам овозда ҳайқиради:

— Чантриморэ-э!

Сиз эса — уни кўргангиз заҳоти ғам босиб, ташвишга чўмасиз: хайр энди, осуда кунларим! У ҳали шундай ғала-ғовурга кўмиб юборадик! Бироқ айни дамда, ҳар иккалангиз учун қадрли, шартли бу ғалати таомилни бузишга ҳаққингиз йўқ.

— Қаламакаторэ, — дейсиз истар-истамас. — Яна келдингми? Яна ўқишгами?

— Сенгинанинг жонгинангга тегишга! — дейди у ва баттар ғашингизни кўзгамоқчидек, белингиздан маҳкам қучиб кўтаради, айлантиради.— Ҳа, жўрамдан-да, жўражонимдан-да!

Уйга кирилгач, эгасидек бетайин — қулфланса очилмайдиган, очилса қулфланмайдиган антиқа чамадоннинг амал-тақал билан очилади. Хона кузаки олмаларнинг ҳидига бурканади. Бир ёғи қирмизи, бир ёғи холхол, бандининг туби қизил қумга тўлган олмалар; кўримсиз, жайдари олмалар. Болалигингиз олмалари, болалигингиз ҳидлари. Бошингиз айланиб кетади. Кўп

нарса бирдан эсингизга тушади, энтикасиз. Шу тобда уни қучоқлаб олгингиз, «Жўражон!» дегингиз келади. Аммо, нимадир — бояги ғашликми, ғурурми йўл бермайди, ижирғаниб сўрайсиз:

— Нимага келдинг, Рамазон? Барибир киролмайсан-ку?!

— Кирсам-чи?— дейди у яна чап кўзини қисинқираганча тиржайиб.— Кирсам-чи?

— Киролмайсан! Худога ҳам, бандасига ҳам аён!

— Майли, жўра, буям бир гап-да. Мана, сен ўқияпсан-ку, бўлади-да менга шу. Қўй-э, манави олмаларга қарасанг-чи! Бунақаси Боғи Эрамда ҳам битмайди! — Сўнгра у чамадонини титкилаб, ўн қават дағал қоғозга ўралган алланимани чиқаради:—«Мана бунинанг бериб юборди, сузма-чакки. «Чалоб қилиб ичсин, чанқоғи босилади,— деди.— Шаҳарлик қизларди кетидан югуравериб томоққиналари қақраб кетгандир болагинамнинг», деди.

Чамадон, ўша маълум ва машҳур чамадон тагин талай ҳийлаю хангама билан ёпилади. Бу чамадонни у ҳарбий хизматдан олиб келган эди. Келиши ҳам қизиқ бўлган. Худди ҳозиргидек тўсатдан пайдо бўлиб қолган. Хизмат қилган жойи — Барнаул ҳақида вайсайвериб кечаси билан уйқу бермаган. Уша ерда туғилиб, ўша ерда ўсган каби гапирган гапи нуқул — «Бизда Барнаулда унақа, бизда Барнаулда бунақа». Овозига оҳанг бериб, русча сўзлар қўшиб гапирганига нима дейсиз! Эсангиз қотиб жеркиганингиздан кейингина бир тиржайдию яна азалги товуши билан — шанғиллаб гапира бошлади. Эрталаб юзингизга кўпик чапиётганингизда, «Э, салага, зелень!» дея устарани қўлингиздан олиб, ҳарбийчасига соқол қиришни кўрсатди; сип-силлиқ бўлиб қолган ияк-чакакларингизга чамадондаги аскарлик атиридан сепиб қўйди.

Ушанда у — ҳарбий хизматдан қайтаётган одам — уч-тўрт кун бемалол Тошкентда юрган, бир оқшом дабдурустдан: «Барнаулга кетаман!» деб туриб олган эди. «Эсинг жойидами, хизматни тугатган бўлсанг, Барнаулда нима бор сенга?!» «Э-э, уйга боргим келмаяпти. Бир хат олган эдим...» Аммо қанақа хатлигини айтмаган, қийин-қистов билан, бўйнидан боғлагандек аранг жўнаган уйига. Энди ҳам ўқиш баҳона ҳар келганида: «Бир ёқларга кетсаммикан, жўра?» деб қолади ўз-ўзидан маъюс тортиб. «Ҳа, тагин Барнаулми? — дейсиз эсангиз қотиб,— Худо урсин, миянг хато сенинг, Рама-

зон!» «Тўғри айтасан, жўра, хато. Нима қилай, ўша ёққа кетгим келаверади-да. Эй-й, сен тушунмайсан!»

...Рамазон чамадони қиррасига ўтириб олиб, «Қулоқ сол», дейди-да, шанғиллаганича гап бошлайди:

— Бойсундан гапирамиз! Тошкентда улоқиб юрган бойсушлик мусофирлар учун бериладиган эшиттиришимизни бошлаймиз! Она шахрингиз янгиликлари билан танишинг!

Ашур кал эскилик сарқити сифатида носдан воз кечиб, замонавийликка интилиб сигаретга ўтибди («Қошки фойдаси бўлса, гелпакни ташлаб, шляпа кийганида ҳам барибир ҳаммага маълум: боши ялтироқ кал!»); ўзининг бобоси кўкнорнинг кайфида момоси билан гижиллашиб, аммасининг чорбоғига кўчиб кетибди («Мени бошқа нарса ўйлантиради. Уккағар бобонинг бир сандиқчаси бор. Бошининг остига қўйиб ётарди доим. Гап кўп-да унда. Олиб кетди! Ушандан умид катта эди»); Эсонбердиев, ўша гўддайган «Эсонбердиев-ҳукумат», Бойсун тарихидаги баттол милиса, истеъфога чиққач, Қўргончадаги нафаси ўткир мулладан бир ой эскича сабоқ олиб, дастор ўраб қайтибди, ҳозир хатми қуръону чилёсингача усиз ўтмас эмиш («Бир куни худойига кетаётиб, бошида салла, қўлида асо, милисахона олдидан ўтганда честь бериб юборибди».)...

Рамазоннинг ҳангамаларини тингларкансиз, Бойсун оралаб юргандек, ажабтовур одамлар тўдасига кириб қолгандек бўласиз.

— Тур энди, кўча айланайлик,— дейди у «янгиликлари»ни айтиб тугатгач.— Сени би-ир лағмонга тўйдирай, тўрт тийинлик «думба-жигар» сомсадан еявериб ошқозонинг калла-почага тўлиб кетгандир. Менга қара, тўрт тийин-тўрт тийин йиғиб, шу сомсачига бир ҳайкал қўйсаларинг-чи, а? Маслаҳат-да буям. Бешоғочнинг ў-ўртасига! Татиган тузингга товон-да.

Рамазон туриш-турмуши билан шаҳарга ярашмайди, шаҳарга сиғмайди. Унга қўшилиб кўчага чиққани ҳам уяласиз. Юрган йўлида лакалов қилиқлар қилиб, ҳаммани ўзига қаратиб, шанғиллаганча алланималарни вайсаб кетаверади. Луғати ҳам антиқа: трамвайни «уч тийинлик» дейди, таксини «пулютар», ресторани — «регистрон». Худо денг, йўлда суратхона учрамасин — тилла топган тентакдек қичқириб юборади у:

— Ана-а!.. Юр, жўражон, бир портретга тушайлик!

— Портретни нима қиласан?

— Эсдаликка-да. Бир куни катта одам бўлиб, бур-

нинг кўтарилиб кетса, «Мана, икковимиз жўра эдик», деб ўзингга кўрсатаман.

— Кўрсатсанг нима бўлади?

— Уялиб, бурнинг яна... жойига тушади.

— Гапни қаранг, бурним жойига тушар эмиш! — дейман уни эрмаклаб.— Хўш, қандай турмоқчилар суратда?

Рамазон кўчанинг ўртасида томоша ясаб, завқ билан тушунтира бошлайди:

— Сен ўтирасан, тўғрига қараб. Мен тепангда тик тураман, мана бундай. Ўнг қўлим сенинг елкангда, кўзим чап билагимдаги соатда бўлади. Икки жўра! Қалай, зўр-а?

— Қўйсанг-чи,— дейман уйлариининг тўрига осифлиқ — отаси қуролдош оғайниси билан худди шундай ҳолатда тушган сурат кўз олдимга келиб.— Бобом замонидан қолган поза-ку бу!

— Бўлмаса юр, сенинг фозангга тушамиз, жўражон, падрушка қилиб...

Рамазонга ҳаммаёқ — ўзиники, кўрган одами — аммаваччасидек синашта, дарров гап қўшиб, апоқ-чапоқ бўлиб олаверади. Ошхонада навбатга турганида дуч келган кимсага: «Хўв жўра, анави жойни банд қилиб, чой-пой тайёрлаб туринг», дейиши ҳеч гап эмас. Муқаррар можарони кутганингизда аҳвол бошқача бўлиб чиқади: ҳалиги киши бир зум Рамазонга бақраяди-ю, алланечук итоаткорлик билан бўш чойнак қидириб кетади. Рамазон ҳам қарздор бўлиб қолмайди: у қилади, бу қилади — ўша заҳоти унинг кўнглини олади. У хўжалик дўконига кириб бошоғриқ дори сўраши ҳам мумкин, хотиржам бўлинг — албатта топиб беришади. У қўпол қилиб сўрайди — унга мулойим жавоб қайтаришади.

Ана шундай бизнинг Рамазон! У бир гал ҳатто Тошнинг ҳам капалагини учирган!

Бешоғочда Тош дегани бўларди, безориларнинг безориси. Ростми, ёлғонми, «Пичоқлашиб, уч марта қамалган, тоғаси каттаконлардан, ўша қутқарган», дейишарди. Ўзи мароқ билан эслармиш: «Ҳи, шундоқ бўлган. Ҳазиллашиб қўйганмиз-де». Худо ҳам турқни билиб берган: калла тарвуздек, қорин — тарвузча, башара — корсоннинг ўзи, сергўштликдан кўзлар кўринмайди, тилла тишлар доим томошага иршайиб туради. Каттаю кичик уни «ака» дейишга мажбур, ўзи эса ҳаммани, ав-

жи қелса, отаси тенгини ҳам сенсирайверади. Бир тўда «шотири» билан эртаю кеч кинотеатр олдида писта чақиб, ўтган-кетгани тергайди. Бориб етти букилиб кўришмасангиз — кун йўқ. «Ҳи, ўқивоссанларми? — дейди, кўзи бошқа ёқда, кўкимтир ёзувли биққи бармоқларининг учини чўзиб. — Маладес, ўқиларинг. Уқиб бўлларинг-де, қуённи расмини чизларинг».

Рамазон ана шунинг капалагини учирди. Кинотеатр ёнидан ўтишда мен югургилаб бориб Тошга қўл узатдим. У: «Ҳи, ўқивоссанларми?» деди-ю, тўрт-беш қадам нарида турган Рамазонга кўзи тушди.

— Увв, келмайсанми мана бундоқ!

— Нима дейсан? — Рамазон, кафтида нос, оёқларини керганча бепарво ғўддайиб турарди.— Гапинг бўлса, ўзинг кел

Улдинг, Рамазон, ҳозир дабдаланг чиқади!

Ажабо, Тош мен билан тезгина хайрлашди-да, унга хавфсираб қарай-қарай зипиллаганча кинотеатрга кириб кетди. (Негадир бу сафар ёнида шериклари йўқ эди.) Тош, каллакесар Тош қўрқди! Умрида чумчуққа озор бермаган нимжонгина Рамазондан қўрқиб қочди! (У кейин бир куни мендан сўради: «Анுவ оғайнинг жа-а анақа-ку, а, ким эди?» Лоқайдгина жавоб қилдим: «Э, ўзи шундай. Тўрт марта қамалиб чиққан-да. Ушанда ҳам қамоқдан келаётган эди». Шундан сўнг Тош мен билан юзимга қараб, қуюқ сўрашадиган бўлди.)

Бу ҳақда Рамазонга гапирганимда у ростакамига ажабланди:

— Нимасидан қўрқаман? Бешоғоч энасининг маҳрига тушганми?!

Ана шундай бизнинг Рамазон!

Малика иккимизга бошлаб оқ фотиҳа берган ҳам шу — Рамазон. Эндигина танишган, кино-театрларга қатнаб юрган кезларимиз эди. «Юр, сенинг ҳам маданий савиянг ошсин», деб бир гал Рамазонни театрга эргаштириб бордим. Маданий савияси ошган-ошмаганини билмадим-у, югурди-елди — билет топиб бизни хурсанд қилди, танаффус маҳали шампану музқаймоқ уюштириб Маликанинг кўнглини топди. Аммо, бир вақт томдан тараша тушгандек, унга қараб салмоқланганча: «Кели-ин, энди-и, бизнинг Бойсунлар ҳам ёмон жой эмас», деб қолса бўладими! Хижолатдан музлаб кетдим. Малика жимгина кулимсираб қўйди. Театрдан кейин уйига кузатаётиб, Рамазоннинг қўполлиги учун узр

сўраганимда, у: «Дўстларингиз ичида энг яхшиси шу экан», деди.

Бизнинг Рамазон ана шундай!

У ҳар йили ўқишга кирмоқчи бўлиб келади. Келгани билан кошки имтиҳонни ўйласа — каравотим остидаги, бурноғи йил ўзи ташлаб кетган дарсликларни бир-бир қўлига олади-ю, очиб ҳам кўрмай қайтиб жойига улоқтиради.

— Гурунгдан бер-э, жўражон! — дейди шанғиллаб.

— Рамазон, киролмаслигинг аниқ, яхшиси — кет, — дейман жаҳлимни базўр ютиб. — Сен, сенки кирсанг, мен ташлаб кетаман шу ўқишни, худо урсин! Мактабда қандай ўқиганинг дунёга дoston-ку!

— Ҳай, ҳай, мен кирмасам кирмайин-у, лекин сен унақа қила кўрма — Тошкент шоирсиз қолади-я! — дейди у қўлларини кўксига қўйган кўйи ясама тазарру билан. Кейин ҳиринглайди: — Алгебрадан «беш» олганим эсингдами?

Эсимда, Рамазон бир гал дарсда одатдагидек «жавоб» берганида, яъни чурқ этиб оғиз очмаганида дево-нафеълроқ математика муаллимимиз: «Ҳайдаров, бугун мен сизга «аъло» баҳо қўяман, шунча йил мактабда ўқиб армон билан кетманг-да», дея унга чиндан ҳам «беш» қўйган эди...

Рамазон тонг саҳарда — ҳали мен ширин тушлар кўриб ётган пайтда туриб, нонуштага Бешоғочдан «думба-жигар» сомса ва қатиқ олиб келади. Сўнг радиони ванг қилиб қўйиб, чангитганча хонани супураркан, хунук, ёқимсиз товуш билан ҳамма қўшиққа бир хилда «жўр бўлади»:

Хуш қол энди-и, Зухрохоним,

Айро тушди-и бу жо-он сендан...

Нонуштадан кейин мен ўқишга жўнайман, Рамазон кўча айлангани чиқади. Гоҳо шу бўйи уч-тўрт кун бедарак кетади. Бир куни дарсдан келсам — мушшайганча қотган нон кавшаб ўтирган бўлади.

— Қаёқда эдинг?

— Э, юрибмиз-да.

Сўнг, ўтириб-ўтириб Барнаулга жўнамоқчи бўлади, алдаб-сулдаб йўлдан қайтараман.

— Нима қилай бўлмаса, жўражон, айт?

— Уйга жўна.

— Қандай кетаман?

— Қандай кетардинг — билет оласану поездга чиқасан.

— Текин билет керак-да менга.

— Ие, пулинг кўп эди-ку?

— Энди йўқ-да, жўражон, нима қилай?

Кейинроқ эшитиб қоламан. Рамазон ҳамшаҳар студентларимиздан бир-иккитасини топиб, бор пулига ўшалар билан ялло қилган, уларга ош берган. Ошини еб бўлгач, мириқиб-мириқиб бу анойи аҳмоқнинг устидан кулишган. Қўшилишиб ўзи ҳам кулган. Энди эса, йўлкирага пулни мендан ундирмоқчи!

«Ўқишга кираман!» дея керилиб келган азамат, имтиҳон тугул, китобнинг ҳам юзини кўрмай, қандай пайдо бўлган бўлса шундай жўнаб қолади: тўсатдан.

— Акангнинг сафари қариди, жўражон!

— Кетганинг рост бўлсин! Энди келиб овора бўлиб юрма!

— Келаси баҳор кутаверасан!

Ана шундай бизнинг Рамазон!

Худо омадни ҳам ўлчаб, мисқоллаб берар экан. У бир кетса... ҳаммаси кетар экан. Рамазонни қамалган, деб Тошга мақтаганимда фаришталар кафтларини кенг ёзиб, «Омин!» демоққа шайланиб туришган экан: Рамазон қамалди!

Бу сафар ҳам у одатдагидек бир чамадон ва бир тўрхалта олма билан келган эди. Маликага ўзи отган тулки терисини совға қилди — бултурги ваъда. Бизни-кида икки кун турдию ўзича бир балоларни валдирай-валдирай, чамадонини кўтариб аллақаяёққа ғойиб бўлди. Орадан уч кунми, тўрт кун ўтгач, менга милициядан чақирув қоғози келди.

Рамазоннинг жўраси эканим — гўллим, соддалигим башарамга битилган шекилли, терговчи — сарғишдан келган, кўккўз киши мени кутилмаган дағдаға билан қарши олди:

— Сизни қамоққа оламиз, оғайни!

Кўз олдим қоронғилашиб кетди. Ишга кирганимга бир йил ҳам тўлгани йўқ, Малика билан тўйимиз ўтган ёзда бўлган, у ҳозир уйда ўтирибди — ўғилми, қизми кутяпмиз. Шундай бир пайтда... Нега? Нима сабабдан? Терговчи сабабини айтди.

Бундан беш кун олдин Ҳайдаров Рамазон уч чама-

дон олмаю анор ва икки қути узум билан Новосибирск поездига чиқаётган маҳалда қўлга тушибди. («Жўра, бир Барнаулга бориб келай деяпман. Томошага. Хизмат қилган жойларим, соғинибман».) Пастда улар икки киши экан, купеда эса тўсатдан биттаси ғойиб бўлиб қолибди. Дастлабки терговнинг кўрсатишича, қочган чайқовчи — ишбоши. Уша мен эмишман!

— Ким айтди, ким? Исботланг! — дея жойимдан туриб кетдим.

— Ким айтарди, шеригингиз — Ҳайдаров!

Лаънати Рамазон! Ўзинг тушган чоғга мени ҳам тортмоқчи бўлибсан-да? Номард, чайқовчи!

— Чақиринг! Юзлаштирасиз! — Шоша-пиша ёнимни кавлаб, хизмат гувоҳномамни терговчининг олдига олдим: — Мана, кўринг!

Терговчи унга анчайин бир кўз ташладию қайтиб қўлимга тутқазди, синовчан тикилиб сўради:

— Оғайнингиз аввал ҳам чайқовчилик билан шуғулланармиди?

Шунда оғзимдан чиққан гап учун ўзимни ҳеч қачон кечирмасам керак:

— Шуғулланган бўлса бордир, мен қаёқдан билай? У оғайним эмас, шунчаки ҳамқишлоқ, ҳамшаҳармиз.

— Шунақами? У сизни оғайним, яқин оғайним, деди-ку?! Ҳозир олиб келсам, оғайним эмассан, деб юзига айта оласизми?

— ...

— Бўпти, сизга рухсат, — деди терговчи чақирув қозига имзо чекиб бераркан, совуққина бир оҳангда. — Иложи бўлса, уйдагиларга хабар қилиб қўйсангиз — келаси жумада суд. Ҳа, шошманг. У сиз ҳақингизда ҳеч нима дегани йўқ. «Оғайним бўлади, икки кеча уйда ётдим», деди, холос.

Мен терговчига анқайиб қарадим.

Судга икки кун қолганда — куюдори ҳиди анқиб турган костюмига урушда олган медалларини тақиб Рамазоннинг отаси ва совхозда шофёрлик қиладиган акаси етиб келди.

Ота кўрган одамига нуқул бир гапни такрорлайди:

— Тўйдан қочиб келиб эди. Тоғасининг қизига кўнгли йўқми, тўйдан гап очдингиз — ўқишни баҳона қилиб, Тошкандга жўнайди. Армиядан қайтганидан бери шу аҳвол. Уёқда энаси оғир ётибди, «Улимнинг мавридги-

насини кўрмай кетадиган бўлдим-да», деб чирқиллагани чирқиллаган. Бозор бормоқ тугул оғзидагини эплаб ютолмайдиган боланинг бу ишини қаранг энди!

Тажангроқ аканинг баттар тажанглиги тутади:

— Шунингизни ўзи бошдан эркалатиб юбордингиз-да, ота! Оёғига кишан уриб бўлса ҳам, тўйни бошлаш керак эди. Бу муттахамга нима етишмасдики, бизни бундай шарманда қилиб ўтирибди!

Ота туриб-туриб мендан нолий кетади:

— А, жиянжон-а, сиз-ку ўқиган, эслироқ эдингиз, жўрангизни йўлдан қайтармабсиз-да! Нима касофат урдик...

Рамазоннинг суди ҳам ўзига ўхшади — қип-қизил ҳангома! Судья — кўзойнак таққан, ўрта ёшлардаги барваста аёл — йигирма йил шу соҳада ишлаб, бундай антиқа судни ҳам, бунақа ғалати судланувчини ҳам кўрмаган бўлса керак. Бутун суд давомида у ишни ҳарчанд енгиллаштиришга уринмасин (отанинг кўкрагидаги медаллар, онанинг оғир ётгани тўғрисидаги справкаю бошқа ижобий қоғозларнинг хизмати туфайли бўлса керак), айбланувчининг ўзи унга сари баттар чалкаштирар, чигаллаштирар эди. Рамазон ҳозир айбланувчидан кўра кўпроқ қизиқчига, ўзини атай меровликка соладиган цирк масхарабозига ўхшарди. Сочи тап-тақир олинган, эғнида — ётган жойидаги аллакимнинг олабула, ёқаси очиқ бачкана кўйлаги, қўлларини орқага қилганча бурчакда алланечук кулгили тарзда қўққайиб турибди. Гўё бу ерда бўлаётган гапларнинг унга сира алоқаси йўқ — тўпланганларни шунчаки кулдириши, мароқлантириши лозим, холос. Саволни тушунмагандек кўзларини пирпиратиб, хонадаги йигирма чоғлиқ одамга бир-бир қараб чиқади, сўнг шифтга тикилган кўйи шундай бир гапни айтиб юборадики, судья кўзойнагини қўлига олиб бақрайиб қолади; гоҳ елкасини қисади, гоҳ бошини чангаллайди. Бошқалар ҳам шундай. Рамазоннинг ўзи эса менга қараб хижолатомуз илжайиб қўяди. Тергов беравериш жонига текканми ёки бирга ётган тажрибали шерикларининг турли-туман йўл-йўриқлари гангитиб ташлаганми, хуллас, уни қандайдир жин чалгани аниқ эди.

— Айбланувчи Ҳайдаров Рамазон, олдин ҳам шу иш билан шуғуланганмисиз? — деб сўрайди судья.

— Мен, Ҳайдаров Рамазон, 1950 йили Бойсун районида туғилиб эдим. Кейин... — дея тутилиб қолади.

— Айбланувчи Ҳайдаров, ҳеч ким сиздан туғилган йилингизни сўраётгани йўқ. Олдин ҳам чайқовчилик қилганмисиз, деяпман?

— Кейин мактабни битириб, Совет Армияси сафида хизмат қилиб эдим. Кейин бўлсам...

— «Кейин, кейин»... — Судьянинг энсаси қотди.— Ҳайда-аров! Бу гаплар ҳаммаси мана — ишиагизда ёзилган. Сиз бизга айтинг: аввал ҳам қилганмисиз шу ишни?

— Қанақа ишни?

— Уфф! Чайқовчилик-да!

— Йў-ўқ... Э, қилганман, қилганман.

— Ия, дастлабки терговда: «Чайқовчилик билан шуғулланмаганман» деган экансиз-ку?

— Шуғулланмаганман-да ўзи.

— А, ҳозиргина нима дедингиз?

— Шуғулланмаганман, десам... ишонасизми?

— Уфф... Айтинг-чи, шеригингиз ким эди?

— Шеригим, шеригим, билмайман... йўқ эди.

— Шунча юкни бир ўзингиз қандай кўтариб чиқдингиз поездга? Бирор киши ёрдам бергандир?

— Ҳеч ким ёрдам бергани йўқ, ўзимиз... э, ўзим! Нима, чамадон кўтариб юриш қийинми? Ичида тўрт-беш килогина олмаси бор эди, холос.

— Менга қаранг, Ҳайдаров, уч чамадон ва икки қути билан қўлга тушгансиз-ку? Қолганлари кимники эди бўлмаса?

— ...

— Демак, улар бошқа шахсга тегишли бўлган. Орган одамлари кузатаётганини сезиб, у сизга ташлаб қочган, шундайми? А, Ҳайдаров?

— Шундай... Э, йўқ-йўқ, меники эди, меники!

— Айбланувчи Ҳайдаров! Эсингизни йиғиб олинг. Ё тоб-побингиз йўқми? Қаерингиз оғрияпти, айтинг, суд мажлисини тўхтатайлик.

— Эби, нимага? Соппа-соғман.

— Бўлмаса айтинг: бунча узуму анорни кўтариб қаёққа кетаётган эдингиз? Нима мақсадда?

— Шундай, айланиб келгани. Барнаул — хизмат қилган жойим. Зўр жой, оғайниларим кўп у ерда.

— Шунча нарсани оғайниларингизга олиб бораётган экансиз-да?

— Йўғ-э, мен уларга тўрттагина олма олган эдим, бўлди. Қуруқ бормайин деб.

- Узум билан анор-чи? Уларни сотмоқчи бўлгансиз-да?
- Нега сотаман? Ахир у... Биласизми, мен Барнаулга...
- Э, Барнаул, Барнаул!.. Олмани қаердан олдингиз?
- Қаерингиз нимаси? Чорбоғдан-да. Кузда боринг, чорбоғимизда тўлиб ётади, ерга тўкилиб.
- Уша ёқдан олма кўтариб келиш шартмиди? Совғага экан, Тошкентдан олақолсангиз бўларди-ку?
- Бу ернинг олмаси бўлмайди-да, тахир, дорининг таъми келади. Бизда шундай бир олма бор, «Бойсуннинг олмаси», «жайдари олма» деймиз. Бошқа жойларда битмайди унақаси. Ўзи кўримсизроғ-у, лекин шундай ширин, шундай ширин, есангиз...
- Майли, майли, Ҳайдаров, кейин еймиз олмани...
- Зўр олма-да лекин. Бу, ҳозирги олмаларингиз бари бузилиб кетган. Ҳар балони пайванд қилавериб айнитиб юборишган-да. Фақат бизларда қолган унақаси. Мен ўзим олмани унча яхши кўрмайман. Есам — кўнглим айнийди.
- Ҳа-а, демак, олма ўзларингизники, уйдан олиб келгансиз?
- Ие, ишонмасангиз, ана — отам ўтирибди, акам ўтирибди, жўраларим — сўранг! Қа-атта олмазоримиз бор! Ё тўрт кило олмага ҳам справка олиб келайми?
- Бўпти, бўпти, ишондик. Демак, сиз уйингиздан тўрт-беш кило олма олиб, ўша ўзингиз айтгандек, ҳеч жойда битмайдиган антиқа олмадан олиб, бирга хизмат қилган оғайниларингизни кўриб келгани Барнаулга жўнагансиз. Биттагина чамадон билан, биттагина! А, қолган нарсалар кимники эди — узум, анор?
- ...
- Ўка, тушунсангиз-чи, биз сизга ёрдам қилмоқчимиз. Яхшилаб ўйлаб, тўғриси айтинг. Тақдирингиз ҳал бўляпти, ахир!
- Опажон, бир марта кечиринг!
- Мен сизга «опажон» эмасман!
- Узингиз «ука» деяпсиз-ку, мен нима дейин сизни? Отингизни билмасам, фамилиянгизни билмасам...
- Отимни билишингиз шарт эмас. Мен сиз учун — граждан судьяман!
- Мен ҳам гражданман.
- Йўқ, сиз энди — айбланувчисиз, айбдорсиз!
- Мен... айбдорман?! Айбдорман, кечиринг...

Судья кўзларини қаттиқ юмиб, бошини чангаллаганча сарак-сарак қилди.

Бу гаплар ҳаммаси тушимда кечаётгандек эди. (Тушда бўлмай, ҳаётда ҳам шунақаси бўладими, ахир!)

Ҳукм ўқилди. Чайқовчиликда айбланган Ҳайдаров Рамазон бир йилга озодликдан маҳрум этилди.

У бўйнини қийшайтирганча мунғайибгина турарди. Ҳукми эшитиб аста бошини кўтарди, нимадандир хижолат чеккан мисол ғалати илжайди. Илжайди! Гўё қамоққа эмас, бир йиллик томошага, дунё бўйлаб сайру саёҳатга кетяпти!

Суддан кейин худди бир мўъжиза рўй бериб, «Кечирасизлар, ҳазиллашган эдик, Рамазонжон кеча туғилган чақалоқдек бегуноҳ экан», дея уни озод қилиб юборадиган каби, ҳовлидаги тут тагида тўдаланиб турган эдик, тасодифан Тошга кўзим тушди. У қандайдир милиция лейтенанти билан юрган экан.

— Ҳи, бундоқ? — деди олдимдан ўтаётиб.

— Яна ўша!.. — дедим маъноли қилиб.

— Уша-я! — У кўрсаткич бармоғи билан кекирдагини «кесиб», «Нима, одам ўлдирганми?» демоқчи бўлди.

— Шунга яқин, — дедим бу гал камтарлик билан: кайфиятим бузуқ эди.

Тош «зўр экан, тан бердим» деган каби бошини ликиллатиб, лейтенантнинг кетидан зипиллади. «Рамазондан қолишмаслик учун» тўртинчи марта «ҳазиллашиб» қўйганми, ким билсин...

Бир пайт қандайдир шанғиллаган овоз қулоғимга чалинди:

— Э-эй, шеърингни ўқидим — газета берар экан!

Овоз келган тарафга қарасам — Рамазон! Қўллари орқада, икки соқчининг ўртасида ёпиқ машина томон кетяпти, кўзлари чақнайди: «Э-эй, шеърингни ўқидим...»

«Ул-а, — дедим ичимда, — шундай пайтда менинг шеъримга бало борми, ўзингни ўйласанг-чи! — Лекин худбинлик устун келди: — Уқибди-я, ўша ерда ўқибди!»

Рамазоннинг ортидан қараб қоларканман, негадир унинг севимли қўшиғи эсимга тушди: «Хуш қол энди-и, Зухрохоним...»

— Жўранг қип-қизил ғалча экан, — деди судга бирга борган ёзувчи дўстим, қайтишда. — Ўзини ўзи қаматди. Чеховнинг «Ёвуз ниятли киши» ҳикоясидаги Дениснинг ўзгинаси-я! Уқиганда шунақа одамлар борлигига ишонмаган эдим...

Кечкурун уйда Рамазоннинг отаси билан акасини хўб кутдим, мендан домангир бўлишганми ёки бу кўргиликдан гангиб Бойсунга жўнаворишганми — келишмади.

Рамазоннинг қамалганига беш ой бўлди. Беш ой дирки, юрсам ҳам, турсам ҳам — ичимда бир тугун, қаттиқ, озорли тугун. Жоним чиқади, Рамазонни сўкаман, сўкаман-у, ажабо, кўргим келади уни, кўргим! Унинг олдида ўзимни айбдор сезаман. Тўғри, у кўп гашимга теккан, мени кўп ғалваларга қолдирган; балки муттаҳамдир, чайқовчидир, лекин барибир — жўрам! Жўрам ётибди. Қамоқда. Қанақа жой экан у?

Беш ой давомида ундан учта хат келди. Аммо... учаласи ҳам биттагина сўздан иборат: «Чантриморэ!» Вассалом.

«Чантриморэ» — демак, иши жойида.

Чантриморэ... Каламакаторэ... Шоди гаранг... Болалигимиз эртаги, завқи, қувончи. Мактабимизнинг ёнида яшарди. Қачон қараманг, илжайиб турарди. Башарасига бақрайиб сўксангиз ҳам илжайарди — эшитмасди, қулоғи оғир эди. Қишин-ёзин мудом бўйин-бошини малла қийиқ билан танғиб, қулоқчин бостириб юрарди. Оқшомлари эшиги оғзидаги супачада, гўё ҳеч ким эшитолмайдиган бир куйни тинглаётгандек, кўзлари чала юмуқ, мудраб-чайқалиб ўтирарди. Аҳён-аҳёнда ўткинчилардан бирортасига қараб: «Чантриморэ!» дея ҳайқирар, «Чантриморэ!» десангиз, «Қаламакаторэ!» деб жавоб қайтарар эди. Ҳовлиси муюлишдаги, пастлаб кетган тор кўчанинг адоғида эди. Қиш кунлари ер музлаганда биз унга сув сепиб, кўча оғзида Шоди гарангнинг ишдан қайтишини пойлардик. У бамайлихотир юриб келиб, худди кар эмас, басирдек, ойна мисол ялтираб ётган сирпанчиққа оёқ қўяр ва шу заҳоти бор бўйи кўтарилиб тушар, бошидаги қулоқчин отилиб кетиб, ўзи сирғалганча дарвозаси тагига бориб қолар эди. Биз эса торкўчани қийқириққа кўмиб юборардик: «Чантриморэ! Қаламакаторэ! Чантриморэ! Қаламакаторэ!..» Шоди гаранг алпонг-талпонг жойидан туриб, қулоқчинига қараб чопарди. Сўнг, кўзларини олайтириб, бизга пўписа қила-қила ҳовлиси томон юрар, ҳаял ўтмай, чопони барини олмага тўлдириб чиқар ва уни қорнинг устига қубба шаклида териб қўйиб, ўзи уйига кириб кетар эди. Биз битта-битта сирпана бориб, олмаларни қўйин-қўнжимизга жойлаб, «Чантриморэ! Чантриморэ!» дея сурон солганча кўча бошига қайтардик, Шоди гаранг эса дар-

возадан бошини чиқариб ҳайқириб қоларди: «Қаламакаторэ! Қаламакаторэ!..»

Доим шундай бўларди. Биз доим торкўчага сув се-пиб қўяр, Шоди гаранг доим кўра-била ўша ердан юриб учиб тушар, кейин туриб бизга пўписа қилар, лекин до-им олма билан сийлар эди. Доим! Унинг фарзанди йўқ эди. Хотини бор, ҳовли-жойи бор, каттакон олмазор бо-ғи бор — фарзанди йўқ эди.

Бир кун кимдир мени телефонга чақириб, «Туш пастга!» деб дўқ қилди. «Қимсан ўзинг?» дедим жаҳлим чиқиб. Ногаҳон мен сира кутмаган шанғи овоз янгради: «Чантриморэ.» Юрагим гупиллаб кетди. Қаердан? Қан-дай қилиб? Наҳотки?..

Тушсам — ишхонамиз олдидаги хиёбонда биров иш-шайиб турибди. Юзи шишинқираган, кўзлари ич-ичига чўккан, кўйлак-шими ғижим бир кимса. Рамазон!

— Ҳа?! — дедим ҳовлиқиб, таҳлика билан.

— Келдим.

— Қандай? Ҳали, ҳали... вақт бор-ку?

— Қочдим-да, жўражон, сени кўргим келди.— У қу-лочларини кенг ёзиб яқинлаша бошлади.

— Қочдинг?!— Мен, тўғриси, алланечук иргандим-ми, тисарилдим ва ғазаб билан бақирдим: — Йўқол, кў-зимга кўринма! Мени тинч қўй!

— Панжарадан келган одамниям жўраси шундай ку-тиб оладими?!

Уни қайта суд қилиб, очиққа — мажбурий хизматга чиқаришибди. Муддати битгунча шаҳар яқинидаги ғишт заводида ишлармиш.

— Оқлашди, жўражон, оқлашди, — дея тинмай қи-қирларди у. — Айбим йўқ эди-да ўзи.

— Нега айбинг бўлмас экан? Чайқовчи! Бизда бе-гуноҳ одамни қамамайди. Унақа қонун йўқ.

— Мана, мени қамади-ку? Э, у ердаги одамларнинг гапини эшитиб турсанг, биронтасиниям тирноқча айби йўқ. Лекин — бор, бор! Мана, ўзимни олайлик, айбим йўқ эди — бор чиқди. Шундай гап-да.— Рамазон кафтини тўлдириб нос отди. У қандайдир ўзгариб — жиддийла-шиб, чала файласуфга ўхшаб қолган эди: илгари ҳеч бундай гапирмасди. Носини тупургач, енгил тортгандек қўл силтаб, давом этди: — Майли, бу гаплар ҳозир бе-фойда, барибир ишонмайсан. Кейин бир кун ҳаммаси-ни айтиб бераман. Лекин, бояги гапинг тўғри: айби бўл-маса қамамайди. Айб, айб деймиз-у, кимда йўқ у, жўра-

жон? Мана шу савлат тўкиб юрганларнинг ҳаммаси ҳам оппоқми?

Сўнг у туйқусдан эски ашуласини эслаб қолди:

— Юр, жўражон, икковимиз бир портретга тушайлик!

— Шу афт, шу ангор биланми? — дедим кулиб.— Бошқа пайт, бошқа пайт.

Рамазон ўша куни меникида тунаб, эртаси ишига кетди. Иши оғир — тандирдан чўғдек қизиб чиққан ғиштларни олиб тахлар экан; ҳориб-чуйкаб, кафтлари қавариб, ойда бир марта, шунда ҳам йўлкира сўраб келарди. Ҳордиқ куни шаҳарга тушиб, эски одати — бор-будини аллакимларга улашиб, кетишда мендан пул сўраб келарди.

Уша — ўзимизнинг Рамазон!

Олти ойдан кейин унинг жазо муддати битди. Битган куни у кечки поездга билет олиб, ишхонамга келди.

— Ҳамма жўрангни чақир!

— Ҳа, яна бирор ҳунаринг қолганмиди?

— Би-ир регистронда ўтирайлик! Кетар жафосига!

Ишдан эртарақ чиқиб, тўрт-беш улфат «Зарафшон» ресторанига бордик. Рамазон ҳамма нарсани тахт қилиб, узун столнинг тўрида тиржайиб ўтирган экан.

— Бор жўранг шуми? Э, бечора! Зиқналигингга борибсан-да. Қўрқма, кармон катта, атаб қўйганини берди!

Уша кеч ресторанда роса яйрадик. Рамазоннинг ўзи айниқса байрам қилди. Музыка бошланиши ҳамоно ўртага тушиб, ҳолдан тойгунча ўйнади. Уйини ҳам ўзига ўхшаган эди: гоҳ тиззаларига шапатилай-шапатилай давра бўйлаб кавказчасига йўрғалаб кетади, гоҳ қўллариини икки ёнга силкитганча кифтларини қимирлатиб, «Ҳа-а, ҳу-у!» дея қийқиради, сакрайди, ирғишлайди; гоҳ жилмаяди, гоҳ ҳазилга қовоғини уйиб олади; дуч келган қизни рақсга тартади, ажабки, у ҳам нозланиб ўтирмай пешвоз чиқиб бораверади; қизга қараб кулади, йиғлайди, пўписа қилади, ёлворади; энди мағрур, пурвиқор, кейин яна тушкун, ғамгусор, яна изҳор, илтижо... Чапак, олқишлар...

Бутун ресторан аҳли томошабин, барчанинг кўзи Рамазонда. Бугун у байрам қиларди, тантана қиларди; кечаги ғаму ғуборларини унутган, яна аслига қайтган, ўша эски — беғам, беғубор Рамазонга айланган эди.

Ресторандан чиққач, шерикларимга жавоб бериб, Рамазонни кузатгани у билан вокзалга бордим. Поезд ҳали келмаган экан, сув ичиш баҳона тагин ресторанга кирдик. Қайфи анча ошиб қолган Рамазон ана шунда дардини ёрди.

— Барибир ишонмайсан-да, жўражон,— дея гап бошлади у.— Лекин иятимос: бу сафар ишон!

Рамазон ўшанда ростдан ҳам Барнаулга жўнаган экан. Поездни кутиб ўтириб, мана шу ерда, ресторанда бир киши билан танишиб қолади. Бирга овқатланишади. Кейин Рамазон унинг юкларини — ўша машъум чамадон ва қутиларни вагонга жойлашда кўмаклашади. Поезд жўнай-жўнай деб турганда купега икки одам кириб келади. Уларнинг шарпасини олдинроқ сезган ҳалиги киши таҳлика аралаш йиғлаб-ёлвориб Рамазонга ёпишади: «Жон ука, юклар меники, денг, ярми меники, денг. Чиқиб кетсак, фойдани тенг бўламиз. Мени билишади, қўлга тушсам... Сиз ёшсиз, кечиришади», алай-балай. Рамазон — гўл, тайтув Рамазон лаққа ишонади, ҳеч балони ўйламасдан рози бўлади. Ҳушини йиғиб, қараса — атрофини милиционерлар ўраб турибди. «Ҳа, меники, меники,— дейди саросимада қолиб,— ҳаммаси меники». Ёнига қараса — ҳалиги киши йўқ, ерга киргандек зим-ғойиб.

— Ана, айтдим-ку, ишонмадинг, барибир ишонмайсан,— деди Рамазон ҳафсаласи пир бўлгандек, қандайдир мунг билан.— Ҳеч ким ишонмайди.

— Шу гапларни нега судда айтмадинг? — дедим ҳайратим ошиб.

— Айтиб эдим, терговда минг марта такрорладим. Терговчи эшитгиси ҳам келмади. «Сенларнинг ҳамманг шунақа тулкисан!» деди. Нима қилсин — шунча нарса билан қўлга тушганингдан кейин елканга қоқиб, қўйиб юборсинми? Кимнидир қамаши керак-ку, уларнинг ҳам плани бордир. Ўзи терговиям, камерасиям жонга теккан эди, жўра, э, чўзилиб ётадим, худонинг буюргани-да, дедим!

— Аҳмоқ, тентак! Бир муттаҳамнинг найрангига учи-иб.. Одам ҳам шунақа анойи бўладими? Мен ўлақолсам ишонмасдим.

— Мен ишондим-да, жўражон, нима қилай? «Еттита болам бор,— деди,— еттови ҳам қиз,— деди.— Учтаси бўй етган, узатишим керак, ўзим заводда оддий қоровулман, жигарим касал», деди. Аҳволини кўрган ки-

ши, агар инсон бўлса, ишонарди, мен ҳам ишонибман-да, жўражон!

— Мана — ишончингга мукофот!.. Сен ҳам қочгин эди, «Билмайман, меники эмас», деб туриб олгин эди, каллаварам!

— Бундай қилсам, уни тутар эди-да? Сўз берган эдим, номардлик бўларди...

— Ие! — дедим фиғоним чиқиб.— Ҳа, тутсин эди, қамасин эди — қилмишига яраша! Вой аҳмоғ-эй, сўз берган эмиш! Балки қизларининг ташвишини қилгандирсан, эрсиз қолади шўрликлар деб?! Эҳтимол ўша уччига чиққан чайқовчидир, қаллобдир! Улар шунақа бўлади. Баъзан ҳатто уйдаги хотинини ҳам ўртага қўйиб...

— Унисини сенлар биласан, гапга бойсанлар. Қапкатта одам, кўзига ёш олиб гапирганда ишонмай бўладими? Сочлари ҳам оқ эди... Майли, жўра, энди пушаймоннинг фойдаси йўқ — бўлгани бўлди, бўёғи синди. Дунёни панжарадан ҳам бир кўриб қўйдим-да, зиён қилмас...

Рамазон чаккасини кафтига босган кўйи дераза оша перронга тикилиб ўтирарди. Ўйчан, беозор, хокисоргина... «Уни хушламаслик, ёқтирмаслик мумкин, лекин ёмон кўриб бўлмайди», деб ўйладим ичимда.

У бир пайт чап кўзини қисинқираганча нима деб қолди денг:

— Ҳозир Новосибирск поезди келади, ҳайё-ҳуйт деб Барнаулга жўнаворсам-чи?

— Улгинг келган бўлса шундай қил, милисага тутиб бермаган ҳам номард! — дедим аччиқланиб. Лакалов қилиқлари, гап-сўзлари яна бирпасда кўнглимга урган эди.— Рамазон, бошни қотирма, қаёққа кетсанг кет, жўна! Илтимос, энди буёқларга қадам боса кўрма!

Рамазон кетди. Поезд ўрнидан қўзғалганда перрон бўйлаб бир ҳайқириқ янгради: «Чантриморэ-э!» «Каламакаторэ» бўғзимда қолди — айтолмадим. Поезд энди тўхтамайди, уни на мен, на Рамазон тўхтата олади; Рамазон эса кетди, жўнаб кетди, энди келмайди!

У кетгач — шаҳар, ғала-ғовур шаҳар бирдан зерикарли, файзсиз кўринди кўзимга.

Шундай қилиб, Рамазон кетди, бошқа келмади. Борган йили уйланди, барибир ўша қизга — тоғасининг қизига уйланди. (Онаси ҳам тузалиб қолган бўлса керак.)

Кейинги йили ўзига иморат қурди. Ҳозир ўғлига тўй қилмоқ тараддудида юрганмиш...

Бултур кузакда Бойсунга борганимда бозор айланиб юрсак, ёнимдаги ҳамроҳим:

— Ана, ошнангизни қаранг! — деб қолди.

Рамазон! Олдида бир чойқути, бозорни бошига кўтариб, енг шимарганча олма сотяпти. Кўнглимда шубҳа уйғонди: «Ўшандаги гап тасодиф эмас шекилли, асли қонида бор экан-да бунинг». Лекин нима ҳам дердингиз — тирикчилик, бировнинг рўзғорини биров тебратмайди.

— Барнаулда олма камчил эмиш, Барнаулга олиб бориш керак эди! — дедим яқинлашиб, киноя билан.

— Э, э, жўражон! — дея юзи ёришганча ўрнидан туриб кетди у.— Ўзим ҳам Барнаулни кўзлаб турувдим, сендай маслаҳатчига зор бўлиб. Нима қилай, жўра, ер билан битта тўкилиб ётибди. Молга берай десам, кўнглим бўлмайди, увол. Ундан кўра...— Рамазон танлаб, ҳамроҳим билан менга иккитадан олма тутқазди.— Еб кўринглар, бунақаси Боғи Эрамда ҳам йўқ!

Бирпас олдида чақчақлашиб турдик. У ҳай-ҳуйлаб ўтган-кетганни чақирар, идиши бўлса идишини, бўлмаса — қўйни қўнжини олмага тўлатиб жўнатар эди.

— Пулини нега олмаяпсан?

— Э, отамга қавм бўлади, ноқулай.

— Буниси-чи?

— Э, эна жамоатимиздан қариндош...

— Олманг кўп бўлса, давлатга топширвормайсанми бундай қилиб ўтиргунча?

— Қарзим борми? Арзон олади!

— Ахир, ҳаммага текин улашяпсан-ку?

— Э, бири хеш, бири табор.

— Сенга бегонаси бормикан Бойсунда?

— Бор,— деди Рамазон тиржайиб. — Мана — сен! Мусофир, сотқин, шаҳарлик!

У кечқурун бир тўрхалта сара олма кўтариб уйимизга келди.

— Яхшими, ёмонми, шоир номинг бор, кўчада олма кўтариб юрсанг обрўйинг бузилади, дедим...

«Обрўйинг бузилади». «Тўкилади» эмас, «бузилади»! Рамазоннинг гапи, Рамазонгина шундай дейиши мумкин! Ана сизга — Ра-ма-зо-он!

...Рамазон, жўра, жўражон, мана — қўлимдан келганича сени нақл қилдим. Мен бу нарсани сен учун,

сенга бағишлаб ёздим. Баъзи ўринларда ошириброқ юборган бўлсам, кўнглингга олмассан. Бу иш қурғур ўзи шунақа, шундай қилмаса бўлмайди.

Мендан аҳвол сўрасанг — турмушим эскича, бир маромда. Чатоғи шундаки, би-ир маромда! Нолиётганим йўқ, ҳамма нарсам етарли, жойида. Лекин ҳаётимга нимадир етишмайди, нимадир — йирикроқ ташвиш деймизми, тўполон деймизми ёки бир мўъжизами... Қилаётган ишларимдан кўнглим тўлмайди, ҳаммаси кўзимга майда, арзимасдек туюлади. Ишга бориб кутасан ўша нарсани, уйга келиб кутасан — беҳуда. Гоҳо бошингни деворга ургинг келади — шояд бирор янгилик рўй берса!..

Бу нолиш, шикоят эмас, Рамазон — ҳасрат, дўстнинг дўстга ҳасрати!

Кеча кечаси бировнинг йўталидан уйғониб кетдим. Қаттиқ йўталарди, бетон деворга қозиқ қоққандек бўғиқ йўтал. «Қизимми?» Уйқу қочди. Хотинимни уйғотиб, «Туриб қарасанг-чи!» дедим. Нариги хонага чиқиб, қизимдан хабар олган хотиним: «Э, қўшнининг боласику!» деди. Уша заҳоти хотиржамгина уйқуга кетибман.

Нега бундай, Рамазон?

Утган ҳафта тунга яқин уйимга телефон бўлди. Бойсундан. Бир ҳамшаҳаримизнинг тоғаси вафот этибди, эрталаб чиқаришмоқчи, иложи бўлса, шу гапни жиянига етказишим керак экан. «Бемаҳалда сизни безовта қилдик-да, оғажон, овора бўласиз-да», деб қайта-қайта узр сўрашди, «Илоё бир ўғлингиз ўнта бўлсин, барака топинг», дея роса алқашди. Ишдан қаттиқ чарчаб келган эдим, ўзимча мулоҳаза юритдим: «Жиянининг уйи шаҳарнинг бир четида! Эрталаб чиқаришаркан, бугун бориб айтдим нимаю саҳарда ишхонасига телефон қилиб қўйдим нима — барибир жанозага етиб боролмайди». Етиб боролмаслиги аниқ эди, лекин..

Ана шундай, менинг уйимда телефон бор! Мен ишдан чарчаб келаман! Нега бундай, Рамазон? Урнимда сен бўлганингда нима қилардинг?

Судингда қатнашган ёзувчи дўстим яқинда: «Ўзини ўзи қаматган афандироқ бир ошнанг бор эди, қаерда ҳозир, нима иш қиляпти?» дея сени сўраб қолди.

Афандимидинг, Рамазон? Ҳозир ҳам шундаймисан? Биламан, шундайсан, сен ўзгармайсан. Аммо мен нега ўзгардим? Нега бундай бўлиб қолдим? Нега ўшандаги зорланишларингга кулиб қарадим, сен билан «бир портрет»га тушмадим? Тушганимда, бугун уни хонаминг

тўрига осиб қўярдим — баъзи нарсаларни эслатиб, баъзи нарсалардан огоҳлантириб турарди. Мен айтган «поза»лардан, сен айтган «фоза»лардан...

Бир ҳафталик бетайин, бемаъно куйди-пишдилар оқибати — шанба кунлари тургим келмай, тўшакда узоқ чўзилиб ётаман, гангиб, карахт ётавераман, кутиб — ниманидир, кимнидир... Мана, ҳозир сен кириб келасан. Тўсатдан. Ташвиш билан, тўполон билан. Олма олиб келасан, жайдари олма. «Чантриморэ-э!», дейсан қулоқнинг кенг ёзиб «Қаламакаторэ!» дейман мен...

Бу нима дегани, Рамазон? Қайси тилдан бу ғалати сўзлар, маъноси нима? Мен билмайман, сен ҳам билмайсан. Шоди гарангдан сўрайлик десак, у энди йўқ — узоқ йили ўлган. Мияси айниб ўлган. Қулоқнинг захмидан. Урушнинг касри.

Ундан тирноқ — фарзанд қолмади, мол-дунё қолмади — «Чантриморэ» қолди, «Қаламакаторэ» қолди, бизга: сенга, менга...

Нима дегани бу?

Ўйлашимча, бунини энди фақат икки киши — иккала-мизгина тушунадиганга ўхшаймиз: сену мен.

МУНДАРИЖА

Байрамдан бошқа кунлар. <i>Қисса</i>	4
ҲИКОЯЛАР	
Ватанпарвар	164
Қайдасан, Ленинград	176
Музқаймоқ	188
Бир дақиқа кўзингни юм	206
Жиян	217
Боғбололик Кўкалдош	228
Совуқ	238
Анойининг жайдари олмаси	250

Литературно-художественное издание

ЭРКИН АГЗАМОВ

ДНИ, КРОМЕ ПРАЗДНИКА

Повесть и рассказы

Художник В. Немировский

Ташкент, Издательство литературы и искусства им. Гафура Гуляма

На узбекском языке

Адабий-бадий наشر

ЭРКИН АЪЗАМОВ

БАЙРАМДАН БОШҚА КУНЛАР

Қисса ва ҳикоялар

Редактор М. Аҳмедова

Расмлар редактори А. Мамажонов

Техник редактор Э. Саидов

Корректор М. Насриддинова

ИБ № 3499

Босмахонага берилди 21.03.88. Босишга рухсат этилди 13.09.88. P-1479а
Формати 84×108^{1/32}. Босмахона қоғози № 2. Адабий гарнитураси
Юқори босма. Шартли босма л. 14,28. Шартли кр.-оттиск 14,7. Нашр
л. 15,5. Тиражи 60000. Заказ № 3259. Ваҳоси 1 с. Шартномъ
№ 241—87.

Гафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 700129. Тош-
кент, Навоий кўчаси, 30.

Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети нашриётининг Меҳнат
Қизил Байроқ орденли босмахонаси. ГСП, Тошкент, Ленин кўчаси, 41.

Аъзамов, Эркин.

Байрамдан бошқа кунлар: Қисса ва ҳикоялар.— Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1988. — 272 б.

Байрамларни кутиб, байрамларга талпиниб яшаймиз. Чинакам байрам эса — кўнгилдаги масрурлик, руҳнинг ҳур парвозидир.

Ушбу китобнинг қаҳрамонлари ана шундай байрамга интиқ, ташна. Лекин, аёнки, ҳаёт дегани байрамлардангина иборат эмас, унинг бошқа кунлари ҳам бор...

Агзамов, Эркин. Дни, кроме праздника: Повесть и рассказы.